

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Інститут філології та журналістики

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 3

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2015

УДК 81.38(05) + 821.161.2.08(05)
ББК 81.07я54 + 83.3(4УКР)я54
Л 59

Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 12 від 25 червня 2015 року)

Рецензенти:

Г. М. Вокальчук, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови імені проф. Шульжука К. Ф. Рівненського гуманітарного університету;

М. І. Степаненко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Л 59 **Лінгвостилістичні** студії : наук. журн. / [редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – Вип. 3. – 228 с.

У виданні подано статті про особливості поліфункційного статусу української мови в синхронії та діяхронії, мовностилістичні домінанти текстів різних функційних стилів і актуальні проблеми сучасної лінгвоперсонології.

Видання призначене для мовознавців – наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів філологічних факультетів.

*Журнал є науковим виданням України, зареєстрованим у Державній реєстраційній службі України як друкований засіб масової інформації
(серія КВ № 20841-10641Р від 08. 05. 2014)*

УДК 81.38(05) + 821.161.2.08(05)
ББК 81.07я54 + 83.3(4УКР)я54

© Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки, 2015
© Маліневська І. П. (обкладинка), 2015

Редакційна колегія:

Богдан С. К., кандидат філологічних наук, професор, головний редактор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Аркушин Г. Л., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Бабич Н. Д., кандидат філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Бартмінський Є., доктор габілітований, професор (Республіка Польща).

Данилюк Н. О., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Єрмоленко С. Я., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Костусяк Н. М., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Ленделова В., кандидат філологічних наук (Карлів університет у Празі, Чеська Республіка).

Мареш П., доктор габілітований, професор (Карлів університет у Празі, Чеська Республіка).

Мацько Л. І., доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

Межов О. Г., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Мірченко М. В., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Моклиця М. В., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Скаб М. В., доктор філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Сологуб Н. М., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Струганець Л. В., доктор філологічних наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка).

Тарасюк Т. М., кандидат філологічних наук, доцент, відповідальний секретар (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

ЗМІСТ

Богдан Світлана

- Оказіональні найменування номінативного поля *дитина* в епістолярних текстах Лесі Українки 6

Бурцева Ірина

- Метод стилізації як засіб вивчення авторського стилю на заняттях зі стилістики англійської мови..... 37

Висоцька Зоряна

- Актуальні парадигми дослідження наукового тексту 43

Гнатюк Ірина

- Мова української популярної медичної літератури 20-х років ХХ століття 51

Goloyukh Larysa

- The Author's Modality as a Scientific Paradigm of Literary Text Research 61

Демешко Інна

- Девербативи в прозі В. Винниченка: словотвірно-морфологічний аспект 70

Кравцова Юлія

- Основные направления, проблемы и перспективы развития лингвоперсонологии 79

Лісова Лариса

- Прізвища з поліфункційними формантами в антропоніміконі півдня Волинської області 87

Мислива-Бунько Іванна

- Сучасна українська преса як джерело виникнення складних слів 95

Мішеніна Тетяна

- Мовні засоби відтворення світлотного контрасту в художньому моделюванні імпресіоністичної реальності (на прикладі українського письма) 102

Мялковська Людмила

- Мова художніх творів І. Нечуя-Левицького : етнокультурний аспект 110

Навальна Марина

- Дифузні процеси в лексиці української мови (на прикладі варваризмів мас-медійних текстів) 118

Нестерчук Оксана

Словотвір жіночих варіантів імен у прибузьких говірках 127

Островська Олександра, Поплавська Людмила

Експлікація категорії оцінки засобами дієслів-репрезентантів у художньому дискурсі 135

Павленко Лариса

Мовні особливості «Ляменту по отцю Іоанні Василевичу» 1628 року 142

Приймачок Оксана

Оригінальні компоненти в художньому перекладі з близькоспорідненої мови 149

Романюк Світлана

Лінгвостилістичні особливості інавгураційної промови (на прикладі виступу Президента України Петра Порошенка) 158

Скаб Марія, Скаб Мар'ян

Релігійна картина світу гуцулів Буковини крізь призму звертань до вищих сил у творах Юрія Федьковича 167

Сюта Богдан

Особливості мовних жанрів у сучасній музичній комунікації 177

Сюта Галина

Змістотвірна функція цитати в сучасній українській поетичній мові 185

Тарасюк Тетяна

Послання як засіб релігійної комунікації 194

Шатілова Наталія

Діалектна лексика як мовна домінанта ідіостилю Сидора Воробкевича 204

РЕЦЕНЗІЇ

Стишов Олександр

Лінгвокогнітологічне осмислення сучасної політичної дійсності 214

Відомості про авторів 220

Інформаційний лист (вимоги до оформлення статей у науковому журналі «Лінгвостилістичні студії») 222

ОКАЗІОНАЛЬНІ НАЙМЕНУВАННЯ НОМІНАТИВНОГО ПОЛЯ ДИТИНА В ЕПІСТОЛЯРНИХ ТЕКСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті окреслено реєстр номінацій, які утворюють в епістолярних текстах Лесі Українки лексико-семантичне поле 'дитина'; основну увагу зосереджено на тих номенах, що мають статус okazіональних, значна частина яких були елементами родинної метамови Косачів-Драгоманових і мали диференційний характер, слугуючи засобом ідентифікації її братів і сестер – рідних і двоюрідних (найчастіше – молодших), а також племінників: *Мака, Кна-кна, Пуць, Пуцик, Путільда, Лілея, Гуся, Гусіня, Гусінька, Дрозд, Дроздик, Кох, Кахота, Патя, Пуця, Рюрик, Зоря, Лідик, Лідянка, Маусик, Тюсіня, Імочка, ліленьатко* тощо; значну частину таких найменувань вжито як загальні для всіх чи кількох дітей, як-от: *буслята, верчики, драби, лисенята, негри, пуци, тигри, тигри-негри, тигро-негри, хрущики, щучики*.

Ключові слова: okazіоналізм, номінативне поле, номінація, лексичний регулятив, епістолярний текст, дитина.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вагомим елементом семантичної організації будь-якого тексту цілком правомірно мовознавці визначають регулятивні лексичні одиниці, завжди співвіднесені, як слушно зауважує Н. С. Болотнова [6], з основними текстовими ознаками: модальністю, емотивністю, експресивністю й прагматичністю. Власне тому статус регулятивних одиниць, диференційними ознаками яких послідовно вважають повторюваність і семантичну значущість у певному тексті, властивий не лише тим лексемам, які мають частотний вияв у різних етнічних мовах або статус національно маркованих (окреслених як *лінгвокультурономи, національні концепти* тощо), а й ті, що належать до кількісно незначного мовного соціуму чи обмежені навіть індивідуальним слововжитком, але відзначаються функційною виразністю у межах цілого тексту (*регулятиви-концепти*) або його фрагмента (*регулятиви-локативи*) [6, с. 34]. Ці чинники й визначають вагомість і потребу вивчення різних видів лексичних регулятивів як у контексті наявних функційних сфер, так і в площині індивідуальної словотворчості. Кожен такий регулятив формує номінативне поле, до складу якого входять ядерні лексеми (їх називають ще *опорні слова, ключові слова, слова-маркери*), які репрезентують макро- чи мікромету в межах комунікативної стратегії тексту. До складу номінативного поля входять не лише узуальні номінації, а й ті, що є результатом індивідуальної мовотворчості, здебільшого кваліфіковані як okazіоналізми. Узвичаєно *okazіональними* вважають авторські лексичні новотвори – мовленнєві конкретно-ситуативні найменування, створені з певною стилістичною метою за традиційними і нетрадиційними словотвірними моделями, часто – з порушенням мовних норм, які

реалізують експресивно-образну функцію і відтворюють особливості індивідуальної мовної картини світу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Оказіональні найменування як елемент індивідуальної словотворчості і посутнісний диференційний чинник формування певного ідіолекту належать до активних об'єктів наукового вивчення. З-поміж найвагоміших здобутків українського мовознавства кінця XX – початку XXI століть можна виокремити праці Н. А. Адах [1–3], Г. М. Віняр [7], Г. М. Вокальчук [8–11], Н. В. Гаврилюк [12], Є. А. Карпіловської [14], Ж. В. Колоїз [15–19], В. В. Максимчука [22], А. М. Нелюби [24; 25], О. В. Семенюк [26], Г. М. Сюті [30] та ін. Однак оказіоналізми в системі епістолярної комунікації належать до мало досліджених проблем українського мовознавства.

Мета і завдання статті. Кожен лексичний регулятив актуалізується в тексті через певне номінативне поле, створене навколо опорних слів, які й формують його ядерну зону. Спостережено, що одним із найчастотніших слів-маркерів в листовних текстах Лесі Українки є лексичний регулятив *дитина*. А тому спробуємо змодельовати його оказіональне номінативне поле, яке відображає одну з домінант родинної метамови й експліковане в її листовних діалогах до різних адресатів.

Кожна дитина Косачів-Драгоманових, як зазначено в примітках до листів Лесі Українки, мала значну кількість різних індивідуально окреслених номінацій (власних і загальних), які слугували вагогим засобом їхньої особистісної ідентифікації: **Косач Михайло Петрович** (*Обачний, Мака, Миша, кна-кна*) [36, X, с. 525] (далі, покликаючись на це видання, в дужках зазначатимемо лише том і сторінку); **Косач Микола Петрович** (*Кахота, Кахоточка, Кох, Кохія, Кукота, Кухота, Миколічка, Микось, Микулько, хлопчик*) [X, с. 525], *Микунька* [XI, с. 465], *Микуня, довша Гусь* [XII, с. 638]; **Косач-Борисова Ізидора Петрівна** (*Біла Гусь, Гусінька, Гуся, Дора, Дроздик, Дроздоньо, Патик / Патік, Патя, Пуця, мала*) [X, с. 526], *Гусиця* [XI, с. 466]; *Гусик, коротша Гусь* [XII, с. 638]; «Дробишка, Бомбал (в дитинстві) – родинне наймення сестри Лесі Українки Ізидори» [21, с.39]; **Косач-Кривинюк Ольга Петрівна** (*Олеся Зірка, Зірка, Лілея, Лілія, Ліля, Ліцик, Олег, Олеся, Пуц, Пуцик*) [X, с. 526], *Ліль, Лілицика, Giglio* [XII, с. 638]; **Шимановська (Косач) Оксана Петрівна** (*Марочка, Марусечка, Марця, Тамара, Тамарця, Уксус*) [X, с. 532] («Тамара (ще: Марочка, Марця, Марусечка, Тамарця, – так спочатку називали в сім'ї молодшу сестру Лесі Українки Оксану Петрівну Косач-Шимановську (1882–1978); жартівливе прозвисько «Уксус» [X, с. 433]; «Уксусовий лист... – тобто лист від другої молодшої сестри Лесі Українки, Оксани Петрівни Косач (1882–1975), яку в сім'ї жартома називали «Уксусом» [XI, с. 385]); **Драгоманов Світозар Михайлович** (*Зог, Зоря, Zogo, cousin*) [X, с. 523]; **Драгоманова (Кучинська) Людмила Михайлівна** (*дядина, мечка голяма*) [X, с. 523]; **Драгоманова-Труш Аріадна Михайлівна** (*Рада, Рюрик, драгоманець, cousine*) [X, с. 523]; **Судовщикова-Косач Олександра Євгенівна** «Шура (іще: Рашель, Річі),

дочка політичного засланця, подруга Лесі Українки, згодом дружина брата Михайла» [X, с. 432]; **Косач Євгенія Михайлівна** (*Євця, Імочка*) – донька Михайла Косача [X, с. 465]; **Квітка Климент Васильович** (*Квітка, Лютюсь*) – чоловік Лесі Українки. Щоправда, чимало таких найменувань, актуалізованих, зокрема, в родинній епістолярії, залишилося поза увагою коментаторів. Скажімо, Лідію Драгоманову-Шишманову іменовано в листах Лесі Українки *колобок, мечка*, однак у примітках про цей факт нема жодних згадок.

Зауважмо, що подібна мовна традиція була проєктована, очевидно, й на ширше родинне й дружнє оточення Косачів-Драгоманових, про що маємо чимало свідчень у примітках до Лесиних листів, напр.: «Г е р ц о г» – жартівливе прізвисько троюрідного брата П. А. Косача – Миколи Олексійовича, який займався генеалогією роду Косачів і запевняв, що їх предки були герцогами з Герцеговини (Сербія)» [XI, с. 454]; «Славинський Максим Антонович (Лавинська, М. С., пан Максим, Пілад, Соловинська, Стависький), а ще – Славинська» [X, с. 530] («Леся Українка вперше зустрілася з М. А. Славинським 1886 р., коли останній приїздив до свого товариша, дорожнього майстра на станції Любитівка – Пильчикова, який і познайомив М. Славинського з родиною Косачів. Пізніше з М. А. Славинським (виступав під псевдонімами «Лавинська», «Соловинська», «Стависький») Леся Українка зустрічалася на зібраннях «Плеяди», разом з ним переклала «Книгу пісень» Г. Гейне)» [XI, с. 442]; ««Біла» – член «Плеяди» Віталій Гаврилович Боровик (1864–?), навчався в той час на природничому факультеті університету» [XI, с. 447]; «Як діла твого хом'ячка? – жартівливе прізвисько подруги О. П. Косач – А. П. Хом'якової. У радянський час стала відомим професором медицини» [X, с. 507]. До речі, ця традиція поширювалася навіть на малознайомих людей: «Л ю т р и – так Леся Українка жартівливо називала персонал клініки Е. Бергмана» [XI, с. 407]; «...ведмідь з Рунгу... – жартівливе прозвисько О. Маковея» [XI, с. 438]; «П у т я – жартівливе прозвисько доньки Садовських, на той час школярки» [XI, с. 450] тощо.

Сама Леся Українка, як відомо, мала також кілька таких okazіональних найменувань. У родині Косачів Лесею Українку здебільшого називали *Зея, Зеїчок, Зеїсок* (див. детальніше мою статтю: [4]). Цей онім має, як свідчать примітки, відапелятивне походження: «Зея (ще: Зеїчка, Зеїсок) – родинне жартівливе прозвище Лесі Українки. Постало від назви кукурудзи в ілюстрованому каталозі рослин: «Зея японіка». Леся Українка нагадувала родині цю тоненьку, високу і ясну рослину» [X, с. 450], а отже, в його основі – інтегральні семи 'тонка', 'висока', 'ясна', що мають статус її зовнішнього портретування. До речі, саме ця номінація найбільш послідовно використана в усій Косачівській епістолярній спадщині (і батьків, і дітей). В епістолярних текстах самої Лесі Українки цю лексему вжито вперше (і востаннє – в збережених кореспонденціях) в листі до матері 4 березня 1890 року з Києва як елемент формули прихильності:

Ваша Зея [X, с. 54], тобто це найменування функціонувало в родинній метамові вже з цього періоду (див.: [21]).

Михайло Драгоманов називав її факультативно (?) *жабенятко новоградволинське*, про що вона сповіщала в листі (1 грудня 1894, 2 січня 1895 р.) з Софії до сестри Ольги: «... *тоді всі йдемо в столову пити каву (дядина п'є чай), і дядько нас вітає: «А! Здрастуйте, жаби!» (Жаба – слово не уничижительное, а «ласкательное», я часом буваю удостоєна епітета «жабенятко новоградволинське» (вирізнення тут і далі моє. – С. Б.)» [X, с. 269]. Мотивація частини такого найменування, зокрема епітета, не потребує жодних коментарів; зрозуміла також конотація найменування *жабенятко* (завдяки словотвірному форманту *-енятк-*), однак, чому номінація *жаба* в мовленні Драгоманова мала *пестливе* забарвлення, а не узуально пейоративне, мабуть, назавжди залишиться таїною. Можна, щоправда, висловити лише припущення про вплив певних позитивних конотацій щодо номінації *жаба* в сприйнятті волинян-поліщуків із огляду на їх практичне використання в побуті. Зрештою, в західнополіських поведінкових моделях найменування *жабенятко*, вжите найчастіше як синонім до *змерзлюк*, зберігає і дотепер голубливо-пестливу тональність («*Вой, те" вже геть жабинетко, йде" до хати*», – казали і мені бабуся, доторкнувшись моїх ручок холодної днини надворі).*

Насамперед зауважмо, що деякі з родинних okazіональних назв первинно виникли як найменування якогось окремого мовця і виконували функцію його індивідуалізації та диференціації. Це стосується, зокрема, лексем *Кох, Кохія, Кохота, Кукота, Кахоточка, Пуця, Дрозд, Дроздик, Дроздишко, Пуц, Зірка, Джілія, Лілея, Уксус* тощо. Інші найменування – стосувалися кількох братів і сестер або слугували узагальненою назвою для всіх. Скажімо, номінація *тигри* в одних контекстах іменує Миколу й Оксану, в інших – усіх молодших Косачів. Частотне використання таких okazіональних номінацій перетворює іноді фрагменти листів Лесі Українки в утаємничений текст для будь-якого стороннього читача, декодування якого можливе лише тими мовцями, котрі належать до цього мовного мікросоціуму. Очевидно, саме з міркувань оптимізації епістолярних діалогів і адекватності декодування таких найменувань Леся Українка вдавалася іноді навіть до коментарів щодо цих лексем навіть у спілкуванні з мамою. Щоправда, дотримувалася їх використання фрагментарно, а не послідовно, що і є додатковим ствердженням достатньої обізнаності родини про належність певного індивідуального найменування конкретному адресатові (його можна, ймовірно, з певною мірою дискусійності кваліфікувати як родинне прізвисько): «*Пуцик* (Ольга. – С. Б.) *в антрактах між ученням і гойдалкою теж варить і господарить. Тигри (Микось і Оксана) зробились настоящими «верчиками», сьогодні докінчили останні вишні, кінчають полунички і починають порічки та малину. Сьогодні Уксус* (Оксана. – С. Б.) *почав їсти горох. Пат'чиній (Дориній) їді нема міри. Уксус з Кохом* (Миколою. – С. Б.)

були недавно трошки слабі; ну, папа, звісно, зараз узяв їх в лабет (найперше витер уксусом, закутав і т. д.), і тепер вони здоровісінькі, нігрять і тигрять, «як не може бути» [X, с. 62].

Цікавою традицією Косачів можна вважати і пошук офіційного імені для дітей (мабуть, тому спочатку їх іменовано в епістолярних текстах (що відображає усно-розмовну традицію українців) іноді звичайними субстантивованими прикметниками *маленьке* (без розрізнення статі) і гендерно диференційованими лексемами – *дівчинка, хлопчик*), пор.: **«Хлопчик** (вирізнення тут і далі наше. – С. Б.) **трошки підріс, мама думає його назвати Юрієм або Романом, але всім ці імена не подобаються»** – про Миколку [X, с. 17] (у примітках до цього листовного фрагмента зазначено: «Хлопчик трошки підріс... – Мається на увазі молодший брат Лесі Українки Микола (він же, за жартівливими прозвиськами Косачів, – Кох, Кохія, Кохота, Миколічка, Микось, Микулька, Кукота, Кухота) Петрович Косач (1884–1937)» [X, с. 435]; «... він (Миколка. – С. Б.) дуже веселий і танцюристий і може уже й сидіти сам, **його тепер тим часом називають Миколою, але ще невідомо, як його назовуть»** [X, с. 18]. Як бачимо, вибір імені дітей у Косачів мав почасти колективний вияв, хоча визначальна роль, найімовірніше, належала матері, Ользі Петрівні Косач-Драгомановій.

Принагідно зауважимо, що вибір і офіційного імені, і жартівливого, яке мало статус родинного прізвиська (творцем котрого міг бути будь-хто з батьків чи навіть дітей), для кожної Косачівської дитини – довготривалий процес. Він був, очевидно, результатом і творчих пошуків, і певних лінгвістичних експериментів, і віднайдення власних уподобань «автора» / «авторки» в антропоніміконі, пор. : «У Тамарці є два зубки, і вона вже трошки лазить, але вона ще нічого не їсть, окрім молока, дуже любить Мишу і маму, так що як вони ідуть, то вона кричить, щоб брали її на руки, страшенно боїться чужих, а найбільш Старицького. **Тамара має дуже багацько йменнів, але найбільш її звать Марцею і Марусечкою»** [X, с. 13] (до Є. І. Драгоманової, 11 березня 1883 р., Київ); «Вчора охрестили Тамару, впрочім, вона тепер вже не Тамара, а **Оксана**, бо мама перемінила їй ім'я» [X, с. 15] (до Є. І. Драгоманової, 9 червня 1884 р., Колодяжне) і «**Ні-ні**» вже не зветься ні **Лютею**, ні **Ліліком**, а просто **Михальом**» (про сина Ольги – Михайлика) [XII, с. 168]. Як відомо, й сама Лариса Косач зазнала змін у виборі варіанта імені в родинному спілкуванні: «Мене презвали на Лесю» [X, с. 9] (до Драгоманових, кінець 1876 р. Новоград-Волинський). Як згадує сестра Ольга, «Лесю до 5-ти років звали Лосею, а тоді вона перейменувалася на Лесю, бо їй не подобалося ім'я Лося (див.: Спогади про Лесю Українку, с. 42.)» [X, с. 429].

За свідченням Ольги Косач-Кривинюк, «До початку 13-го року Лесиною життя вони однак були у всьому нерозлучні: разом бавились, разом читали, разом вчилися, разом розважалися. За таку нерозлучність їх двох жартома називали одним спільним ім'ям «Мишолосіє» (див.: Спогади про Лесю Українку, с. 42)» [X, с. 429].

Подібну традицію щодо спільного найменування двох дітей мала й родина Драгоманових. За аналогією до Косачівського композита *Мишолосіє* (спільна назва Михайлика та Лесі) епістолярне спілкування актуалізує тотожну словотвірну модель щодо дітей Драгоманових – *Радозоріє* (Ради та Світозара): *«Цілую вас, і чорненького Маусика, і Радозоріє»* [X, с. 128].

Крім онімних okazіональних найменувань, в епістолярних текстах ужито значну кількість узуальних. Узагальнену номінативну функцію в індивідуальному мовленні Лесі Українки виконують насамперед ті найменування, що первинно є фаунономенами, етнонімами, космонімами, напр.: *негри* [X, с. 29], *негрики* [X, с. 30], *негринята* [X, с. 54], *тигри* [X, с. 62], *тигрики* [X, с. 95], *тигро-негри* [X, с. 33], *тигри-негри* [X, с. 94], *бусята* [XI, с. 261], *верчики* [X, с. 62], *драби* [X, с. 288], *пуцики* [X, с. 201], *хрущі* [X, с. 21], *щучики* [X, с. 217] тощо.

У примітках до десятого тому творів Лесі Українки зазначено: «Негри – так жартівливо прозвала Леся Українка своїх молодших сестер і брата Миколу» [X, с. 439]. Найменування *негри*, як і *тигри*, виникли первинно як узагальнювальні, очевидно, на основі певних поведінкових ознак дітей Косачів із домінуванням насамперед семи 'рухливість' у певній ігровій ситуації. Вперше лексеми *негри* та *негрики* згадані в її листі 5 липня 1889 року з Одеси до матері, який дає можливість (принаймні гіпотетично) реконструювати їх мотивацію: *«Твій лист мене дуже звеселив, бо з нього видно, що негри все так само пробувають «в блаженном состоянии первых человеков»* [X, с. 29]; *«А мені вже дуже скучно за своїми дикими неграми – нема тут таких, [...] хоч і багато тут єсть їх різних пород, подоб і націй»* [X, с. 29–30]. Як бачимо, домінувальними, асоціативно співвіднесеними з найменуваннями дітей, виявляються лексеми, що характеризують їх за подібністю до первісних людей, яким властива була, відповідно до стереотипних уявлень, насамперед некерованість і стихійність поведінки. Саме такі поведінкові риси вербалізують лексеми – семантичні поширювачі *дикий, не дичійте* та інтекстовий фрагмент *«в блаженном состоянии первых человеков»*. Крім одноклексмних найменувань, фіксовано також юкстапозити *тигро-негри* та *тигри-негри*, які, ймовірно, виконують функцію посилення ознаки через прийом тавтології: *«Усіх тигро-негрів щиро цілую»* [X, с. 30]. Номінативи *негрики* й *негринята* експлікують ще й емоційно-експресивний компонент: *«Бувайте здорові, негрики! Не дичійте дуже. «Тепер» я сподіваюсь бачити кна-кну і Пуца у себе непременно!»* [X, с. 30]; *«Негриків ще раз цілую! Прощайте, негринята!»* [X, с. 54].

Автором номінації *хрущі*, як свідчить Лесин травневий лист 1888 року з Колодяжного, був брат Михайло: *«Наші «хрущі», як ти їх звеш, усі здорові, окрім Коха, про котрого тобі пише мама. Настоящих хрущів у нас на деревьях було багачко»* [XI, с. 442]. Очевидно, визначальні семи в цій

номінації – ‘жжаві’, ‘рухливі’ – актуалізовані за подібністю до поведінки цих комах – *«настоящих хрущів»*.

Найменування *верчки*, найімовірніше, експлікує ту ж інтегральну сему ‘рухливі’ (похідне від дієслівної основи *вертітися*, первинне значення слова *верчик* – «скручений жмут чого-небудь або що-небудь загорнене, згорнене; згорток» [32, с. 337]), пор. інші найменування, актуалізовані в узусі української літературної і говіркової мов з тотожною твірною основою і подібною семантичною структурою: *верцюх, круцюх-верцюх, круть-верть, вертун / вертунка* тощо.

Номінація *бусята* відзначається функційною обмеженістю використання і проєктована лише на дітей однієї родини, лісника з Криворівні Маркеса («...бусятами Леся називала синів Маркеса» [XI, с. 442]), напр.: *«Другого дня стали ми в Ясеневі Горішньому, Маркес показав нам дорогу до Криворівні (з бусят бачили тільки одно, Вільгельма, він щось хорує, а Рейнгольд цілий день в лісі, і його ніхто не бачить)»* [XI, с. 261].

Деякі назви дітей виникли як деривативні найменування, твірна основа яких – прізвище батька, пор.: *лисеньята* – діти Лисенка [XI, с. 401]: *«навіть Уксус і лисеньята ходили раз на відчит Афанасьєва»* [XI, с. 74]. Принагідно зауважимо, що інше оказіональне найменування, словотвірно релеватне згаданому – *лиси* – Леся Українка вживала здебільшого як етнонім *галичан*, почасти з іронічною тональністю (*«Ну, однак, ти, і лиси, і кияни – всі хочете розвинути в мені maniagrandiosa!»* [XI, с. 28]; *«як пишуть лиси: „Далі буде”»* [XI, с. 39]), зрідка для іменування галицьких народівців [XI, с. 391]. Один раз фіксовано навіть похідний прикметник *лисячі вирази* [XI, с. 29].

Щодо номена *драби* («діал., зневажл. Обідранець, босяк» [32, с. 403]) зауважимо хіба що очевидну зміну первинного значення і появу виразної іронічно-жартівливої тональності, про що сигналізують, зокрема, лапки *«Цілую всіх Ваших «драбів» і гречну дівчинку Ганнусю, то мені мила дитина!»* [X, с. 288].

Щоправда, мотивація деяких найменувань Косачівських дітей так і залишається непрозорою, примітки до таких лексем також відсутні. Це стосується, зокрема, номінації *щучики*: *«Цілую тебе міцно, і щучиків теж»* [X, с. 217]. Гіпотетично можна стверджувати, що твірною основою цієї лексеми є номен *щука* (зменшувально-пестливе від *щука*).

Один раз для найменування молодших братів-сестер використано інтекстовий номен *мерлушки-крошечки*, мотивація якого безперечно орієнтована на подвійну актуалізацію інтегральної семи ‘вік’: *«Цілую тебе і «мерлушек-крошечек»* [X, с. 300] (*«мерлушка»* – це густе хутро зі шкіри ягнятка до тридцяти днів).

Почасти для називання дітей вона використовувала також узуальні назви, які набували не лише семантичної трансформації, а насамперед стилістичного увиразнення, як-от лексема *народ*: *«...я, одвикши од многолюдства, просто голову губила серед дитячого гвалту (у нас ще були*

у гостях малий Лисенко і кузен Шимановський). Усі ці **народи**, троє хлопців і троє дівчат різного зросту, бігали, кричали, сварились, мирились, плакали, сміялись, по 3-чі на день купались (причому кожний раз розшукували простині), їли грушки і яблука в розмірах, обмежених тільки власним апетитом, неважаючи на грізно наступаючу холеру» [X, с. 317].

До речі, Лесі часто доводилося залишатися самій із молодшими братами й сестрами: в таких ситуаціях у листах актуалізовані особливі узагальнені найменування, які можна також вважати семантичними okazіоналізмами, як-от, *республіка, громада, гетьманство*. В усіх цих «спільнотах» їй належала визначальна роль: «Відповідаю тобі як управлений делегат чесної республіки» [X, с. 61]; «Пуц з учителем не сперечається, а як учителеві в республіці живеться, дізнаєшся з його власних слів, бо він збирається до тебе писати; мені здається, що він від республіки кривди не має» [X, с. 62]; «Мама ще не вернулася з Колодяжного, так що ми досі *en petit comité*, і я *la président du petit comité* (малою громадою, і я голова малої громади (франц.)), і влада моя не більша, ніж влада швейцарського президента над кантонами» [XI, с. 69].

Узуальна лексема *гетьманство* (вона представлена в СУМі зі стилістичною ремаркою *іст.* з двома узвичаєними значеннями: «1. Влада гетьмана; гетьманування. 2. Територія і народ, підвладні гетьману» [32, с. 58]) актуалізована двічі як узагальнена номінація всіх дітей: «Твій лист із портретами одержала вчора. «Гетьманство» вийшло добре, тільки в Укуска мордочка вийшла далеко кругліша, ніж вона є, а й в Микося губи якось чудно стулені і вираз такий, який буває у нього під час слухання казки. «Лис» просто як живий настоящий «шпортсман». Тепер ще кна-кни мусять дати свої фізіономії» [X, с. 98–99]. У цьому фрагменті вжито також okazіональні лексеми *Укусок* і «лис»: перша стосується молодшої сестри Оксани, ідентифікація другої особи навряд чи можлива сьогодні, хоча цілком очевидний вектор таких пошуків – з'ясування, про яку саме світлину літа 1891 року (*портрет, карточка*) йдеться в цьому листі. Формою множини для найменування Косачівських дітей – *лиси* – Леся Українка послуговується кілька разів, як-от у листі 9 липня 1891 року з Євпаторії до мами: «Може, тебе так замучила малина, клубника, тигри-негри і **лиси**, що вже й не до улім?» [X, с. 94]. Зауважмо, в епістолярному спілкуванні Лесі Українки це найменування використовувалося здебільшого (вісім фіксацій) для номінації галичан (про це стверджують, зокрема, примітки: «Лисами» Леся Українка жартома звала галичан» [X, с. 457]): «Листа Мак[овея] я отримала, се правда, що вони чудні люди, ті **лиси**, і то всі» [X, с. 206]; «Якби ти теж виправила як-небудь від **лисів** «Увінчаного співця», ми б його напевне надрукували» [X, с. 191]; «Ну, однак, ти, і **лиси**, і кияни – всі хочете розвинути в мені *maniagrandiosa*! (манію величності! (суч. лат.)) їй-богу, розхвастаюсь!!» [XI, с. 28]). А ще – як назву галицьких народівців: «Лиси щось таке крутять з тим «Дзвінком»» [X, с. 209] («Лиси щось таке крутять з тим «Дзвінком»... – Львівський дитячий

журнал «Дзвінок» із 1894 р. мав готуватися до друку в Києві. Але галицькі народовські видавці – тут «лиси» – відступились від попередніх намірів, і переговори закінчилися безрезультатно» [X, с. 482]; «Лисами Леся Українка називала галицьких «народовців»» [XI, с. 391].

Частина загальних номінацій мала спільну опорну лексему для найменування різних осіб, що позбавляє їх ідентифікаційної функції та персоналізації, як-от: **мечка** – **мечка** грозна, **мечка** голямата / велика, **мечка** малката / менша, **мечка** старша (велика (болгарською – голямата) мечки – це зазвичай старші Драгоманови-Шишманови, натомість менші (відповідно – малката) – їхні діти й онуки. Важлива деталь, що спосіб найменування велика-мала / голямата-малката залежить щоразу від утворюваної опозиції: діти – батьки або онуки – бабуся), останні з яких утворюють бінарні опозити, напр.: «Дорогі мої **мечки** Ліда і Ваня!») – до Лідії та Івана Шишманових [X, с. 317]; «Жаль, що часу нема, а то «излила» б я цілий потік негодованія на Ваню, а тепер скажу тільки «**грозна мечко!**»...» – до Івана Шишманова [X, с. 338]; «Дорогая **мечка!** (Або **мамалиджка**, як хочеш)» – до Аріадни Драгоманової [X, с. 329], пор. також: «Цілую тебе і **мечки, малката і голямата** (ведмедів, малих і великих (болг.))» [X, с. 342]; «(Ще дойде ли и **големата мечка?** (Чи приїде і велика ведмедиця? (болг.))» [X, с. 354]; «Велике спасибі за **Мечка-та** (ведмедеві (болг.) за прислані картини, вони мені багато нагадали» – Лідії Драгомановій-Шишмановій [X, с. 363].

Щоправда, ідентифікація особи, іменованої цими лексемами, часто утруднена, почасти сама авторка, використовуючи вперше ще одну похідну назву, робить її своєрідною загадкою для адресата, напр. : «**Менша мечка** нехай поправляється, бо сором так мучити «свою единственную родную мать», **старша мечка** нехай не обертається в закладку від книжки, а **средня мечка** (хто?) нехай заспокоїться і не журиться і буде більше товстенька, ніж бідненька» [XII, с. 24]. Спробуємо декодувати, про кого йдеться в цьому фрагменті Лесиного листа 13 січня 1903 року з Сан-Ремо. **Менша мечка** – це, поза сумнівом, Дмитро Шишманов (саме про його недугу вона згадує на початку цього листа: «Сьогодні я отримала твою карточку і просто аж здивувалась. Ще давно писала мені дядина, що Міка був слабкий на скарлатину і що вже видужав. Невже се ще досі наслідки її тягнуться?!» [XII, с. 20]), **старша мечка** перифрастично співвідноситься з Іваном Шишмановим, з огляду на імплікацію його домінувальної ознаки – захоплення книгами, чи радше – їх читанням, а **средня мечка** вербалізує саму Лідію, на що додатково вказують ще й дві регулятивні ознаки, які мають диференційний вияв у її портретуванні – товстенька та бідненька. Як загальну назву використано лексему **мечки-те**: «Міцно цілую вас, Раду і **мечки-те**» [XI, с. 94]. Епітет **грозна мечка**, що має виразно іронічно-жартівливу тональність, стосується Івана Шишманова: «Жаль, що часу нема, а то «излила» б я цілий потік негодованія на Ваню, а тепер скажу тільки «**грозна мечко!**»...» [X, с. 338].

Крім лексеми *мечка*, для найменування членів родини Шишманових-Драгоманових у листах ужито також її варіанти – стилістично марковані синоніми *меченця* (ведмежата (болг.)) («*Приїжджайте, мої меченця!*») [XII, с. 23]; «*Приїжджайте, мої меченця! Ми постараємося, щоб вам було нескучно і нечужо. А мені вже ж буде краще, як моя бідненька (чи все-таки товстенька? Може, й ні вже?) Лідочка буде тут навколо мене бігати, – бо сидіти не в її натурі, хоч там як! Заживем на славу, з'їхавшись з усіх сторін світу – lafamilledesboulesvagabondes!* (родина колобків (франц.))» [XII, с. 23]) і вже згадану раніше лексему *мамаліджска* [X, с. 329].

В останньому листовному фрагменті привертає увагу ще одне образне найменування, що є спільною назвою і для родин Драгоманових, Шишманових і для Косачів – *lafamilledesboulesvagabondes!* (родина колобків (франц.)). Леся Українка проектує її в одному з листів і на своїх рідних сестер, зокрема, на Ольгу та Ізидору («*Из наших bou-lesvagabondes* (мандрівних колобків (франц.) обізвалась Лілея і Дора» [XII, с. 233]).

Пошук мотивації такої назви (зауважмо, в Лесиному ідіостилі як узагальнювальної) – з опорною лексемою *колобки* – не викликає на перший погляд якихось труднощів: у ній актуалізовано за подібністю інтегральну сему 'мандрівник' / 'мандрівниця', що асоціативно пов'язує її з відомим казковим персонажем. Проблеми виникають у з'ясуванні автора цієї номінації та особи (осіб?), яка першою була наділена цим образним найменуванням, тобто була засобом її ідентифікації. Як стверджують примітки до листів і коментарі самої Лесі Українки, найбільш правомірно «авторство» цієї номінації співвідносити з Лідією Драгомановою-Шишмановою, пор.: «*Твоя boule vagabonde* (колобок (франц.)) *просиділа, слава богу, зиму в Києві, нікуди не рипаючись, потім так же само просидить літо в Колодязному*» [X, с. 340] і «*Леся Українка часто виїздила в різні місця на лікування. За це Лідія Драгоманова жартома називала її nôtre chère boule vagabonde* (наш дорогий колобок)» [X, с. 505]. Мандрівний «триб», за твердженням самої Лесі Українки, із вимушеного виміру (на початкових етапах) із часом став для неї не просто необхідністю, а й елементом реалізації особистого уподобання («*пристрасті*», за її визначенням) – подорожування: «*Ти знаєш, се у мене idée fixe – потрапити в подоріжжя навколо світу, що поробиш – страсть!*» [X, с. 340–341].

Втрату інтегральної семи 'той / та, що мандрує' компенсовано означальною лексемою *нерухомі*, що призводить до створення оксиморону *нерухомі колобки*: «*Цілую міцно всіх boules immobiles* (нерухомі колобки (франц.))» [X, с. 363]. У цьому фрагменті йдеться, найімовірніше, про родину доньки Михайла Драгоманова – Лідії. Подібне явище спостерігаємо і в ситуації появи епітета *непорушний*, який експлікує, найімовірніше, сему 'осілий спосіб життя' («*Милая Лідочко! Chère boule fixe!* (дорогий непорушний колобок (франц.))» [X, с. 353] (про Лідію Драгоманову-Шишманову).

Вирізняють індивідуальний стиль Лесі Українки насамперед ті найменування дітей, що становлять основу родинної метамови Косачів і вживання яких обмежене мовним соціумом однієї родини. У примітках автором таких найменувань часто вказано Лесю Українку: «Дроздишка поздоровляю... – Тобто наймолодшу сестру Лесі Українки Ісидору. Леся присвоїла їй кілька жартівливих прозвищ: *Біла Гусь, Гуся, Гусінька, Дроздик, Дроздоньо, Патя та ін.*» [X, с. 340–341]. Щоправда, автором творення цих номінацій цілком очевидно могла бути не лише вона, а й хтось із її родини (точне авторство встановити не завжди можливо, хоча декого з авторів допомагають все ж таки декодувати примітки до листів, які, на жаль, позбавлені жодних вказівок на джерело подібних тверджень, а тому їх не можна вважати беззастережно достовірними). Це передусім номінації, що первинно мали, найімовірніше, оцінювальний характер і кваліфікували якусь особу (кількох осіб) за певними поведінковими чи фізіологічними ознаками. Саме так виникло, зокрема, найменування *кна-кна*. Як стверджується в примітці, «У ранньому дитинстві брат Лесі Українки Микола називав усе тонке і довге, в тому числі брата Михайла, котрий був високий і тонкий, «*Кна-кна*». Леся Українка жартома називала так усіх хлопців, найчастіше студентів» [X, с. 439].

В епістолярному спілкуванні Лесі Українки ця номінація має поліфункційний вимір: її вжито як найменування брата Михайла – найбільш продуктивно (напр.: «*Ми з **кна-кною** руки одбили, плескаючи. Біля нас на хорах стояв Павло Комаров і Циганков (**кна-кни**, що були торік в Одесі) і теж «ентузіазмувались»* [X, с. 53]; «*Ми з **кна-кною** статкуємо, ти за нас не бійся, усе гаразд буде!*» [X, с. 95]; «*[Цілую] тигрів і **Кна-кну***» [X, с. 197], здебільшого його використано в листах у поєднанні з емотивним означенням *люба: любою **кна-кною*** [X, с. 62]). Про це зауважено і в примітках: «Косач Михайло Петрович (*Обачний, Мака, Миша, кна-кна*)» [X, с. 525]; «*Миша (ще жартівливе: Мака) – Михайло Петрович Косач* [X, с. 429]) і просто – старших чи чужих хлопців («*Тепер його читає пані Броніслава, а потім треба дати тут одній **кна-книні**, що тямить трохи по-нашому і інтересується нашою літературою. **Кна-кна** ся тутешня, таки одеська, кінчающий юрист, ми з ним познайомились, купуючи кавуни (от як заводяться знайомства на лимані!). Я говорила з перекупкою по-нашому, і це дуже здивувало **кна-кну** і її мати, після того вони завели зо мною розмову, вибрали мені кавуна, «который получше», – і знайомість готова! З панею, **кна-книною** матір'ю, я часто їжджу купатись»* [X, с. 32–33]). Однак первинний гендерний критерій – номінація лише осіб чоловічої статі – в її епістолярії зазнає змін, бо є одним із засобів вербалізації і осіб жіночої статі, здебільшого – Косачівсько-Драгоманівського роду і їх товариського середовища, пор.: «*Плеяда*» буде у нашої **кна-кни** у неділю, бо Лисенкові нема часу їх приймати у себе, Рожанського і Пашкевича бачила сьогодні; Рожанський, здається, ще трохи погладшав. Пашкевич живе тепер на Фундуклеївському яру, кажуть **кна-кни**, що то він від панночок утік. Він з

виду дуже порядочна і симпатична **кна-кна** і, здається, не так хвастає, як другі» [X, с. 48] і «По обіді сидимо собі вдома, далі прибігає котора «молодая», а то й дві-три разом, **кна-кни** «січові»; як видно, кожна з них жде тільки приключки, щоб уявитися до нас із візитою, бо їм таки цікаво, що то за істоти «жінки з України», ну і, певне, ми піддержали честь своєї нації, бо ні одна **кна-кна** не задовольняється першим візитом, а забігає-таки від часу до часу, так що нема дня такого, щоб жадна **кна-кна** не в'явила свого обличчя. Ну, приходять кна-кни, говорять, спорять, грають, співають, розповідають про вибори, галицькі справи і т. д.» [X, с. 74]. А тому іноді, якщо відсутні кваліфікативні означення, встановити особу, яку співвіднесено з цією номінацією, буває вкрай важко, напр.: «Багато нового почула я від них, їхніх композиторів Нижанківського, Вахнянина та інших, та і Лисенкове «Була колись гетьманщина» я почула тут по раз перший, окрім того, одна **кна-кна** притягла мені збірник кроатський, дещо німецьке, «Лоенгрін» і т. п., і тепер ми разом з нею розучуєм, я акомпанемент, а вона спів. Ти, певне, думаєш: «Див'я ж тебе жити!» («Безтурботно ж тобі жити!» (діалект.))» [X, с. 72]. Засобом диференціації слугують частково присвійні займенники, які, принаймні, дають можливість визначити опозитивно **своїх** кна-кон (вони іменовані здебільшого за допомогою означення *наша*, що виступає спільною лексемою, незалежно від статі) і **чужих** (*тутешня, одеська, січова / січові*, іноді використано описові конструкції на зразок *кна-кни, що були торік в Одесі* [X, с. 53]), напр.: «Кна-кна **наша** (тобто брат Михайло. – С. Б.) жива й здорова» [X, с. 51]; «А знаєш, я бачила, як **наша** кна-кна перед **другими** кна-кнами хвастала книгою болгарською» [X, с. 72].

Важливою ознакою подальшої семантичної трансформації цієї лексеми можна вважати її фіксації в ролі епістолярного звертання, зокрема, до брата Михайла: «Люба **Кна-кна!**» [X, с. 87]; «Мила моя молоденька **кна-кна!**» [X, с. 184].

У листах Лесі Українки фіксовано також похідні okazіональні найменування від цієї лексеми – *кна-книна* – і як іменникова номінація (очевидно, співвіднесена з продуктивною словотвірною моделлю іменників із формантом *-ин* для номінації осіб жіночої статі, пор.: *княгиня, бояриня, берегиня* тощо), і як прикметникова, пор.: «Тепер його читає пані Броніслава, а потім треба дати тут одній **кна-книні**, що тямить трохи по-нашому і интересується нашою літературою» [X, с. 32] і «З панею, **кна-книною** матір'ю, я часто їжджу купатися, і взагалі я рідко купаюсь сама – не люблю чогось бути сама в такій водній просторіні» [X, с. 33]), прислівник *по-кна-княчому*, що, очевидно, має значення 'похапцем' («Маєш «знаків запитання» досить, аби хіть одписати на їх гарненько, а не **по-кна-княчому**, жемчужним способом» [X, с. 35]).

Старший брат Лесі Українки – Михайло – мав лише одне жартівливе родинне найменування. Найчастіше в родинному спілкуванні, як свідчать примітки до листів, його називали *Макою*: «Миша (ще жартівливе: Мака) –

Михайло Петрович Косач (1869–1903), старший брат Лесі Українки» [XII, с. 429], хоча в жодному зі збережених епістолярних текстів Лесі Українки цей варіант його іменування не зафіксовано, а тому нема жодної можливості реконструювати його семантичну структуру за відсутності контекстів уживання. Хоча в родинному спілкуванні, зокрема в листах матері до Лесі ця номінація належить до частотних, напр.: «...між ними посередник Боровиков, з своєю кна-кною (кна-кна – жартівливе наймення юнаків, прийняте в родині Косачів. – с. 39) – київським студентом, котрий оказався знакомим нашій кна-кні, бо єсть тим самим „білим поетом“, котрого Мака, було, часом згадує, – що читав якісь свої вірші на роковинах (тільки Мака забував його назвісько)» [21, с. 38]. Можна лише припустити, що передумовою творення цього номена могла слугувати вимова імені Михайло самим носієм у ранньому дитячому віці або когось із членів Косачівської родини, тобто первинно він, ймовірно, виник як лепетне ім'я (узвичаєно визначається як відтворення власного імені та імен рідних у ранньому дитячому віці), яке згодом набуло статусу родинного. Правомірність такого припущення стверджує і той факт, як виникло дитяче найменування Ольги Косач: також на основі лепетного імені (про це йтиме мова пізніше). Очевидно, саме лепетні імена традиційно слугували твірною основою для родинних прізвиськ Косачів.

Подібне фонетично родинне ім'я мав син Лідії Драгоманової-Шишманової Дмитро – Міка: «Чи дуже розумний став Міка» [X, с. 161]. У примітках щодо цієї номінації лише констатовано наявність такого онімного варіанта: «Шишманови – Лідія Михайлівна Драгоманова, її чоловік Іван Дмитрович Шишманов (1862–1928), болгарський учений-історик, філософ, етнограф, професор Софійського університету, та їх син **Міка** – Дмитро Іванович (1889–1944)» [XI, с. 396]; «Л і д и к (ще Маусик, **Міка**, Міцікато) – Дмитро Шишманов (1889–1944), син Лідії та Івана Шишманових, небіж Лесі Українки» [X, с. 446]; «Шишманов Дмитро Іванович (**Міка**, Міцікато)» [XI, с. 471]. Як бачимо, примітки не містять жодних коментарів і тлумачень цього найменування. У листуванні Лесі Українки ця лексема належить до частотно вживаних (44 фіксації), що свідчить передусім про регулятивний характер її використання в ідіолекті Лесі Українки, кількісні параметри слугують водночас ствердженням продуктивності її функціонування в родинному мікросоціумі.

Особливо багато okazіональних найменувань мала сестра Ольга. Зокрема, примітки до Лесиних листів подають таку інформацію: «Косач-Кривинюк Ольга Петрівна (Олеся Зірка, Зірка, Лілея, Лілія, Ліля, Ліцик, Олег, Олеся, Пуц, Пуцик) [X, с. 526]; «Л і л і ч к а (ще: Лілія, Лілея, Олеся, Пуц, Пуцик та ін.) – Ольга Петрівна Косач, в заміжжі Кривинюк (1877–1945), молодша сестра Лесі Українки, за фахом лікар» [XI, с. 385]. Крім того, в листах Лесі Українки фіксовано ще й інші варіанти її родинних найменувань: **Giglio** («*Gigliocarissimo!* (найдорожча Лілея (італ.))» [XII, с. 372]); **Ліліціка** («Цілую тебе міцно, Ліліціка моя» [XII, с. 54]); **Лільчик**

(«Ну, Лільчику, бувай здоров» [XII, с. 90]); **Ліль** («А чого-то **Ліль** захрип?» [XII, с. 27]); **Джлілія** «Моя Джлілія!» [XI, с. 236]; **Ліліточка** «Цілую тебе міцно, моя Лілія, Джлілія, Ліліточка!» [XII, с. 27]; **лілейная / Лілейная** «Бувай здорова, моя Лілейная» [XII, с. 341]; «Будь здорова, моя рожеевая, лілейная, поцілуй Михалів, Оксан і маму» [XII, с. 414].

Найменування *Олеся, Олеся Зірка* – це, як відомо, Ольжині псевдоніми. В епістолярних діалогах Леся Українка актуалізує цілком передбачувано лише одиничні найменування – *Олеся, Зірко*: «Воно славне дівча, ся **Олеся**, і, сподіваюсь, будуть з нього люди кращі, ніж з нас, старших, дуже вже воно завзяте, а сього, власне, тепер і треба. Їм було б добре удвох з Радою жити» [X, с. 263]; «Ну, як же ти, **Зірко**, маєшся?» [X, с. 97].

Лілея, Лілія, Ліля, Лілічка, Ліцик – імовірно, семантичні okazіоналізми (якщо зважити на їх асоціативний та семантичний зв'язок із омонімічним флорономеном *лілея*). Щоправда, в «Хронології життя й творчості Лесі Українки», автором якої є Ольга Косач-Кривинюк, знаходимо вказівку на іншу мотивацію варіанта *Ліля*: «Тітка Єлена в листі з осені 1878 року питає в наших батьків, чи **Лібта** (тобто я) вже зовсім заповонила Лосю (Лесю)» [20, с. 31]. До того ж, у примітках Ольга зазначає: «Мама називала мене пестливо «рибка», я це переробила на «Лібта», як мене й звали деякий час, а потім з цього вийшла «Ліля». Отже, тоді, на початку мого життя, батько, думаю, не міг назвати мене Лілею, це в Лазаревського «анахронізм», бо він знав, що пізніше так мене називали». З огляду на це важко стверджувати беззаперечно, хто ж був «автором» творення цього найменування Ольги. Очевидно, слушно припустити, що воно, найімовірніше, було результатом спільної родинної мовотворчості, а головне – вагомим елементом цього словотворчого процесу була сама Ольга.

Високою частотністю використання в родинному спілкуванні щодо сестри Ольги вирізнявся, очевидно, онім *Ліля* і його похідний варіант *Лілея* (узвичаєно лексема *лілея* позначений у лексикографічних працях зі стилістичними ремарками *заст., поет.* [33, с. 515]), який може водночас вважатися семантичним новотвором із виразним омонімічним компонентом, про що стверджує, зокрема, ряд епітетних найменувань, вжитих із цими опорними лексемами в епістолярних текстах Лесі Українки. До найчастотніших належить словосполучення **Лілея лілейная** «Однак, Лілея лілейная, чи не пора мені кінчати?» [XI, с. 330]; «Я така рада завжди, коли отримую «графійку» від моєї Лілеї лілейної!» [XI, с. 312]; «Ти ж, моя Лілея лілейная, не хили головки на чужині, а держи її стрімко і гордо, як годиться лілеям огнистім» [XI, с. 152]. В останньому фрагменті привертає увагу прийом паралелізму: *Лілея лілейная* – *лілеї огнисті*, а отже, саме таке найменування сестри має водночас і оцінювальний компонент, і характеризує її якщо не за реальними, то за бажаними зовнішніми ознаками, які гармонійно віддзеркалюють її внутрішній світ, бо для Лесі *лілея* – це ще й символ незламності.

Семантичний паралелізм експлікують також метафоричні лексеми, поєднані з цією опорною лексемою (*в'яне, прив'яла*) і які створені за подібністю номінації *Лілея* до квітки: «Вже й так моїй золотій Лілеї від них досі голівка **в'яне!**» [XII, с. 408]; «А крім того, я не хочу, щоб моя золота *Лілія* **прив'яла**» [XII, с. 471].

Значно частіше це найменування, побудоване на основі лексичного повтору, виконує в епістолярних текстах функцію апелятива: «*Лілея моя лілейная!*» [XI, с. 176, с. 225, с. 234, с. 278, с. 283, с. 286, с. 310, с. 326] / «*моя Лілея лілейная*» [XI, с. 152]; «*Лілея лілейная!*» [XI, с. 330]. Урочистій тональності такому способу апеляції до адресатки додає не лише повна форма онімного компонента, а й стилістично маркований варіант прикметникового означення *лілейная*.

Перебуваючи в Сан-Ремо, Леся Українка неодноразово вдається до італійського відповідника лексеми *лілея* – *giglio*: «Я така рада завжди, коли отримую «графію» від моєї Лілеї лілейної! Так же вона славно дряпає завжди і такого багато різного наскребе. Mio Gigliod'oro! (моя золота лілеє! (італ.)). А знаєш, тут єсть вілла «Gigliod'oro», – я завжди згадую тебе, коли її бачу (се буває досить часто, бо вона близько)» [XI, с. 312]. Лише один раз вжито цю лексему в листі з Тбілісі.

Проекція на традиційну кольорову домінанту цієї квітки – біла – і її співвіднесеність із образом сестри цілком передбачувано експлікує сему 'чистота' з неодмінним максимумом вияву цієї ознаки: «А тебе, моя Лілія, моя білая, моя любая, міцно, міцно цілую» [XI, с. 312]; «Міцно цілую тебе, так міцно, як люблю тебе, тіо Gigliobianchissimo (моя найбіліша Лілея (італ.))» [XI, с. 237]. Крім епітета-кolorатива, Леся Українка використовувала також у апелятивних конструкціях інші оцінювальні означення з неодмінною голубливою тональністю. Це, зокрема, лексеми *славная* (із очевидним національно-культурним компонентом у семантичній структурі та узвичаєній етикетній ситуації використання – похвали), *золотая, золота* (виразно позитивно маркована кольороназва в українськомовному узусі, і не лише в уснопоетичних текстах, а й у розмовному мовленні), порівняймо їх контекстуальне вживання: «Хвалю тебе, Лілея моя славная, що ти не ставиш в с'ю з о на карту для любові» [XI, с. 380]; «Будь здорова, моя золота Лілея» [XII, с. 365]; «Ну, і годі поки що про сі матерії. Вже й так моїй золотій Лілеї від них досі голівка в'яне!» [XII, с. 408]; «Baci e salutial Gigliod'oro (поцілунки і привіти золотій Лілеї (італ.))» [XII, с. 28].

Вирізняльними для епістолярних діалогів Лесі Українки з Ольгою можемо вважати також продуктивні для її ідіолекту апелятиви з означальними лексемами найвищого ступеня: «Отже, через місяць – до побачення, Gigliobellissimo! (найпрекрасніша лілея! (італ.))» [XI, с. 357] (у час перебування в Італії або дорогою до неї); «Gigliocarissimo! (найдорожча Лілея! (італ.))» [XI, с. 372].

Навряд чи маємо щонайменші перестороги кваліфікувати таку прагматику звичайним стилістичним прийомом – гіперболізацією – з

огляду на відомі факти й неодноразові епістолярні одкровення адресантки про те, що вони були рідними з Ольгою насамперед по духу. Безсумнівність органічності слова й думки (і головне – помислів) у їхніх стосунках і, як наслідок, комунікації дозволяють вважати їх своєрідними семантичними маркерами-згортками для декодування їхніх міжособистісних взаємин.

Епітетний ряд найменувань сестри Ольги увиразнюють означення-композиції *золоторожевая* [XII, с. 409] і юкстапозити *моя злото-рожева* [XII, с. 99], *лілейно-рожева* [XII, с. 105], *рожево-золотая* [X, с. 370], *мале-велике* [X, с. 147] та чи не вперше актуалізовані в епістолярній комунікації українців оцінювальні лексеми *рожевий* [XI, с. 378], *іскристий* [X, с. 378], *золотесенька* [XII, с. 317, 361, 377] (здебільшого в поєднанні з інтимізуючим займенником *моя*). Типологічним для ідіолекту Лесі Українки можна вважати нанизування епітетних найменувань (як у пре-, так і в постпозиції): «Мій Лільчик золотий, і рожевий, і іскристий. Так!» [XI, с. 378].

Завдяки суцільному вибору найменувань братів і сестер з усіх збережених епістол Лесі Українки спостережено певні інформаційні лакуни в реєстрах родинних іменувань у примітках. Встановлено, зокрема, що Ольгу вона називала ще *Лільчик* й *Ліліціка*: «Ну, Лільчику, бувай здоров» [XII, с. 90] (про цей варіант у примітках не згадано); «Тоді ми, Лільчик, з тобою разом будемо мокнути у Пслі» [XII, с. 100]; «От уже, слава богу, Лільчик позбудеться тої халепи» [XII, с. 120] (привертає стиль викладу інформації в цьому фрагменті, який можна визначити як стиль відсторонення, граматично актуалізовано третю особу, хоча мова йде про саму адресатку); «Лільчику мій дорогий!» [XI, с. 373] (дописка в цьому ж листі має семантично зрівноважене найменування-повтор: «Мій Лільчик золотий, і рожевий, і іскристий. Так!» [XI, с. 378]).

Про варіант *Ліліціка*, фіксований двічі, примітки також не згадують: «Дуже ти впору мені написала, моя Ліліціка!» [XI, с. 326]; «Цілую тебе міцно, Ліліціка моя» [XII, с. 54]. Очевидно, його можна вважати повним іменем усіченого варіанта *Ліцик*, пор: «Ну, Ліцику, так як же буде з нашими подоріжжями?» [XII, с. 103]; «Ну, Ліцику, бувай здоров!» [XII, с. 113] (цей варіант фіксовано шість разів). До продуктивних апелятивів із цією опорною лексемою належать також «Дорогий Ліцику!» [X, с. 372, с. 379] та «Любий, дорогий Ліцику!» [X, с. 380] (вжито сім разів).

Один раз ця номінація змінює суб'єкта іменування: він стосується сина сестри Ольги – Михайлика: диференційну функцію в такій ситуації виконує означення *малий*: «За що ж на нас напосідалися, «ак на того цюлта», мовляв малий Ліцик» [XII, с. 420].

Номінація *Олег* має прозору мотивацію: в основу її творення покладено ім'я героя відомого твору Олександра Пушкіна «Песнь о вещем Олеге», про що свідчать не лише коментарі адресантки, а й оцінювальні лексеми, які мають виразну стилістичну маркованість. Це стосується передусім означення *вещий*: «Я і Олег (вещий!) цілуємо вас всіх і просимо не забувати нас, бо все ж таки ми тепер від роду відбилися, то треба ж нас

хоч листами навідувати» [X, с. 183]; «Мій Олег статкує!» [X, с. 203]; «Одним словом – «ет!» (любиме слово нашого Олега)» [X, с. 220]. Іноді в листах до Михайла Драгоманова (функціонування найменування сестри Ольги *Олег* обмежене, до речі, рамками лише епістолярних діалогів із цим адресатом) це жартівливе найменування подано як паралельне до іншої okazіональної лексеми: «Роблю я тепер властиве от що: вчуся по-англійськи вкупі з Людею С[тарицькою], помагаю **Лілі (Олегові)** вчитись по-німецьки та історії, помагаю складати «Дзвінок», щоб не був він сей рік таким поганим, як торік» [X, с. 202]. Як і більшість інших диференційно окреслених лексичних новотворів, ця номінація виконує в листуванні функцію апелятива: «Дорогий мій Олег!» [X, с. 299].

Привертає увагу один із листовних коментарів у листі до Ольги з Кимполунга (09.06.1901 р.), який засвідчує стилістичну диференціацію різних варіантів її найменування: «Моя Джілія! Все-таки прости мене, трошки мені смішнувато казати «твое весілля», «твої дружки», коли подумаю, що все-таки ти і Пуцик, і Пудільда і т. д. Ну, але ж правда, що ти і Лілея ще й навіть лілейная, се дуже важно і поважно» [XI, с. 236]. До того ж, частина Ольжиних найменувань, як бачимо, мали ще й вікове розрізнення: лише *Пуцик*, *Пудільда* (з названих) – стосуються Ольги-дитини, на противагу всім іншим – з маркером «дорослості». Щоправда, навряд чи існує сьогодні однозначна інтерпретація апелятива *Джілія*. Можливою передумовою творення, з огляду на фіксацію подібних продуктивних моделей щодо інших осіб, можна вважати римування імені *Лілія* – *Джілія*. Хоча не менш імовірний і асоціативний зв'язок із якоюсь особою на ймення *Джілія*.

Номінатив *Пуць* (від узуального *пуць*), ймовірно, представляє усічений варіант від *пуцьверинок* і *пуцьвірінок*, що, як відомо, має такі значення: «1) неоперившийся птенец; 2) маленький ребенокъ [28, с. 503]». «Словник української мови» повторює ті ж значення цієї лексеми, акцентуючи увагу на тому, що вона відзначається територіальною обмеженістю функціонування, пор.: «**ПУЦЬВІРІНОК**. діал. 1. Безперепташеня. 2. Маленька дитина» [35, с. 410]. Як відомо, в українській мові є також його синонімічний варіант *голопуцьок*, пор.: «1. **ГОЛОПУЦЬОК**. розм. 1. Безперепташеня. 2. перен. Про малу дитину» [32, с. 115]. У листах Лесі Українки цю лексему експліковано 48 разів (найпоширеніші варіанти – *Пуц* / *пуци*, номінації *Пуцинда* [X, с. 25] і *Путільда* [XI, с. 236] фіксовано один раз, п'ять разів ужито деривати – присвійний прикметник *Пуцева* / *Пуцова* в основному як назву, співвіднесену з сестрою Ольгою (напр.: «... як і наш **Пуц**» [XI, с. 24]; «**Пуцик** тепер збирає марки» [X, с. 25]; «**Пуц** обіцяв перекласти «Грібуля» (казку Жорж Занд) і «Муму» Тургенева» [X, с. 40]). Зауважмо, що актуалізація цієї лексеми в листах до Ольги (або в опосередкованому її згадуванні в епістолярних діалогах із іншими членами родини) набуває ще й особливого графічного маркера й інколи переходить у статус власної назви: «Може, й **Пуцик** на роковини приїде?» [X,

с. 52]; «**Пуцовий** учитель приймає живу участь в ягодних справах, я навіть не сподівалась сього» [X, с. 62]; «Ну, **Пуцю**, тепер буду кінчать» [X, с. 80].

Прикметною ознакою функціонування цієї лексеми правомірно вважати частотність форм множини, тобто *пуци*, *пуцики*, які використано для узагальненого найменування менших братів і сестер із різноманітними епітетними характеристиками, що в основному диференціюють дітей за віковими характеристиками – *великі* – *молоді* / *малі* (**великі** *пуци* [X, с. 79]; **молодих** *пуциків* [X, с. 93]; **малі** *пуцики* [X, с. 201]), за оцінювальними характеристиками – *любі* (**любих** *пуциків* [X, с. 100]) (хоча в примітках використання цієї лексеми обмежено лише особистістю сестри Ольги: «Пуц, Пуцик – жартівливе ім'я Лілі» [X, с. 430]). До речі, узагальнене найменування – *пуци* – часто виконує функцію мовноетикетних одиниць, здебільшого – прощальних, пор.: «Усіх **пуциків** поцілуй» [X, с. 109]; «Цілую всіх **любих пуциків** і Мишу» [X, с. 100].

Щодо сестри Ольги вжито дві епітетні лексеми з опорною *Пуц*, що мають емотивний характер: *любий* і *бідний*, здебільшого в структурі епістолярних апелятивів і в оцінних контекстах, напр.: «**Любий Пуцю!**» [X, с. 79]; «**Бідний Пуц**» [X, с. 92]. Мотивація апелятива-комполита *Пуцю-ішацю* в листі від 23 липня 1891 року з Євпаторії («Чи не скучно тобі за морем? Воно тобі кланяється усіма хвилями. Ой, **Пуцю-ішацю**, шкода, що ти не їздив човном при місяці по морі, – ото-то добро! Я, після того, як двічі проїхала таким способом, то тепер мені аж мріється, як би його знов яким способом пуститись на море у білому човнику!» [X, с. 98]) навряд чи може мати однозначне трактування. Найімовірніше його творенню передувала актуалізація в семантичній структурі цього номена якихось диференційних поведінкових ознак цієї сестри.

Не менш часто в листах для найменування сестер використано лексему *гусь*, *Гусь* / *гусі* (з усіма деривативними варіантами: *Гусінька*, *Гуся*, *Гусь*, *Гусик*, *Гусіца*, *гусенятко*, *гусь менший*, *гусяче крильце*) – фіксовано 28 разів. Один раз Леся Українка використовує синонімічний відповідник цієї номінації сербсько-хорватською мовою – *gusica toja*: «**Біла гусь**» дуже велична на портреті, але я на правах найстаршої сестри дозволяю собі усміхатись, дивлячись на неї. «**Gusicomoja!**...» («моя гусонько!...» (сербсько-хорват.)) – думаю собі...» [XII, с. 405]. Номінації у формі однини завжди імплікують молодшу сестру Ізидору: їх використано в її портретуванні, в етикетних ситуаціях, зокрема в звертальних і прощальних виразах: «**Люба, мила Гусінько!**» [XI, с. 69]; «**Милая Гусінько!**» [XI, с. 108]; «**Ай, Гусю, Гусю!**...» [XI, с. 108]; «**Ти, Гусю**, повинна мене літом глядіти так, як Ліля тут, – ти будеш мене водить гулять на Макітру й гойдати в гамаку, бо інакше я не хочу, я тепер дуже капризна» [XI, с. 109]; «**Будь здорова, Біла Гусь**, моя широкенька, моя дороженька» [XI, с. 315]; «**Пиши мені, Гусінько**, а я буду відповідати завжди» [XI, с. 333]; «**Міцно цілую тебе, і папу, і Кунтю, і Гусика**» [XI, с. 365]. Форма множини *гуси*, як стверджують примітки до одинадцятого тому, стосується всіх сестер: «**Гуси** – жартівливе прізвисько

молодших сестер Лесі Українки – Ольги, Оксани та Ісидори» [XII, с. 386]. Однак установлено, що граматичний варіант *гусі* Леся Українка вживала й щодо спільного найменування двох сестер – Оксани та Ізидори «*Обіцяла я тобі і **гусям** «багацько» написати через маму, та, як то часто буває, обіцянку не прийдеться справдити: вже тепер досить пізно*» (лист до сестри Ольги 22 січня 1898 року з Ялти) [XI, с. 11], пор. також інший лист (26 січня 1899 року з Варшави) до цієї ж адресатки: «*Цілую тебе і **гусів***» [XI, с. 86]; Ольги й Оксани: «*Признаючи се все, я, проте, мушу сказати, що дуже рада **гусям** і що з їх приїздом мені знов усе здається новим і цікавим у Ялті*» [XI, с. 38] (ідентифікувати особи «гусей» допомагає попередній контекст: «*Хотіла я тобі вчора писати зараз же після Лілі і Оксани*» (11 квітня 1898 року з Ялти до мами)).

Щоправда, іноді дуже важко декодувати, про кого саме із сестер (і, ймовірно, братів) йдеться в епістолярному контексті, навіть якщо в ньому наявні диференційні маркери означального типу з інтегральною семою 'зріст', як-от: «*Цілую тебе, і папу, і **гусів** – **довшу і коротшу***» [XII, с. 61] (про Ольгу та Ізидору чи про Оксану й Ольгу?..). Факультативно ця номінація проєктована на всіх сестер, тобто функціонує як їх узагальнене найменування, про що сигналізує лексема *всіх*, напр.: «*Цілую міцно тебе і **всіх гусів!***» [XI, с. 17].

Різне комбінування опорної лексики створює особливу голубливу тональність епістолярних текстів, орієнтованих на сестру Ізидору. Така тональність здебільшого визначає в українській традиції комунікативну поведінку *батьків-дітей*. Йдеться передусім про okazіональні звертання, епітетний компонент у яких виступає елементом зовнішнього портретування або імплікатом пестливості: «*біла гусь*» [XII, с. 397]; *гусенятко моє* [XI, с. 70]; *моя Гуся* [X, с. 331]. Жартівливою тональністю позначені етикетні контексти актуалізації okazіонального найменування Ізидори з використанням прийому персоніфікації, напр.: «*Цілую тебе і Гусіцу, як перелітатиме*» [XII, с. 353]; «*Другий раз ще напишу, а тепер будь здорова, гусенятко моє, ой гусь-гусю-гусю!*» [XI, с. 70]; «*А тобі я сама кланяюсь, і міцно цілую, і за крильце твоє гусяче потрясаю*» [XI, с. 109]; «*Цілую тебе міцно і гуся меншого теж цілую, а разом з тим прошу його «смикнути за перину, щоб гегнув»*» [XI, с. 83]; «*Другий раз ще напишу, а тепер будь здорова, гусенятко моє, ой гусь-гусю-гусю!*» [XI, с. 70].

Опосередковано Леся Українка частіше називала сестру Ізидору *Патя, Патик, Пуця, Дрозд, Дроздик, Дроздоньо, Дроздишко*, напр.: «*До **Путі** часто приходять в гості одна товаришка, маленька італьяночка, метке дівча, не то що Пуця – та не дуже-то метка, – хитре таке, все списує у Путі і латинські переклади, і навіть італьянські роботи, а потім в очі Путі одрікається, що і не думала списувати я*» [XI, с. 314]; «*Милі мої люди, Оксаночка, Микось і **Дроздик!***» [X, с. 256]; «*Я думаю що виїду звідси коло 20-го октябрю і запевне буду дома під час набору, бо я б не хотіла, щоб бідний **Дроздик** заставався дома сам. Добре се, що ви всі троє рушаєте вчитись*»

[X, с. 261]; «**Дроздишка** поздоровляю з самотійністю, чи то з самоходно-стю!» [X, с. 32]; «Тішуся я, що вдома все гаразд, сподіваюся, що **Дроздові** бойові рани досі вже загоїлись» [X, с. 94]. Варто відзначити, що варіант *Дрозд*, фіксований у листах Лесі Українки щодо Ізидори, не зазначений у примітках, а натомість його згадано як псевдонім Олександра Кониського [XI, с. 439, 465]. І, навпаки, номен *Патя* в її епістолярії експлікований лише як прикметниковий дериват – *Патьчина*: «*Патьчиній (Дориній) їді нема міри*» [X, с. 62].

Мотивацію номінації *Патя* гіпотетично можна проектувати на дієслівну лексему *патьякати* (тобто говорити багато про щось неістотне, пусте, не варте уваги; базікати, теревенити), яка є елементом характеристики її мовлення. Натомість номени *Дрозд*, *Дроздик*, виявляють гіпотетично деривативний зв'язок із відповідним фаунономеном *дрозд*.

Спостережено: жартівливі найменування дітей у родині Косачів слугували засобом індивідуальної диференціації осіб передусім в етикетних ситуаціях прощання, напр.: «*Бувай здорова, мамочко! Цілую тебе, папу, **кна-кну** (Михайла. – С. Б.) і малих. Накажіть там **Кукомі** (Миколі. – С. Б.), щоб не журилась, а збиралась би краще й сама в дорогу. **Уксусові** (Оксані. – С. Б.) честь і хвала. Всіх цілую*» [X, с. 157]. Щоправда, для мовців, які не належали до родинного кола Косачів-Драгоманових (тим паче для сучасних читачів) такі контексти набувають подібності до арго. Навряд чи можливо декодувати безпомилково, про кого йдеться, скажімо, в таких прощальних контекстах: «*Поцілуй їх там од мене всіх, **Пуцика**, і **Уксуска**, і **Кахіню**, і **Дроздика**, нехай будуть мені здорові усі!*» [X, с. 54]; «***Пуца**, **Уксуса** і **Дрозда**, а надто **Кахоточку-голубочку**, татаренятко любе моє, щиро цілую і пригортаю і ще бахчисарайську нову сумку обіцяю*» [X, с. 54].

Чи не найбільше варіантів родинних найменувань, за реєстром, поданим у примітках до дванадцятого тому, мав первісток її сестри Ольги – Михайлик: *Аляльо, Бобрик, Ліленятко, Лілік, Ліцик, Люнька, Лютя, маленьке, Михалко, Михалюнка-Люнка, Михалюньо, Михаль, Михальо, «ні-ні», Тюсінька, Тюсіня, Утоніка-Лютоніка, Утонька, Утя, Утятко* [XII, с. 639], *шкряботуха*.

Кожна з таких номінацій, за винятком загальнономовних (*Михалко, Михалюньо, Михаль, Михальо*), очевидно, має також особливу етимологію, мотивацію і конкретного автора / авторів їх створення і потребує додаткових пояснень.

Найменування *Аляльо* («*А що ж **Аляльо** не пише?*» [XII, с. 227]) – ймовірно, похідне утворення від традиційної для українців узагальненої номінації *ляля* («*Маленькое дитя*» [27, с. 392]; «розм. Дитина (звичайно мала)» [32, с. 579]) або від поширеної в усному спілкуванні *ляльо*, актуалізованої найчастіше в різних фольклорних текстах, рідко – в художніх (пригадаймо хоча б загальновідоме національно окреслене Шевченкове «*Неначе ляля в льолі білій, / Святее сонечко зійшло*»).

Джерело творення номена *Бобрик* позбавлене жодних коментарів (і авторських, і редакторських) у дванадцятитомнику Лесі Українки. Воно фіксоване лише двічі в одному з листів до матері (8 квітня 1906 року з Києва): *«Тільки що прийшла картка од Кривинюка і Лілі, що Ліля приїде в страсну п'ятницю вкупі з Радою (і, звісно, з **Бобриком**), а п. Кривинюк зостанеться в Празі. Отже, значить, ти раніш **Бобрика** будеш дома»* [XII, с. 160]. Його мотивація стає зрозумілою із епістолярного спілкування батьків Лесі Українки – Петра й Ольги Косачів із Ольгою Кривинюк та коментарів до видання родинної епістолярії «Листи так довго йдуть...»: «8 грудня 1905 року в сім'ї Кривинюків народився син Михайло. Ця подія відразу стала центром уваги і хвилювання всіх щасливих родичів. В уяві дідуса Петра Антоновича Косача постійно виникає по-шевченківськи зворушлива картина: молода матір над колискою дитини, і йому навіть вчувається, як вона наспівує немовляті старовинну українську потішку: «А ти, малий Боре (очевидно, в тексті листа було-таки **Бобре**. – С. Б.), заховайся добре, бо я хортів маю, на тебе пускаю!» «Чеський Бобрик» – так нерідко називали маленького продовжувача славного роду Косачів-Драгоманових. А після перших сказаних слів він уже отримує «окреми́й» лист від Лесі Українки, оригінал якого зберігся в Чеському національному архіві: під зображенням граціозного кошеняти на поштовій листівці поетеса написала: «Тау» (Так малий Михайлик Кривинюк, навчаючись говорити, називав кішку)! А може вже «киця»?» [21, с. 12]; *«Родичі називали новонародженого сина Ольги Косач-Кривинюк, Михайла, Бобриком»* [21, с. 171].

У збереженому родинному листуванні Косачів лексему *Бобрик* актуалізовано тричі в двох листах Ольги Петрівни Косач-Драгоманової до доньки Ольги Кривинюк. Усі інші фіксації (десять разів) – у листах Петра Антоновича Косача до неї, напр.: *«План твій їхати на Паску до Колод[язного] і одразу мені здавався неудачним, а тепер, коли Бобрик [син Кривинюків Михайло] знов був слабкий, тим більше»* (лист Ольги Петрівни Косач до доньки Ольги 6 березня 1906 року) [21, с. 170]; *«Нарешті й не розберу, кого більше хочу побачить, чи тебе, чи Бобрика! Чогось мене дедалі більше пориває його бачити!»* [21, с. 171]; *«Само собою розумее́тся, что я тебе на новый год, как и теперь, желал и желаю всего наилучшего с Мих[аилом] Вас[ильевичем] и маленьким Бобриком! Полагаю, ты не раз ему подпеваешь: «А ти, малий Боре, заховайся добре, бо я хортів маю, на тебе пускаю!»*. Мне довольно вспомнить о твоём голубяті, щоб пришел в голову этот пережиток старины, и думается, що твій Бобрик утече од всяких хортів в житю і завше буде радовать маму свою!» (лист Петра Антоновича Косача до доньки Ольги 14 січня 1906 року) [21, с. 199]. Названо сина Кривинюків, як свідчить один із епістолярних текстів Петра Косача, на честь їхнього старшого сина Михайла: *«Це явище (погодні особливості весни на Поліссі. – С. Б.) подробно об'ясняв було Миша [Михайло Косач], в честь котрого называется твой Бобрик, що мене тільки не огорчає, а ще радує. Хай здоров росте и йде по дядькові, то и все ему приложится! А*

поки що колі будете таке козаченя обіжати, придется его от вас одібрати» (Петро Антонович Косач до доньки Ольги 11 березня 1906 року) [21, с. 203]. Петро Косач називав його ще *чеським Бобриком*, експлікуючи місце тодішнього проживання батьків [21, с. 202] і *Бобриком-плутиком* (очевидно, вирізняючи особливості його мовлення) [21, с. 203].

Характерними для ідіолекту Лесі Українки були також власне okazіональні номінації в іменуванні племінника, насамперед ті, автором яких була вона. Твірну основу таких номінацій становить ім'я матері дитини – Ольги – *Ліля* (теж новотвір) – *ліленятко* («...зараз сам їде до міста з Лілею фотографувати маленьке *ліленятко* (йому тепер 1/2 року скінчилось)» [XII, с. 166]), тобто маємо своєрідну подвійну okazіональну номінацію. За подібною словотвірною моделлю утворено й інші номінації цього хлопчика: *Лілік*, *Ліцик* (нагадаємо, що *Ліциком* у листах іменовано і його маму), а також одне з найменувань сина Лідії Драгоманової-Шишманової – *Лідяanko*.

Стилістику неповторності найменування сина Ольги найвиразніше відтворює складний юкстапозит, основу якого становлять авторський новотвір і демінутив власного імені (*Утоніка*, *Михалюнка*), інші складові – найімовірніше – наслідок римування двох опорних лексем – *Утоніка-Лютоніка*, *Михалюнка-Люнка*: «*Утоніку-Лютоніку-Михалюнку-Люнку міцно цілую – такого любого листочка написала моя **шкряботуха!***» [XII, с. 202]. Натомість походження найменування *Тюсінька* [XII, с. 183], *Тюсінька-розбишачка* [XII, с. 188] і «*тюсіня ненесенька*», «*вутятко **леленьке***» [XII, с. 408] можна витлумачити лише гіпотетично. Наявність графічних маркерів щодо двох останніх слугує основою припущення про їх можливий інтекстовий статус, хоча цілком імовірно, що в такий спосіб ці номінації виокремлено для актуалізації їх метамовного статусу в родинному спілкуванні: «*Дуже мені любо, що Михальо мене не забуває. Правда, ми з ним «друзі дитинства» (як він ще був «тюсіня ненесенька» і «вутятко леленьке»), а таких друзів треба пам'ятати*» [XII, с. 408].

Зокрема, номен *Тюсінька*, ймовірно, один із тих, що побудований за аналогією до інших елементів лексичної системи комунікування українців із дітьми, про що принаймні сигналізує продуктивний суфіксальний афікс -*іньк*, порівняймо хоча б однотипні словотвірні моделі на зразок *манюсінька*, *гарнюсінька* тощо (їх фіксовано в етикетних ситуаціях прощання в листах до сестри Ольги: «*Цілую вас всіх і **Тюсіньку***» [XII, с. 183]; «*Міцно цілую тебе, і **Тюсіньку-розбишачку** (ми її часто згадуємо)*» [XII, с. 188]). Про особливу прихильність Лесі Українки до племінника свідчать неодноразові вирази з численними емоційно-експресивними лексемами, напр.: «*Дуже мені **скучно** без уяті, страх як!*» [XII, с. 183]. Номени *Люнька*, *Люнка* – усічені варіанти демінутивних форм офіційного імені племінника – Михайло: *Михайлюнька*, *Михалюнка*.

Епітет *леленьке* цілком закономірно проектується на лексико-семантичну парадигму комунікативної поведінки української матері і

може бути сприйнятий як дериват твірної основи, однотипної з узвичаєною українською номінацією *леля*. Однак більш правомірно все ж таки, мабуть, вважати цей епітет семантично поєднаним із іншою твірною лексемою – *ле*, яка є елементом дитячого мовлення в ранньому дитячому віці: в перші місяці після народження. Ця лексема фонетично споріднена, до того ж, із традиційним українським вигуком *леле*, що узвичаєно тлумачиться як такий, що «уживається для вираження жалю, нарікання, страху або здивування (часто разом з «ой»）」 [33, с. 474]. Етимологи, до речі, подаючи різні можливі варіанти походження вигуку *леле* висловлюють також думку, що «більш очевидно здається тотожність цього вигуку з кличною формою від [*леля*] (псл. [*lelja*]) «старша жінка; тітка; мати»; пор. *нэне* «леле» від *нэня* «мати» [13, с. 217]; *леля* в українців – це ще й «старша сестра» [13, с. 217, 218], етимологічно пов'язане з «дитячим лепетом і паралельне формам *l'alja*, *l'olja* з частково подібною семантикою; значення «старша сестра» (= «нянька» могло бути підтримане зближенням з фонетично подібним *lelějati* «колихати»）」 [14, с. 218]. А тому вона безперечно має звуконаслідувальний характер. Декодувати семантику цього вигуку – *ле-ле* – в мовленні немовляти, який здебільшого актуалізований у ситуації плачу, спроможен не кожен, але більшість матерів тлумачать його як вияв болю, незадоволення або будь-якого дискомфорту чи просто стану голоду.

Варіант «*ні-ні*» (і не лише з огляду на графічний маркер «чуже») має, очевидно, інтекстову основу, зважаючи на подібність до типових звуконаслідувальних слів – *ономатом*. Можна припустити, що воно виникло як результат вербалізації однієї з лексем дитячого лепетного мовлення самого Михайлика або як елемент узвичаєного для найближчої родини первинного апелятивного іменування (ще за відсутності усталеного офіційного імені, функціонуючи паралельно вже й після його появи), пор.: «Маленьке «*ні-ні*» було трошки бідненьке, бо йому прищепили вісну і вона прийнялась, але тепер вже вона присохла і «*ні-ні*» поїде хутко гуляти» [XII, с. 167]; «*Ні-ні*» вже не зветься ні Лютею, ні Ліліком, а просто Михальом, так уже й нова служанка Фрося вивчилася» [XII, с. 168].

Крім зазначених найменувань, Леся Українка використовувала для іменування Михайлика й інші, узуальні, найчастіше – народно-розмовні номени, що здебільшого набували в її текстах семантичних трансформацій, а тому їх можна вважати семантичними оказіоналізмами (напр., лексема *шкряботуха* характеризує адресата-племінника за певними ознаками його комунікативної поведінки, актуалізуючи сему 'писати'). Найменування *розбишачка* експлікує також поведінкові ознаки цього хлопчика.

Частотними в опосередкованому називанні Михайлика були насамперед номінації, похідні від узвичаєних фаунономенів *утятко* / *вутятко*, *утятонько* («*Утятко* наше проводжало нас у полон дуже весело» [XII, с. 176]; «Цілую міцно тебе з *утятком* і Дору з *Микунькою*» [XII, с. 192]; «Міцно цілую тебе, *утятонько* любее» [XII, с. 189]). До речі, цю лексему

вжито в листах і у формі множини – *утята* – для найменування і племінника, і сестри Ольги з неодмінною оцінною лексемою *біднії*: «*Біднії ви утята – послабіли!*» [XII, с. 189]; «*Ну, й біднії ви, мої утята!*» [XII, с. 190].

Важливий також для декодування її безпосереднього ставлення до цієї дитини і міжособистісних взаємин із сестрою Ольгою той факт, що Леся Українка навіть не припускала можливості наймання няньки для Михайлика і натомість сама допомагала їй у догляді за ним. Щонайбільший вияв прихильності до них обох – Ольги та Михайлика – і сприйняття як єдиного цілого спостерігаємо в узагальненому найменуванні *тюзіні золотесенькі*, поєднаному зі своєрідним цифровим номеном $1^{1/2}$ *людинки*: «*Се добре, що Михалюньо не забуває тітки Лесі в Єгипті. Якось би нам треба побачитися з ним тепер, а то ж можу згодом обернутись в легенду і буде тільки здаватись, що пам'ятає... Бувайте здорові, мої «тюзіні золотесенькі», цілую обидві $1^{1/2}$ людинки (цікава лічба!) дуже-дуже міцно*» [XII, с. 347]. Наявність графічного маркера – лапок – дає підстави припускати, що таке звертання могло мати інтекстовий характер і, можливо, лексема *тюзіня* первинно належала комусь іншому, не Лесі, ймовірно, навіть сестрі Ользі. Один раз *тюзінею* вона називає також доньку сестри Оксани, що дає підстави припустити: ця лексема, можливо, слугувала синонімом найменування будь-якої маленької дитини в родині Косачів: «*Притому вона прислала дві фотографії Оксани-меншої – славненька «тюзіня», похоча неначе більше на Дору, ніж на Оксану*» [XII, с. 347]. До речі, в цитованому контексті вербалізовано особливе турботливе ставлення Лесі Українки до «меншої», іменованої здебільшого *маленької Оксани*: очевидно, саме таке – відповідальне – ставлення Лесі Українки до інших, передусім до їхнього здоров'я, мало послідовний і типологічний вияв: «*Михалюві посилаю поясок ширшенький, а вузченький – маленький Оксаночці і їй же три брелочки – vie, santé, forse (життя, здоров'я, сила (франц)), – я давно хтіла їх послати, та боялась, що в листі пропадуть. Ти ж, певне, будеш бачити обох Оксан, то поцілуй їх за мене, і нехай маленька носить мої «талісмани» або почепить на люлю*» [XII, с. 370].

Один раз у листах використано стилістичний маркер – граматичну форму множини як узагальнене найменування обох Оксан (сестри Оксани та її доньки, теж Оксани) – *Оксани*: «*Як же там маються тії Оксани?*» [X, с. 414]. Індивідуально увиразнює найменування цієї сестри і її дитини прикметниковий бінарний опозитив латинською мовою: *major – junior* (більша – менша) (з огляду на ідентичність імені її доньки), іноді з використанням інтекстових лексем, напр.: «*Напиши, як там Оксаночка junior (молодша (лат.)), чи уминула халепки, і як мається Оксаночка major (більша (лат.)) (senior (старша (понад 40 років) (лат.)) ще рано казати)*» [XII, с. 423]. Як бачимо, Леся Українка уникає потенційного опозита *старша* внаслідок певних вікових характеристик сестри. А отже, означальні лексеми та прикладки (*Оксана-менша*) слугують додатковим елементом диференціації та ідентифікації двох осіб із однаковими іменами.

Один раз щодо Оксани фіксовано жартівливе найменування *герцогиня з комори*: «А щодо *«герцогства»*, то й наша ж Оксаночка *laduchessedeko-mor* (**герцогиня з комори** (франц.)), так що нам герцоги зовсім не в дивовижу!» [XI, с. 340]. Його походження зумовлене тим, що дехто з родичів, як зазначалося, вважав, що Косачівська генеалогія має зв'язок із герцогами Герцеговини. Означальна характеристика відзначається побутовою мотивацією: одного разу, перебуваючи на Полтавщині в бабусі, їй довелося мешкати в коморі.

Інші родинні найменування сестри Оксани (*Уксус, Уксусок*) і брата Миколи (*Кахота, Кахоточка, Кох, Кохія, Кукота, Кухота*) мають непрозору мотивацію і потребують подальшого вивчення.

Син Лідії Драгоманової-Шишманової – Дмитро мав кілька імен, обмежених уживанням родинного середовища. Найчастотніші – *Маусик / Маусік* (інші відомі його найменування – *Зог, Лід, Лідик, Лідянка, Маусик, Міка, Міусольц, Міціккато, Zogo* [X, с. 533] (крім варіанта *Міціккато*, в примітках йдеться й про інший правописний варіант *Міцікато* [X, с. 446], а тому, який із них правомірний, чи обидва мали нормативний статус у мовній парадигмі тодішньої епохи, можемо говорити сьогодні лише гіпотетично, хоча в листах фіксовано лише другий: «*Міцікато постарюсь написати*» [X, с. 363]), *менша мечка* [XII, с. 645]), до творення якого, за епістолярними свідченнями Лесі Українки, ймовірно, мала причетність її молодша сестра Ізидора. Хоча, цілком можливо, вона просто найдовше з усього кола комунікантів, якому він був відомий, зберігала саме цей оказіональний варіант його номінування: «*Дора все строїть плани, як вона буде приймати у себе Маусика (вона вперто назива його таки Маусиком)*» [X, с. 44]. Про правомірність такого припущення стверджує, зокрема, і лист Лесі Українки від 14 червня 1894 року з Софії до матері: «*Міка говорить тільки по-болгарськи, по-французьки трохи розуміє, але не хоче в сьому признаватись, бо чогось терпить не може сеї мови. Міка гарненьке хлоп'я, дуже швидке, але досить лагідної вдачі. Маусіком він не хоче зватись. Дорини картинки йому сподобались, а потім ми з ним якось знайшли в моїй записній книжечці той «жабчин портрет», що колись мені Дора у Київ прислала, «портрет» сей дуже йому сподобавсь, більше всіх картинок, так що я йому дала його, а Рада почала дражнити Міку, що се його власний портрет, бо вони всі дражнять Міку «жабським офіцером», він же дуже радий назві «офіцерин», та не знає, як думати про епітет «жабські» [X, с. 238–239]. Уперше ім'я *Маусик* фіксовано в Лесиному листі до Михайла Драгоманова 18 грудня 1890 року з Луцька (без жодних коментарів, а отже, як відоме цьому колу комунікантів), а загалом його вжито в її епістолярній спадщині 13 разів (один раз – зросійщений варіант *Маусік*).*

Походження деяких інших найменувань Дмитра Шишманова відзначається прозорою внутрішньою формою і мотиваційною основою. Скажімо, найменування *Лід, Лідик* і *Лідянка* беззаперечні похідні деривати від імені його матері – Лідії Драгоманової. Інші – *Міусольц, Міціккато*,

Zogo – відзначаються затемненою мотивацією: їх походження потребує додаткового вивчення.

До речі, в листах фіксуємо чимало детальних портретів цього хлопчика, які мають виразну позитивну конотацію і відтворюють особливе ніжно-пестливе ставлення до нього, і не лише Лесі Українки, напр.: «**Маусиковий** портрет погано вийшов, давнішній був краще, а тут вийшло, «так, щось чорненьке». Тільки очки гарненькі, бистрі. Щось не віриться, аби то він був у вас таким благонравним, як ви хвалитесь, не на те його очі показують. А якщо правда, то вам його розбалую, приїхавши, ось побачите!» [X, с. 127–128]; «**Маусик** був оце недавно трошки слабкий, але тепер уже здоровий. Він тепер перестав ходити в платтячках! а вже носить хлоп'ячі матроські костюми і дуже ними хвастає. Ліда йому привезла костюми з Лондона («лондонські дрешки») і воєнну червону шапку з Парижа, а, окрім того, ще в нього єсть турецька шапка, і коли він її надіває, називається «турчин палапук», а коли французьку військову шапку, то зветься «жабські офіцерин», а коли лондонський костюм, то тоді вже він «лондонско момче». / З нього хутко здіймуть портрета, то ви побачите, яке те «лондонско момче» [X, с. 242]; «**Міка** се дуже любить. Міка тут живе в состоянні «первого человека», і Ліда йому все каже: «Міка, ти станелъ големъ дяволъ», на що він відповідає: «ти си дяволъ сама». Воно, се мале, взагалі не дає себе в обиду і від служанок старих як одгризається, так як наша Дора» [X, с. 247]. Поряд зі згаданими жартівливими назвами, що мають динамічний, темпорально й локативно обмежений характер уживання і залежать від певних поведінкових домінант і особливостей зовнішності цього хлопчика – жабський офіцер / жабські офіцерин, турчин палапук, лондонско момче, маленький Шишманов мав, за твердженням Лесі Українки, й офіційну, актуалізовану описовим зворотом – син господина Шишманова («Чи дуже розумний став Міка, «син господина **Шишманова**», як назива його один молодий болгарин» [X, с. 161]). Вирізняється також відетнонімний дериват для називання дитини – болгарча – на противагу нормативному сучасному болгареня: «Міка похож» більше на Ваню, ніж на Ліду. Він гарненький і швидкий хлопчик, тільки болгарча завзяте, ні по-якому не хоче говорить, тільки по-болгарськи» [X, с. 260].

Через неможливість декодувати окремі слова в рукописах епістолярних текстів Лесі Українки деякі номінації цього хлопчика залишаються дотепер не розшифрованими, напр.: «Скажіть Дорі (прочитайте їй), що Міку називаю [...]. Іще Міка їздив раз на возі, запряженому буйволами» [X, с. 256].

Принагідно зауважимо, що вибір офіційного імені цього племінника – Дмитро – видався Лесі недостатньо бажаним для неї: «Шкода, що Лідянка не назвали Цветаном, хоч і Дмитро нічого собі ймення» [X, с. 50].

Важливою ознакою функціонування okazіональних найменувань братів і сестер можна вважати одночасне вживання кількох із можливих номінацій однієї особи. В таких ситуаціях частина лексем утворює

градуальний ряд із посиленням однієї з можливих її диференційних характеристик, а в інших, навпаки, виокремлює різні риси, властиві конкретному адресатові (як-от, найменування сестри Ольги в листі 9 червня 1901 року з Кимполунга *«Моя Джілія! Все-таки прости мене, трошки мені смішнувато казати «твоє весілля», «твої дружки», коли подумаю, що все-таки ти і Пуцик, і Пудільда і т. д. Ну, але ж правда, що ти і Лілея ще й навіть лілейная, се дуже важно і поважно!»* [XI, с. 236].

Оказіональне найменування чоловіка – Климента Васильовича – *Квіточка* (в епістолярії фіксовано шість разів в ситуації опосередкованого називання в листах до інших адресатів – до сестри Ольги й Ольги Кобилянської) має виразну мотиваційну основу – його прізвище (**Квіт**ка). Воно створене, очевидно, за узвичаєною асоціативною моделлю, семантично співвіднесеною з традиційним для українського мовлення способом іменування особи за допомогою різних флорономенів. Щоправда, лексеми *квіточко, квітко*, здебільшого в ролі апелятива, визначають традиційну мовну поведінку українських дівчат і жінок, найчастіше в комунікативній ролі закоханої чи матері. Зауважмо, що в одному зі збережених листів Ольги Кобилянської до Лесі Українки (01.03.1908) після її одруження з Климентом Квіткою фіксуємо тотожну назву, але стосується вона вже не її чоловіка, а її самої: *«Сто раз хтось чорний комусь біленькому за його обширний лист дякує – а ще більше за то, що хтосічок любенький саме так, а не інакше, собі поступив, і є тепер п[ане]ю "Квіточкою"»* [21, с. 146].

Інша неолексема – *Лютюсь* – має непрозору семантику (фіксовано один раз у листі до Ольги Кобилянської 3 квітня 1913 року з Хельвана), хоча стилістика словотвірного форманта вказує беззаперечно на його позитивну конотацію: *«Я не думаю, щоб се вже так довіку було, я сподіваюся, що вернуться ще мені дні праці і ночі мрій, але тепер, видно, Лютюсь мій правду казав, що хтось «має право» рік-два лінуватись»* [XII, с. 456].

Епістолярні тексти Лесі Українки – потенційне джерело реконструювання і фрагментів дитячого мовлення малих Косачів. Це можуть бути якісь змістово значимі слова, їхні улюблені (стереотипні?) вирази (або ті, які чимось вразили й запам'яталися Лесі Українці). Особливо варто виокремити ті інтексти, що відтворюють специфіку дитячого мовлення, зокрема їхньої лексики (*«Наше маленьке вже ходить, так, що його тільки за одну ручку водять, і дуже воно любить ходити – все «ди-ди» каже, то має значити «йди-йди»* [XII, с. 182]) і образного мовомислення Косачівських дітей, як-от, молодшого брата Миколки: *«Як ішов град, то Кох злякався, плакав і кричав: «Бє досць!» О «явленнях» природи Кох має своє поняття, так: **грім гримить** – то **хрущ гуде** (певно, через те, що під каштаном хрущі завжди дуже голосно гудуть); **хмари – дим**; що **град листя позбивав**, то Кох думає, що то **курка поїла, вітер** – що то **Ліля дмухає**, і т. д.»* [X, с. 21]. Іноді відтворено навіть фрагменти дитячих діалогів, які відображають різність дитячого світосприйняття. *«Оце щоранку Микось вбігає знадвору і гукає: «Мамо! А надворі, знаєш,*

тепло-претепло!.. Не треба мені пальта надівать?» ... Але по обіді приходить Кох знову і заявляє: «А знаєте, надворі снігом пахне». Оксана завжди при тому заспориться, що сніг ніяк не пахне, але Микось на своєму стоїть. А я теж думаю, що вже пахне снігом, і помалу перебираюсь на зимовий стрій» [X, с. 34].

До речі, Леся Українка неодноразово зауважувала про гармонійне співіснування з молодшими братами й сестрами. За її ж свідченням, діти слухалися її навіть більше, аніж батьків: *«Ось я тепер зосталась з дітьми, бо мама в Києві, але я ще їм нікому жадної покути не завдала. Тільки тут цікавий феномен: наші малі слухають мене далеко краще, ніж було при мамі, і навіть куди краще, ніж самої мами, – я сама не знаю, чому се так»* [X, с. 128]. Для декого з них вона була не просто сестрою, а ще й учителькою: навчала їх іноземних мов, гри на музичних інструментах: *«Я учу Оксаночку грати на фортепіано, бо вона має добрі вушка й лапки. Сподіваюся, що учениця багато переважить свого учителя і буде давати концерти (укупі з Зоркою)»* [X, с. 44]; *«А я немало мучу тітчиних «хлопців» над німеччиною та іншим «просвещением»* [X, с. 148]. Як відомо, для братів і сестер Леся Українка написала навіть підручник зі стародавньої історії.

Один раз у листах, пишучи мамі про успіхи в навчанні сестри Ольги, вона мимохіть висловлює міркування про те, що зазвичай не було вербалізоване в її епістолярному спілкуванні, а належало до її внутрішніх почувань і мрій – про власних дітей: *«Пуц поводить ся поважно і справно, – я починаю думати, що з нього вийде колись порядна студентка. Ах, мамочко, gdybym miała dwanaście córek! (Якби я мала дванадцять дочок! (польськ.)). Але, слава богу, у мене не буде ні одної»* [X, с. 178]. Іншого разу в листі 22 вересня 1894 року з Софії до сестри Ольги, яка збиралася від'їздити на навчання, вона повторює цей інтекстовий афоризм у повному, не усіченому і частково трансформованому лексично варіанті: *«Який се жаль! Тільки що ти дійшла таких літ, що можеш товаришем бути, а тут уже приходить ся думать про розлуку. Але знаєш: gdybym miała dwanaście sióstr, wszystkich bym wy kierowała na profesorów (якби мала дванадцять сестер, усіх би виховала на професорів (польськ.)), якби то від мене залежало»* [X, с. 262].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. А отже, епістолярні тексти Лесі Українки – вагоме джерело декодування особливостей родинної метамови Косачів, зокрема, одного з найчастотніших фрагментів їхньої мовної поведінки – найменування дітей, значну частину яких становлять okazionalні номінації. Автором таких найменувань здебільшого були, очевидно, батьки, зокрема, мама, Ольга Петрівна Косач-Драгоманова, і сама Леся Українка. Номінативне поле таких найменувань актуалізоване як індивідуально увиразненими, так і узагальненими лексемами. Важливою ознакою його формування можна вважати наявність численних варіантів – і лексичних, і словотвірних.

Як особливу рису Лесиного словотворення в найменуванні дітей, поза сумнівом, можна виокремити частотні композитні найменування, що

загалом властиве народнорозмовному мовленню й комунікативній поведінці української матері.

Не менш увиразнює Лесине епістолярне мовлення використання різних словесних сполук із опорними okazіональними лексемами, що слугують додатковим засобом портретування братів і сестер.

Подальше вивчення цієї проблеми вбачаємо в пошуку інших епістолярних текстів, позначених такою ж особливістю іменування дітей у родинному спілкуванні, зокрема в зіставленні з мовними традиціями і епістолярною практикою інших українських родин, зокрема, Вацлава Морачевського й Олега Ольжича.

Список використаної літератури

1. Адах Н. А. Авторські лексичні новотвори Василя Барки: (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти) / Н. А. Адах; за заг. ред. Г. М. Вокальчук. – Рівне : Вид-во Олега Зеня, 2007. – 136 с.
2. Адах Н. А. Авторські лексичні новотвори в поезії Василя Барки: семантика, функції, прагматика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / Н. А. Адах; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 20 с.
3. Адах Н. А. Словотворчість Василя Барки / Н. А. Адах // Дивослово. – 2013. – № 6. – С. 38–42.
4. Богдан С. К. Родинне спілкування Косачів: етикетні стереотипи в епістолярних текстах / С. К. Богдан // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки; упоряд. Н. Г. Стащенко. – Луцьк, 2006. – Т. 3. – С. 46–61.
5. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика художественного текста / Н. С. Болотнова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Наука, Флинта, 2003. – С. 157–162.
6. Болотнова Н. С. О типологии регулятивных структур в тексте как форме коммуникации / Н. С. Болотнова // Вестник ТГПУ. – 2011. – Вып. 3 (105). – С. 34–40.
7. Віняр Г. М. Словник новотворів української мови (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття) / Г. М. Віняр, Л. В. Шпачук. – Кривий Ріг, 2000. – 117 с.
8. Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г. М. Вокальчук; за ред. А. П. Грищенка. – Рівне : Наук.-вид. центр «Перспектива», 2004. – 524 с.
9. Вокальчук Г. М. «Я – беззразковості поет» (словотворчість Михайля Семенка) : [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Рівне : Перспектива, 2006. – 201 с.
10. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття : [монографія] / Г. М. Вокальчук; відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – Острого : НАУ «Острозька академія», 2008. – 536 с.
11. Вокальчук Г. М. Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах : [монографія] / Г. М. Вокальчук, А. М. Архангельська, О. А. Стишов, Ю. П. Маслова, В. В. Максимчук; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Рівне-Оломоуць : Вид-во НУ «Острозька академія», 2011. – 201 с.
12. Гаврилюк Н. В. Словотворчість поетів-неокласиків у контексті поетичного мовлення 20–30-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. В. Гаврилюк; Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – 17 с.
13. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – К. : Наук. думка, 1989. – Т. 3. – 552 с.
14. Карпіловська Є. А. Неузואльне словотворення: правила «гри без правил» / Є. А. Карпіловська // Вісник Київського нац. ун-ту. Серія : Філологія. – 2005. – Т. 8. – № 1. – С. 106–117.

15. Колоїз Ж. В. Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів / Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : ТОВ «Явва», 2003. – 168 с.
16. Колоїз Ж. В. Okazіональність / узуальність як концептуальна лінгвістична категорія / Ж. В. Колоїз // Українська мова. – 2006. – № 1. – С. 71–81.
17. Колоїз Ж. В. Okazіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.05 / Ж. В. Колоїз; Інститут української мови НАН України. – К., 2007. – 10 с.
18. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 310 с.
19. Колоїз Ж. В. Неузуальне словотворення: [монографія] / Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. – 156 с.
20. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. – репринтне вид. – Луцьк : Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2006. – 926 с.
21. «Листи так довго йдуть...»: Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / упоряд., передмова та примітки С. Кочерги, післямова О. Сліпушко. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2003. – 308 с.
22. Максимчук В. В. Лексичні новотвори поетів Рівненщини середини ХХ – початку ХХІ сторіч: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Максимчук ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2014. – 20 с.
23. Мірошніченко Л. Леся Українка. Життя і тексти / Лариса Мірошніченко; передмова Михайлини Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2011. – 264 с.
24. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006) : [словник] / А. Нелюба, С. Нелюба. – Харків : Майдан, 2007. – 144 с.
25. Нелюба А. Словотворчість незалежної України (1991–2011): [словник] / А. Нелюба. – Харків : ХІФТ, 2012. – 608 с.
26. Семенюк О. В. Вплив фольклору на словотворчу практику Павла Тичини / О. В. Семенюк // Лінгвістичні дослідження : Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2015. – Вип. 39. – С. 74–79.
27. Словарь української мови : в 4 т. [упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 2. – 588 с.
28. Словарь української мови : в 4 т. [упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 3. – 516 с.
29. Словарь української мови : в 4 т. [упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К. : Наук. думка, 1997. – Т. 4. – 563 с.
30. Сюта Г. М. Мовні інновації в українській поезії шістдесятників та членів Нью-Йоркської групи : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Г. М. Сюта; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 1995. – 18 с.
31. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. I. – 800 с.
32. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. II. – 552 с.
33. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. IV. – 840 с.
34. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. VIII. – 928 с.
35. Спогади про Лесю Українку / [упорядк., вступна стаття та коментарі А. І. Костенка]. – Вид. друге, доповн. – К. : Дніпро, 1971. – 483 с.
36. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979; Т. X. – 542 с.; Т. XI. – 478 с.; Т. XII. – 694 с.

Богдан Светлана. Окказиональные наименования номинативного поля ребенок в эпистолярных текстах Леси Украинки. В статье определен реестр номинаций, которые образуют в эпистолярных текстах Леси Украинки лексико-семантическое поле 'ребенок'; главное внимание сосредоточено на номенах, имеющих статус окказиональных, значительная часть которых были элементами семейной

метаречи Косачей-Драгомановых и которые имели дифференциальный характер, выступая средством идентификации ее братьев и сестер – родных и двоюродных (чаще – младших), а также – племянников: *Мака, Кна-кна, Пуць, Пуцик, Путильда, Лилея, Гуся, Гусиня, Гусинька, Дрозд, Дроздык, Кох, Кахота, Патя, Пуця, Рюрик, Зоря, Лидик, Лидянка, Маусик, Тюсиня, Имочка, лисенятко* и т. д.; значительная часть таких наименований употреблена как общие для всех или нескольких детей, напр.: *буслята, верчики, драбы, лисенята, негры, пуци, тигры, тигры-негры, тигро-негры, хрущики, щучики*; определена мотивация и продуктивные модели образования стилистически окрашенных номинаций, прежде всего индивидуально окрашенных; уточнены списки окказиональных наименований каждого ребенка семьи Косачей, использованных в эпистолярных диалогах Леси Украинки.

Ключевые слова: окказионализм, номинативное поле, номинация, лексический регулятив, эпистолярный текст, ребенок.

Bohdan Svitlana. Occasional Nominations of the Nominative Field *Child* in Lesya Ukrainka's Epistolary Texts. The register of nominations, forming the nominative field *child* in Lesya Ukrainka's epistolary texts, is defined; the main attention is paid to the names with occasional status, most of them were the elements of Kosach-Dragomanov's family metalanguage with differential nature, being as mean of its brothers and sisters' – native and cousins (mostly – earlier), and also newhevs' identification: *Maka, Kna-kna, Puts, Putsyk, Putyl'da, Lyleia, Husia, Husynia, Husynka, Drozd, Drozdyk, Kokh, Kakhota, Patia, Putia, Riuryk, Zoria, Lydyk, Lydianko, Maussyk, Tiusynia, Ymochka, lyleniatko* etc.; most of such nominations are applied as general for all or few children, for example, *busliata, verchyky, draby, liseniata, nehry, putsy, tyhry, tyhry-nehry, tyhro-nehry, khrushchyky, shchuchyky*; motivation and productive models of stylistically painted nominations were defined, first of all individually impressive; the lists of occasional nominations of each child in Kosach family, used in Lesya Ukrainka's epistolary dialogues, were made more accurate.

Key words: occasionalism, nominative field, nomination, lexical regulative, epistolary text, child.

Стаття надійшла до редколегії 05.04.2015

МЕТОД СТИЛІЗАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТИЛІСТИКИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У поданій статті йдеться про використання методу стилізації як засобу вивчення авторського стилю на практиці. Подаються визначення понять «авторський стиль», «стилізація». Аналізуються переваги й ризики використання методу стилізації у ході аудиторних занять зі стилістики англійської мови.

Ключові слова: стиль, авторський стиль, стилізація, метод стилізації, проблема вивчення авторського стилю.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблемі вивчення авторського стилю письменників приділялося багато уваги в межах різних наук, зокрема таких, що вивчають культуру в усіх її проявах.

Що стосується самого поняття «стиль», то тут слід зазначити, що різні наукові школи й напрямки висувують на передній план то виявлення в ньому авторської індивідуальності, то його соціально-культурну обумовленість.

І. Тен, імовірно, був одним із перших, хто спробував вирішити зазначену проблему в позитивістській методологічній парадигмі, вибравши третій шлях – синтезу авторської індивідуальності й соціально-культурних факторів. Він переконливо показує, що художник, скульптор, письменник, у принципі, будь-який творець не є одинаком. Він живе в епоху, де поруч із ним працюють його колеги в такій самій манері, що й він. Творці групуються в школи відповідно до наявності загальних рис у їхніх творах: «Наприклад, навколо Шекспіра, що з першого погляду здається якимсь дивом, що звалилося до нас із неба, метеоритом, що впав з меж іншого світу, ми знаходимо дюжину чудових драматичних письменників: Вебстера, Форда, Мессінджера, Марло, Бен Джонсона, Флетчера й Бомонта, які писали таким же стилем і в тому ж дусі, як і він. Їхні драматичні твори мають ті ж самі характерні риси; ви знайдете там ті ж дикі й жахливі обличчя, ті ж криваві й несподівані розв'язки, ті ж швидкі й неприборкані пристрасті, той же безладний, вигадливий, різкий і разом з тим розкішний стиль, те ж чудове й поетичне чуття сільської природи й пейзажу, ті ж ніжні й глибоко люблячі типи жінок» [4, с. 8–9]. Однак є реальність, що визначає їхню єдність: «загальний стан розумового й морального розвитку того часу», тобто те, що ми сьогодні позначаємо звичним нам терміном «культура». На цій підставі І. Тен формулює закономірність: «Щоб зрозуміти який-небудь художній твір, художника або школу художників, необхідно в точності уявити собі загальний стан розумового й морального розвитку того часу, до якого вони належать» [4, с. 10].

Ю. Лотман описав проблему співвідношення культури й авторства в

контексті розкриття принципів функціонування символу. «„Алфавіт” символів того або іншого поета далеко не завжди індивідуальний: він може черпати свою символіку з арсеналу епохи, культурного напрямку, соціального кола. Символ пов’язаний з пам’яттю культури, і цілий ряд символічних образів пронизує по вертикалі всю історію людства або великі її ареальні шари. Індивідуальність художника проявляється не тільки в створенні нових оказіональних символів (у символічному прочитанні несимволічного), але й в актуалізації часом досить архаїчних образів символічного характеру» [2, с. 225]. Тобто в його дослідженні на перший план виходить проблема соціокультурної обумовленості взаємодії автора з художньою формою, опосередкування культурою й суспільством способів організації майстром художнього матеріалу незалежно від його семіотичної природи.

Говорячи про стиль, ми маємо на увазі кілька рівнів:

- можна проводити стильовий аналіз фрагмента тексту;
- стильовою єдністю характеризується будь-який твір, якою б складною ця єдність не була;

- стиль автора;

- стиль напрямку, що відбиває загальні естетичні установки багатьох митців (наприклад, можна говорити про стиль романтизму, стилі символізму й так далі. У цьому значенні стиль перетинається з рідко використовуваним сьогодні поняттям художнього методу. Сьогодні метод розуміється як сформульовані установки стилю (наприклад, у трактатах, що пропонують митцям правила творчості), але в реальності цим терміном сучасна наука користується мало, обмежуючись поняттям «стиль»);

- національний стиль, що відбиває особливості того або іншого національного менталітету (національний стиль проявляється на всіх рівнях стильової системи: у словах, жанрах, у позиціях авторів, тощо);

- стиль епохи – найбільш абстрактний рівень стильової єдності (зсередини самої епохи стильова єдність, як правило, відчувається слабо, люди схильні підкреслювати розходження, а не подібності, але на тлі інших епох стильова єдність проглядається досить чітко: єдиний стиль Античності, Середньовіччя, Відродження тощо).

Певна річ, перераховані нами рівні стилю є умовними, у реальності ж існує багато проміжних ланок. Наприклад, той самий автор у різних жанрах може істотно відрізнитися «сам від себе».

Таким чином, серед визначень «авторського стилю» превалюють такі як змістовна наповненість форми; спосіб вияву змісту в характерній для конкретного автора манері.

Отже, надалі ми розумітимемо під «авторським стилем» єдність, що визначається особливостями світосприйняття й естетичними вподобаннями автора.

Розуміння авторського стилю, вміння ретельно його аналізувати, відшукувати відповідники у мові перекладу, а також максимально точно відтворювати його при перекладі є тією органічною складовою, без якої

неможлива якісна підготовка студентів-перекладачів. Складність вивчення авторського стилю полягає в тому, що цей процес передбачає наявність у студентів відповідних знань з культури й історії епохи, а також мовленнєвих навичок.

На нашу думку, практичні вправи з визначення й детально аналізу авторського стилю, а також його копіювання на заняттях зі стилістики є ефективним інструментом у підготовці майбутніх фахівців-перекладачів.

Отже, **мета статті** – розглянути метод стилізації як засіб вивчення авторського стилю на заняттях зі стилістики англійської мови.

Стилізація – спеціально підкреслена імітація оригінальних особливостей певного стилю або особливостей мови певного соціального середовища, історичної епохи в художньому творі [3]. Поняття стилізації не збігається з поняттями наслідування, пародії, традиції, впливу, хоча певним чином і стикається з ними. Поняття традиції припускає єдину лінію історично-послідовного зв'язку між явищами літератури. Факти відбиття поезії Пушкіна в Лермонтова, Фета або Тютчева в Блока, народної поезії в Некрасова й т.п. не входять у поняття стилізації, тому що ці впливи й традиції органічні, тобто невіддільні від самої специфіки стилю письменників. Поняття наслідування припускає підпорядкованість даного художника художньому методу іншого сучасного або близького за часом художника; при цьому наслідувач, епігон аж ніяк не підкреслює подібності свого твору й «зразку», а, по можливості, затушовує його. Відмінність стилізації від пародії в тому, що риси оригіналу, що імітуються в пародійному творі, гіпертрофуються й одержують комічно-іронічне тлумачення.

Стилізацію можна визначити в її відношенні до стилю як художню імітацію стилю, як «підробку» під оригінал, але підробку оголену, підкреслену, навмисну.

Саме тому на заняттях зі стилістики, опанувавши зі студентами всі стилістичні засоби (умовно кажучи, від алітерації з графонами до смислового навантаження контексту), ми звертаємось до методу стилізації (вправи, яку вони виконують протягом кількох занять).

Сутність цієї вправи полягає в тому, що кожній окремій групі студентів пропонується дитячий віршик, добре відомий ще з дитинства, і дається завдання «розказати» цю ж саму історію, але «втиснувши» її у рамки твору якого-небудь відомого поета так, щоб у стилізації було збережено смислове навантаження дитячого віршика й ритміка, стилістика оригінального твору.

Ось, наприклад, як було виконано стилізації вірша О. Блока на основі відомого дитячого вірша А. Барто «Зайку бросила хозяйка...» [1, с. 93]:

*Зайку бросила хозяйка,
На скамье остался зайка.
Со скамейки слезть не смог –
Весь до ниточки промок.*

А. Барто

Таблиця 1

Стилізації вірша О. Блока

Стилізація 1	Стилізація 2	Оригінал
Дощ, улица, скамейка, зайка, Бессмысленный и тусклый свет. Не забрала его хозяйка – Ушла домой. Возврата нет. Промок до нитки, высох после. И повторилось всё как есть: Скамейка, дождь, на небе звёзды, До нитки мокрый заяц весь. <i>К. Склярова</i>	Ночь. Улица. Фонарь. Аптека. На лавке белый силуэт. Всегда бросают люди заек. И будет так. Исхода нет. Дождь хлещет – зайка погибает. В глазах вселенская печаль. А после всё начнём сначала. Аптека. Улица. Фонарь. <i>А. Тархтун</i>	Ночь, улица, фонарь, аптека. Бессмысленный и тусклый свет. Живи ещё хоть четверть века – Всё будет так. Исхода нет. Умрёшь – начнёшь опять сначала И повторится всё, как встарь: Ночь, ледяная рябь канала, Аптека, улица, фонарь. <i>А. Блок</i>

Як бачимо з Таблиці 1, у стилізації 1 чітко збережено ритмічний малюнок оригінального вірша, немає відступів від логіки оповідання і в той же час «розказано» історію. Стилізація 2, хоч і більш драматична за своїм характером, має певні порушення римування й ритміки (наприклад, закінчення третього рядка першої строфи).

А ось стилізації на основі іншого відомого дитячого вірша А. Барто «Бычок» [1, с. 17]:

Бычок

*Идёт бычок, качается,
Вздыхает на ходу:
– Ох, доска кончается,
Сейчас я упаду!*

А. Барто

Таблиця 2

Стилізації вірша «Парус» М. Лермонтова

Стилізація 1	Стилізація 2	Оригінал
Идёт телёнок одинокий По гладкой досточке златой. Что огорчило его настолько, Что так охвачен он тоской? Играют блики, ветер свищет, И доска гнётся и скрипит... Не знает он, чего он ищет, Ни от чего он не бежит!	Идёт бычок, вздыхает тяжко: Он знает точно наперёд, Какая участь ждёт бедняжку, Куда тропа его ведёт. Он удручён, он сам не знает, Вернётся ли в родимый дом. Над ним ветра свистят, играя,	Парус Белеет парус одинокий В тумане моря голубом!.. Что ищет он в стране далёкой? Что кинул он в краю родном?.. Играют волны – ветер свищет, И мачта гнётся и скрипит... Увы, – он счастья не ищет И не от счастья бежит!

К ногам доска прибита прочно И лишь маячит взад- вперёд, А он упасть боится, точно С доски когда-нибудь сойдет. <i>А. Чернобородюк.</i>	Даётся каждый шаг с трудом. И не свернуть, и нет спасенья, И нет обратного пути. Он знает: впереди – падение, Но продолжает вновь идти. <i>А. Бовт</i>	Под ним струя светлей лазури, Над ним луч солнца золотой... А он, мятежный, просит бури, Как будто в бурях есть покой! <i>М. Лермонтов</i>
--	--	--

Як видно із Таблиці 2, студенти намагаються зберегти не тільки форму вірша-оригіналу (три строфи по чотири рядки) й пунктуацію, а й відтворити відповідний настрій, присутній в оригінальному вірші. І знову ж таки їм вдається «розповісти» драматичну історію бичка.

Щодо римування, слід сказати, що у стилізаціях збережено перехресне римування рядків оригіналу (за принципом абаб), а також типи стоп (здебільшого) й довжину рядків (кількість стоп). У стилізації 2 ми так само, як і в попередньому прикладі, спостерігаємо більший драматизм оповідання і, як наслідок, незначне додавання інформації («Он удручён, он сам не знает...»). В цілому ж це не псує загального враження від тексту стилізації.

Отже, до переваг використання саме цієї вправи зі стилізації під час ознайомлення з таким явищем, як авторський стиль, на нашу думку, слід віднести наступне:

- студентам цікаво і весело (що є сильною мотивацією до навчання, тобто підвищує ефективність процесу навчання);
- ця вправа розкриває творчий потенціал студентської молоді;
- робота може бути як колективною (на занятті), так і індивідуальною (вдома);
- можливість отримати зворотній зв'язок (як моментальний – реакція аудиторії на прочитаний текст, так і послідовний – під час детального розбору стилізацій);
- під час такого інтерактиву студенти краще засвоюють матеріал;
- студенти вчаться конструктивної критики, аналізуючи стилізації інших «зльоту»;
- студенти знайомляться (пригадують) з кращими зразками світової літератури;
- рівень мовної підготовки студентів не впливає на якість засвоєння ними матеріалу;

Серед можливих ризиків використання цієї вправи слід виокремити такі:

- не всі студенти розуміють сенс і навчальну мету такої «дивної» вправи;
- деякі студенти бояться виконувати цю вправу, оскільки ніколи не писали вірші;
- дехто боїться публічних виступів / негативної оцінки своєї роботи

одногорупниками / критики на свою адресу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Зважаючи на усе вищевикладене, ми маємо підкреслити той факт, що вправу зі створення стилізацій певного вірша будь-якого відомого поета доцільно застосовувати в ході занять зі стилістики під час вивчення такого явища, як авторський стиль письменника. Це дає можливість студентам «наживо» попрацювати з матеріалом, розкрити свій творчий потенціал, згадати перлини світової й української культури й літератури.

Список використаної літератури

1. Барто А. Л. Младший брат / А. Л. Барто. – СПб. : Издательский дом «Нева», 2004. – 608 с.
2. Лотман Ю. М. Слово и язык в культуре просвещения / Ю. М. Лотман. – Таллин : Изд. «Тартуского университета», 1992. – 250 с.
3. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект-Пресс, 1999. – 334 с.
4. Тэн И. Философия искусства / И. Тэн. – М. : Республика, 1996. – 351 с.

Бурцева Ирина. Метод стилизации как средство изучения авторского стиля на занятиях по стилистике английского языка. В данной статье подробно рассматривается эффективность использования метода стилизации как способа изучения авторского стиля на практике – во время занятий по стилистике. Приведены определения понятий «авторский стиль», «стилизация». Под авторским стилем мы понимаем определённое единство, характеризующееся особенностями мировосприятия и эстетическими предпочтениями автора. Стилизация – нарочито подчёркнутая имитация оригинальных особенностей определённого стиля или особенностей речи определённого социального окружения, исторической эпохи в художественном произведении. Мы считаем, что упражнения по написанию стилизаций произведений различных поэтов-представителей мировой литературы помогают в раскрытии творческого потенциала студентов, а также способствуют лучшему усвоению ими материала по теме авторского стиля писателей. В статье также подробно анализируются преимущества и риски использования метода стилизации в ходе аудиторных занятий по стилистике английского языка.

Ключевые слова: стиль, авторский стиль, стилизация, метод стилизации, проблема изучения авторского стиля.

Burtseva Iryna. The Method of Stylization as Means of Author Style Mastering at Classes on English Stylistics. This article provides deliberate studying of the stylization method effectiveness in terms of practical author style mastering during the classes on stylistics. Exact definitions of the notions “author style” as well as “stylization” are given. “The author style” means a particular entity characterized with peculiarities of world perception, outlook and aesthetic taste of the author. Stylization is an exact, clear imitation of the original peculiarities of a particular style or the peculiarities of the speech of some exact surrounding, historical epoch in the artistic work. We consider that the exercises directed on writing stylizations of the works of different poets-representatives of world literature are helpful in developing creative potential of the students. They also contribute to better understanding of the material covered within the topic of author style learning. This article also deals with the advantages and risks of the stylization method usage during the classes on English stylistics.

Key words: style, author style, stylization, the method of stylization, the problem of author style investigation.

Стаття надійшла до редколегії 20.04.2015

Актуальні парадигми дослідження наукового тексту

У статті розглянуто поняття «науковий текст». Виокремлено критерії визначення цілісного тексту як одиниці спілкування. Схарактеризовано основні підходи до аналізу наукового тексту. Визначено основні аспекти дослідження наукового тексту. Обґрунтовано погляди багатьох українських та зарубіжних учених щодо розуміння тексту як рівня мовної системи.

Ключові слова: науковий текст, організація тексту, мовна системність, мовна організація тексту, комунікативна ситуація, екстралінгвальні чинники.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовостиль ученого як результат комунікативно-пізнавальної діяльності має усну та писемну текстову форми вияву. Створюючи текст, автор розраховує на певний тип його сприймання і розуміння, тому виклад інформації оформлює так, щоб подати її максимально доступно, при цьому виявляючи своє ставлення до предмета й ступінь інформованості. В сукупності це формує логіко-комунікативний і модальний план тексту.

Текст – одиниця писемної мови, яка обслуговує кількісно невизначену аудиторію, тому труднощі мовного спілкування, на думку О. Пешковського, зростають із зростанням кількості тих, хто спілкується, і досягають максимуму, тому поняття тексту у лінгвістиці завжди залишається одним із найменш розроблених, що й зумовлює важливість пропонованого дослідження. Сьогодні ситуація в лінгвістиці (і науках, які вивчають мову людини у процесі її діяльності та спілкуванні) свідчить, що дослідники часто запозичують певні поняття, визначення, підходи й іноді об'єднують їх без потрібних уточнень, тому особливо актуалізується питання про різні рівні лінгвістичного дослідження в межах динамічної (функціональної) теорії мови.

Дослідження наукового тексту на сучасному етапі здійснюють у парадигмах лінгвістики тексту, стилістики тексту, граматики тексту, комунікативної лінгвістики, теорії тексту. Наявність цих напрямків оприявлює труднощі вивчення цього лінгвістичного феномену; зміщення фокусу розгляду тексту зумовлює новітні напрями його інтерпретації. Класичні засади теорії наукової мови сформульовано у працях німецьких мовознавців (Л. Вейсгербер, Л. Макензен, К. Корн, Е. Кельвель), також у працях Р. Якобсона, А. Мартіне.

Мета і завдання статті – розглянути актуальні парадигми дослідження наукового тексту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Будь-який текст – це мисленнєво-мовне утворення.

Реалізуючи комунікативне завдання, автор свідомо організовує текст. Науковий текст порівняно з іншими має певні особливості, пояснення яким можна знайти, аналізуючи синкретично автора й адресата цього тексту.

Передусім з'ясуємо поняття «науковий текст». Спеціальне вивчення наукової мови почалося у 1960-ті роки й пов'язане з науковими працями М. Кожиної, А. Васильєвої, М. Котюрової та ін. Вони зорієнтовані на визначення специфіки наукового стилю, його об'єктивних характеристик і відмінностей від інших стилів мови, виявлення екстралінгвальних чинників формування наукового дискурсу і його стильових рис. Згодом досліджено проблеми мовної системності наукового стилю – особливості функціонування мовних одиниць усіх рівнів, внаслідок чого було доведено, що реалізація суттєвих рис наукової мови (об'єктивності, логічності, узагальнення, понятійності, точності) досягається саме мовною системністю. Принцип системності і функціональності під час аналізу мови визначив сутність підходу до вивчення наукових текстів.

Особлива організація тексту співвідноситься, за М. Кожиною, з мовною системністю. Мовна системність властива усьому твору і може бути визначена і структурована лише в цілісному тексті, якому властиве підпорядкування єдиному організуючому центру – суб'єкту пізнавальної діяльності (у науковому тексті). Важливо, що системна організація цілісного тексту пронизує всю текстову тканину твору, причому стилістично значущими виявляються всі мовні засоби, залучені в цю текстову організацію [6, с. 35].

Поглиблене дослідження наукового стилю здійснено в таких аспектах: проблема жанрів / типів наукового тексту (Л. Іванов, О. Кудасова), міжстильова і міжжанрова взаємодія (В. Салімовський, О. Лаптева); експресивність та діалогічність наукової мови (Н. Мілованова, М. Кожина, Т. Михайлюк, Л. Славгородська). У працях М. Кожиної активно досліджено поняття функціонально-семантичної категорії.

На думку В. Чернявської, текст «завжди співвідноситься з комунікативною ситуацією та її антропоцентрами: автором і адресатом, суб'єктом мовлення і його партнером/-ами комунікації» [11, с. 12]. Усі мовні одиниці, які використані у тексті, беруть участь у створенні комунікативної ситуації, тому автор тексту відбирає їх свідомо. О. Гончарова зазначає: «створюючи текст як цілісну смислову і мовленнєву структуру, кожний мовленнєвий суб'єкт знаходить потрібні елементи в мові, що будуть уміщені в текст не як цілісна структура, а фрагментарно, окремими елементами, які мовець добирає відповідно до потреби повідомлення і спілкування... Входячи до структурно-смислового цілого, головні номінативні і комунікативні одиниці системи мови слово і речення перетворюються в «текстослова» і «тексторечення», у семантиці і синтактиці яких поєднуються характеристики, що походять від системи мови і «системи тексту» [2, с. 12]. Закономірно, що семантика «текстослів»

може значно відрізнятися від семантики ізольованих слів, і лише в тексті, осмислюючись, слово актуалізує своє значення.

Найбільш поширене в лінгвістиці розуміння тексту як рівня мовної системи не можна вважати загально визнаним. Таку позицію заперечує А. Новиков. Зокрема він стверджує: «Якщо визнати текст мовною одиницею, то він повинен мати формальні ознаки інших мовних одиниць – дискретних утворень. Тому повинні бути знайдені об'єктивні критерії визначення меж тексту. Однак у літературі, по-перше, текст розуміють і як речення-висловлювання, і як надфразову єдність, і як їх сукупність. По-друге, така істотна ознака власне текстових одиниць (більших, ніж речення), як наявність смислової єдності, є надто незначним критерієм, заснованим на інтуїції дослідника» [7, с. 15].

Ураховуючи складність визначення меж текстових одиниць і текстового рівня як рівня мовної системи, звернемо увагу на цілком обґрунтовану думку про те, що «можна говорити не про структуру цілісного тексту, а лише про структуру його відрізків» [9, с. 27].

Відзначаючи труднощі граматичного підходу до визначення меж тексту, Г. Колшанський пропонує опиратися на комунікативні параметри тексту, пов'язані з його інформативною та смисловою стороною. Звертаючись до наукового тексту як цілого, неможливо не враховувати комунікативних параметрів – концепції, мети спілкування, фонду знань, суб'єкта, адресата тощо, а на поверхневому рівні – текстової організації, композиції, принципів і прийомів розгортання тексту, що визначають якісну своєрідність цілісного наукового тексту як одиниці комунікації.

Критеріями визначення цілісного тексту як одиниці спілкування є такі: *семантичний* (трактування семантики тексту [7], *комунікативно-інформативний* (реалізація задуму автора для досягнення ефективного спілкування), *функціонально-стилістичний*, що враховує цілісність єдності форми і змісту. Очевидно, що ці критерії ґрунтуються на системній єдності власне мовних ознак тексту і його екстралінгвальної основи [6]. Крім цього, на думку М. Кожині [4], можна говорити і про критерії стереотипності / новизни: з одного боку, використання готових засобів мовної системи й автоматизм у їх вживанні, з іншого – усвідомлений і цілеспрямований вибір засобів із мовної системи, а також творче формування нових термінованих понять і конструювання тексту. Співвіднесення тексту з цим критерієм дозволяє висвітлити ступінь новизни як сутність властивості наукового знання.

Застосування критеріїв визначення цілісного тексту призводить до висновку, що саме в тексті відбувається перебудова статички мови в її динаміку, тобто комунікативні можливості мови перетворюються в реальність функціонування.

Отже, вивчаючи текст необхідно виходити за межі окремого висловлювання в цілісний текст (твір). Такий вихід пов'язаний із якісно

іншим поглядом на текст, коли одних лише мовних знань недостатньо для пояснення багатьох істотних ознак тексту.

Відмінності між поняттями *текст* і *цілісний текст* зумовлені пізнавальним підходом до формування цих понять: для трактування тексту цілком достатньо лінгвістичної інтерпретації. Сутність цілісного тексту може бути визначена і пояснена лише на екстралінгвістичній основі. Для розуміння цілісного тексту недостатньо знання системи мови, оскільки «знання значень мовних одиниць ще не означає умінь оперувати ними у тексті, підкоряючись комунікативно-пізнавальним цілям» [3, с. 134].

Мовна організація тексту зумовлена його екстралінгвістичною основою – змістом і широким комунікативним контекстом. Справжній зміст текстових компонентів може бути зрозумілий у контексті не тільки цілого твору, але й ширше – сфери наукового знання.

Своєрідність функціональної стилістики як синтезуючої науки полягає у принциповій багатоаспектності аналізу тексту, що виходить за межі мови в широкий контекст його реального використання. Таким широким контекстом наукової мови, або її екстралінгвістичної основи, є комунікативно-пізнавальна діяльність не тільки автора, а й наукового співтовариства загалом. У науковому тексті представлена мовна система, зміст якої – наукове знання – об'єднані функціонально на науково-пізнавальній основі. Водночас контекст може бути актуальним для тлумачення тексту не «повністю», а вибірково – як сукупність тих чи тих чинників, найбільш значущих для предмета дослідження. Діяльнісний підхід до аналізу тексту дозволяє конкретизувати єдність тексту і його широкого контексту, який можна представити у вигляді моделі пізнавально-комунікативної діяльності, що включає автора і читача як суб'єктів пізнавальної діяльності, комунікацію та текст.

Науковий текст створюють під впливом низки екстралінгвальних чинників. Термін «екстралінгвальний» досить умовний, оскільки йдеться про функціональну природу мови, то це поняття набуває власне лінгвістичної значущості. Установити головні екстралінгвальні чинники й об'єднати їх у необхідний і достатній комплекс як основу формування тексту дозволяє саме діяльнісний підхід до аналізу наукового тексту (А. Васильєва), у якому виражено знання як продукт пізнавальної діяльності суб'єкта стосовно об'єкта. Цей підхід дозволяє конкретизувати єдність тексту і його широкого контексту.

У сучасній лінгвістиці науковий стиль вивчають із позицій функціонального підходу в синхронному і діяхронному аспектах (Р. Алікаєв, О. Баженова, М. Брандес, А. Васильєва, М. Кожина, М. Котюрова, Н. Ларіохіна, О. Митрофанова, Н. Разінкіна, Н. Рябцева, О. Шайкевич та ін.).

Сьогодні у лінгвістиці існує комплекс стильових засобів, які створюють специфіку мовної організації наукового тексту (А. Васильєва, М. Кожина, М. Котюрова, Н. Кириченко, В. Салімовський, Т. Трошева та ін.). Створено моделі цілісного наукового тексту, що визначає специфіку

організації мовних одиниць дотекстового і текстового рівнів (О. Баженова, М. Котюрова). Суб'єкт наукової діяльності виступає екстралінгвальним чинником, який сукупністю індивідуальних та соціальних рис визначає специфіку наукового тексту (Н. Болотнова, Л. Лапп, С. Гричин). У науковій сфері схарактеризовано текстові параметри наукового тексту з урахуванням екстралінгвальних чинників, що їх зумовлюють (І. Гальперін, Л. Дускаєва, Т. Матвєєва, М. Котюрова, М. Кожина, Т. Плюскіна, Т. Трошева).

Вивчення наукового тексту з позицій функціонально-стилістичного підходу особливо актуальне, оскільки саме в науковому тексті представлена професійна пізнавальна діяльність ученого. Аналіз наукового тексту передбачає розуміння його змісту з урахуванням комунікативно-пізнавальної специфіки [5, с. 45]. Мета наукового тексту – внесок у наукову картину світу, носієм якої виступає адресат. Наукова картина світу, на думку О. Селіванової, – це система знань, що синтезує теоретичний доробок зі знаннями світоглядного характеру як результатом цілісного узагальнення пізнавального досвіду людства [8, с. 491]. Тому адресат наукового тексту – не просто читач і спостерігач, а партнер і співмислитель, оскільки для наукового спілкування потрібне взаєморозуміння, про це можна стверджувати, розглядаючи науковий текст як комунікативно-спрямований діалог науковців на пошук та опис невідомих знань.

Функціонально-стильовий підхід пов'язаний із вивченням текстів, які фіксують наукову мову, що забезпечує писемну комунікацію у сфері науково пізнавальної діяльності.

Науковий функціональний стиль – це історично складений, суспільно усвідомлений тип функціонування мови, що має свою мовну системність, який склався в результаті реалізації конструктивного принципу відкритої, послідовної, підкресленої логічності мови (А. Васильєва, М. Кожина).

На сучасному етапі вивчення наукової мови викликає особливий інтерес синергетичний підхід до розгляду процесів мислення, репрезентованих у науковому тексті. Варто погодитися з думкою В. Волова і Д. Китаєва, які цілеспрямовано звернулися до трансформації принципів та законів синергетики стосовно гуманітарних наук і довели, що «оскільки синергетика оперує поняттями і апаратом, розвиненим у межах природничих наук, ученим-гуманітаріям ... непросто розібратися в сукупності її ідей і уявлень» [1, с. 7]. Зауважимо, що синергетичний підхід дозволяє обґрунтувати вибір одиниці аналізу наукового тексту, зміст якого цілком можна розуміти як складну нелінійну та відкриту систему. У синергетичному осмисленні йдеться про значущість саме хаотичних явищ, із якими має справу дослідник у процесі науково-пізнавальної діяльності.

Складність вивчення проблеми мовної індивідуальності вченого значною мірою пов'язана з тим, що невідомим є поділ між стереотипним, тобто загальномовним / загальнотекстовим, та індивідуальним використанням мовних одиниць і категорій.

Особливості текстової комунікації в науковій сфері досліджуваного періоду знайшли відображення в її діалогічному характері. Саме комунікативна спрямованість наукового тексту визначає його діалогічний характер. Дослідженню проблем, пов'язаних з теорією діалогу, присвятили свої праці М. Бахтін, Л. Якубинський, Е. Поліванов, В. Виноградов та ін.

Струнку діалогічну концепцію гуманітарного пізнання створив російський філософ і філолог М. Бахтін. Він наголошує на діалогічній природі свідомості, вбачає витoki діалогізму в методі Сократа, відомого як «сократичний діалог». На думку сучасних українських дослідників, повністю монологічних текстів не існує, а діалогічність є найважливішою характеристикою тексту як модель взаємодії автора і читача [10]. Діалогічність тексту тісно пов'язана з такими його характеристиками, як осмисленість, комунікативність і персоніфікованість. Діалогічність сучасного наукового тексту охоплює і взаємодію різних смислових позицій у самому тексті, і його спрямованість на адресата та передбачення його реакцій.

У межах наукової комунікації спрямованість на адресата – неодмінна властивість наукового тексту, яка виявляється на основі принципів діалогу (І. Арнольд, М. Бахтін, Г. Богін). У науковій комунікації спрямованість на адресата реалізована в різних формах і залежить від людського чинника. Її можна розглядати як один із виявів авторської присутності (Л. Большакова, О. Гончарова), як зіткнення в тексті точок зору автора і читача (М. Котюрова), а також як включену в текст програму його інтерпретації передбачуванним читачем (Г. Фадєєва). Цей активний двосторонній процес взаємодії автора і читача змушує автора тексту постійно орієнтуватися на адресата як у доборі мовного матеріалу, так і в структуруванні тексту.

Отже, в адресованості тексту опредметнено й уявлення про прогнозованого читача наукового тексту, і специфіку інтерпретаційної програми, зумовленої екстралінгвістичними особливостями спеціальної наукової комунікації. Ця програма здійснена за допомогою системи лінгвістичних засобів і способів творення текстів певної функціональної спрямованості. Адресованість наукового тексту розглядають як найважливіший параметр текстовості наукових творів (Т. Дрідзе, В. Калашникова, О. Лаврентьєва).

Діалогічна природа наукового тексту найчастіше може бути актуалізована за допомогою таких мовних засобів: 1) питальних речень (у тому числі риторичних запитань) і комплексів питання-відповідь; 2) чужої мови у формі безпосередніх цитувань; 3) непрямої мови як переказу чужої думки; 4) імперативів як звертання до читача (наприклад: *зауважте, пригадаймо, погляньмо, візьмімо, вернім* та ін.); 5) експресивних засобів, зокрема емоційної та оцінної лексики, розмовної лексики, образних засобів (метафори, епітети, порівняння, фразеологізми), модальних слів, інтонаційно-синтаксичних засобів, наприклад, окличних речень; 6) вставних

і вставлених слів, конструкцій у різних функціях – уточнювальній, пояснювальній, вказівній, оцінній, додаткового повідомлення. Вважаємо, що використання мовних засобів, що забезпечують діалогічність наукового тексту, його адресованість до читача – одна з найважливіших умов ефективного формування текстотвірної компетентності останнього.

Крім діалогічності, на особливу увагу при розгляді наукового тексту заслуговують такі функціональні властивості, як експресивність, оцінність та ін. У науковому тексті характерним є використання абстрактної лексики (зокрема термінології), емоційно нейтральних одиниць, коментуючих елементів, кліше тощо для досягнення точності, однозначності, логічності викладу. Чітка логічність і своєрідна «сухість» наукової мови не виключає використання емоційно-експресивних засобів мови. Сучасні мовознавці (Г. Дядюра, М. Котюрова) стверджують, що у формуванні наукової думки бере участь і логічне, й образне мислення, лише в науковому тексті образність спрямована насамперед на інтелект читача, а вже потім – на його емоційну сферу, й інформує не тільки про об'єкт, але й суб'єкт пізнання.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Теорія і практика вивчення української наукової мови репрезентує і традиційні, класичні, й новітні дослідницькі парадигми. До останніх належить комунікативна парадигма, у контексті якої вивчають діалогічну природу наукового тексту.

Опис комунікативних властивостей наукового тексту обов'язково враховує основне прагматичне призначення мови науки – передавання знань. Щоб сприйняти, засвоїти інформацію й надалі оперувати нею, адресат повинен зрозуміти її та відповідно інтерпретувати. Адекватність сприймання закладеної у науковому тексті інформації залежить від чіткості, ясності, логічності авторського викладу. Дослідження цих параметрів визначає перспективність вивчення наукових текстів у комунікативному аспекті.

Список використаної літератури

1. Волов Т. В. Синергетика как базовая методология гуманитариев XXI века [Текст] / В. Т. Волов, Д. Ф. Китаев. – Самара : СНЦ РАН, 2005. – 275 с.
2. Гончарова Е. А. Ещё раз о стиле как научном объекте современного языкознания / Е. А. Гончарова // Текст – Дискурс – Стил. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2003. – 192 с.
3. Дридзе Т. Язык и социальная психология / Т. Дридзе. – М. : Высш. шк., 1980. – 224 с.
4. Кожина М. Н. Целый текст как объект стилистики текста / М. Н. Кожина // Stylistyka. – Opole, 1995. – № 4. – С. 33-54.
5. Котюрова М. П. Функционально-стилистический анализ научного текста / М. П. Котюрова // Речевое общение. – 1997. – Вып. 5 (5). – С. 44-47.
6. Котюрова М. П. Стилистика научной речи (учеб. пособие для студентов высш. проф. образования) / М. П. Котюрова. – М. : Академия, 2010. – 240 с.
7. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация / А. И. Новиков. – М. : Наука, 1983. – 214 с.

8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2010. – 844 с.
9. Фридман Л. Г. Грамматические проблемы лингвистики текста : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук / Л. Г. Фридман. – Л., 1979. – 52 с.
10. Чепелева Н. В. Диалогическое взаимодействие автора и читателя посредством печатного текста / Н. В. Чепелева, Н. П. Федченко, Л. Ф. Яковенко // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Міленіум, 2006. – Т. 2, вип. 4. – С. 107–116.
11. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста: учебное пособие / В. Е. Чернявская. – изд. 2-е. – М. : КомКнига, 2005. – 128 с.

Высоцкая Зоряна. Актуальные парадигмы исследования научного текста. В статье рассмотрено понятие «научный текст». Выделены критерии определения целого текста как единицы общения. Охарактеризированы основные подходы к анализу научного текста. Определены главные аспекты исследования научного текста. Обобщены взгляды лингвистов на понимание текста как уровня языковой системы. Раскрыты особенности познавательного подхода к анализу текста. Актуализирована роль функционально-стилистического и синергетического подходов к изучению научного текста. Определены средства выражения его диалогической природы.

Ключевые слова: научный текст, организация текста, языковая системность, языковая организация текста, коммуникативная ситуация, экстралингвистические факторы.

Visotska Zoryana. Actual Paradigms of Research of Scientific Text. A concept «Scientific text» is considered in the article. The criteria of determination of whole text as units of communication are distinguished. The basic going of the analysis of scientific text is described. The basic aspects of research of scientific text are certain. The looks of many Ukrainian and foreign scientists are reasonable to understanding of text as a level of the language system. The features of the cognitive going are exposed near the analysis of text. The role of the functionally-stylistic going is distinguished near the study of scientific text, synergetics going near consideration of the thinking processes presented in scientific text. Facilities of expression of dialogic nature of text are certain.

Key words: scientific text, organization of text, language system, language organization of text, communicative situation.

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2015

МОВА УКРАЇНСЬКОЇ ПОПУЛЯРНОЇ МЕДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано мову української науково-популярної медичної літератури, яка виходила в різних видавництвах України в 20-х роках ХХ століття. Окреслено історію популярних медичних видань, їх тематику та внесок відомих просвітніх діячів у розвиток мови українського науково-популярного дискурсу. Особливу увагу зосереджено на розвиткові жанру популярної медичної брошури та на виокремленні рис науково-популярного підстилю наукового стилю української літературної мови.

Ключові слова: науково-популярний підстиль, просвітницька література, популярні медичні видання, науково-популярний виклад, мовно-стильові ознаки науково-популярного тексту.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Українська просвітницька (науково-популярна) література як один із жанрів літератури «для домашнього обиходу», або простонародної літератури, охоплює досить широку систему ідей і здатна, на думку М. П. Драгоманова, «зберегти за українською літературою живість, народність, дати їй практичну силу, а через те й забезпечити і саме її існування і прогрес» [1, с. 175]. І хоч, накреслюючи план української популярної енциклопедії, М. П. Драгоманов не відводив окремого місця медичній галузі знань (ішлося, зокрема, про арифметику й геометрію, фізику й хімію, геологію, біологію, антропологію та соціологію), саме медичні проблеми лягли в основу найперших просвітницьких творів українською мовою.

Початки медичних знань сягають доісторичних часів і викликані інстинктивними спробами самозбереження. Вже перші відомі нам пам'ятки медичної думки — рукописні травники та лікарські поради XVI–XVIII ст. — несли в народ знання про хвороби та способи їх лікування. Пізніше, близько середини XIX ст., медичне просвітництво значно активізувалось у зв'язку з виникненням наукових медичних товариств. Лікарі-народники організували медичні читання для народу, видавали літературу, призначену для широкого вжитку.

На Наддніпрянщині перші популярні книжки на медичні теми з'явилися в 1875 р. Саме тоді побачили світ брошури С. Носа «Ліки своєнародні з домашнього обиходу і в картинах життя», «Про хвороби і як їм допомогти» та «Про обкладки (діфтеріт), яка се болість і як од неї ратуватись». У 1880 році М. Федоровський видав книжечку «для селян та хуторян» «Про діфтеріт або обклад».

У 1878 р. в Женеві за активного сприяння М. П. Драгоманова вийшла друком праця Сергія Подолинського «Життя і здоров'я людей на Україні», яка стала помітним явищем в історії української літератури просвітницького характеру.

У часи цензурних заборон українського друкованого слова виданням українських книжок займалися окремі особи та невеликі гуртки, що не мали прав легалізованих товариств. У Чернігові, зокрема, книговидавництво налагодив відомий письменник і громадський діяч Борис Грінченко. Як констатує І. Липа, «виданє [видавництво. – І. Г.] Б. Грінченка тепер саме багате на Україні, як за кількістю книжок, так само, навіть ще більше їх змістом» [4, с. 118]. За підрахунками Івана Липи, щороку виходило до 10 книжок. У видавництві Б. Грінченка поряд з іншими книжками були видрукувані і науково-популярні брошури на медичні теми: «Добра порада (Як лічити від сказаної собаки)» М. Загірньої (1896), «Від чого вмерла Мелася? (Оповідання про обклад)» Г. Коваленка (1897), «Пошестна хвороба чума на людяхъ. Якъ розпізнати сю хворобу и якъ одъ неї боронитися» (1897), «Оповідання про виспу та про ликаря Дженнера, що навчивъ людей щепити коров'ячу виспу» П. Махновського (1898), «Клопіт у селі Біляшівці (Оповідання про сифіліс)» Г. Коваленка (1899), «Страшний ворог (Книжка про горілку)» М. Загірньої (1900) та ін. Усього ж у Чернігові Б. Грінченко підготував і видав близько 50-ти книжок для народу загальним накладом 200 тисяч примірників.

Прихильно були зустрінуті громадськістю і популярні книжки Черкаського нелегального видавництва. Зокрема, тогочасна критика високо оцінила медичні брошури: «Береженого Бог береже (Оповідання про скотську чуму)» (1899) та «Ризачка або дизентерія (Розмови лікаря з селянами)» Авраменка [псевдонім О. Черняхівського. – І. Г.] (1899).

У 1894 р. у Києві було засноване видавництво «Вік», головними діячами якого були О. Кониський, О. Лотоцький, С. Єфремов, Ф. Матушевський та В. Доманицький. Протягом 15-ти років свого існування (1894–1909) «Вік» видав 100 найменувань книжок та брошур українською мовою загальним тиражем близько 400 тис. примірників. «У видавництві «Вік», – згадував професор Київського медичного інституту Олександр Черняхівський, – були такі спеціалісти, які могли з популярної книжочки про дізентерію, віспу, чуму, робити белетристичні твори. Фабриковались книжочки ось як: описувалось українське село, в якому почалась пошесть. Випадково заїхав туди лікар і в розмові з селянами в діалогах пояснює їм хворобу, та як від неї берегтись. Але цензура була не дурна і всю таку літературу забраковувала, а ми знов переробляли книжочки, міняли назву і знов посиляли в цензуру. Там вони вилежувались якийсь час і знов їх забороняли. Так тяглась ця справа роками, поки в нас не отпала охота посилати туди книжочки, за то у цензорів ніколи не отпадала охота забороняти їх. Я сам особисто написав 5-6 брошур, з яких вдалось провести тільки одну під псевдонімом Авраменко: «Різачка або

дізентерія». На те, щоб провести її через цензуру, потрібно було 6 років, а інші так і пропали в цензорському комітеті» [10, с. 15–16]. З інших медичних видань «Віку» варто назвати брошуру Григорія Коваленка «Як ми боронились од холери 1905 року».

Важливе значення для піднесення науково-популяризаційної діяльності в галузі медичних наук мало створення в Україні наукових товариств: Наукового Товариства імені Шевченка (НТШ) у Львові (1892) й Українського Наукового Товариства (УНТ) в Києві (1907), що були прообразом Української Академії наук. Наукові видання цих товариств були спеціалізовані за секціями. Протягом 1892–1911 рр. НТШ у Львові видало 14 томів «Збірника математично-природописно-лікарської секції», а УНТ від 1910 до 1913 рр. – три томи «Збірника медичної секції УНТ у Києві». З 1898 р. замість щотижневика «Зоря» почав виходити щомісячник «Літературно-науковий вістник» – один із кращих загальнолітературних українських журналів. І «Літературно-науковий вістник», і названі збірники НТШ та УНТ регулярно вміщували огляди популярної медичної літератури, друкували списки популярних видань, зокрема й медичних, широко пропагуючи їх серед громадськості.

З падінням царського режиму перед українськими лікарями постали широкі можливості як для організації санітарно-медичної роботи серед народу, так і для розвитку медичної науки на рідному ґрунті. З'явилося багато періодичних і фахових видавництв. Наприклад, всеукраїнська Спілка лікарів у Києві започаткувала в часи УНР як свій орган двотижневий часопис наукової, практичної та громадсько-побутової медицини під заголовком «Українські медичні вісті». Протягом 1918 р. було видано 14 номерів часопису. Майже в кожному з них друкувалися додатки обсягом 1–2 стор., що містили доступний і популярний опис епідемічних та інфекційних хвороб, найбільш поширених на той час в Україні, та методи їх профілактики. Ці додатки виходили друком і окремо масовими тиражами для поширення серед усіх верств населення. Серед цих додатків-пам'яток, що були зразком популярно-просвітницького жанру, назвемо: «Лист до селян про народне здоров'я» проф. Д. Заболотного (№ 1); «Про венеричні хвороби» П. П. Юдина (№ 2–3), «Віспа» М. П. Левицького (№ 7), «Як щепити віспу» М. П. Левицького (№ 8), «Прищеплювання при заразних недугах» М. Кудрицького (№ 9–10), «Як берегтись холерної зарази» М. П. Левицького (№ 11). Як відзначали тогочасні дослідники, «термінологія уживана в часописі виказує в порівнянні з уживаною перед тим значний поступ» [5, с. 38]. Той самий автор писав, що «Українські медичні вісті» мають значення в нашій літературі, як перший лікарський часопис в Україні з поважним науковим характером [Там само]. Унаслідок наступних політичних подій і переворотів видавництво «Українських медичних вістей» припинило свою діяльність. Його відновлено в 1925 році, й діяльність видавництва тривала до 1931 року, тобто до часу згортання політики українізації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Поряд із українськими медичними часописами активізувався й жанр науково-популярної брошури. Якщо раніше популярні брошури на медичні теми виходили спорадично, то починаючи з 20-х років ХХ ст. їх публікують у спеціальних виданнях. Привертає увагу, насамперед, серія книжок «Популярної медичної бібліотеки», що виходила в добу українізації за редакцією Іллі Холодного. Видання цієї серії вирізнялося різноманітністю тематики, високою культурою викладу. Протягом неповного десятиліття було видано десятки українськомовних оригінальних (не перекладних) брошур цієї серії. Їх авторами були відомі на той час лікарі, вчені-медики, професори й викладачі медичних навчальних закладів Києва, Харкова, Одеси. Серед них – Г. Коваленко, брати Олександр та Євген Черняхівські, О. Пучківський, А. Собкевич, В. Бондаренко, А. Махулько-Горбацевич, Г. Гецов, В. Підгаєцький та ін.

Теми, до яких частіше зверталися популяризатори, були пов'язані з описами різноманітних епідемічних та інфекційних захворювань та їх профілактикою. Зокрема, від 1923 до 1927 рр. у «Популярній медичній бібліотеці» вийшли друком брошури: «Болячка, як вона виникає, з чого причиняється та як від неї боронитися» Є. Черняхівського, «Як уберегтися зарази», «Жіночі хвороби», «Пранці – громадське лихо», «Невидимі вороги наші (про шкідливі для людей бактерії)», «Туберкульоз, або сухоти» В. Бондаренка; «Сифіліс і боротьба з ним», «Венеричні недуги та як боротися з ними» Г. Коваленка; «Паразитні хвороби на шкірі» Г. Грама, «Як від холери вберегтися» В. Дашкевича, «Кривава бігунка, або дизентерія», «Тиф черевний, плямистий та поворотний» Г. Махулька-Горбацевича, «Пропасниця, або трясця. Що то за лихо та як від нього боронитися», «Як довідатися, що людина хворіє на сухоти» А. Собкевича, «Грипа (інфлюєнца). Що це за хвороба та як її берегти» О. Рябишенка, «Кашлюк та як від нього вберегтися» Й. Стрільчука та ін.

Хоч і меншою мірою та все ж популяризувалися питання, пов'язані з анатомією та фізіологією людини. Цій тематиці присвячені, зокрема, брошури М. Білоусова «Наше тіло», О. Пучківського «Що треба знати про людське вухо й ніс та як їх доглядати», П. Кравціва «Як відбувається життя в людському тілі», «Горіння в нашому тілі», І. Мардерштерна «Сон та його значення в житті людини» тощо. Була написана навіть одна книжка з генетики: «Євгеніка, або наука про поліпшення майбутніх поколінь» В. Я. Підгаєцького (Харків, 1924).

Мова науково-популярної літератури медичної галузі знань, зокрема видань згаданої серії «Популярна медична бібліотека», редактованої І. Холодним, була цінним внеском у розбудову української літературної мови, в розвиток та унормування наукового стилю в його популярному варіанті.

На підтвердження цього положення розгляньмо докладніше брошуру «Що треба знати про людське вухо й ніс та як їх доглядати», що вийшла в серії «Популярна медична бібліотека» 1927 р. Її автор – учений-

отоларинголог, професор Київського медичного інституту Олександр Пучківський (1881–1942 рр.), автор більше ста наукових статей з отоларингології, зокрема першого українського підручника з цієї дисципліни «Хвороби вуха, носа та горлянки» (1926), а також ряду праць із загальної медицини. О. Пучківський, як свідчить «Енциклопедія українознавства», був безпідставно репресований і загинув у зв'язку з процесом СВУ [7, с. 2419].

Композиція названої книжки дуже чітка, виклад послідовний, доступний. Недоліком компонування тексту, на нашу думку, є відсутність виразного вступу й закінчення. Дуже послаблює читабельність те, що текст зовсім не членований на частини, розділи, параграфи чи підзаголовки. І хоч назви описуваних хвороб виділено іншим шрифтом (а це відділяє фрагмент тексту з описом однієї хвороби від фрагментів з описами інших хвороб і допомагає швидко знайти, якщо в цьому виникає потреба, відомості про ту хворобу, яка цікавить), цього все ж таки досить для популярного тексту. Зауважимо, що згодом, у 1936 році, побачило світ перероблене видання цієї книжки під заголовком «Що треба знати шкільно-санітарному лікареві, педагогові і вихователю про захворювання вуха, горла і носа в дітей і підлітків». У ній текст членовано на чіткі компактні частини з відповідними підзаголовками.

Виразною позитивною рисою архітектоніки тексту брошури О. Пучківського є чіткі логічні зв'язки між його фрагментами. Перехід від однієї мікротеми до іншої здійснений за допомогою логічних скріпів, які послідовно простежуються в макротексті й «дисциплінують» виклад.

Оскільки весь текст брошури поділений на дві головні підтеми, або два макротексти: «хвороба вуха» і «хвороба носа» – між ними спостерігаємо центральний поєднувальний абзац-скріп, який маніфестує перехід від уже викладеної, відомої інформації до нової, ще не висвітленої. Наведемо його повністю: *«Як уже сказано, часто вушні хвороби виникають через попередні захворювання носа та носового пролигу й тому вважаємо за потрібне сказати децю про будову носа та про ті його хвороби, що так або инакше можуть одбитися на стані вуха й спричинити його захворювання»* [8, с. 41]. Композиційний скріп «як уже сказано» вказує на смислову послідовність викладу. Перша частина складної синтасичної єдності (до слів «й тому») – це, по суті, повторення вже відомої з попереднього викладу інформації, що від неї відштовхнувся автор, щоб обґрунтувати доцільність переходу до наступної мікротеми – «будова й хвороби носа». Цей перехід вмотивований логічно: причиною описаних автором вушних хвороб часто є попередні захворювання носа. Друга частина логічного скріпу (від слів «й тому вважаємо за потрібне» і до кінця речення) накреслює основний зміст наступного змістового фрагменту: «будова й хвороби носа».

Якщо пригадати концепцію М. С. Поспєлова про переривчастість викладу, згідно з якою речення, що стоять поряд, відбивають не плавний

розвиток думки, а стрибок, розрив [6, с. 53], то можна стверджувати, що логічні скріпи між мікротемами, навпаки, згладжують цей розрив, забезпечуючи плавність переходу від однієї мікротеми до іншої. Плавність смислових переходів спостерігаємо тоді, коли проміжний фрагмент тексту (між двома мікротемами) утримує в собі вже відому (висловлену раніше) інформацію, і саме вона дає поштовх до розгортання наступної (нової) думки (теми).

Отже, логіка, послідовність і цілісність викладу – характерна ознака аналізованої брошури. О. Пучківський-популяризатор цілком усвідомив своє завдання – допомогти читачеві сприймати текст як єдине ціле, в якому всі ланки тісно пов'язані і кожна наступна є логічним продовженням попередньої.

Ще однією особливістю викладу в аналізованій брошурі є його **конкретність**, детальний опис різних відомих адресатові з повсякденного досвіду життєвих ситуацій, що не притаманне для власне наукового викладу. Щоб описуване було зрозумілим масовому читачеві, автор прагне зробити виклад якнайпростішим. Для цього він вдається до максимальної кількості пояснень, прикладів, переконливих фактів. Наведемо такий фрагмент тексту: *«Тому-то людям, що мають не цілу барабанну перетинку або її зовсім не мають, ні в якому разі не можна, купаючись у ставку або в річці, поринати з головою у воду або плавати під водою, вода бо легко може пройти слуховим проходом до лабіринту й роздратувати лукуваті ходи. Рівновага після цього порушиться, й людина може відразу втопитися, бо вона перестане керувати рухами своїх м'яснів. Іноді буває так – миє така людина собі голову й вода або мило попадає крізь щілину у барабанній перетинці до лабіринту, роздразнюючи його; у людини негайно після цього стається запаморока або людина навіть одразу втрачає рівновагу й раптом падає – іноді непритомна»* [8, с. 9–10].

У власне науковому тексті достатньо було б зауважити, що людям з пошкодженою барабанною перетинкою не можна допускати попадання води в слуховий прохід, оскільки це може спричинити втрату людиною рівноваги чи навіть її непритомність. Натомість у науково-популярному викладі спостерігаємо деталізацію конкретних ситуацій з усіма можливими варіантами.

Важливе місце в komponуванні науково-популярного викладу належить **елементам розважальності**. «При неузгодженості ролей комунікантів, при необхідності реалізувати дію перед фактично невідомою суб'єкту аудиторією та відсутністю для даної ситуації спільного комунікативного досвіду у комунікантів автор змушений підключати ефективний механізм для підтримки контакту, збереження уваги з боку адресатної аудиторії» [9, с. 45]. Саме прийоми розважальності й утворюють такий механізм. Вище ми навели приклади порівнянь та асоціацій з предметами і явищами близьких адресатові сфер діяльності, що до них звертався О. Пучківський з метою зацікавити читача. Значного ефекту можна досягти і завдяки такому прийомові розважання, як залучення до

викладу цікавих і яскравих випадків з лікарської практики. Оповідючи про методи лікування вушних захворювань, О. Пучківський зосереджує увагу читача на такому незвичайному випадкові: *«Частенько навіть старі та дорослі вже люди, коли почне в них шуміти в усі або болять зуби, впихають собі в ухо, як ліки, шматочки цибулі та часнику, лист журавельника, полину або м'яти, клптик лепехового кореня, а иноді навіть просто дивовижні речі: одного разу нам довелося виїмати з уха в одній старій німкені мозок сороки, що був туди всунутий для того, щоб зуби не боліли»* [8, с. 20].

Характерними мовно-стильовими ознаками науково-популярного тексту є залучення до нього **елементів розмовності, метафоричної образності та експресивно-оцінних засобів мови**. Зауважимо, що прагматика цих елементів пов'язана не стільки з інформаційним, скільки з комунікативним завданням тексту. Емоційні засоби потрібні авторові не для того, щоб викласти знання, а для того, щоб зробити це доступно й цікаво. Для зближення «плану автора» і «плану читача» О. Пучківський використовує лексику, за допомогою якої висловлює власну оцінку описуваних фактів: *«Иноді роблять навіть такі дурниці — впускають у вухо декілька крапель жіночого молока, кладуть до слухового проходу трошки сиру з сіллю, гарячий хліб, цибулю, часник..»* [8, с. 34].

Часто лексичні засоби розмовності поєднані з синтаксичними, як-от використанням невластивої прямої мови: *«Більшість жінок носить сережки через те, що мати й бабуня носили їх, треба, мовляв, носити й мені»* [8, с. 3].

Невимушені, жваві інтонації вносять до тексту й використання фразеологічних засобів: *«Иноді-ж.. хворий починає колупати собі в слуховому проході корпоушкою, олівцем або чим-небудь, що впало в око»* [8, с. 18].

На нашу думку, специфіка науково-популярного викладу найвиразніше виявлена в способах введення до тексту термінологічної лексики та в методах її тлумачення.

Прийнято вважати, що науково-популярний текст відрізняється від власне наукового тим, що в ньому використовують загальнонаукову й міжгалузеву термінологію, загальнонавчальну лексику, а вживання вузькоспеціальних термінів зведене до мінімуму. Спостережуваний матеріал свідчить про протилежне і підтверджує висновок М. А. Жовтобрюха про те, що «популярність мови досягається не усуванням потрібної абстрактної лексики й термінології, а загальним спрямуванням викладу» [2, с. 145]. Спеціальна ж термінологія широко використовується в текстах науково-популярного жанру і супроводжується при цьому різноманітними поясненнями. Серед способів введення термінологічної лексики в науково-популярний текст спостерігаємо такі:

1. Обов'язкове виділення терміна іншим шрифтом. Зокрема, в аналізованій брошурі О. Пучківського спеціальним шрифтом виділені терміни: **вушна скойка** (вушна раковина. – І. Г.), **слуховий прохід, вушна**

сірка, барабанна перетинка, молоточок, ковадло, стремінце (слухові кісточки. – І. Г.), *лабіринт, лабіринтовий слимак, Евстахієва труба* – назви частин вуха; *гнійне запалення середнього вуха, сухий нежить середнього вуха, аденоїди, одморозження* – назви хвороб.

2. Уживання поряд із терміном супровідних слів «так званий», чим підкреслюють, на нашу думку, не просто умовність назви, але й специфічність, незвичність її порівняно із загальноновживаними словами, як і прагнення автора загострити особливу увагу читацької аудиторії саме на виділеній у такий спосіб назві: *«Ту частину вуха, що звуки збирає, становить ушна скойка, слуховий прохід і так звана барабанна ямка»* [8, с. 3]; *«У кожної людини від барабанної ямки відходить невеличка дудочка – так звана Евстахієва труба»* [8, с. 7]; *«Слизова оболонка утворює в носовій дуплині великі зморшки – так звані носові скойки»* [8, с. 44].

3. Описове тлумачення терміна. 3-поміж тлумачень, наведених О. Пучківським, переважають описові, тобто такі, що їх подано не у вигляді формулювання, а як опис предмета чи поняття доступними для масового читача засобами, наприклад: *«Ушна скойка поволі переходить у слуховий прохід – невеличку таку дудочку, що її вкриває тонка шкірка»* [8, с. 5]; *«Слуховий прохід кінчається в усі, в глибині не вільно, але ніби затулює його тоненька сірувата плівка – барабанна перетинка»* [8, с. 5]; *«Надто велика загроза для хорої людини, коли запалення з барабанної ямки перейде на кістку, що є позад неї, цебто на так званий смочуватий паросток; цей паросток легко намацати в себе за вушною скойкою»* [8, с. 32–33]. В описовому тлумаченні, як бачимо, сам термін наведено після його опису, в той час як у традиційному тлумаченні переважає зворотний порядок: спочатку наводять термін, в потім формулюють його значення.

4. Тлумачення терміна через формулювання його значення. Це традиційний спосіб дефініції терміна, характерний для власне наукових текстів. Тлумачення такого типу спостерігаємо й в аналізованій брошурі: *«Барабанна ямка – це невеличкий простір між барабанною перетинкою та лабіринтом; в цій ямці лежать слухові кісточки (молоточок, ковадло та стремінце)»* [8, с. 6]; *«Пасокова тканина – це та, з якої збудовано всі залози, що в людині порозкидані по всьому тілу, напухають при різних хворобах і тоді деякі з них можна намацати під шкірою як гульки різного розміру»* [8, с. 45].

5. Тлумачення терміна шляхом мотивації його назви: *«Що-ж до лабіринтового слимака, а він своїм виглядом дійсно нагадує скойку садового слимака, то слимак цей є місцем слуху, бо в ньому кінчається слуховий нерв, що йде з мозку»* [8, с. 8]. Мотиваційні тлумачення особливо слушні в популярному викладі, оскільки вони несуть у собі елемент розважальності. На жаль, у брошурі О. Пучківського тлумачень цього типу небагато.

6. Синонімічне тлумачення терміна. Часто автор вдається до синонімічного способу тлумачення терміна. Синоніми в такому випадку розрізняються за сферою вживання. Як правило, це трапляється тоді, коли

термін як складова власне наукової сфери вживання має народнорозмовний відповідник. У таких випадках популяризатор надає перевагу народній назві, побіжно зауважуючи, що в середовищі фахівців нормативна інша назва. Оперуючи терміном **барабанна ямка**, О. Пучківський у виносці зазначає, що *«лікарі звуть барабанну ямку ще середнє вухо»* [8, с. 4]. Порівняймо ще такі приклади: *«Не рідше від сіркової затички бувають у слуховому проході чиряки або гнойовики. Зветься таке захворювання по лікарському – гнійне запалення середнього вуха* [8, с. 27]; *«Це-ж сприяє частому захорюванню на запалення мигдаликів, що лежать з боків язика, – на ж а б у (по лікарському ця хвороба зветься а н г і н а)»* [8, с. 48].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, компонування викладу з чітко витриманими логічними зв'язками та послідовними переходами від одного мікротексту до іншого, комплекс прагматистичних прийомів (конкретизація викладу, включення елементів розважальності, використання спеціальної термінолексики з обов'язковими дефініціями, поясненнями, авторськими коментарями) створюють той неповторний колорит науково-популярного тексту, що вирізняє його з-поміж інших жанрів наукової літератури – власне наукового та науково-навчального.

Перспективним напрямом цього дослідження є розгляд нормалізаційних процесів у мові популярної медичної літератури 20-х років ХХ століття, зокрема процесу унормування української медичної термінології.

Список використаної літератури

1. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці у двох томах / М. П. Драгоманов. – К., 1970. – Т. 1. – 556 с.
2. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх ; АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; відп. ред.: Й. А. Багмут. – К. : Наук. думка, 1970. – 302 с.
3. Каталог фондів. – Т. 1 : Бібліотечні колекції, Вип. 1 : Б. Д. Грінченко. – К., 1988. – 958 с.
4. Липа І. «Страшний ворог. Книжка про горілку». Написала М. Загірня / І. Липа // Літературно-науковий вістник. – Річник ІІІ. – Том ІХ. – Львів, 1900. – С. 118-124.
5. Музика М. Розвій медичної науки і літератури на Україні в 1917 і 1918 р. / М. Музика // Лікарський Вістник. – Львів, 1920. – Ч. 5-6. – С. 37-40.
6. Поспелов М. С. Проблема сложного синтаксического целого в современном русском языке / М. С. Поспелов // Учёные записки МГУ. – М., 1948. – Вып. 137. – Кн. 2. – С. 31-41.
7. Пучківський Олександр // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / гол. ред. В. Кубійович. – Львів, 1998. – Т. 7 : Перевидання в Україні. – С. 2419.
8. Пучківський О. Що треба знати про людське вухо й ніс та як їх доглядати / О. Пучківський. – Харків, 1927. – 62 с.
9. Радзівська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзівська ; ред. М. М. Пещак ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 1993. – 193 с.
10. Черняхівський О. Про наукову і популярну літературу на Україні / О. Черняхівський // Українські медичні вісти. – 1918. – Ч. І. – С. 15-16.

Гнатюк Ирина. Язык украинской популярной медицинской литературы 20-х годов XX столетия. В статье проанализированы особенности языка украинской научно-популярной медицинской литературы, которая печаталась различными издательствами Украины в 20-е годы XX столетия. Рассмотрена история популярных медицинских изданий, их тематика, а также вклад известных деятелей просветительского движения в развитие языка украинского научно-популярного дискурса. Особое внимание уделено рассмотрению жанра научно-популярной медицинской брошюры и определению характерных признаков научно-популярного подстиля научного стиля украинского литературного языка. Такими признаками являются логика изложения, его конкретизация, включение элементов развлекательности, использование терминологической лексики с обязательными дефинициями, разъяснениями, авторскими комментариями.

Ключевые слова: научно-популярный подстиль, просветительская литература, популярные медицинские издания, научно-популярное изложение, стилистические признаки языка научно-популярного текста.

Gnatyuk Iryna. Language of Ukrainian Popular Medical Literature of 20-ies of the XX Century. The paper analyzes the features of Ukrainian language of popular science literature on medicine, which was printed by different publishers of Ukraine in 20-ies of the XX century. The history of popular medical publications and their subject matter, as well as the contribution of eminent educational movement in the development of Ukrainian language of scientific and popular discourse are reviewed. Particular attention is paid to the genre of popular medical pamphlets and definition of the characteristic features of subgenre of popular science scientific style Ukrainian literary language. These signs are the logic of presentation, its specification, including the elements of entertainment, use of terminological vocabulary with binding definitions, explanations, author's comments.

Key words: popular science subgenre, educational literature, the popular medical publications, scientific and popular presentation, linguistic and stylistic features of popular scientific text.

Стаття надійшла до редколегії 09.06.2015

THE AUTHOR'S MODALITY AS A SCIENTIFIC PARADIGM OF LITERARY TEXT RESEARCH

The article deals with the modality in linguistic researches. The article touches upon the issue of a short history of the category of modality in contemporary linguistics and text linguistics; also it highlights the author's modality meaning in the process of literary text creation. Much attention is given to the differentiation of modality in syntax and text linguistics aspects. The author's modality is analyzed as a communicative-pragmatic and subjective-estimative category. The semantic basis of modality category is objective modality and subjective-estimative modality. It is spoken in detail about explication of national-cultural, dramatic and other author's modality in contemporary fiction.

Key words: modality, the author's modality, text modality, subjective-estimative modality, literary text.

The formulation of a scientific problem and its significance. The most common interpretation of the modality is based on the expression of reality. Modality is highlighted as a compulsory sentence category, which determines its semantic and grammatical nature, reveals the connection between the meaning of sentences and extralinguistic reality. The interest in the notion of modality as an expression of connection between the content of expression and extralinguistic reality increased in recent decades. This is evidenced by a great amount of researches on grammar and linguostylistics. Linguostylistics and text linguistics provide interpretation of the text modality as a category that focuses «subjective vision of the author and the author's psychological self-revelation, which, under the law of emotional contamination inherent effect of enhanced action on the recipient» [18, p. 651].

The analysis of recent researches and publications. Established in the writings of V.V. Vinogradov syntactical paradigm of modality theory has undergone thorough development of modern linguistics. V. M. Bondarenko, G. A. Zolotova, I. I. Meshchaninov, G. Y. Solhanyk, N. Y. Shvedova highlight in their works conceptual syntactic modality identification, classification modal values, the factors of subjective and objective modality forming, etc. The text modality fundamentals are closely connected to C. Bally linguistic theory, which became the impulse for the linguostylistic and functionally semantic directions of this category. The modality of a literary text is well researched in modern linguistics. It is reflected as a form of language signs in the implementation of individual author's interpretation in the works of O. S. Bochkova, N. S. Valhina, S. S. Vaulina, A. Vezhbytska, M. R. Kabanova, V. V. Kozlovsky, M. V. Lyapon, O. A. Popova, L. V. Suprun, A. E. Chykina and others. Very often researchers appeal to a modal organization of a literary text referring on the understanding of the implementation modality text as a worldview of the author, his attitude to the

presented information, explicit or implicit forms of expression, ways of interacting with the reader.

Despite a great number of linguistic nature modality studies, many aspects of the problem remain unconsidered in modern linguistics. The syntactical modality sentences nature is deeply examined, but the modality of the text, the author's modality, the subjective evaluation modality still needs to be investigated. The differentiation question of these terms and their definitions still exists. Special attention should be paid to the mechanisms of the image of the author, logical and compositional role in creating modality text, principles of modeling of verbal prose work centers and their role in shaping the text modality, the interaction between objective and subjective evaluation modality and others.

The purpose and the target of the article. The purpose of the article is to offer the author's modality paradigm in modern linguistics and text linguistics. The purpose involves solving the following tasks: to substantiate the notion of modality as a unit of linguistic research; to submit story study category modality in modern linguistics and text linguistics; to highlight the author's concept of modality in the context of the study of literary text; to identify substantive and emotional and evaluative components author modality in modern Ukrainian prose texts.

The presentation of the material and substantiation of the study results. In a common sense modality is a relation expressed to objective reality, a reflection of the internal thinking peculiarities of a person and their communicative intentions. This term is used «to refer to a wide range of phenomena, heterogeneous in terms of content, grammatical properties and the extent of decoration at different levels of linguistic structure» [11, p. 303].

Modality is a multifaceted scientific category, which was bounded in logic researches. The modal logic studies the logical statement connections. Depending on the types of modal statements, there are several types of modal logic, the most common of which - temporal and spatial. In the twentieth century the meaning of the scientific notion "modality" became a component of other studies, including linguistics. In his work «On the modality and category modal words in the Russian language» V. Vinogradov launched the application of this concept in the study of grammar, including formal and semantic structure of sentences. According to the scientist, modality is a category which «conveys the relation to the meaning of a statement and the attitude of the speaker to what he said» [4, p. 55].

Modern syntactical theories identify the modality with a predication and a category of verb. Also the category *modality* is often associated with the concepts of *possibility*, *reality* and *necessity* and with syntactic and lexical forms of its expression, including modal words, parenthetical words and others. The objective and subjective plans are distinguished in the structure of the grammatical modality. The objective plan reflects the nature and objective relations associated with three characteristics: opportunity, necessity, and

reality. If the objective-modal meaning of the sentence expresses the character of relation to reality, the subjective modal value expresses the attitude of the speaker to what he said. Subjective evaluation modality always implies, i.e. communicative intentions of the speaker as approval, disapproval, desire, opportunity, encouragement and more. «In the category of subjective modality it captures the human mind's ability to oppose the «I» and «non-self» (conceptual basis of neutral and informative background) in the statement» [11, p. 304].

Modality is closely connected to pragmatics – the science of language signs functioning in the speech. This is determined by the notion of modality in the process of studying the following aspects of communication: the purpose of the expression (question orders, requests, apologies, etc.), speech tactics and types of speech, communicative purpose of the speaker (indirect content of expression, hint, allegory), the attitude of the speaker to the uttered (organization according to the expression of dominant themes, concepts, etc.), evaluation of information, the interpretation of the text and others. Learning modality of a literary text in terms of pragmatics involves the consideration of subjective modal meanings approval / disapproval.

With the development of cognitive linguistics, pragmatics, functional semantics, text linguistics modality studying spread beyond the sentence and became the object of study of the text (especially artistic) and one of the factors determining the idiosyncratic features. In this process Significant role played C. Bally's thoughts, who believed that every utterance is realized contrasting content (dictate) and individual assessment of the facts set (mode) [2].

The interpretation of modality as a grammar category, linguostylistic category and text linguistics does not coincide. I. R. Halperin said: «The modality belongs to the categories, inherent language in action, which is speech, and therefore it occurs the main point of the communicative process» [5, p. 16]. As you can see, unlike syntactic interpretation modalities linguostylistics and text linguistics consider this concept as a pragmatic communicative, cognitive and subjective-evaluative category.

Text modality is a concept which is much wider than grammatical category of modality, because the language associated with the personality of the writer. According to V. A. Kukharensky, «permeates the entire text modality and implemented through the gradual accumulation of such components image of the author as emotional and evaluative vocabulary, expressive syntax, grammatical, lexical, compositional manner of implementation of the language writer» [10, p. 83]. Thus, the author reflects their own perception of reality, aesthetic preferences, creates an imaginary world of art.

The most complete definition of modality in text linguistics aspect gives the «Stylistic Encyclopedic Dictionary of Russian language», which is identified with the concept of tone: «The tone - (subjective modality, the modality of text, text expressivity) is a text category, which reflects the emotional and volitional installation of the author of the text when you reach specific communication goals, psychological position of the author in relation to the above and to the

recipient and to the situation of communication. It is determined by the author's language value and character interaction. Along with estimative rational type, the tone of the speech is a part of the whole work subjectivity» [18, p. 483]. A special attention is paid to the role of vocabulary in modality forming: «The tone can represent the text constant, but more often it is characterized by variability and different directions of emotional, parametric and voluntative characteristics, the presence of number of thematic fields, depending on the nature of the relationship communicators, the number of characters in the text, the number of subject-subject line» [18, p. 484].

Subjective and objective are necessary elements of the text modality, the extent of which depends on the manifestation of style or genre. Scientific and technical texts, business documents, some genres of newspaper texts record the prevalence of objective factors (for example, impersonal form). However, the choice of object descriptions, narrative or reflection and consideration of some aspect of the object in the text indicate the relative objectivity. Thus, the text modality can be considered a category in which the objective and subjective are in unity. In addition, this objective is considered to be general language, the national component of the text, and subjective – some factors specific acts of communication, personality or copyright features.

According to T. V. Romanova, «modality tends to mix with the category of subjectivity» [17, p. 6]. So the anthropocentric aspect of the author's modality category is that in the middle of modality is the author as a subject of language and people with their inherent linguistic preferences. O. M. Orekhova thinks that subjective modality is a hierarchically organized modal meanings system, united by the category of subjectivity, which reflects the part of the speaker in utterance formulationn [13, p. 6-7]. The category of modality is linked to the notion of subjectivity, which is the basis of linguistic author embodiment of the image and text items intentional direction. The modern linguostylistics the concept of volume modality is significantly expanded, covering not only cognitive, pragmatic, perceptual (sensory), emotive, but any communicative mode: individual assessment of reality, verbalization own aesthetic, philosophical, psychological attitudes etc.

Studying modality in the context of idiostyle research of the writer who reflects his linguistic worldview caused the necessity of these concepts connection. The modality is not next to the language worldviews; it precedes them and shapes them because the man plays the world through language, which is fixed, on the one hand, universal and national experience and, on the other – the implementation of individual languages. The latter determines the specific features modalities at all levels.

The question of the meaning of the author's modality issue (text modality, subjective evaluation modality) is highlighted in modern linguistics in different ways. There is no unitary definition of the term «the author's modality» till today. Most scientists understand under the author's modality «the subjective vision of the author and the author's psychological self-revelation, which is

marked by increased emotional impact on the recipient» [18, p. 583]. Last years publications record shows this concept both in linguostylistics terms and in terms of text linguistics. The notion of the author's modality taken to study for the first time was in Ukrainian linguistics by M. R. Kabanova, who considered this category to be an integral part of the general language modality [44].

The author's modality is a way to reflect the reality in person's mind that is the perception of reality through the prism of linguistic, cultural and national values, language-specific individual; interpretation of the world for individual psychological and aesthetic canons. The basis of the author's modality is the combination of intelligence, aesthetic preferences and individual language practice. The author's partly has a reflection of the modality of cultural, historical, national and social features.

Due to the disorder of terms with definitions keyword modality we should figure out what is the distinction between text modality (modality of the text) and the author's modality. Here you can see the scholar O. S. Bochkova's position: «The text as an idiostyle, on the one hand, realizes the inherent features of a language system, on the other it is the result of individual selection of language resources that meet aesthetic or pragmatic aim writer» [14, p. 3]. So, the author's modality is realized only in a specific text, which can be considered as an individual's conception of the world.

The individual-author's character is the fundamental feature of the artwork [10, p. 157]. Modality connects the world of external phenomena and the inner world of a person. A. A. Popova notes textcentric approach to modality to be considered the main category of the text, as well as anthropocentric text: «The problem of the anthropocentric text is one of the areas of study of the text, which are concentrated around the most interesting problems of the new linguistic paradigm with linguocultural and linguophilosophical nature. Modality belongs to them. In addition, the narrative text is the mean and the result of implementation linguistic identity of the author» [16, p. 6]. In the context of the author's interpretation of modality phenomenon we can speak about polymodality – the change the focus of the narrative, points of view and so on [16, p. 13]. The point of view or the intention of the author forms the evaluative, spatial-temporal, psychological, and other modality types.

The semantic foundation of the author's modality category makes substantive modality (reflected in the text of the author's model of reality) and subjective evaluation modality that modifies the subject modality additional qualitative and evaluative characteristics of the message. «Subject aspect of the text modality, which transfers the relation between text content and reality in terms of the author, has some information on the subject, the reality of the situation: all words in the text, all the sentences, and the text as a whole actualized. They act not as hypothetical syntactic structures, but as specific subjects and marks of real statement of facts and situations» [12, p. 8]. T. Nikitina believes that the basis of the description of the author's linguistic factors modalities laid rhythmic, composite and verbal-speech means, the latter

of which include lexical, lexical and phraseology, morphosyntactic and lexical and grammatical units [12, p. 12].

Identifying dominant factors of the text modality, L. V. Suprun draws attention to the decisive role of expressiveness text: «The desire to achieve maximum expressiveness text is often the motive linguistic creativity. Expressiveness – is any marking and highlighting on a background of neutral units. Therefore, the means and methods of creating expressive means of representation of the text is the text modality» [19, p. 40].

The reflection of the author's modality in fiction demonstrates the writer's positioning to the worldview he creates. Thus, the explication of the subject in a novel modality E. Pashkovsky «Свято» is found primarily on the denotative level. Text as a means of the author's national self-revelation encodes mental contents in association time - family, forms the national and cultural author's modality through snippets of popular songs, fragments of ancient written records, quotes from the works of Taras Shevchenko, i.g., *мертвий від безнадії час обзивався братовим співом, «не плач, мати, не журися, бо вже твій син оженився»* [14, p. 37].

E. Pashkovsky author's modality shows key words chosen by the author, marked by high frequency usage of words *слово, мова, час, Україна, Чорнобиль, місто* and others. The author's modality becomes extremely important in the generation of language units, creation of text. In the author modality the concept *Ukraine* forms a semantic complex with a distinct negative emotional evaluation lexical units, for example ... *...а ти сидиш ... в знелюдненій **зникраїні**, зникаючій, як смертезна, смрадом роздута, булька, ...у цій талантолюбній здихарні, віковій кегебарні, ...мілітарні, ...клошарні, ...блошарні, ...грошарні, ...казематні, ...лихарні, тремтярні, смертярні, ...тут, у країні доповідей і наказів...* [15, p. 22]. Modality of the author's thoughts becomes national-cultural tone through a combination of concrete visual pictures, descriptions of philosophical reflections, memories, historical associations. In Pashkovsky's language worldview the lexical unit *земля* become kind of some impulse contexts, modeled on ancient written records. In such contexts artistic equivalent of Ukraine are the metaphorical epithet compound and *земля зради, земля нічийна, перебрехана лисами, вітчизна каїнів, держава нездар, країна відчаю, країна торжествуючих людоїдців, земля з незгойною тугою безвір'я і звірства* and others.

The contemporary writers author's modality activates the image *слово*. P. Zagrebelniy language manner demonstrates the positive image of the *слово*, actualized solemn context of the novel «Я, Богдан», *Мій народ ждав **слова**, яке запалювало б душі, слово спалахувало та в молодецькім поклику козацькім, то в думі невольничій, то в пісні, воно народжувалося в тяжких муках і на роздоллях, в косноязычії і в казаннях отців святих, в мові і в немові, і скільки ж років і віків минуло, допоки те **слово** вирвалося з моїх уст, а воно було просте й приступне кожному, хоч і зароджувалося не на полях битовних, а в тісних келіях і в тих пристанищах духу, де годилося б розмовляти лише з*

богом, доводилося звертатися до світу, що був увесь у ранах, стікав кров'ю, конав од неправди і насильства [8, р. 16-17].

The address pragmatic focus and purpose as the basis of the author's novel modality E. Pashkovsky «Щоденний жезл» allow the author to create expressive text key concept of the word as sign language semantics sublime ... *згадувати польові квіти в білому соломонівому вбранні, не жати й не сіяти, доторкуватись подумки до єдиної, надживильної, здатної воскрешати сили **слова**, самим зверненням до висоти підтримувати розмову з Силою, вищою від заскубаних тривог, суворою, милосердною, вільною вкладати мужність і виводити звідусюди, однаково прихильною до самотності і до юрби, заспокійливою, здатною розтуляти уста і втішати простосердих* [15, р. 31]; *А мале земне **слово** звітрилось за виднокола, туди, де поза обставинами й зневірою здатне виконати завдання, як виконувало його споконвічно: нагадати деякі прості речі, безліч разів пережиті, – й спинити забріхування споживацьким раєм, свободою заздрісної жадоби, погордим успіхом переможців...* [15, р. 34].

National cultural S. Zhadan's modality finds its reflections is implementing a string of internal sensations and impressions of post-Soviet Ukraine, the land where his childhood passed: *Відчути запах справжнього, дорослого життя, що пахне дешевою водійською їдальнею, пахне старими й промасленими робами, пахне, зовсім несподівано для тебе, радянськими парфумами і югославською жувальною гумкою, загалом має фантастичний запах, і навіть коли зміняться декорації, зміниться влада, зміниться країна, в якій ти живеш, все одно залишиться цей запах, оскільки залишиться саме **життя**, незалежно від того, чи залишишся в ньому ти* [7, р. 10].

Linguostylistic analysis of Ukrainian late XX – early XXI century prose language demonstrates that the national-cultural modality copyright reflections caused by the specifics of life in a global world where national and ethnic cultural, domestic and others, borders are becoming conditional. Along with the activation of private aesthetic connotations studied Ukrainian literary texts record the linguistic sign «non-Ukrainian» cultural space: *Художники – вони ж візуали, і слухають вони очима... Попросив продавця книжок ввімкнути щось бадьоріше. Він поставив диск із серії «Романтик колекшн»: Френк Синатра, Луї Армстронг, Поль Морія, The Platters, Ніно Ротта і Лондонський симфонічний оркестр* [6, р. 48].

Artistic aesthetic idea of playing the modern world is realized in a novel Yuri Andrukhovych «Лексикон інтимних міст». Through the author's modality of subjective narrator appears as the bearer of national cultural ideas. Ukrainian ethnic and world space depicted through domestic and substantive, cultural, historical and philosophical objective reality, complemented by individual mental vision of the writer, for example: *Чи не перша в моєму дитинстві ідея Києва – це місто футбольного клубу «Динамо». ... Київ – це було поле, напівбоги, стадіон, трибуни, схоплені телекамерою, фрагменти прекрасної людської маси, а відтак – і невимовно кохані обличчя цілком незнайомих*

мені людей; Він був музикою композитора Білаша і каштановим зеленобровим Майбородою. Київ був київським вальсом і київським тортом [1, р. 221]. The author filed modality is realized primarily through the choice of key tokens marked positive semantics in this context. This is primarily a cultural and mental markers Ukrainian Kyiv «Dynamo» Bilash, Maiboroda, Kyiv Waltz and others. Subject modality component author «absorbed» emotionally evaluative narrative tone – positive expression of concepts that the writer describes as positive own inner state, pleasant childhood memories.

The perception of the linguistic identity of the writer through the forms of its expression in the text is a complex process, whose mission is to see (feel) the author's assessment depicted. The subjective estimate explicits the author's «I» formed in linguistic text units. That is why the concepts of «image of the author» and the text modality as the author's modality implementation are inextricably linked.

Conclusions and prospects for further research. Linguostylistics and text linguistics have practical orientation, which provides its philological reading, decoding is aesthetic, psychological, ideological and aesthetic motivations author, embodied in the text. This is because the modality is not an additional factor or addition of expression, but the fundamental realization of the author's worldview.

Список використаної літератури

1. Андрухович Юрій. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики / Юрій Андрухович. – К. : Meridian Czernowitz, Майстер книг, 2011. – 480 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Просвещение, 1955. – 268 с.
3. Бочкова О. С. Модальный аспект художественного текста (на материале произведений В. Ходасевича): автореф. дисс... канд. филол. наук: специальность 10.02.01 / О. С. Бочкова. – Краснодар, 2008. – 20 с.
4. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В. В. Виноградов // Труды института русского языка АН СССР. – Т. 2. – М. – Л. : Наука, 1950. – С. 38–89.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
6. Дереш Любо. Намір! / Любо Дереш. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2008. – 272 с.
7. Жадан Сергій. Anarchy in the UKR / С. Жадан. – Харків, 2011. – 223 с.
8. Загребельний Павло. Я, Богдан (Сповідь у славі). Роман (Початок) / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – 287 с.
9. Кабанова М. Р. Лексико-грамматические средства выражения авторской модальности в поэтическом тексте (на материале произведений А. А. Вознесенского, Е. А. Евтушенко, Р. И. Рождественского) / М. Р. Кабанова. – Днепропетровск : Просвещение, 1992. – 160 с.
10. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – Одесса: Ладстар, 2002. – 292 с.
11. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
12. Никитина Т. Г. Лингвопоэтический анализ авторской модальности в произведении художественной литературы: автореф. ... канд. филол. наук: специальность 10.02.01 / Т. Г. Никитина. – Самара, 2003. – 22 с.

13. Орехова Е. Н. Субъективная модальность высказывания: форма, семантика, функции / Е. Н. Орехова. – М. : МГОУ, 2011. – 294 с.
14. Пашковський Євген. Щоденний жезл: Роман-есеї / Є. Пашковський. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 424 с.
15. Пашковський Євген. Свято / Є. Пашковський // Безодня: Романи. – Львів : ЛА «Піраміда», 2015. – С. 3–132.
16. Попова Е. А. Авторская модальность как средство выражения антропоцентричности текста: автореф. дис. ... канд. филол. наук: специальность 10.02.01 / Е. А. Попова. – Липецк, 1996. – 20 с.
17. Романова Т. В. Модальность. Оценка. Эмоциональность: [моногр.] / Т. В. Романова. – Нижний Новгород: НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2008. – 309 с.
18. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. Н. М. Кожин. – М. : Флинта, 2006. – 696 с.
19. Супрун Л. В. Категорія модальності в загальномовній інтерпретації / Л. В. Супрун // Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць. – Вип. 16. – Донецьк, 2008. – С. 37–42.

Голоух Лариса. Авторська модальність як наукова парадигма дослідження художнього тексту

У статті обґрунтовано поняття *модальність* у контексті лінгвістичних досліджень, подано коротку історію вивчення категорії модальності в сучасній лінгвостилістиці та лінгвістиці тексту, висвітлено значення *авторської модальності* в процесі творення художнього тексту. З'ясовано диференціацію модальності в аспекті синтаксису і лінгвістики тексту. Досліджено авторську модальність як комунікативно-прагматичну та суб'єктивно-оцінну категорію. Доведено, що семантичну основу категорії авторської модальності в художньому тексті складають предметна модальність (відображена в тексті авторська модель дійсності) та суб'єктивно-оцінна модальність, яка модифікує предметну модальність додатковими якісно-оцінними характеристиками повідомлення. Виявлено експлікацію національно-культурної, драматичної та ін. авторської модальності в текстах сучасної художньої прози.

Ключові слова: модальність, авторська модальність, модальність тексту, суб'єктивно-оцінна модальність, художній текст.

Голоух Лариса. Авторская модальность как научная парадигма исследования художественного текста.

В статье обосновано понятие *модальность* в контексте лингвистических исследований, предложена краткая история изучения категории модальности в современной лингвистике и лингвистике текста, определено значение авторской модальности в процессе создания художественного текста. Установлена дифференциация модальности в аспекте синтаксиса и лингвистики текста. Исследована авторская модальность как коммуникативно-прагматическая и субъективно-оценочная категория. Доказано, что основу авторской модальности составляют предметная модальность (отображение в тексте авторской языковой модели действительности) и субъективно-оценочная модальность, которая модифицирует предметную модальность дополнительными коннотативными характеристиками сообщения. Выявлена экспликация национально-культурной, драматической и других видов модальности в текстах современной прозы.

Ключевые слова: модальность, авторская модальность, модальность текста, субъективно-оценочная модальность, художественный текст.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2015

ДЕВЕРБАТИВИ В ПРОЗІ В. ВИННИЧЕНКА: СЛОВОВІРНО-МОРФОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто мовну організацію мови письменника, досліджено специфіку девербативів у словотвірно-морфонологічному аспекті в канві прозових творів В. Винниченка, здійснено спробу проаналізувати особливості використання апелятивної й пропріальної лексики в прозі письменника.

Ключові слова: девербатив, формант, морфонологічна модель, морфонологічні явища, апелятивна лексика, пропріальна лексика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовний стиль доби, концептуальне відтворення світу позначаються на поетичному ідіолекті письменника. Художня мовотворчість розкриває національно-культурні особливості народу, національно-мовні характеристики. Показовою в цьому плані виступає мова В. Винниченка, представлена прозовими творами. Мовно-художня практика письменника – це певна система, специфічна риса якої – художньо-естетична спрямованість її компонентів. Одним із них є стилістичні особливості словотвору прозових творів В. Винниченка та морфонологічні трансформації, що супроводжують словотвірний процес. Похідні слова як номінативні знаки опосередковано фіксують у собі уявлення й етнокультурні образи людини про оточуючий його універсум. Процес сприйняття й ментального відображення явищ дійсності можна простежити на основі словотвірно-морфонологічного аналізу девербативів у прозі письменника.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретичні питання лінгвостилістичних особливостей художньої мови розроблені в працях Н. Д. Арутюнової, А. Вежбицької, В. В. Виноградова, О. Г. Ревзіної та ін. учених, а також у студіях українських мовознавців В. С. Ващенко, С. Я. Єрмоленко, Ю. О. Карпенка, А. П. Коваль, Л. І. Мацько, О. О. Семенець, Н. М. Сологуб, В. М. Русанівського, В. А. Чабаненка та ін. Стилiстичну диференціацію засобів словотвору (передусім суфіксів) у мовознавстві осмислено й визначено в дослідженнях із проблем словотвору П. І. Білоусенка, Н. П. Богданової, К. Г. Городенської, В. В. Грещука, П. С. Дудика, Н. Ф. Клименко, І. І. Ковалика, О. Д. Пономарева та ін.

Роль словотворчого афікса щодо кореневої частини слова завжди семантична, але нерівноцінна, бо в одних випадках суфікс або префікс утворює нову лексему, а в інших надає їм певного значеннєвого відтінку. Залежно від суфікса повнозначне слово набуває такої стилетвірної якості, яка також виражає і його належність до певного стилю мови [9, с. 182].

Мета статті – розглянути специфіку мовної організації мови письменника, дослідити словотвірні й морфонологічні особливості девербативів у прозових творах В. Винниченка. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) дослідити специфіку мовної організації мови письменника; 2) з'ясувати словотвірні і морфонологічні особливості девербативів у прозових творах В. Винниченка; 3) виділити продуктивні словотворчі засоби та словотвірні моделі віддієслівних дериватів у прозових творах В. Винниченка; 4) проаналізувати специфіку використання апелятивної й пропріальної лексики в прозі письменника.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У сучасному мовознавстві парадигма системного підходу орієнтована на цілісне вивчення явищ, їхню взаємодію і взаємозв'язок, встановлення структурних особливостей в ієрархії рівневої організації мовної системи.

Досліджуючи особливості творчої манери прозаїка, О. В. Брайко зазначає, що для В. Винниченка, як і загалом для модерної української прози початку ХХ ст., характерна значна суб'єктивізація розповіді, яка здійснюється за рахунок включення точки зору персонажа (його фразеологічної, оцінної, просторової, часової позиції) в загальну структуру тексту. Розповідна манера в прозі В. Винниченка моделює соціальний і емоційно-психологічний тип характеру, надає зображенню узагальненості чи пластичної конкретності, сприяє актуалізації образно-філософської думки автора [1, с. 136–137].

Однією з головних особливостей мовного матеріалу В. Винниченка дослідники виділяють високий інтелектуалізм, поєднаний із мовним реалізмом. Визначальна роль належить пріоритетам автора. Ідіостиль письменника становить систему мовних засобів, що сформувалися внаслідок творчого використання мовних явищ української мови [8, с. 74]. Твори В. Винниченка посідають непересічне місце в історії української літературної мови. Мова його творів насичена абстрактною лексикою, що передає внутрішній стан людини. У ній відбивається колорит кожного з періодів громадсько-політичного життя України від початку століття до середини 50-х років ХХ ст. Письменник знав і використовував не тільки українську літературну мову, а й просторіччя, у якому досить вдало поєднував росіянізми, вульгаризми. У творах помітне місце посідають і територіальні діалектизми, і соціальні жаргонізми, якими автор послуговується для характеристики дійових осіб.

Основу словотвірної стилістики становить морфемна стилістика, тобто закладені в морфемах (коренях і афіксах) функції слів [9, с. 180]. П. С. Дудик зазначає, що «своєрідність афіксального оформлення слів залежить від їх частиномовної належності, бо слова кожної окремої частини мови мають у певному обсязі свою неповторну систему префіксів і суфіксів» [там само, с. 181]. Так, суфікси **-н'н'-**, **-ен'н'-**, **-ін'н'-** належать до

віддієслівних іменників (девербативів). Такі девербативи характерні для книжних стилів мови, офіційно-ділового, наукового, художнього, позначають опредметнену дію і належать до продуктивних мовних одиниць. Ці суфікси набули своїх стилістичних функцій поступово, у міру збільшення кількості абстрактних та узагальнювальних слів.

Віддієслівні деривати субстантивної та ад'єктивної зон у мові творів Володимира Винниченка складають значний лексичний масив, своєрідність якого полягає в поєднанні елементів дієслівної семантики з категорійними значеннями іменника і прикметника. Вони становлять певну мікросистему взаємозалежних елементів.

З'ясовуючи словотвірні особливості віддієслівних дериватів у канві прозових творів В. Винниченка, можна зробити висновок, що оскільки митець використовує книжну лексику, то високої продуктивності набувають такі морфонологічні моделі: V + Уо + **-н'н'-**, **-т'т'-**: збирання (сил), зібрання, переконання, чекання, повстання, врятування, кохання, помешкання, питання, керування, існування, розкладання (речей), засідання, заслання, зітхання, зізнання, хвилювання, відбирання, вмивання, приготування, тремтіння, підозріння, горіння, порозуміння, «... надворі в парку стоять густі завіси весняного **дыхання**...» [6, с. 390]; життя; V + Уо + С//С + **-ен'н'-**: відродження (д//дж), розпорядження, доручення, поліпшення, свідчення, піднесення, зворушення, визволення, полегшення, перехрещення (сил) (ст//шч); упушення (ст//шч); прощення (ст//шч); пригноблення (б//бл); V + Уо + С'//С + Ø: виступ, захист, роздрук, наказ, ухил, викуп, відповідь (д//д') (морфонологічна позиція палаталізації), шелест (т'//т) (морфонологічна позиція депалаталізації), перевіз (о//і), витвір (о//і), шепіт (о//і, т'//т), докір (о//і), регіт (о//і), догляд, намір, розріз, натяк, дотик, підпис; V + Уо + Ø (**а**): помста; V + Уо + Ø (**и**): вибори, завіси.

Отже, девербативи зазначених словотвірних типів утворюють абстрактні назви та назви опредметненої дії. Активне вживання абстрактної лексики не є випадковістю для мови творів В. Винниченка. Ця ознака мови його прози зумовлена манерою авторського самовираження письменника. Однією із важливих стилетворчих рис ідіолекту письменника є досить висока частотність девербативів чоловічого роду з нульовим суфіксом. Стисла структура цих дериватів, «де нульовий суфікс служить ніби замком, який утримує семантику дії чи стану в затиснутому, опредметненому вигляді», здатна виражати інтенсивність авторського волевиявлення [10, с. 269]. Семантика кореневої морфеми у взаємодії зі словотворчим засобом цих девербативів передбачає і відповідне читання творів у прискореному темпі.

Висока продуктивність девербативів, утворених способом нульової суфіксації, у прозі В. Винниченка використовується як засіб характеристики стрімкості людської дії: «... міністр закордонних справ В. Чеховський послав три ноти Раді Народніх Комісарів з **запитом**, з яких причин російське совітське військо робить **наступ** на територію Української Народної

Республіки» [5, III, с. 205]. Меншої продуктивності набувають девербативи з формантами **-ач, -тель, -ник, -ець, -ок, -ар, -ур, -ін'н', -б-, -к-, -ш, -ак, -иц-** на позначення особи, засобу дії, абстрагованої дії, результату дії, предмета: V + Уо + **-ач**: читач, слухач, прохач; V + Уо + **-тель**: любитель, обиватель, гнобитель; V + Уо + **-ник**: поклонник; V + Уо + **-ець**: повстанець, оборонець, охоронець; V + Уо + **-ок**: наслідок; V + Уо + **-ар**: писар; V + Уо + **-ур**: проводир; V + Уо + **-ін'н'**: сидіння, управління, вовтузіння; V + Уо + **-б-**: боротьба (т//т'); V + Уо + **-к-**: вигадка, підробка; V + Уо + **-ш-**: виграш, програш; V + Уо + **-ак**: літак; V + Уо + **-иц-**: ревище. В. Винниченко також використовує девербативи, утворені від дієслів іншомовного походження: V + Уо + **-аґіј-**: аґітація, імпровізація; V + Уо + **-атор**: експлуататор.

Отже, девербативи, що використовуються в прозових творах В. Винниченка, позначають абстрактні назви, опредметнену дію і належать до продуктивних мовних одиниць. Віддієслівні іменники для найменування особи, засобу дії, абстрагованої дії, результату дії, предмета характеризуються меншою продуктивністю. Для віддієслівних дериватів субстантивної зони характерні такі морфонологічні явища, як усічення дієслівної фіналі, консонантні (С//С', С'//С) і вокалічні (V//V), альтернації, модифікація наголосу. У творенні девербативів із абстрактним значенням (психологічної рефлексії) бере участь займенниковий компонент: *самоповага, самоохорона, себелюбство, самонищення, самовбивство*.

Віддієслівні деривати ад'єктивної зони у творах В. Винниченка представлені активними і пасивними дієприкметниками, переважно з нейтральним часовим значенням, і віддієслівними прикметниками: *надлюдське шукання загубленого талісману* [5, с. 29]; *накопичена кучугура дорогоцінних речей, понакрадуваних, понаграбовуваних і зганьблених негідними руками; погризенного махера; видресовані пики; «Зшулься, зберись у крихітну грудочку, мізерну, безпорадну перед цією величчю, перед височінню гранітних стін, об'єднаних кольоровим склом бані, пообкладуваних мармуром, пообвішуваних скарбами мистецтва, позбираних із усіх віків людськості, обляпаних золотом, оздоблених безутримною, кричущою, рекламною творчістю»; напружене лице* [4, с. 41]; *напружене, пригнічене* обличчя [6, с. 385]; *розчинені* вікна, *вигладжений* паркет [6, с. 386]; *запряжений* конячиною [4, с. 33]; *подряпана* рука [4, с. 52]; *надірваний* голос [4, с. 90]; *заломлений* капелюх [4, с. 91]; *заставлена* кімната [4, с. 104]; *стомлене* тіло [6, с. 422]; *зклопотане*, миле обличчя з *слухаючими* очима [6, с. 455].

У творенні дериватів ад'єктивної зони продуктивності набуває морфонологічна модель Vb + Уо + **-ен(ий)**: *загубіти* – *загублений* (б//бл), *заломіти* – *заломлений* (м//мл), *перекривіти* – *перекривлений* (в//вл), *начепіти* – *начеплений* (п//пл), *запрягті* – *запряжений* (г//ж), *вразити* – *вразжений* (з//ж), *вінестити* – *вінещений* (ст//шч).

Для віддієслівних похідних ад'єктивного блоку на **-ен-**, крім усічення дієслівної фіналі, характерні такі морфонологічні явища, як консонантні альтернації (P//Pl) і модифікація наголосу.

Висока частотність використання й виразна функціонально-семантична специфіка девербативів із кореневою морфемою **пруж-** становить характерну рису індивідуального стилю Є. Маланюка і В. Винниченка. Коренева морфема поліфункціональна і має різне вираження художніх смислів. Якщо в поезіях Є. Маланюка лексичні одиниці з коренем **пруж-** підкреслюють «пружність» живої і неживої природи [10, с. 265], то в прозі В. Винниченка – для характеристики особи, її внутрішнього стану або неживої природи: *«Ступай навшпиньках по дзеркальному мармурі підлоги, швиденько, боком просунься поміж колонами, в яких одбивається твоє **напружене**, пригнічене обличчя, пірни тихенько в оксамит і шовк глибокого фотеля й сиди нишком, загублений, малесенький»* [6, с. 385]; *«І старий тихий дім – повний притишеного, заціпленого шепотіння, шарудіння, сухих, **напружених** очей, підозрінь, безнадійності, жаху»* [6, с. 424]; *«Висхла, старомодна, **напружено-велична** постать, трудно спираючись на палицю з срібним гострим наконечником, помалу підводиться і сходить в авто»* [6, с. 384]; *«Степан Петрович, зробивши ще перед порогом свого помешкання **напруження** волі, натяг на себе веселий, трошки гумористичний вигляд і поспішив заспокоїти їх»* [4, с. 114]; *«О віки, ви проминули недурно, тут зібрано – не бійтеся! – все, що творив ваш геній: і шпиляста, **напружена** в небо, в потойбічність, у тайну готика...»* [6, с. 385]; *«Струнко, суворо ступають думки в душі, рівними, **напруженими**, вимуштруваними кроками»* [6, с. 435]; *«...непокоїла словесна революційність кам'янецької демократії, спочатку це могло також спричинитись до **напружених** відносин»* [5, III, с. 461]. Використання лексичних одиниць із коренем **пруж-** досить показова в плані ідіостилю В. Винниченка. У віддієслівних похідних із коренем **пруж-** архісема – напруження сил, енергії.

Антропонімія виступає одним із засобів тлумачення авторського задуму, бере участь у реалізації авторської концепції світобачення, у побудові художнього образу. Пропріальна лексика, створюючи відповідний фон (культурний, історичний, побутовий) текстових ситуацій, надає тексту асоціативно-конотативного відтінку, що декодується залежно від інтелекту та світовідчуття читача. Аналіз семантичної структури прізвищ і прізвиськ у творах В. Винниченка показує, що літературно-художні антропоніми виступають мотиваторами певних ознак, мають досить широку конотативність, яка сприяє найточнішій передачі основних рис персонажа. Напр., *Андрій Григорович **Моркотун** – старий, зарослий газетярським мохом співробітник усіх українських газет, які коли-небудь існували на світі, потайний кандидат на професуру, безупинний перекладач з усіх мов (через російську)* [2, с. 726]. Антропонім

має досить прозору семантику: «той, хто муркоче або говорить тихо, невиразно, з вадою мовлення» [СУМ, IV, с. 829].

В оповіданні «Момент» автор, наділивши персонажа прізвиськом **Пустун**, через протилежне розкриває внутрішній світ людини: «А Семен цей, треба вам сказати, не дивлячись на своє пустотливе прізвище, був чоловік поважний і випускати з себе слів без потреби не любив. Сам був «парнишка»» дебелий, «гвардійонець», як казали його односельчани, і на всіх через те дивився завжди згори вниз» [3, с. 119]. Пустун – «означає людину, яка пустує, схильна до пустощів» [СУМ, VIII, с. 403].

Прізвиська і прізвиська в ранніх творах В. Винниченка (переважно мають прозору етимологію відапелятивного походження, а за структурою – віддієслівні похідні) характеризують персонажів, розкривають їхній внутрішній світ. В оповіданні «Уміркований» та «щирий» письменник пише про **Недотóркано́го**: «Той самий, що був у нас торік на Великдень і мало не побився з справником за те, що цей назвав українську мову «великоруським наречием». Такий високий, здоровенний чолов'яга з довгими козацькими вусами. Раз у раз ходить в вишиваній сорочці з стьожкою» [3, с. 457]. Прізвисько **Недотóрканий** походить від полісемічного віддієслівного апелятива й означає «людину, яка не терпить стосовно себе жартів, фамільярності у поведінці, критичних зауважень» [СУМ, V, с. 301].

Прізвиська в ранніх творах письменника мають прозору етимологію, через яку автор розкриває внутрішній стан людини, посилюючи експресивність зображення: **Задріпаний, Сіпайлов, Копанка** (той, хто «копає», гребе під себе); **Товстогуб, Босий, Живчик, Кендюх, Долото, Голуб, Чапля, Василь Курка, Данило Струк**. Антропоніми цього типу переважно утворені внаслідок онімізації апелятивної лексики. Більшість антропонімів Винниченкового ономастикону мають конотативний відтінок. Характерно, що конотативність засвідчується: 1) належністю оніма до художнього твору, що накладає свій додатковий відтінок на художню лексему; 2) актуалізацією конотативної семи [7, с. 218].

Аналізуючи особливості функціонування одночленної антропонімної моделі в прозі В. Винниченка, доцільно зазначити, що найпоширенішими серед однокомпонентних антропонімів виступають відапелятивні оніми. Саме цей принцип номінації (онімізація апелятивів) дає змогу об'єднати в одне семантичне ядро доантропонімне й відантропонімне значення оніма. Доантропонімна семантика пов'язує читача з денотатом, відантропонімна – розкриває зміст лінгвального знака, виступає створенням ситуативно-мовленнєвих і контекстуальних конотацій власної назви [там само, с. 217]. Оніми, потрапляючи в художньо-образний мікро- і макроконтраст, можуть переосмислюватися й набувати експресивної виразності, естетичної значущості. Стилiстично-функціональне навантаження кожного з онімів виявляється в контексті конкретного твору, циклу творів чи усієї творчості. Добором антропоформул письменник передає широку інформаційну та емоційну амплітуду за різними параметрами. Таким чином, оніми в

художньому творі, крім інформативної та експресивної, виконують і текстотвірну функцію і стають потужним засобом організації тексту.

У канві художніх текстів власні найменування, зокрема антропоніми, мають різний ступінь інформаційної та семантичної насиченості. Ці оніми вказують на стать, етнічну належність, вік, соціальний статус, стосунки між персонажами, виражають зовнішні та внутрішні ознаки об'єкта номінації, ставлення до нього автора чи інших осіб. За допомогою добору антропоформул письменник може передавати цілу низку характеристик персонажів твору.

Із позицій власне стилістичних у використанні власних імен людей повинні гармонійно узгоджуватись і традиція, і паростки нового в свідомості й почуттєвій сфері українського народу [9, с. 196].

Аналіз специфіки використання апелятивної й пропріальної лексики в прозі письменника дає можливість зробити висновок про потенційну ономастичність апелятива-знака. Художній текст як засіб цілісного осягнення світу, емоційно-естетичного впливу на читача набуває нової інтерпретації, потребує глибшого вивчення мовних механізмів творчості письменника.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У системі ідіолекту В. Винниченка послідовно простежується тенденція наближення літературної мови до народної. Письменник використовує абстрактну лексику (переважно на позначення почуттєвої сфери: *бажання, кохання, почування, обман, розмова*).

У творенні девербативів субстантивної й ад'єктивної зон використовувалися суфікси, які вживалися в літературній мові й у говорах південно-східної України. Для всіх девербативів загальною морфонологічною операцією є усичення дієслівної фіналі, що супроводжує зміну акцентної позиції, у поєднанні з альтернаціями (переважно консонантними).

Пошуки засобів експресії в царині ненормативного призводить до активної взаємодії одиниць різних мовних рівнів і норм. Взаємодія норм української мови породжує прагнення митця до експресії на різних системних ярусах, переважно лексико-семантичному, і проміжних ярусах – словотвірному і морфонологічному.

Антропонімний простір творів одного літературного жанру створює уявлення про найтиповіші підходи до номінації персонажа, а також дає змогу виділити індивідуально-авторські прийоми у використанні літературного оніма в художньому тексті. Як елемент форми, антропонім є показником ідіостилу письменника, засобом тлумачення авторського задуму.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у з'ясуванні словотвірних і морфонологічних особливостей девербативів у драматичних творах В. Винниченка.

Список використаної літератури

1. Брайко О. Особливості творчої манери в малій прозі Володимира Винниченка / О. Брайко // Формування і діяльність творчої особистості: матеріали Міжнародної

наукової конференції. – Секція І. Філологія / О. Брайко – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – С. 125–137.

2. Винниченко В. К. Краса і сила / [упоряд., авт. передм. І. Дзеверін] / В. К. Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – 752 с.

3. Винниченко В. К. Раб краси : Оповідання, повість, щоденникові записи / [упоряд., передм., приміт. В. Є. Панченка] / В. К. Винниченко. – К. : Веселка, 1993. – 383 с.

4. Винниченко В. К. Оповідання. Роман «Слово за тобою, Сталіне!», п'єса «Чорна Пантера і Білий Медвідь» / В. К. Винниченко. – К. : Наук. думка, 1999. – 440 с.

5. Винниченко В. К. Відродження нації. – Ч. І–ІІІ. / [репринтне відтворення видання 1920 р.; відповід. за вип. Н. П. Ганник] / В. К. Винниченко. – К. – Відень, 1920. – Ч. І. – 348 с.; Ч. ІІ. – 328 с.; Ч. ІІІ. – 542 с.

6. Винниченко В. К. Вибрані твори : Оповідання. Повість. Романи / [передм. Л. С. Дем'янівської] / В. К. Винниченко. – К. : Грамота, 2005. – 928 с.

7. Демешко І. М. Літературно-художній антропонімікон В. Винниченка / І. М. Демешко // Наукові записки. – Сер. : Філологічні науки (літературознавство, мовознавство). – Вип. 59. – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – С. 209–218.

8. Демешко І. М. Індивідуально-стильова специфіка віддієслівних дериватів у мові творів М. Чернявського / І. М. Демешко // Південний архів. Філологічні науки : [зб. наук. пр.]. – Вип. XLIII. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – С. 70–74.

9. Дудик П. С. Стилістика української мови / П. С. Дудик. – К. : ВЦ «Академія», 2005. – 365 с.

10. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.

Демешко Інна. Девербативы в прозе В. Винниченко: словообразовательно-морфонологический аспект. В статье рассмотрена лингвистическая организация стиля писателя, выяснена специфика девербативов в словообразовательно-морфонологическом аспекте в прозаических произведениях В. Винниченко, предпринята попытка проанализировать специфику использования апеллятивной и проприальной лексики в прозе писателя, выделены производные и непроизводные словообразовательные средства и морфонологические модели отглагольных дериватов в прозе В. Винниченко; проанализирована специфика использования апеллятивной и проприальной лексики в прозе писателя. Спрогнозированы возможные морфонологические изменения в создании девербативов; выявлены особенности морфонологических трансформаций в произведениях В. Винниченко. Установлено, что для всех девербативов общей морфонологической операцией является усечение глагольной финали, сопровождающее смену акцентной позиции, в сочетании с альтернациями (преимущественно консонантными).

Ключевые слова: девербатив, формант, морфонологическая модель, морфонологические явления, апеллятивная лексика, проприальная лексика.

Demeshko Inna. Verbal Derivatives in V. Vynnychenko's Prose: Word-building and Morphonological Aspect. In this article the linguistic organization of the writer's language is considered, the specific of verbal derivatives in word-building and morphonological aspect through V. Vynnychenko's prose is found out, the attempt to analyze the specific of appellative and proprietary vocabulary using in the writer's prose is done, productive and non-productive derivational tools and morfonological models of verbal derivatives in V. Vynnychenko's prose are pointed out; the specificity of appellative and proprietary vocabulary using in the writer's prose is analyzed. The possible morfonological changes in word-building of verbal derivatives are foreseen; the peculiarities of morfonological transformations in V. Vynnychenko's works are detected. It was established

that truncation of the final verb morpheme is the total morfonological operation for all verbal derivatives which accompanies the emphasis position shift with the combination of alternations (mostly consonant).

Key words: verbal derivative, formant, morphonological model, morphonological phenomena, appellative and proprietary vocabulary.

Стаття надійшла до редколегії 31.05.2015

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЛИНГВОПЕРСОНОЛОГИИ

В статье рассматриваются актуальные проблемы лингвоперсонологии как новой отрасли языкознания. На основе анализа известных публикаций в области теории языковой личности описаны основные направления лингвоперсонологических исследований и предпринята попытка прогнозирования динамики развития данной научной дисциплины.

Ключевые слова: лингвоперсонология, языковая личность, модель языковой личности.

Постановка научной проблемы и ее значение. Одной из наиболее сложных и многовекторных проблем современной лингвистики является исследование языковой личности. Теория языковой личности, основы которой были заложены в трудах В. Гумбольдта, Л. Вайсгербера, И. А. Бодуэна де Куртенэ, А. А. Потебни, В. В. Виноградова, Г. О. Винокура и др., продолжает активно развиваться. Понятие языковой личности, введенное В. В. Виноградовым (1930), получило глубокое теоретическое обоснование и широкое распространение в языкознании благодаря работам Г. И. Богина (1984) и Ю. Н. Караулова (1987, 1989). Языковая личность, которая изучается в психолингвистике, социолингвистике, лингводидактике, лингвокультурологии и лингвопоэтике, стала основным объектом исследования новой междисциплинарной отрасли языкознания – лингвистической персонологии. Это обусловлено, с одной стороны, «интегративными процессами в области гуманитарного знания, антропоцентризмом современной науки в целом», а с другой – «объективной логикой развития языкознания» [6, с. 78]. Лингвоперсонология, возникшая на рубеже XX–XXI вв., только формируется как самостоятельная лингвистическая дисциплина, поэтому существует немало проблем, требующих дальнейшего изучения.

Анализ последних исследований и публикаций. В теории языковой личности, плодотворно развиваемой в работах Ю. Н. Караулова (1992, 2006, 2009), В. П. Нерознака (1996, 1999, 2005), Л. П. Клобуковой (1997), К. Ф. Седова (1999, 2004), С. Г. Воркачева (2001), Е. В. Иванцовой (2002), Л. А. Шестак (2003), Н. Д. Голева (2004, 2009), В. И. Карасика (2004, 2007), К. Ф. Седова (2004), И. А. Синицы (2006), З. Р. Хачмафовой (2010), Л. Н. Чурилиной (2011), А. Г. Салаховой (2013) и др., существуют разные точки зрения на сущность этого базового понятия: личность автора, который, используя свой тезаурус, создает тексты на основе индивидуальных знаний о мире; совокупность способностей и характеристик

человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений (текстов) (Ю. Н. Караулов); человек как носитель языка, взятый со стороны его способности к речевой деятельности (С. Г. Воркачев); человек, участвующий в коммуникации (В. И. Карасик); многокомпонентная парадигма речевых личностей, владеющих разными коммуникативно-языковыми подсистемами и пользующихся ими в зависимости от тех или иных социальных функций общения (Л. П. Клобукова) и др. Определяя личность как языковую, ученые характеризуют способности человека (субъекта, индивида, носителя языка) к речемыслительным действиям.

В некоторых работах (В. И. Карасик, В. А. Маслова, Ю. Е. Прохоров, И. А. Сеница, Е. В. Иванцова и др.) представлен аналитический обзор разных лингвистических исследований по проблемам языковой личности. Так, В. И. Карасик [5; 6] выделил следующие направления изучения языковой личности: психологическое, социологическое, культурологическое и лингвистическое. И. А. Сеница [11] разделила имеющиеся в данной области публикации на две основные группы, которые ориентированы на принципы анализа, предложенные В. В. Виноградовым или Ю. Н. Карауловым.

Новая отрасль лингвистики активно развивается, накапливая теоретический и эмпирический материал, что требует систематизации полученных знаний о языковой личности и их глубокого научного осмысления.

Целью данной **статьи** является краткое описание основных направлений и актуальных проблем лингвоперсонологии, прогнозирование динамики ее развития.

Изложение основного материала. Проведенный анализ известных публикаций в области лингвоперсонологии позволил выделить следующие направления в изучении языковой личности: лингводидактическое (Г. И. Богин, Л. П. Клобукова, Г. И. Быкова, Н. Д. Гальскова и др.), лингвокультурологическое (Ю. Н. Караулов, В. И. Карасик, Т. Н. Снитко, С. Г. Воркачев и др.), лингвопоэтическое (Н. А. Кожевникова, Н. С. Болотнова, Л. Н. Чурилина, З. Р. Хачмафова и др.), социолингвистическое (Л. П. Крысин, О. А. Казакова, А. В. Захарова, Е. В. Иванцова, И. А. Сеница и др.), психолингвистическое (А. А. Залевская, В. П. Белянин и др.), среди которых наиболее разработанными, на наш взгляд, являются первые три, так как они имеют уже сформировавшуюся теоретическую базу и определенную методику описания языковой личности.

Лингводидактическое направление в изучении языковой личности формировалось под влиянием идей Г. И. Богина (1984), который впервые предложил параметрическую модель ее описания. Она включала, как известно, шестьдесят компонентов, полученных путем перемножения трех параметров: языковые навыки (фонетические, лексические, грамматические); виды речевой деятельности (говорение, аудирование, чтение, письмо); параметры развития языковой личности, разработанные ученым (правильность, интериоризация, насыщенность, адекватный

выбор, адекватный синтез). Кроме того, автор данной концепции выделил два основных признака языковой личности – языковую способность и коммуникативную (речевую) компетенцию. Содержанием каждого компонента предлагаемой модели являются готовности языковой личности к совершению тех или иных операций, однако полного перечня таких готовностей ученый не представил, указав лишь на некоторые из них (готовность к номинации, внутренней речи, расширению словарного запаса и др.) [1]. Таким образом, в концепции Г. И. Богина языковая личность («человек говорящий») рассматривается в коммуникативно-деятельностном аспекте. Он также подчеркивал, что языковую личность можно исследовать только во взаимодействии с социальной средой, которая стимулирует ее развитие и формирует готовность к самосовершенствованию.

Лингвокультурологическое направление теории языковой личности началось с работ Ю. Н. Караулова (1987, 1989). В представленной ученым модели языковой личности было выделено три уровня [7]: 1) вербально-семантический (лексикон индивидуума; правильное применение вербальных средств в соответствии с нормами социальной и функционально-стилевой дифференциации); 2) лингвокогнитивный (совокупность представлений о мире; особенности индивидуального мировидения); 3) мотивационный (цели и задачи общения). Критериями выделения являются типовые единицы – слова, концепты и коммуникативно-деятельностные потребности, а также отношения между этими единицами и стереотипы их объединения в некие комплексы. Модель языковой личности, разработанная Ю. Н. Карауловым, позволяет рассматривать различные качественные признаки языковой личности в рамках таких существенных характеристик, как языковая (уровень владения языком), когнитивная (уровень интеллекта, система ценностей) и прагматическая (коммуникативные установки). Необходимо отметить, что данная модель, имеющая определенную степень абстракции, широко используется в социолингвистических (реже в психолингвистических) исследованиях.

Лингвопоэтическое направление будущей лингвистической персонологии складывалось на основе теории личности писателя (автора художественного произведения) как творческой индивидуальности, которая проявляется «в языке и через язык» (В. В. Виноградов). Несмотря на значительное количество работ, посвященных изучению языка и личности писателя, образа автора в литературном произведении (А. А. Потебня, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Р. О. Якобсон, Ю. М. Лотман, В. П. Григорьев, Н. А. Кожевникова и др.), понятие языковой личности писателя получило распространение лишь в начале XXI в. и стало одним из основных объектов исследования современной лингвопоэтики (Л. О. Бутакова, Т. А. Кудинова, И. П. Павлючко, Л. Н. Чурилина, З. Р. Хачмафова и др.). Языковая личность писателя представляет, на наш взгляд, особый

научный интерес, так как установление тесной взаимосвязи между «языком и продуцирующей его личностью» (Г. О. Винокур) способствует раскрытию специфики идиолекта, идиостиля и психологии писателя. «В сфере литературно-художественной коммуникации языковая личность автора приобретает статус литературной личности; создание адекватной теории последней представляется одной из важнейших задач филологической науки» [3, с. 215]. Так, в нашей концепции языковая личность писателя – это личность, обладающая высоким уровнем языковой компетенции, имеющая способность к литературному творчеству и художественным обобщениям, наделенная особым восприятием окружающей действительности, владеющая стихотворной и/или прозаической формой словесного искусства.

К актуальным проблемам лингвоперсонологии относится, по нашему мнению, определение самого объекта ее изучения. Так, В. П. Нерознак [10], который ввел термин «лингвоперсонология» и обосновал ее статус как самостоятельной науки, считает, что объектом данной научной дисциплины является идиолектная («частночеловеческая») языковая личность, а изучением полилектной («многочеловеческой») языковой личности должна заниматься лингвокультурология. Он противопоставляет две данные области знаний по основной таксономической единице: в первой из них это идиолект (язык индивидуальной личности), во второй – полилект (национальный язык как совокупность идиолектов). Однако в последнее время в рамках разных направлений формирующейся лингвоперсонологии все чаще рассматриваются различные типы языковых личностей [4; 5; 6; 9], представляющие собой определенный социолект (языковая личность учителя, ученого, политика и др.), обобщенный языковой «портрет» той или иной социальной категории – профессиональной, возрастной, гендерной и т. п. Так, В. И. Карасик отмечает, что типы языковых личностей выделяются «в зависимости от подхода к предмету изучения, который осуществляется с позиций либо личности (этнокультурологические, социологические и психологические типы личности), либо языка (типы речевой культуры, языковой нормы)» [5, с. 21]. Изучение идиолектной языковой личности осуществляется преимущественно в лингвопоэтике. Кроме того, для большинства работ, в которых затрагиваются различные аспекты феномена языковой личности, характерным является тот факт, что сам объект научного осмысления анализируется и описывается уже в готовом виде, т. е. в статике. Поэтому динамическое описание формирования языковой личности, выявление и обоснование условий и факторов, определяющих этот процесс, представляется перспективным для лингвоперсонологических исследований.

Одной из актуальных проблем теории языковой личности является определение ее сущности. В специальной литературе имеется, как было отмечено выше, немало дефиниций, которые не взаимоисключают, а

скорее дополняют друг друга и подчеркивают те или иные свойства этого сложного феномена. В самом понятии языковой личности преломляются философские, психологические, социологические, когнитивные и культурологические взгляды на общественно значимую совокупность физических и духовных свойств человека, чем и обусловлена неоднозначность трактовки данного термина. За последнее время появились различные понятия, раскрывающие природу языковой личности как лингвистической категории: полилектная и идиолектная личность (В. П. Нерознак); языковая и речевая личность (Л. П. Клобукова, Ю. Е. Прохоров); этносемантическая (словарная, собственно языковая), речевая и коммуникативная личность (С. Г. Воркачев, В. И. Карасик, В. В. Красных); элитарная языковая личность (О. Б. Сиротинина, Т. В. Кочеткова) и др. Такая дифференциация составляющих понятия языковой личности, или ее типов, относительно условна и вызвана в большей мере потребностью в специальном научном исследовании языковой личности как таковой. Как отмечают многие лингвисты, человек в момент речевой деятельности выступает одновременно как этносемантическая (собственно языковая), речевая и коммуникативная личность.

Выделяются такие основные релевантные характеристики языковой личности, как языковая способность, языковое сознание, коммуникативная потребность. Языковая способность (фонетический, лексический и грамматический компоненты) и коммуникативная потребность являются предпосылками для осуществления общения. Языковое сознание, представляющее собой опосредованный языком образ мира, сложившийся у носителя той или иной этнокультуры, реализуется в его речевом поведении, которое определяется коммуникативной ситуацией, языковым и культурным статусом, социальной принадлежностью, мировоззрением и т. д. Успешность речевого общения зависит от способности коммуникантов организовывать свое вербальное и невербальное поведение в соответствии с целью и задачами общения.

Актуальной проблемой теории языковой личности является методика ее анализа и описания. Так, еще в трудах В. В. Виноградова были представлены отдельные «опыты описания» языковой личности автора (А. С. Пушкина, А. Ахматовой и др.). Г. О. Винокур, подчеркивая тесную взаимосвязь между языком и личностью писателя, выделял, как известно, два вида анализа: от писателя к его языку и от языка к писателю. Методика описания языковой личности, разработанная Г. И. Богиным в лингводидактическом аспекте, отличается сложностью и недостаточной четкостью параметризации. Наиболее распространенной в лингвоперсонологии является методика Ю. Н. Караулова. Как отмечает И. Т. Вепрева, современные концепции языковой личности – это чаще всего видоизмененные трактовки составляющих «по Караулову» [2, с. 52], так как его модель позволяет проводить исследование той или иной языковой личности по пути построения национальной, социальной или

індивідуальної моделі. Таким образом, розробка єдиної універсальної методики аналізу мовної особистості продовжується.

На основі синтезу ідей В. В. Виноградова і Ю. Н. Караулова нами (2011, 2013, 2014) була розроблена модель описання мовної особистості письменника, яка включає наступні параметри [8]: 1) власне мовної (мовна компетенція: рівень володіння мовою; індивідуальний вибір мовних засобів; орієнтація на «пам'ять» слова; використання «близьких» контекстів і др.); 2) лінгвокогнітивний (інтелектуальні здібності: особливості пізнавально-мислительної діяльності; рівень і специфіка образного мислення); 3) лінгвокультурологічний (етно- і соціокультурна компетенція: ступінь освоєння концептосфери даного етнокультурного суспільства; вміння адекватно інтерпретувати значимі для суспільства події; способи репрезентації дійсності в поезії і/або прозі); 4) художньо-естетичний (система художніх цінностей і творчих принципів: слідування певним літературним традиціям; здатність до індивідуально-специфічного бачення світу; різноманітність способів художнього відображення дійсності в поезії і/або прозі; використання тих або інших стилістических прийомів); 5) мотиваційний (специфіка творчої інтерпретації набутого досвіду: вміння виразити особистісне ставлення до різних соціокультурним явищам; вибір об'єктів художнього осмислення; суб'єктивна оцінка описуваного).

К найважливішим проблемам лінгвоперсонології, яка має свій об'єкт і певні підходи до його вивчення, термінологію і джерела дослідження, належить формування загальних методів і прийомів наукового пізнання мовної особистості. Питання методології нової галузі лінгвістики, вивчає дані феномен, поки залишається відкритим. «Роботи, присвячені цій проблемі, дуже нечисленні, не сформовано коло методів даної області знання, відсутня їх єдина трактовка і систематичне описання» [4, с. 80]. К методологічним труднощам вивчення мовної особистості на основі аналізу її індивідуальної мови (сукупності текстів, дискурсу) можна віднести: 1) вибір об'єкта (предмета) дослідження, його критерії; 2) збір емпіричного матеріалу, способи фіксації усної мови індивіда і аналізу ідиолекта; 3) методи вивчення матеріалу (відсутність загального методу і єдиної методики). В зв'язі з неоднозначністю трактування базового поняття в лінгвоперсонологічних дослідженнях останніх років спостерігається різноманітність вивчаємих об'єктів (предметів): це різні типи мовних особистостей – ідиолектні (конструкти, формовані дослідниками на основі певних ідиолектів, дискурсів) і полілектні («колективні» мовні особистості тієї або іншої соціальної групи). Вибір об'єкта, як правило, детермінований науковими інтересами і кваліфікацією дослідника. Методологія

лінгвоперсонологии базируется на традиционных общенаучных и собственно лингвистических методах исследования данного объекта, а также заимствованных из смежных с языкознанием дисциплин и отдельных частных областей лингвистики, которые ассимилируют к изучению языковой личности. Кроме того, формируются специфические методы лингвоперсонологии, в частности, моделирование языковой личности, получившее теоретическое обоснование в работах Ю. Н. Караулова, и языковое (речевое) портретирование, характерное для лингвопоэтических и социолингвистических исследований.

Постепенное накопление теоретического и эмпирического материала, его анализ и систематизация, обобщение и совершенствование методик описания языковой личности, последующая их унификация в дальнейшем должны привести к окончательному становлению данной отрасли языкознания.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Языковая личность как объект лингвоперсонологии изучается в лингводидактическом, лингвокультурологическом, лингвопоэтическом, социолингвистическом и психолингвистическом направлениях. Исследование языковой личности на пересечении разных отраслей языкознания детерминировано сложностью и многогранностью данного феномена. К актуальным проблемам лингвоперсонологии можно отнести определение языковой личности как объекта ее изучения, установление сущности данного базового понятия, разработку общих принципов и методов, единой методики анализа и описания языковой личности, – их успешное решение надежно обеспечит дальнейшее развитие новой междисциплинарной науки. Перспективным представляется описание как идиолектных языковых личностей, так и разных этнокультурных или социальных их типов. Интегративное изучение языковой личности будет способствовать формированию теории и методологии лингвоперсонологии, укреплению ее статуса как самостоятельной научной дисциплины.

Список использованной литературы

1. Богин Г. И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов : автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.19 / Г. И. Богин. – Л., 1984. – 32 с.
2. Вепрева И. Т. Метаязыковая рефлексия в функционально-типологическом освещении (на материале высказываний-рефлексивов 1991–2002 гг.) : автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.01 / И. Т. Вепрева. – Екатеринбург, 2003. – 34 с.
3. Ворожбитова А. А. Теория текста: Антропоцентрическое направление / А. А. Ворожбитова. – М. : Высшая школа, 2005. – 368 с.
4. Иванцова Е. В. Проблемы формирования методологических основ лингвоперсонологии / Е. В. Иванцова // Вестник Томского государственного университета. Филология. – 2008. – № 3 (4). – С. 80–86.
5. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
6. Карасик В. И. Дискурсивная персонология / В. И. Карасик // Язык, коммуникация и социальная среда. Вып. 7. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2007. – С. 78–86.

7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.

8. Кравцова Ю. В. Метафорическое моделирование мира в художественном тексте: семантико-когнитивный анализ / Ю. В. Кравцова. – К.: Изд-во НПУ им. М. П. Драгоманова, 2014. – 320 с.

9. Лингвоперсонология: типы языковых личностей и личностно-ориентированное обучение / под ред. Н. Д. Голева, Н. В. Сайковой, Э. П. Хомич. – Барнаул; Кемерово: Изд-во БГПУ, 2006. – 435 с.

10. Нерознак В. П. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины / В. П. Нерознак // Сб. науч. тр. МГЛУ. – Вып. 426: Язык. Поэтика. Перевод. – М.: Изд-во МГЛУ, 1996. – С. 112–116.

11. Синица И. А. Языковая личность ученого-гуманитария XIX в. / И. А. Синица. – К.: Изд. дом Д. Бурого, 2006. – 350 с.

Кравцова Юлія. Основні напрями, проблеми та перспективи розвитку лінгвоперсонології. У статті розглянуто актуальні проблеми лінгвоперсонології як нової галузі мовознавства. До них можна віднести визначення мовної особистості як об'єкта дослідження, встановлення сутності цього базового поняття, розробку загальних принципів і методів, єдиної методики аналізу й опису мовної особистості. На підставі аналізу відомих публікацій описано основні напрями лінгвоперсонологічних досліджень і зроблено спробу прогнозування динаміки розвитку цієї наукової дисципліни. Мовна особистість вивчається в лінгводидактичному, лінгвокультурологічному, лінгвопоетичному, соціолінгвістичному та психолінгвістичному напрямках. Перспективним можна вважати опис як ідіолектних мовних особистостей, так і різних етнокультурних або соціальних їх типів. Інтегративне вивчення мовної особистості сприятиме формуванню теорії та методології лінгвоперсонології, посиленню її статусу як самостійної науки.

Ключові слова: лінгвоперсонологія, мовна особистість, модель мовної особистості.

Kravtsova Yuliya. Principal Trends, Problems and Prospects of Development of Linguistic Personology. The article deals with topical problems of linguistic personology as a new branch of linguistics. They include an identification of language personality as an object of research, ascertainment of the nature of this basic concept, development of general principles and methods, uniform technique of analysis and description of language personality. Based on the analysis of well-known publications, the principal areas of researches in linguistic personology are described, as well as an attempt to predict the dynamics of development of this scientific discipline is made. Language personality is studied in linguodidactic, linguoculturological, linguopoetic, sociolinguistic and psycholinguistic areas. Description of idiolectic language personalities and their ethnocultural or social types seems productive. Integrative study of language personality will contribute to formation of theory and methodology of linguistic personology and strengthening of its status as an independent science.

Key words: linguistic personology, language personality, model of language personality.

Стаття надійшла до редколегії 14.04.2015

ПРИЗВИЩА З ПОЛІФУНКЦІЙНИМИ ФОРМАНТАМИ В АНТРОПОНІМІКОНІ ПІВДНЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано прізвища з поліфункційними формантами в сучасному антропоніміконі півдня Волинської області. Для групи прізвищ із поліфункційними формантами характерна найбільша різноманітність афіксів (17 формантів). У кількісному плані домінують антропоніми з суфіксами -ук (-'ук, -чук), -ськ-ий, -к(о), -ик та інші. Охарактеризовано продуктивність суфіксів у творенні прізвищ, встановлено семантику їхніх основ.

Ключові слова: прізвище, суфікс, ім'я, антропонім, апелятив.

Постановка наукової проблеми та її значення. Прізвища морфологічного способу творення первісно називали особу за іменем батька чи матері, рідше – діда чи баби і в такий спосіб ідентифікували денотат у суспільстві. Натомість прізвища, утворені лексико-семантичним способом, функціонували в ролі додаткових особових імен або прізвиськ. Формальний показник розрізнення прізвищ морфологічного способу творення – це специфічні суфікси [11, с. 71; 19, с. 286].

Прізвища морфологічного способу творення традиційно поділяють на: 1) прізвища з патронімними формантами (-енк(о), -ич, -ович (-евич)); 2) прізвища з посесивними формантами (-ов (-ев), -ів, -ин); 3) прізвища з поліфункційними формантами (-ук (-'ук, -чук), -ак, -ик, -к(о) та ін.) [5; с. 11].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вагоме досягнення сучасної антропоніміки – наявність багатьох досліджень, присвячених регіональному вивченню прізвищ. Цілісно опрацьовано антропонімію Закарпаття (П. П. Чучка), проаналізовано прізвища Бойківщини (Г. Є. Бучко), Західного Поділля (Н. І. Рульова), Східної України (В. Д. Познанська), Полтавщини (І. Д. Сухомлин), Лубенщини (Л. О. Кравченко) та ін. Питання словотвору прізвищ розглянуто в більшості регіональних досліджень української антропонімії. Ця проблема стала об'єктом наукових інтересів Л. Л. Гумецької, С. Є. Панцьо, Ю. К. Редька, І. Д. Фаріон, П. П. Чучки.

Південь Волинської області становить окрему частину історико-етнографічної області власне Волині, виявляючи свої специфічні ознаки на історичному, побутовому, мовному рівнях. Антропонімна система півдня Волинської області під впливом кожного із цих факторів набула специфічних рис, які вирізняють її серед інших антропонімосистем.

Мета дослідження – комплексний аналіз словотвірних особливостей прізвищ із поліфункційними суфіксами в антропоніміконі півдня Волинської області. Мета роботи передбачає виконання таких завдань: проаналізувати дериваційні ознаки антропонімів, встановити

продуктивність прізвищевих суфіксів, схарактеризувати словотвірні типи прізвищ.

Об'єкт дослідження – сучасні прізвища жителів населених пунктів Володимир-Волинського, Горохівського, Іваничівського, Локачинського та Луцького районів Волинської області (картотека прізвищ нараховує 27 036 одиниць). У статті представлено аналіз найпродуктивніших моделей прізвищ із поліфункційними суфіксами.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Модель із суфіксом -ук (-'ук, -чук) (3716 прізвищ; 13,74 %). Деривати на -ук (-'ук, -чук), похідні від назв професій, могли вказувати на сина особи, а також на його підмайстра, учня, помічника. Частина антропонімів на -ук могла виникнути і від співвідносних апелятивів (пор. *Маслюк, Селюк*). На Західному Поліссі лексеми на -ук становлять продуктивний тип найменувань дітей (із відтінком зменшеності та пестливості) (*дитюк*), нейтральних назв дорослих (*багнюк*), назв осіб із відтінком зневажливості (*манюк*), а також назв молодих тварин (*гусюк, поросюк*) [1, с. 209]. Не тільки патронімним, а й демінутивним суфікс -ук (-'ук, -чук) вважають Р. Й. Керста [10, с. 82], Л. О. Кравченко [11, с. 92], В. В. Німчук [13, с. 208], П. П. Чучка [19, с. 301]. Як зазначала Р. Й. Керста, зменшено-пестливі форми імен на -ук (-'ук, -чук) зафіксовані в пам'ятках української мови XVI–XVII ст. [10, с. 82]. Формант -ук (-'ук, -чук) зараховуємо до поліфункційних, оскільки розрізнення мотивів таких іменувань у кожному конкретному антропонімі неможливе.

У сучасній антропонімії півдня Волинської області прізвища на -ук (-'ук, -чук) становлять 13,74 % антропонімів (3716 прізвищ). Від календарних імен виникло 1466 прізвищ, які похідні від християнських імен різної структури: повних: *Августинюк, Василюк, Мартинюк*; суфіксальних варіантів повних імен: *Димитращук, Клименюк, Петройчук*; усічених варіантів: *Ващук, Вілюк*; усічено-суфіксальних варіантів: *Степосюк, Харкоцюк, Юшкевичук*. 60 прізвищ утворені від жіночих календарних імен: *Горпинюк, Гандзюк, Марусюк*. Від апелятивних основ утворено 2005 прізвищ, серед них переважають антропоніми, мотивовані назвами професій (209): *Вівчарук, Поштарук, Шклярук*; особливостей зовнішності (206): *Головатюк, Лобанюк, Товстанюк*; тварин (140): *Буслюк, Змійчук, Комарчук*.

Модель із суфіксом -ськ-ий (-цьк-ий, -зьк-ий) (3264; 12,07 %). Основи прізвищ на -ськ-ий містили вказівку на місцевість, переважно населений пункт, із якого походила або яким володіла особа. Одним із визначальних чинників виникнення прізвищ на українському ґрунті була феодално-власницька тенденція виявляти у прізвищі належність до свого роду. Такі прізвища вказували на маєток чи місцевість, що була у володінні феодала. Утворені від назв місцевостей, вони могли виражати який-небудь стосунок особи до певного місця [2, с. 37]. У тих випадках, коли особа

походила з іншої місцевості, її називали за місцем походження. Таке означення відрізняло пришельця від аборигенів [10, с. 34].

Прізвища із суфіксом *-ськ-ий* (*-цьк-ий*, *-зьк-ий*) дослідники кваліфікують по-різному: то як лексико-семантичні утворення [11], то як антропоніми, що виникли морфологічним способом [9], або як прізвища з поліфункційними формантами [14]. П. П. Чучка розглядає прізвища на *-ськ-ий* в межах морфологічного способу творення, зазначаючи, що частина з них «постали завдяки семантичному способу словотвору» [19, с. 373]. Таке трактування ролі суфікса *-ськ-ий* у творенні прізвищ – аргументоване підтвердження поліфункційності цього форманта.

Відтопонімі прикметники на *-ськ-ий* і відтопонімі прізвищеві назви на *-ськ-ий* з'являлися не одночасно, але від спільних основ і за допомогою спільних суфіксів [12, с. 227]. Вважаємо, що антропоніми на *-ськ-ий* могли виникати безпосередньо від назви населеного пункту чи іншого топоніма за моделлю творення відтопонімних прикметників-апелятивів, які функціонували в мові задовго до появи відповідних антропонімів. Можливим було формування таких прізвищ і від співвідносних із ними ад'єктонімів, особливо коли відтопонімний прикметник мотивований назвою географічного об'єкта, прилеглого або розташованого на близькій відстані від місця виникнення прізвищевої назви.

Більшість прізвищ цієї групи виникли від назв населених пунктів: *Боголюбський* (с. Боголюби Волинської обл.), *Будзинський* (с. Будзин Івано-Франківської обл.), *Витковський* (с. Витків Рівненської обл.), *Гвоздецький* (с. Гвоздець Львівської обл.), *Клебанський* (с. Клебань Вінницької обл.). Припускаємо, що в деяких випадках прізвища на *-ськ-ий* виникали безпосередньо від календарних імен або апелятивів (це, передусім, прізвищеві назви, що виникли як данина моді на прізвища з цим формантом, адже частими були випадки «ушляхетнення» родової назви, хоч можливі й інші причини появи прізвищ на *-ськ-ий* від імен). Тому прізвища, в основах яких засвідчені імена (*Адамовський*, *Григорівський*, *Іванський* та інші), можна вважати такими, які постали від імен. Водночас варто зауважити, що такі утворення не були характерними для давньої української антропонімії [2; 8; 21], тому більш вірогідна думка про походження цих прізвищ від ойконімів.

Модель із суфіксом -к(о) (1376; 5,08 %). Деривати із суфіксом *-к(о)* виражають зменшено-пестливе і пестливе значення. Дуже продуктивний у творенні особових назв суфікс *-к(о)* уже в староруську добу втратив своє первинне демінутивне, а також похідне експресивне значення і перетворився на нейтральний структурний формант особових назв [8, с. 13]. Р. І. Осташ зазначає, що «в сучасному діалектному розмовному мовленні суфікс *-к(о)*, приєднаний до усічених імен, тяжіє до нейтральності, а приєднаний до повних – до емоційного відтінку» [15, с. 87]. У західнополіських говірках лексеми на *-к(о)* належать до продуктивного типу назв осіб чоловічого роду зі значенням пестливості [1, с. 160].

Прізвища із суфіксом -к(о) дуже неоднорідні, адже вони виникали і морфологічним, і лексико-семантичним способом. До морфологічних утворень дослідники зараховують прізвища, у яких формант -к(о) виник на місці первісного -к(а) для розрізнення апелятивної та онімної лексем; на місці первісного -ок; а також антропонімолексеми, похідні від агентивних та атрибутивних основ. Відіменні антропоніми кваліфікують як прізвища лексико-семантичного способу творення [11] або як антропоніми подвійної словотвірної мотивації [14].

Серед волинських прізвищ на -к(о) (1376 прізвищ; 5,08 %) переважають відапелятивні антропоніми (857), похідні переважно від іменникових основ із первісним кінцевим -к(а): *Дудко, Ключко, Люлько*; рідше від іменникових основ із первісним кінцевим -ок: *Кожушко, Горошко, Пирожко*. Значна продуктивність характерна для дієслівних основ: *Наливайко, Повторейко, Роздобудько*. 397 прізвищ похідні від календарних імен різної структури: усічених: *Валько, Демко, Тишко*; повних: *Андрійко, Корнейко, Мартинко*.

Модель із суфіксом -ик (-ік, -чик) (1142; 4,22 %). Прізвища на -ик в українському антропоніміконі – власні назви, словотвірна структура яких часто не має однозначного трактування через полісемантичність самого суфікса -ик, що призвело до його функційної невизначеності в час становлення прізвищ. Суфікс -ик (-ік, -чик) в українській апелятивній лексиці розглядали як словотворчий (зокрема, субстантивний) та демінутивний формант, а в антропонімії – як демінутивний або патронімний [6, с. 44]. У пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. суфікс -ик виявлено в структурі і патронімів, і демінутивів [18, с. 124]. На Західному Поліссі утворення на -ик (-ік, -чик) становлять продуктивний тип назв осіб (варіанти імен, а також назви синів від прізвищ їхніх батьків: *Бубник* (син *Бубна*), *Буцик* (син *Буца*)) [1, с. 99].

На вираженні цим формантом патронімності наголошують Я.-С. Бистронь [20], М. В. Бірило [3], М. Я. Гринблат [7], П. П. Чучка [19]. Як зазначає М. В. Бірило, патронімне значення суфікса -ик полягає в тому, що за його допомогою виникають прізвища від іменників жіночого роду на -а, середнього роду та від прикметників. В інших випадках суфікс -ик виконує демінутивну функцію [3, с. 41]. Відіменні прізвища не можна з категоричністю зарахувати ні до семантичних (демінутивних) утворень, ні до морфологічних (патронімних) [19, с. 316]. Наявність у багатьох прізвищах цієї групи подвійної мотивації зумовлює кваліфікацію прізвищ на -ик до антропонімів із поліфункційними формантами.

Значна частина прізвищ мотивована демінутивами, утвореними від апелятивів із різним значенням, хоч можливе і їхнє патронімне походження: *Вичорик, Карасик, Попик*. Менша активність цього форманта у творенні варіантів календарних та дохристиянських імен (371; 76). Такі антропоніми похідні від усічених імен: *Гаврик, Гриник, Лесик*; рідше – від повних імен: *Герасимик, Дем'яник, Кондратик*; суфіксальних варіантів імен:

Купріянич, Якубчик; усічено-суфіксальних варіантів імен: *Андрусик, Васюхник, Федуник*.

Модель із суфіксом -ак (-'ак, -чак) (670; 2,48 %). Суфікс -ак (-'ак, -чак) зі значенням особи дослідники кваліфікують як праслов'янський. У праслов'янській мові він уживався в трьох функціях: субстантивував прикметники, займенники та числівники; виступав у відіменникових формах, утворюючи назви осіб за дією від назв предметів; утворював віддієслівні іменники [22 I, с. 89–90]. Р. Й. Керста зазначає, що прізвищеві назви на -ак в антропонімії XVI ст. належать до патронімічних (рідше матронімічних) утворень [10, с. 21]. На думку М. В. Бірила, первинною функцією суфікса -ак була демінутивна, пізніше формант -ак набув значення патронімічності, з яким і став відомим слов'янським антропонімічним системам [4, с. 132]. Ю. К. Редько вважав, що «суфікс -ак в основному патро- або матронімічний» [16, с. 107]. На патронімічності форманта -ак наголошують М. Л. Худаш [18, с. 124], П. П. Чучка [193], до патронімічних цей суфікс зараховують І. Митнік [21, с. 244], І. Д. Фаріон [17, с. 50]. З огляду на поліфункційність та полісемантичність суфікса -ак подекуди виникає проблема розмежування патронімічного значення від спектра інших значень: катойконімічного, атрибутивного, агентивного [17, с. 50]. Через неоднозначність походження більшості антропонімів на -ак (пор. *Босак* < *Босий* або *Босак* < *босак*) такі прізвища зараховують до прізвищ із поліфункційними формантами [11; 14].

Серед антропонімів, похідних від апелятивних основ (390), переважають відіменникові утворення, мотивовані назвами предметів побуту (32): *Гвоздяк, Ключак, Свідрак*; тварин (30): *Вороняк, Мольчак, Щурак*; рослин (25): *Грабчак, Дубчак*; осіб за родинними стосунками (20): *Баб'як, Вдов'як*. Прізвища, похідні від прикметникових основ, представлені меншою різноманітністю. Це лексеми, що характеризували особу за зовнішністю або психологічними особливостями: *Жовтяк, Кругляк, Смутняк*; місцем проживання: *Кутняк, Лісняк, Новак*. На характерну дію особи вказували антропоніми із формантом -ак, похідні від дієслівних основ: *Верещак, Дрімак, Жувак*. Прізвища, мотивовані календарними іменами (239), переважно утворені від усічено-суфіксальних варіантів: *Антощак, Ваврущак, Грицуняк, Костусяк, Петруняк*; повних імен: *Герасим'як, Карп'як, Пилип'як*.

Модель із суфіксом -ець (658; 2,43 %). Формант -ець уже в праслов'янській мові зрідка поєднувався з основами іменників, однією з його функцій було творення демінутивів та гіпокористик [22 I, с. 100]. Суфікс -ець з часом втрачає своє демінутивно-гіпокористичне значення, стає патронімічним формантом [10, с. 80]. На Західному Поліссі лексеми з формантом -ець належать до непродуктивного типу назв осіб із відтінками зменшеності та пестливості, який функціонує й у варіантах власних імен (пор. *Максимець, Йосипець*, прізвисько *Бугаєць* від родинного прізвиська *Бугаї*) [1, с. 92].

Як зазначає П. П. Чучка, група прізвищ із суфіксом *-ець* у словотвірному плані дуже різноманітна, переважно це колишні демінутивні апелятиви та особові імена з суфіксом *-ець*, зокрема апелятиви з особовим значенням, етроніми і катойконіми, агентивно-професійні назви, гіпокористичні варіанти імен, апелятиви з неособовим значенням. Проте серед них є й такі, що утворені морфологічним способом (патронімні назви) [19, с. 318].

В антропонімній системі півдня Волинської області виявлено 658 прізвищ із формантом *-ець* (2,43 %). Переважають відапелятивні антропоніми (372), серед яких домінують відіменникові утворення, що вказували на особливості зовнішності та характеру людини (43): *Гладунець, Ковтунець, Розумець*; відприкметникових утворень із таким значенням менше (21): *Белявець, Гнідець, Рябець*. Наші матеріали відображають активне поєднання цього форманта з відіменниковими основами – назвами тварин (23): *Баранець, Качурець, Соколець*; рослин (20): *Бакунець, Дубець*; місця проживання особи (20): *Канавець, Кордонець*. 12 антропонімів похідні від двоосновних апелятивів (*Білобровець, Білокрилець, Чорнобровець, Лизогубець*). Від календарних імен із формантом *-ець* виникло 145 прізвищ. Переважають утворення від повних імен: *Захарець, Іванець, Купріянець, Симонець*; усічених варіантів імен: *Зінець, Федець, Юрець*.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, прізвища з поліфункційними формантами посідають значне місце в антропоніміці півдня Волинської області, охоплюючи 45,3 % прізвищового матеріалу. Антропоніми цієї групи могли виникати як демінутивні варіанти імен, назви особи за походженням тощо, але частина таких лексем номінували особу за батьком або матір'ю (пор. *Босак < Босий* або *Босак < босак*). Найпродуктивніші поліфункційні форманти в антропоніміці півдня Волинської області – суфікси *-ук (-'ук, -чук), -ськ-ий (-цьк-ий, -зьк-ий), -к(о), -ик (-ік, -чик), -ак (-'ак, -чак), -ець*.

Дослідження поліфункційних прізвищ півдня Волинської області дає змогу зіставити словотвірні особливості прізвищевих назв цієї території зі специфікою функціонування формантів в інших регіонах, створює передумови для цілісного аналізу всієї антропонімії регіону та подальшого вивчення її в діяхронії.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору: монографія / Г. Л. Аркушин. – Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 764 с.
2. Білорус А. Про особові назви Західної Волині XVI ст. / А. Білорус // Архіви України. – 1970. – № 3. – С. 36–42.
3. Бірыла М. В. Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай) / М. В. Бірыла. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1963. – 57 с.

4. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.
5. Бучко Г. Е. К вопросу о классификации современных восточнославянских и польских фамилий / Г. Е. Бучко // Беларуская-руская-польская супастаўляльнае мовазнаўства : матэрыялы Першай усесаюзнай навука. канф. / пад рэд. Г. М. Мезенкі. – Віцебск, 1990. – С. 90–94.
6. Бучко Г. Є. Українські прізвища на -ик / Г. Є. Бучко // Актуальні питання антропоніміки : зб. матер. наук. читань пам'яті Ю. К. Редька / відп. ред. І. В. Єфименко. – К. : Академперіодика, 2005. – С. 44–52.
7. Грынблат М. Я. Анамастыка як крыніца вивучэння гісторыі і этнаграфіі беларускага народа (на матэрыялах беларускіх прозвішчаў) / М. Я. Грынблат // Матэрыялы да IV Міжнароднага з'езда славістаў. – Мінск, 1958. – С. 3–23.
8. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
9. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. : монографія / І. В. Єфименко. – К., 2003. – 168 с.
10. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К. : Наук. думка, 1984. – 152 с.
11. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини : монографія / Л. О. Кравченко. – Київ : Факт, 2004. – 197 с.
12. Манакіна Н. М. Словотвірна будова антропонімів на -ськ-ий в українській мові XVII ст. / Н. М. Манакіна // Питання історичної ономастики України : зб. наук. пр. / відп. ред. О. П. Карпенко. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 225–232.
13. Німчук В. В. Українські прізвища з суфіксами -ук, -(')ук, -чук та етимологічно споріднені утворення / В. В. Німчук // Українська діалектологія і ономастика : зб. ст. / відп. ред. К. К. Цілуйко. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 194–210.
14. Новикова Ю. М. Семантико-словотвірна структура прізвищ Центральної і Східної Донеччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Новикова Юлія Миколаївна. – Одеса, 2008. – 1235 с.
15. Остап Р. І. Суфікс -к-о в українській антропонімії першої половини XVII ст. : лінгвогеографічний погляд / Р. І. Остап // Мова в часі і просторі. – Діалектологічні студії. 1. – Львів, 2003. – С. 84–110.
16. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.
17. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 371 с.
18. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш; відп. ред. Д. Г. Гринчишин. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
19. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. П. Чучка. – Ужгород : ТОВ «Папірус», 2008. – 672 с.
20. Bystron J. S. Nazwiska polskie / J. S. Bystron. – Lwów-Warszawa, 1936. – 152 s.
21. Mytnik I. Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku / I. Mytnik. – Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2010. – 412 s.
22. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego / F. Sławski // Słownik prasłowiański / pod red. F. Sławskiego. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1974. – Т. 1–2.

Лисова Лариса. Фамилии с полифункциональными формантами в антропонимиконе южной части Волынской области. В статье проанализированы фамилии с полифункциональными формантами в современном антропонимиконе южной части Волынской области. Специфика антропонимии каждого региона

заключається в кількісному і якісному співвідношенні родин з певними суфіксами, передбаченими мовними, в частині діалектними причинами, особливостями формування мови в діахронії, а також екстралінгвальними факторами. Охарактеризована продуктивність суфіксів в утворенні родин, встановлена семантика їх основ. Семантика основ і словотвірний будова сучасних родин південної частини Волинської області є відображенням загальноукраїнських тенденцій антропонімічної системи, а також регіональних особливостей антропонімії, обумовлених специфікою розвитку мов, міжмовними зв'язами, історією, культурою, побутом регіону.

Ключевые слова: фамилия, суффикс, имя, антропоним, appellative.

Lisova Larysa. Surname with Polifunktional Formants in Anthroponomastics of South Part of the Volyn Area. In the article the last names are analysed with polifunktional formants in modern anthroponomastics south the Volyn area. The specific of anthroponomastics of every region consists in quantitative and high-quality correlation of the last names with certain suffixes, predefined linguistic, in particular dialectal reasons, by the features of forming of language. As early as times of creation of the names of polifunktional suffixes began to execute a basic function – to specify that is mentioned is a descendant of person, mentioned in formative basis. In the anthroponomy of the south in Volyn region the last names of morphological type dominate, among which anthroponyms with polyfunctional formants prevail. The last names with polifunktional formants occupy a considerable place in south the Volyn area. The productivity of suffixes is described in creation of the last names, semantics of their bases is set. The semantics of bases and word-formation structure of the modern last names in the south of Volyn region reflect common Ukrainian tendencies of anthroponomical system, and also regional features of anthroponomy, predefined by the specific of the development of dialects, interlingual links, history, culture, way of life of the region.

Key words: surname, suffix, name, anthroponym, appellative.

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2015

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ПРЕСА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИНИКНЕННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ

У статті проаналізовано роль сучасної української преси у поповненні лексикону складними словами, описано їхні дериваційні типи. З'ясовано, що преса як кодифікатор сучасної української літературної мови водночас і засвідчує лексичні та дериваційні зрушення в мові, і віддзеркалює функційно-стилістичні норми писемної комунікації, і впливає на сучасні загальномовні тенденції. Встановлено, що ЗМІ та преса зокрема – головний чинник збагачення та оновлення українського лексикону, формування мовних норм. Під впливом екстра- й інтралінгвальних чинників мова мас-медіа й українська мова загалом активно поповнюється складними словами. Мовну основу преси становлять загальноновживані композити, юкстапозити, аббревіатури. На їхньому тлі вирізняються кількаосновні терміни, неологічні й okazіональні складні деривати, запозичені та гібридні одиниці, позитивно й негативно забарвлені складні лексеми.

Ключові слова: преса, складне слово, композит, юкстапозит, аббревіатура.

Постановка наукової проблеми та її значення. Преса – один із видів засобів масової інформації, що розвивається в найтіснішому зв'язку з суспільством, чуттєво реагує на злочинні події, факти та явища політичної, соціальної, економічної, культурної, науково-освітньої сфери життя в Україні та світі загалом і водночас репрезентує мовні пошуки авторів.

Відомо, що преса як кодифікатор сучасної української літературної мови і засвідчує лексичні та дериваційні зрушення в мові, і віддзеркалює функційно-стилістичні норми писемної комунікації, і впливає на сучасні загальномовні тенденції [12, с. 1]. З огляду на це словотвірні процеси в мові сучасних українських газет і журналів та роль засобів масової інформації в поповненні словникового складу мови – проблема, яка викликає посилене зацікавлення в мовознавців.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Мову преси як джерело збагачення українського лексикону студіювали С. Я. Єрмоленко, А. П. Коваль, Т. А. Коць, К. В. Ленець, М. М. Пилинський, О. Д. Пономарів, В. М. Русанівський, О. А. Сербенська, Н. Трач й ін. Динамічні процеси розвитку лексико-семантичної системи української мови загалом і мас-медіа зокрема вивчали Г. М. Віняр, Є. А. Карпіловська, Н. Ф. Карпіловська, Л. І. Мацько, М. І. Навальна, О. А. Стишов, Н. В. Стратулат, Л. В. Струганець. Про okazіональні, запозичені складні слова в мові ЗМІ викладено в працях К. Г. Городенської, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, Ж. В. Колоїз, Д. В. Мазурик, І. Я. Мисливої-Бунько, О. А. Мітчук, Н. О. Попової, О. М. Турчак, Г. В. Шаповалової та ін.

Мета статті – проаналізувати пресу як джерело виникнення складних слів, з'ясувати основні типи кількаосновних лексем.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Преса повсякчас віддзеркалює часові параметри і тому відбиває мовну парадигму, її сучасний стан, демонструє авторські пошуки в творенні слів. Відповідно потрібно дотримуватися вимог до публіцистики, до яких традиційно належать: інформативність, аргументованість, доступність, простота, новизна, раціональність, стандартність, логічність і водночас емоційність, експресивність, оцінність, стислість, лаконічність, ощадливість мовних засобів, виразність, «авторська пристрасть», закличність, впливовість, переконливість тощо [2, с. 14; 3, с. 7–20; 4, с. 323; 5, с. 4–8; 6, с. 14–15; 8, с. 221; 14, с. 19–20; 15, с. 7–8 та ін.]. Значна частина цих моментів спонукає до активізації деяких способів словотвору, зокрема осново- та словоскладання, аббревіації, зрощення, а як наслідок – до інтенсивного використання складних слів. І це не випадково, такі лексичні одиниці мають кілька вагомих переваг над іншими. По-перше, вони завжди коротші, ніж словосполучення, порівняння чи навіть речення, на основі яких побудовані. Отже, виступають «найбільш економним засобом номінації» [16, с. 143], а також засобом «мовної компресії, конденсованого вираження думки» [13, с. 33]. По-друге, «за багатьох комунікативних ситуацій виникає необхідність у висловленні двох ідей однією лексемою» [1, с. 6]. А звідси й впливає закон економії лінгвальної енергії, що надто важливо для преси. По-третє, завдяки поєднанню у складних словах різних (за структурою, семантикою, сферою використання, забарвленням) основ, цілих та скорочених слів ці лексеми порівняно з простими мають «більші стилістичні можливості, більшу пізнавально-оцінну силу, більшу понятійну й естетичну місткість» [7, с. 25]. Усе перераховане має чітке прагматико-стилістичне спрямування – викликати в читача газети чи журналу нові емоції, оцінки, асоціації, розвинути уяву, сформувати необхідне для журналіста ставлення до зображуваних подій і явищ, вплинути й переконати адресата.

Безсумнівно, деривація сприяє збагаченню лексичного складу мови, забезпечує комунікативні потреби суспільства. О. С. Мельничук слушно зауважує: «Навіть постійно відкритий для входження нових елементів рівень мовної системи – словник – поповнюється новими словами меншою мірою шляхом запозичення з інших мовних систем, ніж шляхом словотворення (включаючи калькування), тобто використання наявних у мові лексичних елементів і закріплених у ній правил творення нових слів» [11, с. 33]. Відповідно українська дериваційна система, спираючись на власні словотворчі ресурси, а також запозичуючи певну частину їх з інших мов, формує великий потенціал для утворення різноманітних лексичних одиниць [16, с. 122].

Композиція, юстапозиція, аббревіація – одні з найпродуктивніших способів творення слів у сучасній пресі. Звернення до складних слів спричинене передусім прагненням мовця зменшити складність поверхневої структури мовного виразу і, навпаки, збільшити кількість

інформації, яку він хоче передати слухачеві, тобто в невеликому за розміром знакові може бути сконцентрований значний зміст [9, с. 66], та й можливості цих засобів збагачення лексичних фондів необмежені [10, с. 421]. Окрім того, кількаосновні деривати – це виразні та яскраві лексеми, що допомагають стилістично оформити журналістський матеріал.

Мова новітньої публіцистики засвідчує інтенсивність і активність у творенні й ужитку традиційних загальноновживаних, термінологічних, неологічних, okazіональних, запозичених, гібридних складних слів. Спричинено це дією екстра- та інтралінгвальних чинників: соціально-економічні й політичні зміни в Україні, стрімкий науково-технічний прогрес, пожвавлення міжнародних відносин, закон економії лінгвальної енергії, тенденції до ускладнення мовної структури іншими словами-основами, до регулярності, до пошуку нових експресивних мовних форм, до аналогії тощо.

Зміни в суспільно-політичному, економічному, культурному, науково-освітньому житті України породили актуалізацію традиційних, загальноновживаних і творення складних неологізмів: *депутат-коаліціант*, *депутат-олігарх*, *дипкорпус*, *економічно-ефективний*, *комунгосп*, *країна-імпортер*, *кремлівсько-олігархічний* реванш, *міністр-нашоукраїнець*, *політик-реформатор*, *політрада*, *газогенераторний котел*, *гідропневмоакумулятор*, *зерножнивварка*, *нафтопереробний завод*, *прилад-тепловізор*, *рентген-апарат*, *ціноутворення*, *семикаскадний соломотряс*, *товарообіг*, *фахівець-епідеміолог*, *хіміорезистентний туберкульоз*, *холодостійка культура*, *шумоізоляція*, *вистава-бенефіс*, *військово-терористичний*, *соціально-побутовий захід*, *водій-порушник*, *дітоторгівля*, *жінка-різник*, *книгозбірня*, *комуністично-атеїстичний час*, *лінійно-стрічкова кераміка*, *наркобізнес*, *національно-визвольний рух*, *німецько-румуно-угорська агресія*, напр.: *Респіроцит*, по суті, – ***гідропневмоакумулятор***, здатний нагнітати всередину себе 9 млрд молекул кисню (ДТ, 25.10.2013); ***Успішні політики-реформатори*** теж хочуть зробити максимум одразу після приходу до влади (ДТ, 31.08.2012); У Волинському обласному центрі зайнятості віднедавна надаються нові послуги: ***фоторезюме*** безробітних та ***відеовакансії*** роботодавців (Е, 24.12.2009); Україною проїхав ***сонцемобіль*** (СВ, 30.03.2010).

Політичні й військові події 2013–2015 рр. в Україні підштовхнули журналістів до витворення авторських лексичних одиниць: *алкомайдан*, *правосек*, *татаробандерівці*, *афробандерівець*, *автомайдан*, *євромайдан*, напр.: *Чому сьогодні, в період великих історичних випробувань для України, тисячі людей не самого «щирого» українського етнічного походження гордо і з викликом називають себе «жидобандерівцями», «татаробандерівцями», «кацапобандерівцями»?* (Д, 01.01.2015).

Прикметною ознакою новотворів сучасної публіцистики є їхнє виникнення за аналогією (тому базове словосполучення реконструювати практично неможливо): *Галактозавр* ← *динозавр* (Е, 05.08.2010);

трудоголік ← *алкоголік* (Е, 29.07.2010); *сексифікат* ← *сертифікат* (фр. *certificat*) (Е, 24.06.2010), *лохотрон* ← *лототрон* (Е, 23.12.2010); напр.: *На дев'ятому місці опинились **трудоголіки** – плиточники, офіс-менеджер, директори...* (ВЗ, 25.10.2010).

Розширення міжнародних відносин України вплинуло на активне запозичення з інших мов, особливо англійської, актуалізацію інтернаціональних слів-основ **авіа-, авто-, відео-, енерго-, кіно-, нарко-, секс-, теле-, фото-, кріо-, -манія, -терапія** й ін.: *автокладавище, автогібрид, фотолітописець, фотоярмарок, телемедицина, теледуель, баракоманія, птахотерапія, таласотерапія, кріолікування, кріомолодження, кіночиновник, кінобізнес, відеофіксація, наркодилер, наркотрафік, енергозатрати, енергоменеджер*; напр.: *ISO 50001 – це новий стандарт, який дозволяє <...> визначити систему моніторингу **енерговитрат** без застосування великих грошей чи новітніх технологій* (Д, 29.08.2015); *Міліція викрила понад дві тисячі **наркозбудувачів**, ліквідувала <...> 92 підпільні **нарколабораторії** та сотні **наркопритонів*** (УК, 26.05.2009). Із деякими з цих компонентів утворено кількісно великі словотвірні гнізда.

В останні роки поширена гібридизація – творення складних слів шляхом поєднання запозиченої й української основ (*аудіокнига, чоловік-комп'ютер, співотерапія, павукодром*), напр.: *На всіх **павукодромах**, з яких вони [срібні нитки бабиного літа. – І. М.-Б.] тоді зазвичай здійснюються у повітря, було дуже довго нельотно* (УК, 12.10.2013).

Естетичні смаки авторів та «мода на слова» сприяють творенню складних слів із популярними англійськими словами чи основами **Інтернет, бізнес, арт, євро-, VIP**: *інтернет-технолог, інтернет-покупець, інтернет-продавець, інтернет-репортер, інтернет-аудиторія, інтернет-торгівля, бізнес-відвідувач, бізнес-легенда, бізнес-поведінка, арт-процес, арт-ринок, арткафе, арт-інсталяція, євродиван, євромайдан, євростадіон, євродепутат, віп-парафіянин, VIP-агітатор, VIP-в'язень, VIP-гість, VIP-зірка, VIP-паломник, VIP-співак, вір-політик*, напр.: *В усі інші дні авіасалон працюватиме лише для учасників та **бізнес-відвідувачів*** (УМ, 27.09.2008); *СБУ піймала **інтернет-продавців** наркотиків* (В.уа, 14.10.2010); ***Арт-інсталяцію** «Невидимі» розмістять у Львові, щоб привернути увагу до проблеми торгівлі людьми* (ЛГ, 13.02.2015).

Дериваційні можливості складних слів щодо різних частин мови не однакові. Ядро формують іменники, малопродуктивні складні прикметники, а периферію становлять багатоосновні дієслова, дієприкметники, прислівники [12, с. 12].

Специфічна особливість української преси ХХІ ст. – перевага юкстапозитів над композитами [12, с. 6]. Найпродуктивніший тип становлять юкстапозити, в яких один компонент щодо іншого виступає прикладкою-конкретизатором. З огляду на семантичні параметри юкстапозити називають осіб (*експерт-підричник, пірнальник-невдаха, депутат-бютівець, донька-розумниця, сусід-пенсіонер*), знаряддя, предмети

(автомобіль-евакуатор, підсвічник-вежа), опредметнені дії, процеси (вистава-гра, збагачення-ожиріння, презентація-показ), приміщення, населені пункти (лікарня-довгобуд, місто-курорт), культурні заходи (концерт-презентація, шоу-турнір), тварин і комах (байбак-синоптик, комаха-шкідник), рослин (гриб-трутовик, малинка-вітамінка), небесні тіла (зірка-гігант, планета-скарб), одяг, взуття (спідниця-«олівець», комірцесть-стійка, чоботи-«угі»).

Велику групу становлять аббревіатури – ініціальні, часткові та складові: АКОРД – асиметрія, край, окраса, розмір, динаміка; ПОСП – приватна організація сільського господарства і продовольства; ДНР – Донецька Народна Республіка, ЛНР – Луганська Народна Республіка, Гейropa – Геї + Європа, Укроп – український опір, лісгосп, хімпром, біогаз, екоосвіта, нацпродукт, держдача.

Складні прикметники здебільшого позначають колір (тьмяно-коричневий словник, блакитно-зелено-чорно-синя Земля), сферу, напрям, спосіб певних дій, процесів (пошуково-рятувальна робота, військово-морські навчання), політичні та соціальні ознаки об'єктів, дій (бютівсько-пропутінська влада, фінансово-олігархічний клан), державні, регіональні особливості (українсько-японське співробітництво, близькосхідний конфлікт), внутрішні та зовнішні ознаки людини (високодуховний, червонощокий), темпоральні ознаки (довгостроковий) та ін.

Серед дієслів зафіксовано редупліковані (варити-варити, жити-виживати) та синонімічні одиниці (білити-фарбувати, огортати-оповивати), напр.: ...*Ми працювали у валянках і фуфайках, **білили-фарбували** колгоспні ферми* (Д, 4.06.2010).

Складні прислівники переважно вказують на місце, напрямок (близько-близенько, вперед-назад, вусебіч), час (водночас, вряди-годи, давно-предавно, завтра-післязавтра, споконвіку, учора-позавчора), спосіб дії (босоніж, власноруч, втришия, голіруч, добровільно-примусово, самотужки, тишком-нишком), міру і ступінь (більш-менш, дуже-дуже, міцно-міцно, швидко-швидко), кількість (трохи-потроху, втридорога), напр.: *Автодор щомісяця платить 18 тисяч гривень за моніторинг цін, а закуповує матеріали **втридорога*** (ВЗ, 11.06.2013).

Підвищене зацікавлення журналістів складними лексемами цілком виправдане. Це короткі вирази з глибоким змістом, з емоційно-експресивним навантаженням, із зовнішньою та внутрішньою виразністю.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, преса – це той функціональний різновид мови, що дає змогу простежити складний взаємозв'язок мови, суспільства зі зміною в усіх сферах життя й окремої особистості. У цьому просторі виникають і проходять адаптацію нові слова, актуалізуються старі лексеми. ЗМІ та преса зокрема, поряд із художньою літературою – головний чинник збагачення й оновлення українського лексикону, формування мовних норм. Водночас в умовах

стрімкого розвитку інформаційного суспільства вони випереджають «красне письмо» та стають взірцем літературного мовлення.

Сучасні мас-медіа спричиняють труднощі мовного оформлення журналістських матеріалів. Зокрема, орієнтація на різні читацькі аудиторії, тематична та жанрова розбіжність статей, авторський підхід у викладі інформації, поєднання інформативної та розважальної функцій газет і журналів зумовлює хаотичність мовлення матеріалів. Мовну основу преси становлять загальноновживані складні слова – композити, юкстапозити, аббревіатури. На їхньому тлі вирізняються кількаосновні терміни, неологічні й okazіональні складні деривати, запозичені та гібридні одиниці, позитивно й негативно забарвлені складні лексеми.

У перспективі вбачаємо вивчення дериваційних та стилістичних особливостей okazіональних складних слів, що функціонують у мові ЗМІ.

Список використаної літератури

1. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції : [монографія] / Л. Є. Азарова. – Вінниця : Універсум-Вінниця, 2000. – 222 с.
2. Баранник Д. Х. Актуальні проблеми дослідження мови масової інформації / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1983. – № 6. – С. 13–17.
3. Васильева А. Н. Газетно-публицистический стиль речи / А. Н. Васильева. – М. : Русский язык, 1982. – 205 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мова преси / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 323.
5. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 304 с.
6. Капелюшний А. О. Практична стилістика української мови : [навч. посібник] / А. О. Капелюшний. – Львів : ПАІС, 2007. – 400 с.
7. Ковальов В. П. Словотвір художніх неологізмів / В. П. Ковальов // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 6. – С. 24–27.
8. Коць Т. А. Публіцистичний стиль / Т. А. Коць // Українська лінгвостилістика XX – початку XXI ст.: система понять і бібліографічні джерела / [за ред. доктора філол. наук, проф. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Грамота, 2007. – С. 217–221.
9. Кубрякова Е. С. Проблемы словосложения и исследование структуры слова в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Теория грамматики: морфология и словообразование : [сб. науч. трудов]. – М. : РАН, Ин-т науч. информации по обществ. наукам, 1992. – С. 56–84.
10. Курс сучасної української літературної мови / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 1. – 518 с.
11. Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 22–34.
12. Мислива-Бунько І. Я. Складні слова в мові сучасної української преси: структура та стилістичні функції : автореферат на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Я. Мислива-Бунько. – Луцьк, 2014. – 18 с.
13. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / [С. Я. Єрмоленко, Г. М. Колесник, К. В. Ленець, А. Ф. Марахова, М. М. Пилинський, Л. О. Пустовіт, В. М. Русанівський]. – К. : Наук. думка, 1977. – 238 с.

14. Солганик Г. Я. Що таке «мова газети»? / Г. Я. Солганик // Особливості мови і стилю засобів масової інформації. – К. : Вища школа, 1983. – С. 18–23.
15. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ століття / О. А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7–21.
16. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : [монографія] / О. А. Стишов. – [2-ге вид., переробл.]. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

Список умовних скорочень назв джерел

ВЗ – газета «Високий замок», В.иа – газета «Відомості. иа», Д – газета «День», ДТ – газета «Дзеркало тижня», Е – газета «Експрес», ЛГ – інтернет-видання «Львівська газета», СВ – газета «Сільські вісті», УК – газета «Урядовий кур'єр», УМ – газета «Україна молода».

Мысливая-Бунько Иванна. Современная украинская пресса как источник возникновения сложных слов.

В статье проанализирована роль современной украинской прессы в пополнении лексикона сложными словами, описаны их деривационные типы. Пресса как кодификатор современного украинского литературного языка одновременно и свидетельствует о лексических и деривационных сдвигах в языке, и отражает функционально-стилистические нормы письменной коммуникации, и влияет на современные общезыковые тенденции. Автор утверждает, что СМИ и пресса в частности – главный фактор обогащения и обновления украинского лексикона, формирования языковых норм. Под влиянием экстра- и интралингвальных факторов речь масс-медиа и украинский язык в целом активно пополняется сложными словами. Языковую основу прессы составляют общеупотребительные композиты, юкстапозиты, аббревиатуры. На их фоне выделяются многоосновные термины, неологические и окказиональные сложные дериваты, заимствованные и гибридные единицы, положительно и отрицательно окрашенные сложные лексемы.

Ключевые слова: пресса, сложное слово, композит, юкстапозит, аббревиатура.

Myslyva-Bunko Ivanna. Modern Ukrainian Press as a Source of Introducing a Compound Word.

The paper deals with the role of modern Ukrainian press in extending the lexical system with compound words. Their derivative types are also described here. Press as a representative of modern Ukrainian literary language simultaneously performs various functions, such as: it shows lexical and derivative changes in the language, and represents functional and stylistic standards of writing communication, and influences modern common tendencies. The author argues that the mass-media and the press in particular is a factor enriching and renewal Ukrainian vocabulary, formation of linguistic norms. Mass-media language and Ukrainian language itself is actively added with compound words under external and internal linguistic factors. Common used composite, juxtapositional and abbreviated words compose the language base of the press. Neologisms and occasional compound derivatives, hybrid elements, compound words with positive or negative meaning distinguish on their background.

Key words: the press, a compound word, composite, juxtapositional, abbreviated word.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2015

УДК 811.161.2'373'38:7.036.2

Тетяна Мішеніна

МОВНІ ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ СВІТЛОТНОГО КОНТРАСТУ В ХУДОЖНЬОМУ МОДЕЛЮВАННІ ІМПРЕСІОНІСТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА)

У статті розкрито мовні засоби вираження світлотного контрасту імпресіоністичного письма Михайла Коцюбинського відповідно до закономірностей художнього ритму, симетрії й рівноваги. Доведено взаємозв'язок характеру композиційних засобів передавання колірною навантаження твору із його конструктивною ідеєю.

Ключові слова: кольоратив, імпресіонізм, ідіостиль, світлотний контраст, художня композиція, синтетичний художній образ.

Постановка наукової проблеми та її значення. Автологічні й металогічні художні образи, побудовані на зоровому компоненті, створюють вектор пізнання довкілля на перетині художності слова й художності кольору. Задля створення художніх образів письменники використовують широкий спектр відтінків фонових кольорів, що допомагають відтворити власне світосприйняття й естетично-художню позицію, створити неповторні індивідуально-авторські кольористичні фрагменти реальності шляхом переосмислення слів, надання їм ширшого конотативного (додаткового) значення. Живописне сприйняття світу в художній літературі окреслене кольоровою гамою, поглиблює ідейно-тематичну основу творів, надає переконливості й різноманітності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У лінгвістиці проблема кольороназв знайшла своє послідовне висвітлення в кількох аспектах. Назви кольорів становлять об'єкт наукових студій у галузі порівняльного мовознавства (О. Коваль-Костинська, Н. Пелєвіна); етнолінгвістики (А. Вежицька, В. Жайворонок, Г. Яворська); психолінгвістики (Б. Базима, С. Григорук, Т. Ковальова, Л. Лисиченко, Р. Фрумкіна); історичної й описової лексикології (М. Чікало, Н. Бахиліна, О. Панченко, В. Мур'янов); семасіології (Р. Алімпієва, О. Вербицька, А. Висоцький, Л. Грибова, О. Дзівак, А. Кириченко, М. Кухар, А. Критенко, Т. Пастушенко, В. Фридрак).

Кольороназви в художньому мовленні використовувані як елемент образності, засіб художнього узагальнення дійсності задля відтворення авторського бачення світу. Конотативна семантика колірних словесного образу, подібність значень колірних лексем є предметом лінгвістичного аналізу тексту, оскільки переважно кольоропозначення містять важливу етнокультурну інформацію через специфіку історично-суспільного розвитку, традицій, духовного досвіду, колірної символіки відповідно до напряму мистецтва.

Мета статті – розкрити мовні засоби відтворення світлотного контрасту українського імпресіоністичного письма, проаналізувавши мовотворчість М. Коцюбинського.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Основні положення щодо розуміння сутності кольору з позиції лінгвістики: 1) колір є семантичною універсалією; 2) колір характеризують незалежні одна від іншої ознаки – відтінок, яскравість і насиченість; 3) основною одиницею кольоропозначень визначається базисний (основний спектральний) колірний термін; 4) кількість універсальних базисних (спектральних) колірних термінів обмежується спектром [1; 9].

Базисний (спектральний) колірний термін повинен відповідати таким критеріям: 1) має бути моноклексемою; 2) сигніфікація не повинна міститися в іншому колірному терміні; 3) використання колірного терміна не має обмежуватися вузьким класом об'єктів; 4) має бути розпізнаний інформантами; 5) недавні запозичення не повинні долучатися [9].

Використані в живописі терміни *колір*, *кольорит* [8] стали основою для послуговування під час лінгвістичного аналізу тексту термінів *кольоративи* і *кольористична лексика*. З теорії образотворчого мистецтва переносяться не лише назви, а й поняття, які в них вкладаються. Зокрема, термін *кольорит* реалізує значення цілісного, сукупного взаємовпливу кольорів один на одного з метою вплинути на емоційно-чуттєву сферу пізнання людиною світу.

Зауважимо, що аналогічне значення перед собою ставить і письменник – розширити семантичні можливості використання кольору в поетичному тексті, причому гама використаних кольорів може коливатися. Вибір лексем на позначення кольору зумовлений авторською позицією щодо створення гармонійного чи контрастивного образів.

Сучасна лінгвістична думка представлена численними роботами, присвяченими лінгвістичному аналізу, які, проте, радикально відрізняються одна від одної методикою дослідження. Одна методика використовується меншою мірою, частіше залучається певний комплекс відповідних дослідницьких прийомів. У лінгвістиці провідним, безперечно, залишається застосування методик дослідження лексем певної тематичної групи на основі аналізу семантичного простору лексеми, що його репрезентує. На першому плані шлях від семантики мовного знака до змісту відповідного концепту, але обмежуватись цим не можна, оскільки частина невербалізованих ознак концепту залишається невиявленою. Для більш повного виявлення структурних особливостей лексем пропонується залучати дві групи методик – лінгвістичний і денотативний підходи, що іноді деталізуються в чотири – логічний, культурологічний, психолінгвістичний, власне лінгвістичний [1; 6; 9].

Лінгвістичний підхід здійснювався за допомогою таких дослідницьких прийомів:

1) аналіз семантики лексеми за допомогою словникових дефініцій, можливості зміни – розширення чи звуження – семантичної структури слова в тексті; утворення переносних значень; компонентний аналіз, виділення диференційних сем (обов'язкових, що виокремлюють об'єкт з класу подібних), енциклопедичних сем (надмірних, що перевищують достатній рівень знань) та імплікативних (проміжних);

2) виявлення асоціативного поля лексеми; якщо виокремлюється психолінгвістичний підхід, ця методика входить до його складу;

3) контекстуально-інтерпретаційний аналіз.

Поєднання для моделювання структури кольоронайменувань зазначених методик надасть змогу врахувати різноманітні мовні й позамовні особливості.

Дослідження особливостей функціонування кольороназв на аксіологічному рівні лінгвістичного аналізу тексту передбачає виявлення основних ціннісно-сміслових і нормативно-регулятивних настанов світових і національних культур, спрямоване на введення особистості до соціокультурної дійсності, побудованої на основі ціннісних орієнтацій, надання підтримки у виборі індивідуально значимої аксіологічної системи в ситуаціях постійної зміни значущих цінностей.

Імпресіонізм засвідчує тенденцію використання у мовотворчості виражальних засобів різних видів мистецтва, зокрема музики й живопису до розкриття гами почуттів персонажів, їх характеру. Письменник уживає назви кольорів не стільки для передавання зовнішньої ознаки, скільки задля відтворення психічного стану персонажів [7]. Провідне місце в ідіостилі Михайла Коцюбинського належить словам контрастних кольорів задля створення експресії ситуації. Почасти кольороназви у творчості письменника набувають символічного звучання.

Процес символізації значення лексем називання кольору є контекстуальним розширенням його семантичного об'єму за рахунок нескінченного ряду компонентів, що відсилають думку адресата до різних форм буття позначуваного на різних рівнях реальності. Символізація значення колірної номінації супроводжується «розшаруванням» денотата: окрім власне кольору у межах денотативної сфери символізованого кольоронайменування опиняється нескінченний ряд паралельних означуваних.

Ситуативно-типова трансляція значення колірної номінації зумовлює розширення семантичного об'єму, водночас за рахунок одиничного конотативного компонента емпіричного походження: власне колірне значення доповнюється емпірійним значенням.

Миттєві особистісні відчуття й переживання в імпресіоністичному ідіостилі Михайла Коцюбинського спрямовані насамперед на відтворення епізодичного, фрагментарного опису крізь призму суб'єктивності шляхом досягнення світлотного контрасту, побудованого на зміні яскравості або світлотності кольору під впливом інших спектральних й ахроматичних кольорів.

Спостереження над мовним матеріалом дозволило виокремити такі групи мовних засобів відтворення світлотного контрасту імпресіоністичної манери Михайла Коцюбинського (на прикладі творів «Intermezzo», «Цвіт яблуні»):

1. Контраст кольорів, що виявляє в текстовому фрагменті характер повторень або чергувань частин цілого, створюючи ефект *ритму*. Ритм має тональний, кольоровий, лінійний, просторовий, фактурний вияви. Почасти ритм надає художній композиції опису прихованих форм із переважанням ахроматичних кольорів (чорний / темний; білий / світлий):

– антиномія добра і зла; аеволуційний розвиток подій: *Я прислухаюсь. Найменший шелест або стук – і моє серце падає і завмирає. Мені здається, що зараз станеться щось незвичайне: **проникне** крізь вікно якась істота з **великими чорними крилами, просунеться** по хаті тінь або хтось раптом **скрикне** – й обірветься життя* [4, с. 395];

– невідповідність станів: *Ціле море дерев у цвіту... м'якими **чорними хвилями котиться** навкруги... Спить містечко, як **купа чорних скель**... Ні згуку, ні блиску під хмарним небом* [4, с. 396];

– антиномія одного і того ж стану; оксиморонна модель відтворення суперечливих відчуттів: *Потому вона переводить **очі** на мене. Гарячі й **темні од нічниць і тривоги**, блискучі од сліз і гарні. Її **чорне волосся**, зав'язане грубим жмутом, таке м'яке і тепле. Все се я бачу* [4, с. 398]; *В її головах **горить світло**. Се чудне, неприродне, бліде, мов мертве, **світло серед білого дня*** [4, с. 401].

У Словнику синонімів кодифіковано такі значення: *Чорний 1 (темноволосий), чорнявий, чорноволосий; Чорний 2 (кольору сажі, вугілля), смолянистий, смоляний; Чорний 3 (який потребує багато сил, витривалості) копіткий; Чорний 4 (який не викликає схвалення) поганий, ганебний; Чорний 5 (важкий, безпросвітний) безрадісний* [3, с. 43].

Чорний колір містить виразний оцінний момент – негативну оцінку чогось або когось. Широкий діапазон значень цього кольору мотивується тим, що вважається початком кольороутворень. Чорний виступає переважно у значенні «поганий», «негативний», «ганебний». Окрім того, в імпресіоністичному письмі спостерігаються такі емоційно-змістові припорошення: «важкий», «безпросвітній», «безрадісний».

У художній тканині ритми набувають різних форм: а) простий метр; б) метр із закономірною зміною світлоти тону його елементів; в) ритм, створений зміною інтервалів між елементами; г) ритм із закономірною зміною інтервалів і світлоти його елементів; ґ) ритм, отриманий у результаті зміни розмірів елементів; д) ритм, де змінюються розміри і світлотність елементів від більшого темного до меншого світлого; е) зміна як розміру елементів, так світлоти тону (від більшого світлого до меншого темного).

Отже, так звані швидкісні характеристики елементів – прискорення чи затухання ритму – створюють ритмічні кольоративні схеми під час побудови композиції, у якій художній ритм є своєрідною формулою руху.

2. Відтворення художнього образу на основі закону симетрії: правильного розташування частин цілого відцентрово. Взаємовідношення *симетрія – ритм* є універсальним, що дозволяє письменнику відтворити через кольори внутрішнє відчуття гармонії і дисгармонії:

– просторова характеристика: *Моя лампа під широким картоновим абажуром ділить хату на два поверхи – вгорі темний, похмурий, важкий під ним – залитий світлом, із ясним блисками і з сіткою тіней* [3, с. 395];

– співбуття у світобудові: *За чорними вікнами лежить світ, затоплений ніччю, а моя хата здається мені каютою корабля, що пливе десь у невідомому чорному морі разом зі мною, з моєю тугою і з моїм жахом... Я навіть, проходячи повз стіл, поправив фотографію. О! Тепер симетрично!* [4, с. 395];

– органічний і неорганічний складники реальності (осмислення субстанції як духовного архітектонічного утворення): *Посеред хати, на великому подвійному ліжку, на білих ряднах, лежить моє кришенятко, уже посиніле. Ще дихає. Слабий свист вилітає крізь спечені уста і дрібні зубки... І те велике ліжко з маленьким тілом, і несміливе світло раннього ранку, що обняло сіру ще хату... і забуту на столі незгашену свічку, що крізь зелену умбрельку кидає мертві тони на вид дитини...* [4, с. 399];

– трансформація внутрішнього стану; метаморфози: *Десять чорних кімнат, налитих пітьмою по самі вікця. Вони облягають мою кімнату* [4, с. 43]; *Погашу лампу і сам потону у чорній пітьмі. Може, і я обернусь тоді у бездушний предмет, який нічого не почуває, в «ніщо»* [5, с. 43];

– традиційне уявлення про розквіт, розбудову, розвій асоціативно до періоду року – весни: *І знов нічого. Навіть сліди людини затерті й закриті: поле сховало стежки і дороги. Воно лиш котить та й котить зелені хвилі і хлюпає ними аж в краї неба. Над усім панує тільки ритмічний, стриманий шум, спокійний, певний у собі, як живчик вічності* [5, с. 46] – синтетичний образ (звуковий і хроматичний компоненти) характеризує простір або певну місцевість, тобто за локальною віднесеністю;

– побудова космонімної картини світу засобом кольороритму: *...Будувалася ніч. Як вона ставила легкі колони, заплітала сіткою тіней, зсувала й підносила вгору непевні, тремтячі стіни, а коли все се зміцнялось й темніло, skleпляла над ними зоряну баню* [5, с. 46];

– *Сіра* маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем. Тріпала крильми на місці напружено, часто і важко тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба. *Струна тремтіла й гучала*. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо з землею в *голосну арфу* і грала на струнах *симфонію* поля [5, с. 49].

У Словнику синонімів кодифіковано такі значення лексеми *сірий*: (колір, середній між білим і чорним); попелястий, сріблястий, сталевий, стальний, свинцевий (колір свинцю), мишастий, димчастий (який має колір сірого диму) [3, с. 484].

Спостерігаємо переосмислення денотативного сегмента як полізвукowego металогічного образу – символу автохтонності довкілля.

3. Виразність імпресіоністичного письма досягається шляхом організації націлених кольоративних векторів, які перебувають у рівновазі, поєднуються, набувають послідовності й порядку. Композиційна рівновага (баланс) художніх образів складається з рівноваги головного й додаткового центрів – домінант, рівноваги між «плямами» (частина композиції) – і з рівноваги оптичних рухів форм у правій і лівій частинах композиції:

– ахроматичний «сірий колір» як тло розвитку подій: *Сумно стало в моїй хаті. Я волочу втомлені **ноги поміж сірими меблями**, а за мною тихо волочиться моя **згорблена тінь**.. [4, с. 397]; **Вікно сіріє**. В хаті все так само, як і досі було: так само нагинається од руху повітря жовте полум'я свічки, так само **хилитаються тіні й висить морок**, а проте є щось нове. Певно, **сіре** вікно [4, с. 397];*

– набуття стану кольору, сугестія кольорового образу: **Цвітуть яблуні. Сонце** вже встало і **золотить повітря**. Так тепло, так радісно... Я машинально зриваю цвіт яблуні і прикладаю холодну од роси квітку до лица. **Рожеві платочки** од грубого дотику руки обсипаються і тихо падають додола... [4, с. 399]; **Вишня** була вся **в цвіту**, як букет. Ми держались за руки, підняли догори голови і слухали, як грають у цвіту бджоли. Крізь **білий цвіт** виднілось синє небо, а на траві гралось **весняне сонце** [4, с. 400];

– архітектоніка світобудови через хроматичні показники: **Волошки** дивляться в **небо**. Вони хотіли бути як небо і стали як небо. Тепер пішла **пшениця**. Твердий, безостий **колос** б'є по руках, а стебло лізе під ноги... А я все йду, **самотний** на землі, як **сонце на небі**, і так мені добре, що не паде між нами **тінь когось третього** [5, с. 53] – синій (волошки – небо); жовтий (пшениця – колос – сонце); сірий (самотність – тінь); **Покірливо** дав я себе забрати, і поки залізо тряслось та лящало, я ще раз, востаннє, вбирав у себе спокій рівнини, **синю дрімоту далеких просторів** [5, с. 51] – синій (небо).

Кодифіковане значення **жовтий**: який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між жовтогарячим і зеленим – золотий, золотавий, золотистий, янтарний (золотисто-жовтий), бурштиновий, солом'яний (кольору соломи) [3, с. 178].

Синій має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між блакитним і фіолетовим: **блакитний, волошковий, васильковий, лазуровий, ультрамариновий, сапфірний** [3, с. 482].

Констатуємо стягнення до єдиного значеннєвого знаменника – стану – різнокласових понять з актуалізацією позитивної оцінки; перевагу використання кольорів на позначення інтенсивного вияву ознаки, а також сугестії стану за хроматичним критерієм.

За нашим спостереженням, рівновага передбачає рухливе співвідношення кольорів (організація кольорового зображення здійснюється

відповідно до законів зорового сприйняття, тобто трансформація форми і змісту згідно з гармонією, надання зображенню естетичного значення).

Світлотний контраст в імпресіоністичному ідіостилі Михайла Коцюбинського створюється на рівні ритму, симетрії і рівноваги спектральних і ахроматичних кольорів. Контраст кольорів становить композиційний закон, оскільки є основою виразності зображення і має безпосереднє відношення до конструктивної ідеї твору.

Кольоративними засобами художньої композиції імпресіоністичного письма визначено: лінію, штрих, пляму, зображувальну форму, світлотінь, колір, фактуру, ритмічність, симетричність, контрастність, статичність, динамічність, пропорційність, масштабність. Кольоративні засоби дозволяють поєднати зовнішній і внутрішній константи зображуваних об'єктів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Образотворення імпресіоністичного письма Михайла Коцюбинського досягається засобом використання кольоративів: 1) безпосереднього кольоропозначення, що характеризується багатозначністю, суперечливістю; 2) використання кольорового поєднання двох і більше кольорів, що складають ціле; 3) поєднання кольору і форми – кольорові форми, що набувають символічності.

Список використаної літератури

1. Базыма Б. А. Цвет и психика : [моногр.] / Б. А. Базыма. – Харьков, 2001. – 172 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 345 с.
3. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / Святослав Караванський. – 3-є вид., опрац. і допов. – Львів : БаК, 2008. – 512 с.
4. Коцюбинський М. Твори : в 2 т. / Михайло Коцюбинський. – К. : Наук. думка, 1988. – Т. 1. Повісті та оповідання (1884–1906). – 584 с.
5. Коцюбинський М. Твори : в 2 т. / Михайло Коцюбинський. – К. : Наук. думка, 1988. – Т. 2. Повісті та оповідання (1907–1912). Статті та нариси. – 345 с.
6. Кухар Н. І. Семантичний обсяг назв основних кольорів / Н. І. Кухар // Придніпровський вісник. – 2000. – Вип. 13. – С. 43–50.
7. Літературний словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
8. Щербина В. Г. Практична композиція : навч. посіб. [для студентів вищих навчальних закладів] / В. Г. Щербина. – Кривий Ріг, 2009. – 180 с.
9. Яворська Г. М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) / Г. М. Яворська // Мовознавство. – 1999. – № 2–3. – С. 42–45.

Мишенина Татьяна. Языковые средства отображения светотеневого контраста в художественном моделировании импрессионистической реальности (на примере украинского письма). В статье раскрыты языковые средства выражения светотеневого контраста импрессионистического письма Михаила Коцюбинского в соответствии с закономерностями художественного ритма, симметрии и равновесия. Доказана взаимосвязь характера композиционных средств передачи цветового контраста с нагрузкой произведения, с его конструктивной идеей.

Использованные в живописи термины *цвет, колорит* послужили основой для лингвистического анализа текста терминов *колоративы* и *колористическая лексика*. Из

теории изобразительного искусства переносятся не только названия, но и понятия, которые в них вкладываются. В частности, термин *колорит* реализует значение целостного, совокупного взаимовлияния цветов друг на друга с целью воздействия на эмоционально-чувственную сферу познания человеком мира.

Ключевые слова: колоратив, импрессионизм, идиостиль, светотеневой контраст, художественная композиция, синтетический художественный образ.

Msshennina Tetyana. Language Means of Displaying Black and White Contrast in Artistic Modeling Impressionistic Reality (for Example Ukrainian Writers). The article deals with the linguistic means of expression of black and white contrast of impressionist Michalo Kotsyubynsky letters in accordance with the laws of the art of rhythm, symmetry and balance. Proven relationship nature composite load transmission means color works with his constructive idea.

Terms used in painting color, flavor served as the basis for the linguistic analysis of the text of the terms and color coloring vocabulary. From the theory of the fine arts are transferred not only the names but also the notion that they are invested. In particular, the term color realizes the value of a holistic, total interference colors on one another to influence the emotional and sensual sphere of man's knowledge of the world.

Key words: color, impressionism, idiostyle, black and white contrast, artistic composition, a synthetic artistic image.

Стаття надійшла до редколегії 29.04.2015

МОВА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено мовотворчості українського культурного діяча, класика української літератури Івана Семеновича Нечуя-Левицького, який представив у художніх образах історію українського суспільства другої половини XIX ст., його соціальні, національні та мовні проблеми.

Ключові слова: історія української літературної мови, мовотворчість І. Нечуя-Левицького, індивідуальний стиль, художня оповідь, етнокультурний аспект.

Постановка наукової проблеми та її значення. Іван Семенович Нечуй-Левицький – знакова постать в історії української культури, літератури і літературної мови другої половини XIX – початку XX ст. Іван Огієнко називав його письменником «з широким мовним розмахом європейського зразка», який «однаково вільно веде й розмову дійових осіб, і малює широкі картини природи чи психічні глибокі переживання» [9, с. 241]. Закономірно, що увагу дослідників привертають насамперед особливості індивідуального стилю художника слова. Але мовотворчість І. Нечуя-Левицького – це і важливий об'єкт вивчення історії літературної мови, формування її лексичної норми. Адже слововживання письменника – це «певний часовий зріз української літературної мови з її народнорозмовними, книжними, фольклорними джерелами, з фіксацією нових мовних явищ, спричинених міжмовними, міжкультурними контактами» [2, с. 6].

Словник письменника і структура художньої оповіді дають змогу сучасному читачеві не лише уявити традиційний український побут, пізнати народні звичаї, обряди, а й оцінити ширший погляд автора на етнокультурні й соціальні явища тогочасного українського суспільства, які позначалися на долях, характерах конкретних людей.

Аналіз досліджень проблеми. Мова художніх творів І. Нечуя-Левицького була об'єктом наукових студій багатьох дослідників: Г. П. Їжакевич [4], В. М. Русанівського [11], О. Г. Муромцевої [7], С. Я. Єрмоленко [2; 3], Л. І. Мацько [6], Н. Я. Дзюбишиної-Мельник [1], В. В. Красавіної [5] та ін.

Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб проаналізувати етнокультурний зміст художніх творів І. Нечуя-Левицького.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У реалістичній повісті І. Нечуя-Левицького «Хмари» простежуємо наскрізну тему, пов'язану з актуальним для української інтелігенції (студентів, службовців) питанням національної ідентичності, збереженням самобутньої культури, мови. Доречно нагадати такі слова письменника, які він вкладає в уста одного з головних персонажів повісті :

«– **Ми вже зовсім стали європейцями**, хоч і самі того не примічаємо. Тільки нам потрібний **національний ґрунт, народ, наша мова, наша рідна поезія**, – промовив Радюк» [8, II, с. 261].

Характерно, що слова *європейці, європейський, Європа* належать до знакових у текстах І. Нечуя-Левицького і набувають символічного значення, оскільки для ідіостилю письменника показовий мотив зв'язку України з Європою загалом та зв'язку української інтелігенції з європейським світом зокрема. У наведеному вище прикладі вислів *стали європейцями* «містить презумпцію – припинити бути кимось іншим, набуті певного стану, а не бути таким «від природи». Темпоральна частка *вже* дублює ідею зміни стану» [14, с. 274].

Письменник вирізняє «цивілізованіших, делікатніших» студентів з України та Білорусії, напр.: *«Після екзаменів усі студенти були веселі, всі весело розмовляли, знайомились, жартували. [...] Студенти з України й Білорусії були цивілізованіші, делікатніші. Вони стояли далеко вище од інших, навіть розвиттям розуму, і виглядали паничками й європейцями між грубими великорусами»* [8, II, с. 9]. Назва *європейці* з'являється в описі позитивних вражень від освіченої людини, яка вміє поводитися у товаристві. Висловимо припущення, що наявність слова *європейці* у «Словнику української мови» за редакцією Б.Грінченка з посиланням на твір І. Нечуя-Левицького могло зумовити використання ремарки *заст.* до значення цього слова «люди високої культури, освіченості» [13, II, с. 494].

Відзначимо, що функціонально навантажені в досліджуваних текстах слова із семою «європейськість», як правило, активізовані тоді, коли письменник окреслює напрямок діяльності інтелігенції та шляхи розвитку суспільства: «– **Європа вийшла з темряви і дійшла до високої культурності** через науки та просвітність. **Нам треба** хоч **потроху доганять Європу**, щоб не опиниться далеко позаду, і **піднімають розвиток сільських і міських мас**» [8, II, с. 328].

Автор повісті через висловлювання й поведінку своїх героїв виявляє національні особливості людських характерів, зокрема, йдеться про виховання манер, особливостей поведінки персонажів. Ось, наприклад, як змальовано характер студента, росіянина за походженням: *«Вдача Воздвиженського була дуже деспотична. Він казав кожному «ти», хоч би стрівся з ким вперше на віку. Часом увечері всі сиділи тихо, читали або писали, а Воздвиженський починав гулять по хаті, стукотів на ході ногами. Всі його і просили, і лаяли, але це нічого не помагало. Він собі ходив, неначе був сам один в хаті. Слов'яни, мабуть, звикши до турецького ярма, швидко перестали змагатися з ним. Тільки українець гризся з ним щовечора, лаявсь і трохи не бивсь»* [8, II, с. 10].

Етнокультурне протиставлення персонажів проходить через усю художню оповідь І. Нечуя-Левицького. Прикладом щодо цього може слугувати діалог між студентами Дашковичем та Воздвиженським про

майбутнє подружнє життя: «– [...] мені треба такої [жінки], – промовив Дашкович, – щоб уміла господарювати, порядок в домі давати і щоб уміла українських пісень співати. [...] / – І вже ти! – промовив Воздвиженський. – Може, тобі треба такої, щоб сиділа коло тебе та пхикала, сльози лила? / – Ой ти! – промовив Дашкович. [...] – тобі, мабуть, треба такої, щоб давала щодня стусанів у потилицю! / – Ого-го! Нехай спробує! **Я задам їй такої російської пинхви, що вона не потрапить кудю втікати.** Коло мене жінка буде ходити навшпиньки, на одних великих пальчиках. А як я читатиму або спатиму, то вона повинна замерти на той час і заморить все в домі. [...] **Я голова в домі, а вона моя піддана**» [...] [8, II, с. 17].

Через діалоги автор розкриває психологію людських характерів, фіксує ситуативні висловлення, у яких важливу стилістичну функцію виконують етнокультурні стереотипи, породжені національною специфікою людського світосприймання.

Один із основних мотивів повісті «Хмари» – мотив української мови як соціального явища. Звертаючись до цієї мовної теми, письменник у формі глибоких філософських роздумів намагається розкрити стан тогочасного українського суспільства в Російській імперії, стан етнокультурного і соціального гноблення українства в колоніальних умовах. Порівняймо міні-тексти, що підтверджують лейтмотив повісті: «Всі студенти говорили **московським язиком**, і рідко траплялося почути співучу, м'яку розмову українську» [8, II, с. 9]; «Вона [Київська академія] була перероблена з старої Могиланської академії. Замість латинського язика **уряд завів великоруський**. Про український язик ніхто не дбав [...]» [8, II, с. 13]; «В Братській монастирі, в давній славі академії **панував чужий великоруський дух, чужа наука, чужий язик, навіть чужі люди...** Все давнє українське лежало десь глибоко під землею, рядом з могилою Сагайдачного, а над землею роєм вилися попід деревом **чужі люди з чужої далекої сторони, з чужою мовою, з чужим духом**, нагнані бог зна звідкіль, щоб загнати ще глибше в землю нашу старовину і новину і поховати її навіки» [8, II, с. 9]. Зауважмо, що в текстах І. Нечуя-Левицького, які характеризують ставлення автора до реалій свого часу, часто звучить прикметник **чужий**. Це слово розвиває свій семантичний обсяг у таких значеннях, як «чужий край» (чужа далека сторона), «нерідний» (чужі люде, пор. також чуже панство), «належний іншим», «не власний» (чужий дух, чужа наука, чужий язик, чужа мова, пор. також чужа віра) [13, XI, с. 377–378].

Русифікація українців через освіту, державні установи руйнувала національну самобутність, сприяла моральному поневоленню. І хоч для освічених і для неосвічених людей було зрозуміло, що чужа мова – інструмент приниження українців, проте більше про це замислювались представники вищого соціального стану. Показовий щодо сказаного монолог персонажа – інтелігента Радюка: «– Ми [...] носимо народну свиту, бо **ми народовці**, стаємо на бік народу [...]. Ми протестуємо нашою свитою

проти деспотизму, який насів на нашу українську національність, на нашу мову, на нашу літературу, на наше життя. Ми тим протестуємо проти всякого деспотизму і стаємо на бік нашого народу, боронячи його **од панства, та ще й чужого, од впливу чужих мов, чужої віри [...]**!...» [8, II, с. 136].

Розмірковуючи над соціальним розшаруванням у суспільстві, над проблемами освіти, письменник реалістично зображує соціально-мовну ситуацію, пов'язану із двомовністю. Запам'ятовуються, наприклад, такі уривки з повісті: «Сама мати почала доглядати дітей, і виховання дочок добре вдалося для неї. **Вони держали себе зовсім ненатурально, як звичайно було в той час; вміли розмовляти по-французькій і по-руській [...].** Не так було легко для матері доглядати свого сина. Вона побачила, що мусить вести війну за виховання сина з наймитами, пастухами й мужицькими хлопцями. [...] **Він [синок] навчився од їх [наймитів] українських пісень, вивчився чудово говорить по-українській [...]**» [8, II, с. 128]. Звичайно, мовне виховання обов'язково пов'язувалося із соціальним статусом людини, тобто українська мова сприймалася як мова мужицька. Неоднозначне ставлення тодішньої інтелігенції до української мови відображає такий діалог: « – Націонали й народовці – то тепер такі молоді люди, котрі говорять українською мовою, хочуть, щоб і жінки й діти говорили тією мовою [...]. / – Щоб і жінка, й діти говорили тією мовою, що говорить наша куховарка? – спитала Ольга. / – Тією самою мовою, що говорить і наша куховарка, і весь наш народ, – сказав батько. Ольга аж злякалась, подумавши, що Радюк присилує колісь її і дітей говорити тією мовою, котрою в інституті ніхто не говорив» [8, II, с. 253]. Пор. також: « – От і ви, Ольго Василівно, будете говорити по-українській і не будете нехтувати мовою великого поета, як-от наші панії та городяни, і будете читати «Кобзаря». / – Нащо! Ніколи того не буде! – одрубала Ольга, згадавши, що в інституті не говорять такою мовою» [8, II, с. 254].

Тексти І. Нечуя-Левицького – цінне джерело вивчення історії української літературної мови. Тогочасна мовна практика зафіксована, наприклад, у характерних прислівникових формах: [говорити] **по-московській, по-великоруській, по-руській, по-французькій, по-українській**. Пор. деякі контексти уживання таких слів: « – Чого тобі треба? Ей, ти, хахол! Чого ти сюди лізеш? – крикнув москаль, ще й **загнув** дуже погано **по-московській**» [8, II, с. 151]; «Після дякової науки Сухобрус посилав їх [Марту й Степаниду] до одного пансіону годів зо два, де **вони вивчилися говорити по-великоруській**, вивчилися шити, й вишивати, і грати на гітарі, як тоді була мода» [8, II, с. 22]; «Ольга й Катерина вже не ходили до глибобориського дяка вчитись грамотки та часловця: їм найняли гувернанток, котрі вивчили їх **читати й навіть трохи говорити по-французькій**» [8, II, с. 101]; «В цім Києві такі чуда творяться, громадянство таке дике, люди такі, що не вміють навіть до ладу **говорити по-руській, не то що по-французькій**» [8, II, с. 104]. У наведених прикладах виділені прислівники

належать до частотних авторських слововживань на відміну від рідковживаних на той час словосполучень *говорити українською мовою* та іншими мовами. Як зауважує С. Я. Єрмоленко, «на прикладі функціонування синтаксичних одиниць, зокрема синтаксису словосполучень, спостерігаємо помітний вплив польської мови. Тобто письменник зафіксував українську літературну мову з відповідними явищами міжмовної інтерференції, з активним використанням народнорозмовної і тогочасної писемно-літературної практики, якою послуговувалася українська інтелігенція» [2, с. 15].

Для зображення своїх героїв І. Нечуй-Левицький обирає типовий інтер'єр, перелічує предмети, що належать до *обстава* (саме таку назву як синонім до слова *інтер'єр* засвідчує мовна практика письменника): *канапа, шафа, годинник з великим циферблатом; великий образ, дорогий вишиваний рушник*. Описуючи детально інтер'єри різного житла, оповідач зафіксував зіткнення нової європейської побутової культури із патріархальним традиційним українським побутом, народними звичаями, пор.: «Йому [Радюкові] давно була знайома **трохи європейська й трохи сільська, стародавня обстава** Масюкової світлиці й кімнати: **ті дві канапи в світлиці, вкриті по спинках гарними килимами, великий образ в шаті в кутку, на котрому висів дорогий вишиваний рушник, скляна шафа коло порога, звідкіль виглядала скляна маслянка, зроблена круторогим бараном, звідкіль колись лякав його великий скляний синій ведмідь, повний настойки; старий годинник коло груби з великим циферблатом, на котрому були намальовані рожі, червоні пташки**» [8, II, с. 168]. Письменник уважний до опису деталей не лише певного помешкання, усіх речей у ньому, а й опису розваг, як, наприклад, *вечір з музиками й танцями*, де зібралися професори, урядовці й купці. Як ознака побуту багатих міщан згадуються *самовари*; паничі танцюють *кадриль, польку, вальс*, пор.: «Молоді професорівни й купцівни не хотіли навіть пити чаю та все ждали, щоб **музики швидше заграли до танців**. Степанида намовила свою сестру взяти до **кадриля** Дашковича. Музики весело й голосно вдарили сигнал [...]» [8, II, с. 54].

І. Нечуй-Левицький переймався темою соціальної нерівності, тому зовсім не випадково у його повісті знаходимо контекст, де опис обставин та умов навчання дітей певного соціального стану побудовано на контрасті. Напр.: «... ми даємо інституткам все-все: і науку, і добру харч, і **розкішну обставу**. [...] – А мені здається, що [...] для науки **не потрібно розкішної мебелі, розкішних зал, а потрібно чогось зовсім іншого**, – сказав Радюк [...]. / – Для простіших дітей, може, й не потрібно такої обстава й дорогого виховання, але благородних батьків діти зовсім що інше! – сказала Турман. – **Що годиться для дітей бідного урядовця або там міщанина, те не годиться зовсім для дітей панів значніших і заможних**» [8, II, с. 256].

Основне джерело мови письменника – це фольклор, народнорозмовна традиція. Щодо фольклорних джерел, то в повісті «Хмари» натрапляємо на типові народнопоетичні порівняння, які «дають змогу домальовувати в

уяві читача образ оповідача, який про все, що він бачить, відчуває, пише дуже «м'яко, делікатно» [3, с. 124]. Порівняння фольклорного характеру письменник активно залучає для портретної характеристики персонажів. Найчастіше об'єктами порівнянь виступають реалії сільського життя, побуту, рослинного світу, пор.: *«Вона [Галя] була небагатого роду, але гарна, як степова квітка весною. На фоні зеленого листу її чистий профіль був ніби намальований на картині. [...] Довгеньке Масюківнине личко з чорними бровами, з рум'янями на щоках, з великими карими очима пригадувало цвіт червоної зірки між зеленим бадиллям»* [8, II, с. 143]; *«Радюк був колись дуже гарний з себе! Високий на зріст, рівний станом, з чорними кучерями, чорними бровами, блискучими веселими очима й повним лицем, він був гарний, як чорнобривець, і мав силу причаровувать до себе серце кожної молодої панни»* [8, II, с. 125]; *«Ольжині голі ручки були налиті, як огірочки; її очки блищали, як у матері; чорні кучері були довгі, зовсім не по її зросту»* [8, II, с. 105]; *«Старий Бубка був нижчий од сина, мав кругленький невеличкий вид, кирпатий, як картоплина, ніс і маленькі чорні очки»* [8, II, с. 155]; *«Варка була висока, рівна, як тополя, чорнобрива й рум'яна»* [8, II, с. 158]. Побудовані за фольклорною моделлю порівняння зазнають подвійної естетизації, по-перше, вказують на фольклорне народнопоетичне джерело, по-друге, вводять у типовий для оповідної манери І. Нечуя-Левицького контекст.

Згадані в повісті й такі фольклорні зразки словесної творчості, як українські народні пісні, наприклад: *«Гриць»* [8, II, с. 18], *«Горлиця»* [8, II, с. 34], *«Чи я в лузі не калина була, чи я в лузі не червона була?»* [8, II, с. 34], *«Вийди, дівчино! вийди, рибчино!»* [8, II, с. 34], *«Ой полину, полину – добувати талану!»* [8, II, с. 207].

Народнорозмовна традиція відтворена також у численних фразеологізмах. Завдяки естетизації народних висловів, фразеологічних зворотів у текстах І. Нечуя-Левицького народжується неповторна авторська тональність гумористичної оповіді, адже в їхньому змісті закарбовано народну мораль, спостережливість, народний досвід. Показовим прикладом може бути такий уривок: *«Парубки почали його [Бубку] навмання зачіпати. / – Хоч і вбрався Бубка в козачину, а все-таки од Варки гарбуза потягне! – крикнув той парубок, що сидів на тину. – Терешку! кланялась тобі Варка й казала, щоб ти сьогодні вийшов на вулицю! А гарбуза не хочеш? га? Знаєш, вражий сину, де раки зимують, а гарбуза все-таки потягнеш! – гукнули хлопці здалеки. / Бубка пішов помалу й не оглянувся. Він справді топтав стежку до Варки Онойківни»* [8, II, с. 158].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, наповнені глибоким етнокультурним змістом тексти І. Нечуя-Левицького засвідчують, з одного боку, особливості національного світосприймання, національної культури, а з другого – індивідуально-авторське художнє мововираження з пошуками нових мовних явищ, спричинених міжмовними, міжкультурними контактами.

Список використаної літератури

1. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Синтаксичний почерк І. С. Нечуя-Левицького / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // *Культура слова*. – К., 1990. – Вип. 39. – С. 55–59.
2. Єрмоленко С. Етнокультурний та соціальний зміст художньої оповіді Івана Нечуя-Левицького / С. Єрмоленко // *Культура слова*. – К., 2013. – Вип. 79 – С. 6–15.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
4. Їжакевич Г. П. Мова творів І. Нечуя-Левицького / Г. П. Їжакевич // *Курс історії української літературної мови ; за ред. І. К. Білодіда*. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 1 (Дожовтневий період). – С. 435–455.
5. Красавіна В. В. Структурно-семантичні, стилістичні та текстові функції епітета в історичному романі (на матеріалі творів другої половини XIX – першої половини XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Красавіна. – К., 2005. – 20 с.
6. Мацько Л. Художня мовотворчість і наукова діяльність І. Нечуя-Левицького в історії української літературної мови / Л. І. Мацько // *Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного «магістр»*. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 239–249.
7. Муромцева О. Іван Нечуй-Левицький в історії української літературної мови / О. Г. Муромцева // *З історії української літературної мови. Вибрані праці*. – Х., 2008. – С. 149–161.
8. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів : у 10 т. / І. Нечуй - Левицький. – К. : Наук. думка, 1965. – Т. 1–9.
9. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
10. Паламарчук Л. С. Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського / Л. С. Паламарчук. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 94 с.
11. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : [підруч.] / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
12. Русанівський В. М. У слові – вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка) / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 2002. – С. 173–197.
13. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
14. Яворська Г. М. До проблеми формування європейської ідентичності в Україні / Г. М. Яворська // *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. – К., 2008. – С. 269–276.

Мялковская Людмила. Язык художественных произведений И. Нечуя-Левицкого : этнокультурный аспект. В статье анализируется языковое творчество украинского культурного деятеля, классика украинской литературы Ивана Семеновича Нечуя-Левицкого. Этот писатель является внимательным исследователем этнокультурных и социальных явлений, которые дают возможность узнать историю украинского народа. Словоупотребление И. Нечуя-Левицкого репрезентирует определенный синхронный срез украинского литературного языка с его народно-разговорными, книжными, фольклорными источниками, с фиксацией новых языковых явлений, вызванных межъязыковыми и межкультурными контактами, а также поисками индивидуального художественного языкового мышления. Исследуемые художественные тексты – это ценный материал для изучения истории украинского литературного языка второй половины XIX в. с соответствующими явлениями межъязыковой интерференции.

Ключевые слова: история украинского литературного языка, речевое творчество И. Нечуя-Левицкого, индивидуальный стиль, художественное повествование, этнокультурный аспект.

Myalkovska Ludmila. Ethnocultural Linguistic Component in Nechuy-Levytsky's Idiostyle. This article is dedicated to the idiostyle of Ukrainian grate writer, classical author of the end of XIX-beginning of XX century – Ivan Nechuy-Levytsky. It is determined that relevant at that time national identity issues, preservation of distinctive culture and language, which are reflected in author's prose, caused the using of corresponding vocabulary and syntax. Usage I. Nechuy-Levytsky represents a certain section of the synchronous Ukrainian literary language with his popular spoken, book, folk sources, with the fixation of new linguistic phenomena, caused by the international and intercultural contacts, as well as the search for individual artistic language thinking. Test literary texts – is a valuable material for studying the history of Ukrainian literary language of the second half of XIX century with the relevant factors interlingual interference.

Key words: idiostyle, individual style, the history of Ukrainian literary language, ethnocultural sense, language issue, narrative text.

Стаття надійшла до редколегії 13.06.2015

ДИFUЗНІ ПРОЦЕСИ В ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА ПРИКЛАДІ ВАРВАРИЗМІВ МАС-МЕДІЙНИХ ТЕКСТІВ)

У статті проаналізовано слова та словосполучення, запозичені з інших мов, що активно вживаються в мові сучасної української періодики в різному написанні – латиницею та кирилицею, згруповано їх за способами написання, досліджено тематичну спрямованість запозичень у газетному мовленні, визначено їхню стилістичну роль.

Ключові слова: варваризми, стилістична роль, мова української періодики, тематична спрямованість, дифузність лексики.

Постановка наукової проблеми та її значення. Активні соціально-економічні процеси, що відбуваються на початку ХХІ ст. в українському суспільстві, призвели до змін не тільки в економічній, політичній, соціальній сферах, але й у сфері спілкування, що, безумовно, позначилося на функціонуванні та подальшому розвитку мови. «Сучасна українська мовна практика подає широкий спектр нових номінацій, ще не засвідчених словниками, але активно вживаних у різних сферах комунікації. З огляду на це особливої ваги, та навіть гостроти, набуває визначення перспектив усталення таких інновацій в системі мови та доцільності їхньої фіксації в нормативних загальномовних словниках» [5, с. 3]. Процес входження нових номінацій перш за все знаходить своє втілення в публіцистичному стилі як найбільш проникному й відкритому для всіх утворень.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Здебільшого до вжитку носіїв мови входять запозичення, що засвідчує низка новітніх досліджень з іншомовної лексики [1; 2; 3; 4; 7; 8; 11]. Мовознавці простежують етапи та ступені адаптації, визначають тенденції засвоєння, класифікують іншомовні лексеми тощо. «Запозичене слово в публіцистиці, у різних видах і жанрах виявляється засобом інформування й інструментом впливу. Завдяки запозиченням реальність може одержати особливий шифр (код), ціннісну і соціальну орієнтованість, особливу оцінку» [4, с. 7]. В останні десятиріччя мовознавці відзначають навіть «ейфорійний» період функціонування запозичень, тобто надмірне захоплення іншомовними словами [1, с. 117].

Є. А. Карпіловська виокремлює адаптовані та неадаптовані запозичення, так звані вкраплення, які вводять до складу лексикону нові слова і форманти [5, с. 4]. Ми ж окремі запозичення, як нові, так і ті, що давно функціонують у мові, відносимо до варваризмів, які створені за іншомовним зразком, зберігають структурні ознаки чужих мов, по-різному пристосовуючись до фонетики, морфології української мови [9, с. 63].

Мета і завдання статті. У пропонованій статті виокремили ряд слів та словосполук, запозичених з інших мов, що активно вживаються в мові сучасної української періодики в різному написанні – латиницею та кирилицею. Ставимо за **мету** згрупувати їх за способами написання, проаналізувати тематичну спрямованість запозичень у газетному мовленні, визначити їхню стилістичну роль.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Іншомовні слова та словосполучення, уживані в латинському написанні, виділяємо як окрему групу. Більшість цих номінацій подається в словниках іншомовних слів в переліку «Іншомовні слова та вислови, уживані в латинському написанні» [14, с. 768–785]. Серед них: *terra incognita* – лат. невідома земля; невідома галузь [14, с. 785]; *happy end* – англ. щасливий кінець [14, с. 776]; *Finita La comedia!* – франц. настав кінець, крах [14, с. 776]; *mama mia* – італ. моя мама. Зазвичай ці звороти давно функціонують в українській мові. Напр.: «Проте наукова інформація переважно залишається **terra incognita** для суспільства...» («Дзеркало тижня», 8.12.2007); «**Happy end** не американізує стрічку?» («Високий Замок», 14.06.2007); «**Finita La** збори» (заг.) («Дзеркало тижня», 17.06.2006); «Суддів Конституційного суду псує «квартирне питання»... **«Mama mia»** – заволали б на Заході» («Високий Замок», 21.06.2007).

На початку ХХІ ст. цю групу поповнюють нові слова та словосполучення на зразок *look* – англ. мода, стиль, пор.: «Увага! Наймодніший пляжний **look** літа!» («Газета по-українськи», 8.05.2009); *primaries* – англ. попередні вибори, пор.: «Президентська гонка набирає обертів. 5 лютого **primaries** відбулися у 24 штатах» («Україна молода», 7.02.2008); *self made man* – англ. людина, яка сама себе зробила, пор.: «Багатом литовським виборцям подобається Даля, що є класичним взірцем **self made man**» («Дзеркало тижня», 23.05.2009); *npet-a-nopter* – франц. готове плаття; «Осінь стає для українських модників гарячою порою, тільки-но відійшли від тижня **npet-a-nopte** «Сезони моди», як на порозі – «Фестиваль моди «Київський подіум»...» («Україна молода», 15.04.2006).

Серед іншомовних слів та висловів у латинському написанні переважають латинізми та англіцизми, рідше вживають у мові мас-медіа слова і звороти французького та італійського походження. Активне входження англіцизмів в українську та інші слов'янські мови дослідники називають процесом «англійського голосу», який є очевидним і має зростаючий вектор в інформаційно-комунікативному просторі України [4, с. 9–10].

Крім відомих зворотів, в українській періодиці вживають нові одиниці. Здебільшого вони називають поняття та процеси сучасної моди та виборів різних рівнів. Це слова та словосполучення, якими послуговуються переважно представники окремих галузей та видів діяльності, зокрема сфери модельного бізнесу, кіноіндустрії та виборчих кампаній. Хоч іншомовні запозичення, написані латиницею, дослідники не класифікують як варваризми, ми ж відносимо їх саме до цієї категорії лексики. Вони

ускладнюють сприйняття текстового матеріалу, особливо чітко це простежується на прикладі нових номінацій. Зазвичай такі слова і словосполучення невідомі пересічному носієві мови, якщо в реченні немає додаткового пояснення. Входження запозичень до газетного мовлення зумовлене низкою позамовних чинників: демократичними процесами в суспільстві, відсутністю цензурних перешкод, лібералізмом мовних норм у публіцистиці тощо. На початкових етапах освоєння запозичень у латинському написанні простежуємо конфлікт як тлумачень, так і написання. А перенасичення мови іншомовними зворотами неминуче призводить до пуристичних настроїв і в суспільстві, і в колі лінгвістів [1, с. 117].

Окрему групу відомих слів та словосполук становлять ті, що в мові української періодики вживають як в латинському написанні, так і кирилицею. До варваризмів відносимо слова та словосполучення, вжиті і мовою оригіналу, і в кириличній транскрипції [13, с. 132]. Напр.: *know-how* – англ. «знаю як», пор.: «Доцент продемонстрував **know-how** в дії» («Хрещатик», 17.11.2005); «Коли вчишся в інституті, тебе весь час налаштовують на **ноу-хау**...» («Україна молода», 5.06.2009); *déjà vu* – франц. все було, прожите, пор.: «Шуфрич вже передбачив Тимошенко **déjà vu**» («Україна молода», 19.12.2007); «А **дежа вю** – воно ще й тому, що опоненти «помаранчевих» вміло використовують їхні ганджі» («Україна молода», 14.12.2007); *vis-à-vis* – франц. віч-на-віч, пор.: «Підсумком зустрічі стало прохання **vis-à-vis** до Михайла Дорошенка представити матеріали, які лягли в основу резонансної публікації» («Україна молода», 6.06.2006); «Іноді здається, що мій **візаві** живе у двох вимірах...» («Дзеркало тижня», 8.12.2007); *no comments* – англ. без коментарів, пор.: «Водій каже: «Так там же, за поворотом, люди стоять і будуть сидати». **No comments**...» («Народна», 3.11.2007); «Журналісти... наштотують на залізне **ноу коментс** з боку прокуратури» («Україна молода», 26.05.2009); *second hand* – англ. другі руки, пор.: «Гаррі Потер із **second hand** (заг.)» («Вісті», 10.03.2006); «На ринках України **секунд-хенду** більше, ніж нового товару» («Газета по-українськи», 24.20.2008); *status quo* – лат. status quo ante bellum – становище, що існує в який в якийсь певний момент, пор.: «**Status quo** – звичний стан для України протягом останніх років» («Газета по-українськи», 23.04.2008); «...щоб зберегти власний **статус-кво**, Росії необхідно залишитися найпотужнішим і найвпливовішим гравцем...» («Україна молода», 6.06.2006); *reception* – англ. реєстратура, пор.: «Повідомлення для журналіста залишили на **reception**» («Газета по-українськи», 10.08.2008); «На **ресепшені** журналістам підтверджують: пан Самсоненко з дружиною справді зупинилися в готелі» («Україна молода», 10.06.2008); *persona non grata* – лат. небажана особа; пор.: «Учора із Сімферополя відправили **persona non grata** – російського депутата Костянтина Затуліна» («Україна молода», 10.06.2009); «Парад «небажаних» – Сергій Євтушенко фактично став **персоною нон граата** в Москві» («Україна молода», 6.06.2006).

Іншомовні слова, передані кирилицею, навіть ті, що порівняно давно функціонують в українській мові, до цих пір на шпальтах періодичних видань різняться написанням. Такі відомі звороти, як *дежа в'ю*, *статус-кво*, *секонд хенд* та ін. журналісти подають у кількох варіантах. Пор.: «Футбольне **дежа-вю** (заг.) («Народне слово», 12.03.2006); «Думаю, незабаром країна буде переживати **дежавю**...» («Газета по-українськи», 16.05.2006); «Голландське **дежа в'ю** України» («Україна молода», 6.06.2006); «**Дежа вю** по-ірпінські» (заг.) («Україна молода», 12.12.2007); «Чи буде в новій влади сил та впливу, щоб зберегти **статус-кво**?» («День»); «Валютний **статус кво**» («Газета по-українськи», 12.11.2008); «Директорка розповіла про магазини **секонд хенд**» («Газета по-українськи», 10.08.2008).

До групи відомих запозичень з різними варіантами написання постійно додаються нові одиниці на зразок англійського *on-line* (буквально – на лінії, в інтерактивному режимі). «Афікс *лайн*, який ще не має фіксованого написання, сприяє передаванню безперервності процесу виробництва та споживання деяких груп товарів» [4, с. 10]. Є. А. Карпіловська серед трьох варіантів *он лайн*, *он-лайн* і *онлайн* надає перевагу останньому, хоч «Сучасний словник іншомовних слів» подає *онлайн* [14, с. 498]. Приклади з мови української періодики засвідчують «наявність функціонально-стильового розшарування українських відповідників – графічних варіантів цієї англійської словосполучки» [5, с. 14]. Напр.: «Під колективним листом до Президента... стоять підписи багатьох колег... в режимі **on-line**, як кажуть комп'ютерники» («Голос України», 28.07.2005); «Дивитися фільм **онлайн**» («Газета по-українськи», 23.04.2009); «Важко стареньким зрозуміти те **он-лайн!**» («Сільські вісті», 23.12.2008); «Всі «контактні» сайти працюють в режимі **он лайн**» («День», 12.09.2008).

Такі ж не визначені норми у написанні англійського *play off* (буквально грайте). Напр.: «Позавчора ввечері завершилася групова стадія Ліги чемпіонів. Власне, на кону стояли лише дві путівки до **«play off»**, які розіграли в квартетах...» («Україна молода», 14.12.2007); «У 1997 році у **плейв-оф** поступилися хорватам» («Газета по-українськи», 26.06.2006); «...обидва українські клуби пробилися до **«плей-оф»**, а в Єврокубку ФІБА шанси на це має лиш один» («Україна молода», 24.01.2008).

У мові сучасних мас-медіа натрапляємо на низку запозичень – слів, які не викликають особливих дискусій щодо правил оформлення. Такі англіцизми передані в українській мові за правилами транскрипції. Напр.: *promotion* (англ. просування по службі) – *промоушен*; *performance* (англ. виконання, театралізована вистава) – *перформенс*; *portfolio* (англ. портфель) – *портфоліо*, пор.: «...вона [Наталя] займається моїм **promotion**, але жодних особистих стосунків між нами немає...» («Високий Замок», 4.06.2005); «Тепер модним стало робити комусь **промоушен** за гроші» («Газета по-українськи», 14.07.2008); «Недарма один з учасників бієнале

зробив... **performance** – розвісив поперек вулиці «випрані» футболки з написом «Я не буду змінювати світ» («Високий Замок», 14.06.2007); «Приготувати музичний **перформенс** до презентації книжки – справа не з легких» («Україна молода», 4.04.2008); «...багато часу витрачено для зібрання **portfolio** для роботи майстра-лялькаря» («Високий Замок», 14.06.2007); «**Портфоліо** – це лише чотири фото, а мене знають тисячі туристів» («Газета по-українськи», 12.09.2008).

Лексеми, які входять до активного вжитку носіїв мови, поступово «втрачають» в українській мові варіанти англійського написання і відтворюються кирилицею. Напр.: **валд кард** (world card – міжнародна картка), **фронтмен** (front-man – лідер групи музикантів), **оупен** (open – відкритий), **ріал лайф** (real life – справжнє життя), **сітілайт** (city lights – міська інформація), **флешмоб** (flesh-mob – велика група людей, яка влаштовує зібрання в закладі в точно зазначений час по мобільному телефону), **продашн** (production – виробництво), **фаст-фуд** (fast food – швидка їжа), **фастфудний**, **чайлдфрі** (childfree – вільні від дітей) та ін. Напр.: «Переможець турніру, крім призових грошей, отримає **«валд кард»** на виступ у кваліфікації традиційного міжнародного професійного турніру **«Київ оупен»**» («Народна армія», 19.08.2005); «УМ» поцікавилася у **фронтмена** гурту Вадима Красноокого, чи закупив він крем від засмаги для гастролей під кримським сонцем» («Україна молода», 19.07.2008); «...якщо «Інтер» хоче тримати Савіка Шустера, то може отримати його як продукт його власного **продакшну**» («Львівська газета», 5–6.08.2008); «Наступного тижня у Львові встановлять рекламних щитів та десять **сітілайтів**, які популяризуватимуть Євросоюз» («Україна молода», 17.05.2008); «Львівські студенти влаштували **флеш-моб** проти хабарництва» («Україна молода», 24.01.2008); «Боротьба комуністичних і монархістських **«флешмобів»** триває на тлі помпезного відзначення 90-річчя розстрілу Миколи II та його сім'ї» («Україна молода», 19.07.2008); «На відміну від перевертачів пінгвінів покрівельники – це цілком **«ріал лайф»**» («Україна молода», 22.01.2009); «...і всілякої іншої **«фастфудної»** та «вуличної» їжі...» («Дзеркало тижня», 7.03.2009); «Анатолій Божков: «Для молодого організму **фаст-фуд** – найбільш невдалий варіант харчування»» («Україна молода», 21.02.2009); «**Чайлдфрі** – «вільні від дітей», або «добровільно бездітні»...» («Народна», 24.11.2007).

Англіцизми в українській мові вживаються не тільки з метою називання чогось чи передавання якоїсь ознаки або дії, але з настановою на іронію чи навіть сарказм. Так, прикметник **лайт** (light – легкий) послаблює риси, ознаки, властивості предмета чи особи, названої опорним іменником [3, с. 16], у поєднанні з префіксом іншомовного походження **супер-** передає значення найвищої якості чи посилення дії. Здебільшого прикметники **лайт** та **суперлайт** вживали щодо властивостей і якості імпортованих цигарок та інших товарів. Нині ці лексеми виражають іронічне ставлення авторів публікацій до відомих політичних діячів, пор.: «Є такий

жарт: Ющенко – це «Кравчук **лайт**». Тобто легкий як у цигарках... Потім будуть «Кравчук-**суперлайт**», «Кучма-**суперлайт**» («Газета по-київськи», 23.06.2006).

Дослідники іншомовної лексики наголошують на необдуманому використанні «англійських запозичень, що є ознакою певної мовної моди, у той час, як українська лексична система має у своєму арсеналі усталені питомі назви, які є рівнозначні запозиченим неологізмам і здатні передати весь необхідний зміст» [3, с. 6]. Наприклад, відповідником новітнього запозичення *фронтмен* є *лідер*, *продакшн* – *виробництво*, *валд кард* – *міжнародна картка* та ін. У вживанні запозичень, зокрема англіцизмів, «поза професійною сферою або сферою побутування такого різновиду мовлення, – вважає Є. А. Карпіловська, – можна вбачати певну мовну моду нашої доби» [5, с. 3]. Ми ж спостерігаємо «активну моду» на ці слова в мові публіцистики, що призводить до «орозмовлення» газетного тексту та до лібералізації лексичних і стилістичних норм.

Велику групу слів становлять транскрибовані мовні одиниці, тобто коли звуковий склад іншомовних слів точно відтворений українськими літерами [10, с. 716–717]. Здебільшого вони позначають відомі слова з інших мов: звертання (*сер*), вітання (*селям*), крилаті вислови (*лямур*, *тужур*, *шершеляфам*) та інші (*велкам*, *гоу хоум*, *спікай*, *шпрехай*, *гут*, *сінема*, *фейс*). Напр.: «Франція – країна **лямюра**, **тужура** і **шершеляфама**! Тут найкоротше у світі освідчення в коханні» («Народна армія», 19.07.2005); «У Бердянську стріляють у портрети Президента, Прем'єра... палять і по «помаранчевих» лідерах, і по Януковичу. Ось тільки мішені з його **«фейсом»** не завжди вчасно відвозять» («Високий Замок», 5.08.2008); **«Велкам»** чи **«гоу хоум»**? (заг.). Що насправді думає Тимошенко про можливість блокування з «Регіонами» («Україна молода», 1.02.2008); **«Шерше ля Вікторія»** (заг.). Жереб Кубка УЄФА подарував «Динамо» й **«Шахтарю»** візит до Франції» («Україна молода», 21.03.2009); **«І спікай** чи **шпрехай** скільки хочеш (заг.). В ЄС значно знижуються ціни на роумінг» («Україна молода», 24.04.2009).

Такі слова та вислови журналісти часто подають у заголовках публікацій, що привертає увагу читачів. Автори таким чином дають свою оцінку події чи особі, нерідко іронічну. Пор.: **«Щоб у вашій науці все було «гут»** (заг.). («Україна молода», 16.05.2009); **«Селям, бояри!»** (заг.). Цими днями в Криму відбувається подія, наслідки якої можуть відчутно вплинути на розвиток ситуації на півострові...» («Дзеркало тижня», 8.12.2007); **«У «сінема» вже сил нема** (заг.). Чи додасть світла великому кіноекрану міська влада?» («Україна молода», 6.06.2009); **«Сідайте вже, сер!»** (заг.). У підпільному цеху «крутили» майже англійські сигарети» («Україна молода», 6.06.2009).

Навіть серед відомих лексичних одиниць, зафіксованих словниками, натрапляємо в газетних матеріалах на розбіжності в написанні. Хоч мовознавці вважають, що запозичення типу *уїк-енд*, *тінейджер*, *бізнес* та ін.

є найбільш освоєними в українській мові [2, с. 14], англійське *week-end* передають не тільки правильно *уїк-енд*, але й з помилками, пор.: «...інцидент став топ-новиною й залишався головним інформприводом протягом усього **уїк-енду** та понеділка» («Україна молода», 22.01.2008); «Двоє щасливців, які куплять коробку цукерок із виграшним квитком, проведуть романтичний **вікенд** в екзотичній країні» («Газета по-українськи», 1.02.2008). Такі слова здебільшого виконують аксіологічну функцію [11, с. 9], що збагачує мову оцінними й експресивними засобами, надають публіцистичним текстам розмовності. Дослідники простежують тенденції до утворення нових дієслів від основ іншомовного походження, які набувають навіть метафоричного значення (*відфейсувати*) [3, с. 15]. Від лексеми *уїк-енд* також утворено дієслово з ядерною семою «відпочити», яке має розмовний характер, напр.: *відуїк-ендувати*, *відуїкендувати*, пор.: «Травневі свята **відуїк-ендували** в Туреччині» («Газета по-українськи», 14.05.2009); «**Відуїкендувати** не вдалося, зіпсувалася погода» («День», 23.08.2008).

Є. А. Карпіловська запозичення типу *месидж*, *SMS* та похідні від них називає вкрапленнями [5, с. 4; 6, с. 24]. Напр.: «Їхні **«месиджі»** важко звести до якогось спільного знаменника, вони дуже суперечливі й багатозначні» («Україна молода», 19.04.2006); «Молодь сьогодні часто користується **SMS-ками**» («День», 15.06.2008). На основі слів-вкраплень утворюються і нові номінації та okazіоналізми. Так, аббревіатуру *SOS* (радіосигнал лиха) обіграють у заголовку щодо порівнянь із небезпекою Світової Організації Торгівлі та в складі власної назви, а *SPA* (місце відпочинку з мінеральною водою) у складі okazіональних лексеми, напр.: «**SOS?** Ні – *COT!*» (заг.) («Новий кур'єр», червень, 2007); «У Харківському художньому музеї Микола Рідний із групою **«SOSka»** збирається за допомогою перформансів переосмислити традиційні форми музейної експозиції» («Україна молода», 16.05.2009); «**SPA?** **SPA...** *SPAcibi!*» (заг.) («Дзеркало тижня», 12.01.2008).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Сучасне українське газетне мовлення активно послуговується запозиченнями, переважно англо-американського походження, що зумовлене позамовними чинниками: демократичними процесами в суспільстві, співпрацею з іноземними державами, відсутністю цензури тощо. Виділяємо кілька груп іншомовних слів та словосполучень: 1) ті, що відтворюються латиницею; 2) ті, що пишуться і латиницею, і кирилицею; 3) транскрибовані одиниці. Простежуємо тенденцію до подальшого використання в мові періодики слів-вкраплень, зокрема у складі власних назв та okazіоналізмів.

Запозичення найчастіше передають поняття, ознаки та процеси моди, кіноіндустрії, виборчих і новітніх технологій. У заголовкових комплексах газет іншомовні слова слугують іронічним прийомом, а також

спричиняють лексичні дифузні процеси та збагачують мову оцінно-експресивними засобами.

Слова та вислови, вжиті в латинському написанні та транскрибовані одиниці, розглядаємо як варваризми. Частина з них, зокрема ті, що подаються кирилицею, надають публіцистичному стилю розмовності, зазвичай вони не мають усталених норм у написанні. Запозичення, вжиті мовою оригіналу, нерідко ускладнюють сприйняття інформації носіями мови, що потребує подальшого вивчення та уніфікування.

Список використаної літератури

1. Архипенко Л. М. Етапи і ступені адаптації іншомовних лексичних запозичень в українській мові (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.) : [моногр.] / Л. М. Архипенко. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2008. – 168 с.
2. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові : етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. М. Архипенко. – Харків, 2005. – 20 с.
3. Битківська Я. В. Тенденції засвоєння і розвитку семантики англізмів у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Я. В. Битківська. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
4. Дружин Г. В. Сучасні лексичні запозичення: прагматика, семантика, соціолінгвістика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Г. В. Дружин. – Дніпропетровськ, 2006. – 19 с.
5. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону : чинники стабілізації інновацій / Євгенія Карпіловська // Українська мова. – 2007. – № 4. – С. 3–15.
6. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону : чинники стабілізації інновацій / Євгенія Карпіловська // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 24–35.
7. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Л. П. Кислюк. – К., 2000. – 17 с.
8. Кочан І. М. Системність, динаміка, кодифікація слів з міжнародними кореневими компонентами в сучасній українській мові : автореф. дис. ... док. філол. наук : 10.02.01 / І. М. Кочан. – К., 2006. – 39 с.
9. Ленець К. В. Варваризм // Українська мова : енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – [3-те вид., зі змін. і допов.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 63.
10. Прадід Ю. Ф. Транскрипція // Українська мова : енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – [3-те вид., зі змін. і допов.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 716–717.
11. Сімонок В. П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу: автореф. дис. ... док. філол. наук : 10.02.01 / В. П. Сімонок. – Харків, 2002. – 36 с.
12. Ставицька Л. Український жаргон. Словник : Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
13. Сучасна українська мова : довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко ; [за ред. О. Д. Пономаріва]. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Либідь, 1996. – 320 с.
14. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / [укл.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.

Навальная Марина. Диффузные процессы в лексике украинского языка (на примере варваризмов масс-медийных текстов). В статье проанализированы слова и словосочетания, заимствованные из других языков, которые активно употребляются в языке современной украинской периодики в различном написании – латиницей и кириллицей, сгруппировали их по способам написания, проанализировали тематическую направленность заимствований в газетном вещании, определили их стилистическую роль.

Охарактеризованы заимствования преимущественно англо-американского происхождения, обусловленные внеязыковыми факторами: демократическими процессами в обществе, сотрудничеством с иностранными государствами, отсутствием цензуры и тому подобное. Выделено несколько групп иностранных слов и словосочетаний: 1) воспроизведённые латиницей; 2) написанные и латиницей, и кириллицей; 3) транскрибированные единицы. Прослежено и описано использование в языке периодики слов-вкраплений, в частности в составе имен и неологизмов.

Ключевые слова: варваризмы, стилистическая роль, язык украинской периодики, тематическая направленность, диффузность лексики.

Navalna Maryna. Diffusion Processes in the Vocabulary of the Ukrainian Language (for Example, Barbarisms of Mass Media Texts). In the article the words and phrases, borrowed from other languages, are actively used in the modern Ukrainian language periodicals in a different spelling - Roman and Cyrillic, they were grouped by way of writing, analyzed the thematic unity of borrowing in the newspaper, determined their stylistic role.

Characterized borrowing mainly of Anglo-American origin are caused by extralinguistic factors: the democratic processes in the society, cooperation with foreign countries, the lack of censorship and the like. There are several groups of foreign words and phrases: 1) those that are reproduced in Roman; 2) those that are written in Roman, and Cyrillic; 3) transcribed units. It was traced and described the use of neologisms in the language of periodicals, in particular, in the composition of names.

Key words: barbarisms, stylistic role, language of Ukrainian periodicals, thematic focus, vocabulary diffusivity.

Стаття надійшла до редколегії 14.04.2015

удк 811.161.2'282.2'373.611'373.231(477.82)

Оксана Нестерчук

СЛОВОТВІР ЖІНОЧИХ ВАРІАНТІВ ІМЕН У ПРИБУЗЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано творення жіночих варіантів імен прибужан, що постали внаслідок суфіксації від повної та усіченої основи офіційних імен, усічення та усічено-суфіксальних способів з їх різними комбінаціями. Крім цього, виявлено деривати лексичного творення. Зафіксовано одиничні варіанти, що належать конкретному носієві імені з найрізноманітнішими засобами вираження.

Ключові слова: жіночі варіанти імен, пестливі, збільшено-згрубілі, нейтральні суфікси, продуктивні типи.

Давно вже помічено, що мовлення жінок-діалектоносіїв досить відчутно відрізняється від чоловічого, що засвідчують і словотвірні варіанти особових власних імен. У розмовах чи то з близькими, чи з незнайомими людьми жінки більш багатослівні та говіркіші за чоловіків. Їхньому мовленню властива емоційність та багата синонімія, виразніша описовість, здатність до творення нових слів, зокрема okazіonalіzmів. Усе це можна простежити і серед варіантів особових власних імен.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі в кожному регіоні України популярні різні офіційні імена та їхні словотвірні варіанти, крім цього, існує ще й «мода». Одні з імен продуктивні на одній території, а інші малопродуктивні або зовсім не функціонують з такими формантами, тому дослідження неофіційних імен дозволяє виділити оригінальні словотвірні типи кожного регіону.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Прибузькі говірки побутують на території Іваничівського, Володимир-Волинського, Любомльського та Шацького районів Волинської області і сусідять з говірками по той бік Західного Бугу на території Республіки Польща, що, безперечно, привнесло свій відбиток і в місцевий іменник. Словотвір варіантів імен цієї території малодосліджений, частково матеріал з цього регіону вміщений у «Словнику варіантів власних імен північно-західної України» [2] та проаналізований у статті «Варіанти власних імен у прибузьких говірках» С. К. Богдан [1] з декількох населених пунктів Шацького району.

Пропоновані варіанти власних особових імен записано експедиційним методом у 17 населених пунктах чотирьох районів Волинської області упродовж 2010–2011 років.

Мета дослідження – словотвірний аналіз власних варіантів імен прибужанок. Жіночий прибузький іменний репертуар здебільшого збігається із загальноукраїнським іменним творенням, однак він варіюється, виявляючи свою специфічну особливість. Крім цього, зафіксовано одиничні варіанти імен, ужиті для ідентифікації особи.

У зв'язку з визначеною метою, поставлено **завдання**: визначити способи творення варіантів особових імен, акцентуючи увагу на загальноновживаних та ідентифікаційних словотворчих засобах; встановити продуктивність словотвірних типів неофіційних іменних назв. Виявити одиничні варіанти імен, вжиті для ідентифікації особи та запозичення з інших мов.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

Суфіксація варіантів жіночих імен від повних основ

Цей спосіб досить продуктивний для творення жіночих варіантів імен, для якого використані такі суфікси:

-ечк-а: Мар'їечка (Мшв Лбм); **-к-а:** Варварка, Васил'інка, В'їрка || В'єрка, В'єрун'ка, Галінка, Ган:ус'ка, Гурп'єнка, Збіка, Ірінка || Йарінка, Йєвка, Калінка, Катирінка, Лариска, Л'удм'їлка, Марінка, Мар'їка, Мар'їанка, Мутрун'ка, Над'їка, Н'інка, Оксєн'ка || Оксінка, Олєнка || Ул'єнка || Вул'єнка, Павл'інка, Пол'інка, Русланка, Св'їтланка, Солом'їка, Соф'їка, Степан'їка < Степанія, Тамарка, Тет'анка, Ул'анка, Федорка, Христінка (у багатьох н.пп.); **-он'к-а:** В'їрон'ка (Млт Ів), Галінон'ка (Брж Лбм), Йарінон'ка (Бжн Ів), Катерінон'ка (Мшв Лбм), Оксанон'ка (Бжн Ів, Брж Лбм), Св'їтланон'ка (Бжн Ів), Тамарон'ка (Бжн Ів), Тет'анон'ка (Бжн Ів), Христінон'ка (Бжн Ів); **-ох-а:** Мартіоха (Збж, Мшв, Мшн Лбм, Плм, Свт Шц); **-очк-а:** В'єрочка (Млт Ів), Галіночка (Бжн Ів, Глв Лбм), Ган:очка (Глв Лбм), Іріночка || Йаріночка (Бжн Ів), Оксаночка (Бжн, Млт Ів, Лск В-В, Брж, Глв Лбм), Олєночка (Брж, Мшв Лбм), Павл'іночка (Глв Лбм), Св'їтланочка (Бжн Ів), Тамарочка (Бжн Ів, Лск В-В), Тєкл'очка (Свт Шц), Тет'аночка (Бжн Ів), Ул'аночка (Свт Шц), Христ'єночка (Бжн, Млт Ів, Свт Шц); **-ошк-а:** Мартіошка (Збж, Мшн Лбм); **-ул'-а:** В'їрул'а (Мшв Лбм), Ін:ул'а (Мшв Лбм), Н'їнул'а (Уст В-В); **-ун-а:** В'їрун'а (Млт Ів, Збж, Мшв, Лбм), Йєвун'а (Мшн Лбм); **-ус'-а:** Ал:ус'а (Бжн Ів), В'єрус'а || В'їрус'а (Млт Ів, Мшв Лбм), Ган:ус'а (Бжн Ів), Мартус'а (Мшн Лбм), Н'їнус'а (Бжн Ів, Уст В-В), Оленус'а (Мшв Лбм); **-ц'-а:** Гал'ц'а (Збж Лбм), Йєвц'а (Лтв Ів, Мшн Лбм), Н'їнц'а (Збж Лбм), Тамарц'а (Бжн Ів, Свт Шц); **-чик:** В'їрчик (Млт Ів, Мшв Лбм), В'їрунчик (Млт Ів, Мшв Лбм), Гал'їнчик (Млт Ів), Мар'їчик (Мшв Лбм), Над'їчик (Млт Ів), Оксінчик (Млт Ів), Солом'їчик (Млт Ів).

Виявлено 11 суфіксів, які вживані також і в інших регіонах. Серед них **-ох-а**, **-ул'-а** надають згрубілості варіантам імен, інші – пестливості.

Суфіксація варіантів жіночих імен від усічених основ

Ще більшу активність виявляють суфікси для творення варіантів імен прибужанок від усічених основ, пор.:

-ав-а: Л'убава (Свт Шц); **-ан'-а:** Л'убан'а (Лск В-В), Ол'ан'а (Брж Лбм); **-ар-а:** Жен'ара (Злс Шц); **-ас'-а:** В'їкас'а < Віка < Вікторія (Мшв Лбм); В'їтас'а (Мшв Лбм), Йул'ас'а (Бжн Ів), Настас'а (Брж Лбм); **-аш-а:** Л'убаша (Мшн Лбм), Ман'аша (Мшв Лбм); **-дз'-а:** Гандз'а (Лтв, Млт Ів, Глв, Збж, Ст Смл Лбм, Злс, Плм Шц), Л'одз'а < Ліда (Бжн Ів), Н'їндз'а (Ст Смл); **-з'-а:** Нáz'а

< Надя (Грх, Збж Лбм); **-ен'к-а:** Гал'усен'ка (Бжн Ів), Катрусен'ка (Брж Лбм), Л'усен'ка < Люся < Олюся (Бжн Ів), Олен'ка (Бжн Ів, Лск В-В, Глв Лбм), Ол'унен'ка < Олюня (Бжн Ів), Ол'усен'ка < Олюся (Бжн Ів); **-ечк-а:** Галечка (Бжн Ів), Ксєнечка (Бжн Ів), Л'усечка < Люся < Людмила (Бжн Ів), Олечка (Бжн Ів, Лск В-В), Ол'унечка (Бжн Ів), Св'ітусечка (Млт Ів), Соф'їйечка (Мшв Лбм), Тán'ечка (Бжн Ів, Свт Шц), Хрїстечка (Бжн Ів); **-ик:** Іруськ < Іруся (Мшв Лбм), Машик (Мшв Лбм), Тан'ушик (Мшв Лбм); **-ин-а:** Ганусіна < Гануся (Млт Ів), Марусіна < Маруся (Лск В-В, Брж, Глв, Мшв Лбм); **-инк-а:** Ол'ушинка (Брж Лбм), Тан'ушин'ка (Брж Лбм); **-ис'к-о:** Вал'опис'ко < Вальопа < Валя (Мшв Лбм); **-ишч-е:** Л'єнишче (Брж Лбм), Оксанишче (Брж Лбм); **-ік-а:** Сол'іка < Соля < Соломія (Млт Ів); **-іс'к-а:** Ган'іс'ка < Аніса (Нв Лшн Ів, Глв Лбм); **-іц-а:** Ман'іца < Маня (Збж Лбм); **-ічк-а:** Гán'ічка (Млт Ів), Ірун'ічка (Брж Лбм), Ірусьічка (Брж Лбм), Йул'ічка (Млт Ів, Мшв, Ст Смл Лбм), Л'іл'ічка (Нв Лшн Ів), Мán'ічка (Мшв Лбм), Мар'їчка < Мар'я < Марія (Глв Лбм), Ол'ічка (Брж, Ст Смл Лбм), Тán'ічка (Лск В-В, Брж, Глв, Ст Смл Лбм); **-ин'к-а (-ін'к-а):** Кát'ін'ка (Нв Лшн Ів, Брж Лбм), Л'іл'ін'ка (Нв Лшн Ів), Марусин'ка < Маруся (Брж Лбм), Нád'ін'ка (Млт Ів, Брж Лбм), Нást'ін'ка (Брж, Глв Лбм), Ол'ін'ка (Брж Лбм); **-к-а:** Ан'іс'ка < Аніся < Онисія, Антос'ка, Вáл'ка, Вал'ушка, Вáс'ка < Вася < Василина, В'ікушка, Гáл'ка || Гáлка, Гал'ун'ка, Гал'ус'ка, Гán'ка, Гул'ка < Уляна, Дун'ка < Євдокія, Дус'ка < Євдокія, Жén'ка, З'ін'ка < Зінаїда, Зон'ка < Софія, Зос'ка, Їрка, Ірун'ка, Іруська, Йевгєн'ка, Йул'ка, Йухімка, Кáс'ка < Катерина, Кát'ка, Клáвка, Ксєн'ка, Л'ідка, Л'ідус'ка, Л'інка < Аліна, Л'убка, Л'удка, Мán'ка, Марус'ка, Мирос'ка, Мот'ка, Нád'ка, Над'ус'ка, Над'ушка, Настáс'ка, Натáлка, Нátка < Наталія, Нél'ка, Ол'ка || Гóл'ка, Оріс'ка, Палáжка < Пелагія, Пóл'ка < Поліна, Пр'іс'ка < Єфросинія, Ра́йка, Ріпка < Горпина, Сán'ка < Оксана, Св'етка, Св'етулка, Сón'ка, Стéпка, Тán'ка, Тан'ус'ка, Тан'ушка, Тóмка, Тón'ка, Фán'ка < Фаїна, Федос'ка < Феодосія, Фрос'ка < Фрося < Єфросинія (у багатьох н.пп.); **-ок:** Л'єно́к (Брж, Мшв Лбм); **-ок-а:** Гал'о́ка (Збж Лбм); **-он-а:** Наст'о́на (Брж Лбм); **-он'к-а:** В'ітон'ка (Бжн Ів), Гал'у́тон'ка (Бжн Ів), Гáлон'ка (Бжн Ів), Їрон'ка (Бжн Ів), Л'удон'ка (Бжн Ів), Ксєнон'ка (Бжн Ів), Натáлон'ка (Бжн, Нв Лшн Ів, Брж, Мшв Лбм), Ол'у́тон'ка (Бжн Ів), Тóмон'ка (Бжн Ів); **-оп-а:** Вал'о́па (Мшв Лбм); **-ос'-а:** Ган'о́с'а (Збж Лбм); **-ох-а:** Вал'о́ха (Мшв Лбм), Гал'о́ха (Глв Лбм), Гандз'о́ха (Глв Лбм), Кат'о́ха (Брж, Мшв Лбм), Ман'о́ха (Збж Лбм), Надз'о́ха (Грх Лбм), Наст'о́ха (Брж, Глв Лбм), Тан'о́ха (Брж Лбм); **-оц-а:** Гал'о́ца (Збж, Ст Смл Лбм); **-очк-а:** Вáл'очка (Мшв Лбм), В'іточка (Бжн Ів, Мшв Лбм), Гáлочка (Бжн, Млт Ів, Лск В-В, Брж, Глв Лбм), Гал'у́точка (Бжн Ів), Гán'очка (Глв Лбм), Їрочка (Бжн Ів, Глв, Мшв Лбм), Йул'очка (Мшв Лбм), Ксáночка (Бжн Ів, Мшв Лбм), Л'ідочка (Лск В-В, Мшн Лбм), Л'єночка (Нв Лшн Ів, Брж, Грх, Мшв, Мшн Лбм, Свт Шц), Л'убочка (Лск В-В), Л'удочка (Млт, Нв Лшн Ів), Мán'очка < Маня < Марія (Брж, Глв, Грх, Мшв Лбм), Натáлочка (Бжн, Млт, Нв Лшн Ів, Лск В-В, Глв, Мшв Лбм), Нátочка (Мшв Лбм), Ол'у́точка (Бжн Ів), Св'єточка (Нв Лшн Ів, Лск В-В), Тán'очка (Брж Лбм), Тóмочка (Бжн Ів, Лск В-В); **-ошк-а:** Гал'о́шка

(Мшв, Ст Смл Лбм); **-ул'-а:** *В'іку́л'а* < Віка < Вікторія (Брж, Мшв Лбм), *В'іту́л'а* < Віта < Вікторія (Мшв Лбм), *Св'ету́л'а* (Свт Шц), *Тому́л'а* < Тома < Тамара (Бжн Ів); **-ун'-а:** *Валу́н'а* (Грх, Мшв, Мшн, Столинські Смолярі Лбм), *В'іку́н'а* < Віка < Вікторія (Брж, Мшв Лбм), *Галу́н'а* (Млт Ів, Лск, Уст В-В, Брж, Грх, Мшн, Столинські Смолярі Лбм), *Гандз'у́н'а* (Злс Шц), *Гол'у́н'а* || *Ул'у́н'а* < Оля (Бжн, Млт Ів, Лск В-В, Брж, Грх Лбм), *Іру́н'а* (Бжн Ів, Лск В-В, Мшв Лбм), *Кату́н'а* (Лск В-В, Грх, Мшв Лбм), *Л'іду́н'а* (Збж Лбм), *Ман'у́н'а* (Збж Лбм), *Над'у́н'а* (Млт Ів, Уст В-В), *Насту́н'а* (Бжн Ів, Брж, Зпл, Мшн Лбм), *Натал'у́н'а* (Млт Ів), *Наташу́н'а* (Лск В-В), *Св'іту́н'а* (Грх Лбм), *Теклу́н'а* (Свт Шц), *Тому́н'а* (Бжн Ів), *Христу́н'а* (Бжн Ів); **-ур-а:** *Над'у́ра* (Ст Смл Лбм); **-ус'-а:** *Валу́с'а* (Млт Ів, Мшв Лбм), *Вару́с'а* (Мшн Лбм), *В'іку́с'а* (Брж, Мшв Лбм), *Галу́с'а* (Лск В-В, Млт Ів, Брж Лбм), *Гану́с'а* (Млт Ів, Мшн, Ст Смл Лбм), *Іру́с'а* (Бжн Ів, Лск В-В, Брж, Глв, Мшв, Мшн Лбм), *Катру́с'а* (Нв Лшн Ів, Лск В-В, Брж, Грх, Мшв, Мшн Лбм), *Л'ену́с'а* (Бжн Ів, Мшв Лбм), *Л'іду́с'а* (Збж Лбм), *Л'ілу́с'а* (Нв Лшн Ів), *Л'ін'у́с'а* < Ліна < Аліна (Лск В-В), *Л'уду́с'а* (Бжн Ів), *Ман'у́с'а* < Маня < Марія (Лск В-В), *Над'у́с'а* (Млт Ів, Брж Лбм), *Насту́с'а* (Брж, Глв, Збж Лбм, Свт Шц), *Нату́с'а* < Ната < Наталія (Млт Ів, Лск В-В, Брж, Глв, Мшв Лбм), *Олу́с'а* (Бжн, Млт Ів, Брж, Глв Лбм), *Св'іту́с'а* (Млт Ів), *Тан'у́с'а* (Лск В-В, Брж, Грх Лбм), *Тому́с'а* (Бжн Ів), *Христу́с'а* (Бжн, Млт Ів); **-ут-а:** *Ану́та* (Збж, Мшн Лбм), *Галу́та* (Бжн Ів), *Олу́та* (Бжн Ів); **-ух-а:** *Валу́ха* (Мшв Лбм), *Кату́ха* (Млт Ів, Брж, Мшв Лбм), *Над'у́ха* (Млт Ів), *Насту́ха* (Брж Лбм), *Олу́ха* (Глв Лбм), *Тан'у́ха* (Млт, Нв Лшн Ів, Уст В-В, Глв, Мшв Лбм), *Христу́ха* (Млт Ів); **-уш-а:** *Валу́ша* (Млт Ів, Мшв, Мшн, Ст Смл Лбм), *В'іку́ша* (Брж Лбм), *Кату́ша* (Брж, Мшв, Мшн Лбм), *Над'у́ша* (Бжн, Млт Ів), *Насту́ша* (Брж Лбм, Свт Шц), *Олу́ша* (Брж Лбм), *Тан'у́ша* (Бжн, Млт Ів, Глв, Мшв, Ст Смл Лбм); **-ц'-а:** *Га́л'ц'а* (Збж Лбм), *І́нц'а* (Мшв Лбм), *І́рц'а* (Мшв Лбм), *Йу́л'ц'а* (Мшв Лбм), *Л'у́бц'а* (Збж, Мшн Лбм), *Олу́нц'а* (Брж Лбм); **-ч-а:** *Та́н'ч'а* (Мшв Лбм); **-чик:** *Валу́нчик* (Млт Ів), *В'іку́нчик* (Мшв Лбм), *В'іту́л'чик* (Мшв Лбм), *І́рчик* (Лск В-В, Глв, Мшв Лбм), *Іру́нчик* (Мшв Лбм), *Йу́л'чик* (Млт Ів, Мшв Лбм), *Л'е́нчик* (Нв Лшн Ів, Брж, Мшв Лбм), *О́л'чик* (Брж Лбм), *Та́н'чик* (Мшв Лбм); **-ш-а:** *І́рша* < Іра (Мшв Лбм).

Для творення демінутивних варіантів використано 23 суфікси, що надають імені здрібніло-пестливий відтінок у значенні: *-ав-а, ан'-а, -ас'-а, -аш-а, -ен'к-а, -ечк-а, -ик, -ин-а, -инк-а, -ічк-а, -ин'к-а, -к-а, -ок, -он'к-а, -очк-а, -ошк-а, -ул'-а, -ун'-а, -ус'-а, -ут-а, -уш-а, -ц'-а, -чик*; 13 суфіксів із згрубілим відтінком: *-ар-а, -дз'-а, -ис'к-о, -ишч-е, -ік-а, -іц-а, -ок-а, -он-а, -оп-а, -ос'-а, -ох-а, -оц-а, -ч-а*. Нейтральними щодо емоційного забарвлення варіанти імен із суфіксами *-з'-а (Л'і́з'а), -ух-а (Валу́ха, Над'у́ха, Тан'у́ха), -ш-а (І́рша)*.

Афере́за та афере́за із суфіксацією в утворенні жіночих варіантів імен

Виявлено всі три способи усічення офіційних імен (афере́за, синко́па, апоко́па) та їхні різні комбінації. Усічення імені відбувається у довгих офіційних іменах, де найчастіше відпадає початковий голосний та кінцевий *-ія*, як результат цього процесу жіночі варіанти імен послідовно мають закінчення *-а* (орфографічно *а* та *я*).

Ксén'а < Оксеня (Лск В-В, Ст Смл Лбм), *Л'іна* < Аліна (Лск В-В), *Н'іла* < Неоніла (Зпл Лбм), *Н'ус'а* < Гануся (Мшн Лбм), *Н'уха* < Танюха (Мшв Лбм), *Н'уша* < Танюша (Мшв Лбм), *Сán'а* < Оксана (Бжн, Лтв Ів), *Тán'а* (Лск В-В, Грх, Зпл, Мшв, Ст Смл Лбм В).

-к-а: *Лейánка* || *Л'йánка* < Уляна (Злс, Плм Шц).

Афере́за з різними комбінаціями в утворенні жіночих варіантів імен

Настás'а < Анастасія (Збж Лбм), *Пр'іс'а* < Єфросинія (Збж Лбм), *Фрós'а* < Єфросинія (Збж Лбм, Свт Шц).

-к-а: *Га́нка* < Агафія (Бжн Ів, Збж Лбм, Злс, Пдм, Плм, Свт Шц), *Фрós'ка* < Єфросинія (Бжн Ів); **-н'-а:** *Ду́н'а* < Євдокія (Уст В-В, Плм, Свт Шц); **-с'-а:** *Ду́с'а* < Євдокія (Свт Шц).

Синко́па в утворенні жіночих варіантів імен

Лéс'а < Лариса (Бжн, Лтв Ів, Мшв Лбм, Злс, Пдм, Плм, Свт Шц), *Нéл'а* < Неоніла (Лтв Ів, Злс, Плм Шц), *Н'ус'а* < Наталюся (Брж Лбм), *Н'уша* < Наталюша (Брж Лбм), *Ру́л'а* < Руслана (Глв Лбм), *Фа́н'а* < Фаїна (Бжн Ів).

-а (суфікс-флексія): *А́с'а* < Анастасія (Брж, Мшн Лбм), *В'іта* < Вікторія (Бжн Ів, Брж Лбм), *По́л'а* < Павліна (Глв Лбм).

Апоко́па з різними комбінаціями в утворенні жіночих варіантів імен

-а (суфікс-флексія): *Ан'іс'а* < Анісія, *Ва́л'а*, *Ва́р'а*, *Ва́с'а*, *Вас'іл'а* < Василина, *Га́л'а*, *Га́н'а*, *Да́ра* < Дарина, *Да́р'а*, *З'іна*, *І́ра*, *Йевге́н'а*, *Йевдо́ха* < Євдокія, *Йу́л'а*, *Йуху́ема*, *Ка́т'а*, *Кате́ра* < Катерина, *Ка́тр'а*, *Кла́ва*, *Ла́ра* < Лариса, *Л'іда*, *Л'уба*, *Л'уда*, *Ма́р'а* < Марія, *М'іл'а* < Меланія, *М'іра*, *Миро́с'а*, *Мо́т'а* < Мотрона, *Мо́тр'а*, *На́д'а*, *На́та*, *Ната́л'а*, *О́л'а*, *Пала́з'а* < Пелагія, *Пара́с'а*, *Пара́ска*, *По́л'а* < Пелагія, *По́л'а* < Поліна, *Ра́йа*, *Св'е́та*, *Сла́ва* < Ярослава, *Со́л'а* < Соломія, *Сте́па*, *Тайі́с'а*, *То́ма*, *Федо́с'а* < Феодосія, *У́л'а* || *Гу́л'а* < Уляна, *Уст'а* < Устима, *Хри́ст'а* (у багатьох н.пп.); **-ин-а:** *Степані́на* < Степанія (Злс, Плм, Свт Шц); **-ис'-а:** *Марі́с'а* < Марія (Лск В-В, Мшв, Мшн Лбм); **-к-а:** *Анто́н'ка* || *Анту́н'ка* < Антоніна (Мшн Лбм, Свт Шц), *Ва́рка* (Грх, Мшн Лбм, Злс, Пдм, Плм, Свт Шц), *Васил'і́ка* (Плм Шц), *Да́рка* (Бжн, Лтв Ів, Грх, Мшн Лбм), *До́мка* || *Ді́мка* (Бжн, Лтв Ів, Пдм, Свт Шц), *Мар'і́чка* (Млт Ів, Лск В-В, Мшв Лбм, Ст Смл Лбм), *Пала́жка* (Бжн, Лтв Ів, Збж Лбм) (пройшла заміна ж на ш), *Соло́мка* (Млт Ів), *Степан'і́ка* (Плм Шц), *Степа́нка* (Лтв Ів, Грх Лбм); **-н'-а:** *Зо́н'а* < Софія (Уст В-В), *Ма́н'а* (Бжн, Лтв, Млт, Нв Лшн Ів, Лск, Уст В-В, Брж, Глв, Грх, Збж, Мшв, Ст Смл Лбм), *Пала́гна* (Збж Лбм), *Пара́н'а* (Збж Лбм), *Со́н'а* (Бжн, Лтв Ів, Уст В-В, Свт Шц); **-с'-а:** *Анто́с'а* < Антоніна (Плм Шц), *Гал'і́с'а* < Галина (Мшн Лбм), *Зо́с'а* < Зоя, Софія (Уст В-В, Мшв Лбм, Злс, Плм, СвтШц), *Йарі́с'а* (Бжн Ів, Мшн Лбм), *Ка́с'а* (Бжн Ів, Брж Лбм), *Л'ус'а* (Бжн, Лтв, Млт, Нв Лшн Ів, Ст Смл Лбм, Свт Шц), *Орі́с'а* < Орина (Свт Шц), *То́с'а* < Тоня (Мшн Лбм); **-ун'-а:** *Вару́н'а* < Варка < Варвара (Грх Лбм), *Гру́н'а* < Грипина, Горпина (Збж Лбм), *Ксу́н'а* < Ксеня (Брж, Глв Лбм), *Мару́н'а* < Марія (Брж Лбм); **-ус'-а:** *Йару́с'а* < Ярина (Бжн Ів), *Мару́с'а* (Бжн, Лтв, Нв Лшн Ів, Лск, Уст В-В, Брж, Глв, Грх, Збж, Мшв, Ст Смл Лбм, Пдм, Плм, Свт Шц), *Павлу́с'а* < Павлина (Лтв Ів); **-ут-а:** *Окс'у́та* < Оксана (Брж Лбм); **-х-а:** *Йевдо́ха* || *Йівдо́ха* < Євдокія (Бжн Ів,

Мшн Лбм), *Хрі́ха* < Христя (Мшн Лбм); **-ц'-а:** *Ва́рц'а* < Варвара (Мшн Лбм), *Га́пц'а* < Гапка (Збж Лбм), *Да́рц'а* < Дарка < Дарія (Грх Лбм), *До́мц'а* < Домна (Плм Шц), *Та́ц'а* < Таня (Грх Лбм); **-ш-а:** *Йі́вдо́ша* < Явдоха (Мшн Лбм), *Па́ша* < Парася < Парасковія (Збж Лбм); **-шк-а:** *Анто́шка* < Антоніна (Бжн Ів), *Йевдо́шка* || *Йавдо́шка* || *Йі́вдо́шка* < Явдоха (Мшн Лбм, Свт Шц), *Мела́шка* || *Мала́шка* < Меланія (Бжн, Лтв Ів, Злс, Пдм, Плм, Свт Шц), *Мару́шка* < Маруся < Марія (Млт Ів, Глв Лбм), *Фі́до́шка* < Федося < Феодосія (Збж Лбм).

Отже, серед усічень із суфіксацією найбільшу продуктивність виявляє суфікс *-а* (суфікс-флексія), *-к-а*, *-с'-а*, *-шк-а*.

Зауважимо, що для творення чоловічих варіантів імен використано значно меншу кількість словотворчих засобів, пор.: продуктивні суфікси: *-к-о*, *-с'*, *-шк-о*, малопродуктивні суфікси *-ік*, *-н'*, *-х-а*, *-ш-а*, *-шк-о*, всі інші непродуктивні.

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Антропонімікон досліджуваної території вирізняється різноманітністю варіантів жіночих імен. Кожен варіант, утворений за допомогою суфіксації та усічення з комбінаціями, збагачений пестливими, згрубілими чи нейтральними суфіксами, що найчастіше стосуються конкретних носіїв імені. Більшість таких варіантів жіночих імен ідентифікують конкретну особу (напр.: *Вал'о́на*, *Ва́рц'а*, *Васил'і́ка*, *Гал'і́с'а*, *Гал'о́ца*, *Ган'о́с'а*, *Да́рц'а*, *До́мц'а*, *Та́ц'а*, *Лейа́нка*, *Ман'і́ца*, *Марі́с'а*, *Наст'о́на*, *Н'у́с'а* < Гануся, *Н'у́ха* < Танюха, *Соло́мка*, *Степан'і́ка*, *Та́н'ч'а*, *Та́ц'а*, *Хрі́ха* та ін.).

Серед зафіксованого матеріалу виявлено запозичення з російської мови у мовленні молодшого та середнього покоління (напр., *Аня*, *Даша*, *Ксюша*, *Лена*, *Паша*, *Саша* та ін.) та їхні варіанти.

Для творення демінутивних варіантів використано 23 суфікси, що надають імені здрібніло-пестливий відтінок: *-ав-а*, *-ан'-а*, *-ас'-а*, *-аш-а*, *-ен'к-а*, *-ечк-а*, *-ик*, *-ин-а*, *-ин'к-а* (*-ін'к-а*), *-ис'-а*, *-ічк-а*, *-к-а*, *-ок*, *-он'к-а*, *-очк-а*, *-шк-а*, *-ун-а*, *-ул'-а*, *-ус'-а*, *-уш-а*, *-ц'-а*, *-чик*, *-шк-а*; 19 суфіксів із згрубілим відтінком: *-ар-а*, *-ах-а*, *-ел'к-а*, *-ен'-а*, *-з-ел'-а*, *-ис'к-о*, *-их-а*, *-ишч-е*, *-ік-а*, *-іс'к-а*, *-іц-а*, *-оп-а*, *-ос'-а*, *-оц-а*, *-ох-а*, *-ур-а*, *-ут-а*, *-ух-а*, *-х-а*.

Нейтральними щодо емоційного забарвлення є варіанти імен із суфіксами *-а*, *-дз'-а* (*Га́ндз'а*), *-ин-а*, *-н'-а*, *-с'-а*. А варіанти із суфіксом *-к-а* у деяких говірках повністю втратили пестливість, набувши нейтрального або навіть згрубілого відтінку, напр.: *Ва́рка*, *Га́пка*, *Го́л'ка*, *Ода́рка*.

Серед жіночих варіантів імен виявлений високопродуктивний словотвірний тип з суфіксами *-к-а*, *-очк-а*, *-ус'-а*, продуктивний *-ечк-а*, *-ічк-а*, *-он'к-а*, *-ун'-а*, *-уш-а*, *-чик*, малопродуктивний *-ен'к-а*, *-ін'к-а*, *-ох-а*, *-ул'-а*, *-ц'-а*. За допомогою апокопи із суфіксацією утворено варіанти імен продуктивного типу: *-с'-а*, малопродуктивного: *-н'-а*, *-ц'-а*, *-шк-а*. Всі інші суфікси непродуктивні.

Отже, прибузькі жіночі варіанти імен здебільшого утворені за допомогою суфіксації, усіченням та усічено-суфіксальними способами, лише зрідка використано запозичення іншомовних варіантів імен.

Вважаємо за доцільне в подальшій розвідці виявити словотвірні особливості чоловічих варіантів імен із цієї території, які, зазвичай, менш емоційні, насичені прямолінійністю.

Список використаної літератури

1. Богдан С. К. Варіанти власних імен у прибузьких говірках / С. К. Богдан // Проблеми регіональної ономастики : Тези доповідей і повідомлень наук. семінару. – К, 1994. – С. 9–10.
2. Словник варіантів власних імен північно-західної України. А–Я. / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 370 с.

Умовні скорочення назв районів та населених пунктів

В-В	Володимир-Волинський
Ів	Іваничівський район
Лбм	Любомльський район
Лк	Локачинський район
Шц	Шацький район
Бжн	Бужанка
Брж	Бережці
Глв	Головне
Грх	Гороховище
Збж	Забужжя
Злс	Залісся
Зпл	Запілля
Лск	Ласків
Лтв	Литовеж
Мшв	Машів
Мшн	Мшанець
Нв Лшн	Нова Лішня
Пдм	Підманево
Плм	Пульмо
Свт	Світязь
Ст Смл	Столинські Смоляри
Уст	Устилуг

Нестерчук Оксана. Словообразование женских вариантов имен в прибужских говорах. В статье проанализировано создание женских вариантов имен прибужан, возникших в результате суффиксации полной и усеченной основы официальных имен, усечения и усеченно-суффиксальных способов с их различными комбинациями. Кроме этого, обнаружены дериваты лексического образования.

Женский репертуар по большей части совпадает с общеукраинским именным словообразованием. В то же время зафиксированы единичные варианты, которые принадлежат конкретному носителю имени с самыми разнообразными средствами выражения.

Для образования деминутивних вариантов использованы 23 суффикса, которые придают имени уменьшительно-ласкательных оттенки значения: -ас'-а, -ечк-а, -ик, -ичк-а, -к-а, -он'к-а, -ул'-а, -шк-а и др.; 19 суффиксов с отрицательным оттенком: -ар-а, -ис'к-о, -ик-а, -оп-а, -ут-а, -х-а и др. Нейтральными относительно эмоциональных оттенков являются варианты имен с суффиксами -'а, -дз'-а, -ин-а, -н'-а, -с'-а.

Собранный материал показал, что чаще всего варианты имен жителей этой территории образованы с помощью суффиксации и усечением с суффиксом с разными комбинациями. Не обнаружены редуPLICATION.

Ключевые слова: женские варианты имен, ласкательные, нейтральные суффиксы, продуктивные типы.

Nesterchuk Oksana. Word Formation in Female Version of the Name in the Dialects Bug. The article analyzes the creation of women's names prybuzhan variants that arose as a result of suffixation of complete and truncated basis of official names, truncation and truncated suffix-ways with their various combinations. In addition, derivatives revealed lexical creation.

A womanish repertoire mostly coincides with zagal'noukrainskim nominal creation. At the same time, single variants which belong to the concrete transmitter of the name with the most various facilities of expression are fixed.

For creation of deminutivnikh variants 23 suffixes which give the name a zdribnilo-pestliviy tint in a value are used: -as'-a, -echk-a, -ik, -ichk-a, -k-a, -on'k-à, -ul'-a, -shk-a and others; 19 suffixes are with shrublet shade: -ar-a, -is'k-o, -ik-a, -op-a, -ut-a, -kh-a but other. Neutral in relation to the emotional colouring are variants of the names with suffixes -'à, -dz'-à, -in-a, -n'-à, -s'-à.

Our material rotined that more frequent all the variants of the names of habitants of this territory are formed by a suffix and truncating with a suffix with different combinations. Not found out reduplikacii.

Key words: womanish variants of the names, tender, increased shrub, neutral suffixes, productive types.

Стаття надійшла до редколегії 23.04.2015

УДК 811.111. '37'373'38

Олександра Островська, Людмила Поплавська

ЕКСПЛІКАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ ЗАСОБАМИ ДІЄСЛІВ-РЕПРЕЗЕНТАНТІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей експлікації категорії оцінки дієслівними засобами у художньому дискурсі. Основна увага приділена реалізації категорії оцінки дієсловами-репрезентантами, оскільки саме їм притаманна оцінна сема. Ядром ЛСП категорії оцінки є дієслова «любити/ненавидіти».

Ключові слова: категорія оцінки, експлікація, дієслова-репрезентанти, дієслова-зв'язки, дієслова-замінники, лексико-семантичне поле.

Постановка наукової проблеми та її значення. Об'єкт дослідження статті – експлікація категорії оцінки у художньому дискурсі на морфологічному рівні за допомогою дієслів-репрезентантів. Актуальність теми визначена важливістю дослідження дієслівних засобів реалізації категорії оцінки з погляду функціонально-комунікативного аналізу.

Значущість оцінки у мовній категоризації визначається тим, що з усієї сукупності психічних актів, які людина здійснює довільно та мимовільно, значна частина припадає на оцінювання. У художньому дискурсі виділяємо на морфологічному рівні дієслівні засоби експлікації категорії оцінки, а саме дієслова-репрезентанти.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Групу дієслів-репрезентантів категорії оцінки підкласифіковуємо на: а) дієслова з наявною диференційною семою оцінки; б) дієслова, які виражають оцінку контекстуально; в) дієслова-замінники, тобто ті, що можуть самі експлікувати оцінку, або виступати як дієслова з узуально закріпленою за ними оцінною семою.

А. Дієслова з диференційною семою оцінки.

Сюди відносимо, насамперед, дієслова «*to like, to hate*». Оскільки оцінка в плані змісту поділяється на позитивну і негативну, на основі проаналізованих творів прийшли до висновку, що ці дієслова є найхарактернішими дієсловами-репрезентантами категорії оцінки. Вони завжди виражають експліцитну оцінку, оскільки їх структурі, подібно до прикметників «*good/bad*», притаманна оцінна сема.

Оцінна сема в кожному словозначенні займає певне місце, відбите в її положенні стосовно центру і периферії, і це визначає положення вже всієї одиниці у множинності оцінних одиниць щодо центру. Беручи до уваги значущість дієслів *to like, to hate* як репрезентантів позитивної і негативної оцінки, ми виділили два основних лексико-семантичних поля (ЛСП).

1. Лексико-семантичне поле дієслова «*to like*».

Дієслово *to like* (подобатися) містить у собі позитивну оцінку і є ядром цього поля. Воно – найзагальніше за значенням, передає не занадто сильне і глибоке почуття, яке має інтелектуальну та емоційну основу, позбавлене специфічних форм прояву, і з таким же успіхом осмислюється як вираження постійних властивостей людини (симпатія, прихильність) або її дійсного стану (задоволення) [1, с. 266]. До цього поля ми відносимо також ряд дієслів, які за своїм семантичним значенням створюють периферію цього поля, а саме: *to love, to enjoy, to amuse, to admire, to please, to appreciate, to respect*.

Дієслово *to love*, згідно з дефініцією тлумачного словника, означає почуття глибокої ніжності, пристрасної прихильності [13, с. 537]. *To love* вживають для опису майже такого ж кола ситуацій, що і *to like*, хоча існують об'єкти (батьки, діти, друзі, батьківщина, свобода, життя), стосовно яких вважається доречнішим почуття любові (*to love*), ніж простої симпатії (*to like*). Отже, *to love* властива набагато більша глибина переживання або прихильності, аніж *to like*, однак, як і *to like, to love* не вказує на якісь зовнішні вияви любові і відображає це почуття або як постійну властивість людини, або як її актуальний стан. У розмовній мові, особливо у сполученні з прислівниками *just, simply*, «*to love*» уживають для вираження ентузіазму суб'єкта стосовно до об'єкта, який йому подобається, і тоді втрачає глибоке почуття любові. *I simple love icecream* – я просто обожнюю морозиво [9, с. 284].

Різницю між семантичними значеннями дієслова *to like* і *to love* у реалізації категорії оцінки можна простежити на прикладах: 1. Персонаж Артура Хейлі Ненсі – ділова жінка, в якій розписана кожна година. Автор, даючи їй позитивну оцінку, вказує на те, що Ненсі подобається такий спосіб життя: «*But she **liked** a fast tempo, at work, and play, though there were days – like this one – when a bit too much happened*» [15, с. 372]. 2. Секретарка містера Крейга у скрутний момент його життя зізнається в своїх почуттях до нього: «*I **loved** working for you. I was lucky. It was better than any marriage I've seen around*» [16, с. 278]. У першому прикладі оцінка реалізована дієсловом *to like*, яке в цьому випадку містить у собі значення «подобатися» або відчуття задоволення. У другому – дієслово *to love* вказує на глибоке почуття прихильності, яке прирівняне до кохання.

Отже, дієслову *to like* як і дієслову *to love* притаманна оцінна сема, різниця між ними полягає лише у ступені її інтенсифікації.

2. Лексико-семантичне поле дієслова «*to hate*» (ненавидіти, не любити).

До цього ЛСП, якому притаманна негативна оцінка, також відносимо дієслова: *to dislike, to disgust, to blame, to annoy, to irritate*. Ядром ЛСП негативної оцінки, тобто оцінки зі знаком мінус (-), є дієслово *to hate*, а усі інші дієслова периферійні. Дієслово *to hate* – найуживаніше. Стосовно до людини воно означає стійке почуття ненависті, ворожнечі, відкритої або прихованої злоби, бажання спричинити зло ненависній людині. Щодо

речей, явищ – глибоку внутрішню відразу і бажання уникнути контакту з відповідним об'єктом або позбавитись від пов'язаних з ним болісних асоціацій [12, с. 202]. Наприклад: 1. «*How easy it was to make someone **hate** you for life, with one sentence*» [16, с. 139]. 2. «*I've got a crazy double feeling, he confided over the milk-share, 'I can't wait for the thing to open, and at the same time I **hate** to see it open*» [16, с. 64]. У першому прикладі бачимо негативне ставлення одного суб'єкта до іншого, а у другому – ставлення суб'єкта до явища.

ЛСП дієслів категорії оцінки – це лексичне угруповання, домінанти яких антонімічна пара «*to like – to hate*». Члени цієї антонімічної пари сполучені відношеннями контрастної дистрибуції. Відмежування лексико-семантичних груп оцінних дієслів роблять стосовно вказаних домінант. Елементи цієї групи об'єднані загальним семантичним компонентом – семою «оцінка» і рядом синтагматичних і парадигматичних характеристик.

Дієслова-оцінки, які належать до ЛСП як позитивної, так і негативної оцінки з уживанням заперечної частки *not*, змінюють свою семантичну ознаку і переходять з позитивного значення (+) у негативне (-) і навпаки. Дієслово *to like* із заперечною часткою *not* набуває такого ж негативного значення як і дієслово *to dislike*. «***Not** all of the delegates **liked** the idea of a bicameral Congress*» [14, с. 109]. Дієслова ж із семантичною ознакою негативності, тобто зі знаком (-), переходять у ЛСП дієслів, що виражають позитивну ознаку – знак (+). «*You hate me, 'I **don't hate** anybody*» [16, с. 276].

Б. Дієслова, які виражають контекстуальну оцінку.

Серед дієслів-оцінок, окрім тих, що належать до ЛСП «*to like-to hate*», можна виділити ще ряд дієслів, які в рамках певного контексту виражають меліоративну чи пейоративну оцінку. Посилаючись на результати наших досліджень, до цієї категорії дієслів, що експлікують себе лише в контексті, відносимо дієслова: *to agree, to doubt, to hope, to hesitate, to regret, to want, to wish, to approve, to value, to adopt, to pride, to praise, to fail, to kill, to trouble, to worry, to expect, to admit, to envy, to dream*. Наприклад: 1. «*Even the Founding Fathers **admitted** that it was not exactly what any of them would have preferred*» [14, с. 261]. 2. «*Nim found himself **regretting** what had just passed between himself and Harry London*». 3. «*My advise to the cops is to shoot the bastard on sight – **to kill***» [15, с. 453]. 4. «*His plan was **praised** by everybody. It was supported by none*» [14, с. 3]. З прикладів бачимо, що усі ці дієслова у відповідному контексті виконують функцію дієслів-оцінок, незалежно від того, чи містять вони в собі сему оцінності, чи ні.

За нашими дослідженнями, ці дієслова, як і дієслова-індикатори, не мають диференційної оцінної семи, тобто вони не забезпечують оцінної інваріантності смислової структури слова, але відображають різні оцінні асоціації у конкретних ситуаціях вживання слова у художньому творі і, відповідно набувають контекстуальної оцінної семи в тексті, створюючи конотативні, оцінно-змістові відтінки до свого інваріантного значення.

В. Дієслова-замінники.

Окреме місце серед дієслів-оцінок займають дієслова *to do* і *to be*. Ряд дослідників відносить *to do* до субститути і розглядає його як дієслівний аналог іменного замінника *one*, а допоміжні і модальні дієслова – до репрезентантів [2; 4; 6; 7].

Але оскільки до *to do* дихотомія «репрезентант-замінник» представлена у вигляді опозиції «допоміжне дієслово – не допоміжне дієслово», то нерідко цей субститут кваліфікують не як замінник, а як репрезентант. Дослідники, що відносять *to do* до замінника, вилучають з розгляду вживання *to do* у заперечних формах на зразок: *do not (don't)*, *does not (doesn't)*, *did not (didn't)* [2, с. 68]. За нашими спостереженнями, саме в цих формах дієслово *to do* реалізує оцінне значення, тобто здійснює перехід від меліоративного значення до пейоративного і навпаки.

Як правило, в дослідженнях, які належать до проблеми субституції, підкреслюють, що замінник *to do* завжди характеризується можливістю вживати замість *to do* слово, яке ним замінюють [8, с. 12]. Але, на нашу думку, деякі звороти з дієсловом *to do* не припускають подібної трансформації, а показують репрезентативне вживання *to do*, про що свідчить такий приклад: «*I may not be a blinkin 'hero like you', Thurston declared cheerfully, 'but in this town I **do** have a little pull*» [15, с. 203]. Отже, не лише у питальній і заперечній, але й у стверджувальній формі дієслово *to do* здатне функціонувати як репрезентант.

Існує також думка, що дієслово-замінник *to do* завжди лексично відрізняється від дієслова, яке замінюють, і йому властиве константне лексичне значення, що абстрактно виражає ідею дії. При цьому стверджують, що власне тим лексичним значенням і визначають діапазон субституції за допомогою дієслова *to do* [2, с. 42].

У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що семантика того чи того дієслова не стосується його здатності співвідноситися з *to do*, коли воно вжите у простій особовій формі. Як відзначив Б. Ільш, сфера субституції за допомогою *to do* охоплює всі ті дієслова, які використовують *to do* для утворення питальних і заперечних форм [19, с. 363]. Отже, сфера субституції за допомогою *to do* в простій особовій формі визначена не семантично, а граматично, і наявність якогось константного лексичного значення у субституті *to do* у цій формі маловірогідна.

У лінгвістичній літературі, яка присвячена дієслівній репрезентації, основна увага, звичайно, приділена вживанню одинарного дієслова-репрезентанта в особовій формі. Ф. Гришкун називає таку форму монокомпонентною репрезентуючою формою [4, с. 7].

У більшості випадків така форма не супроводжується ніяким поширювачем. Вона імплікує семантику не лише корелюючого дієслова, але й усіх елементів його синтаксичного поширювача, якщо вони є. Ми, за Ф. Гришкуну, вважаємо, що корелююче дієслово не поширене, а репрезентант – поширений. У цьому випадку репрезентант поширений

через розширення, наприклад: «*No! Whatever the rest of us did or didn't do, Nimrod, no one in a long time **did** as much for Karen as you*» [15, с. 493]. У цьому прикладі репрезентант *did* реалізує позитивну оцінку, яку висловлює суб'єкт висловлювання.

Сфера вживання корелята ширша, аніж сфера поширення репрезентанта. У цих умовах в обсяг інформації, яку імплікує репрезентант, входить семантика лише тих поширювачів корелята, які в синтаксичному плані не збігаються з поширювачами репрезентанта: «*Pritchett observed, 'I am sure there are some here who will believe you'. His tone declared I **don't***» [15, с. 214]. У цьому прикладі суб'єкт виражає негативну експліцитну оцінку.

Отже, можемо стверджувати, що дієслово *to do* реалізує оцінку як у функції допоміжного дієслова, так і у функції основного дієслова.

Центральну роль дієслова *to be* (бути) у дієслівній системі описано дослідниками. Це дієслово – одиниця, яка за своєю природою є зв'язкою, і відповідно, суттєвий зміст дієслова, специфіка його істинної ознаки трактована як спрямованість на суб'єкт, об'єкт і детермінант обставин [10; 11].

Дієслово *to be* відносимо як до дієслів-замінників оцінних слів-репрезентантів, так і до дієслів-зв'язок. «*Is it really that bad?' There seemed no point in lying. 'Yes, I'm afraid it **is***» [15, с. 436]. У цьому прикладі дієслово *is* виступає як дієслово-репрезентант, що експлікує оцінку.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналізуючи ЛСП, виходимо з припущення, що в комплексі семантичних компонентів оцінки поряд із суб'єктом, об'єктом та інтенсивністю, важливу роль відіграє спрямованість оцінки. Спрямованість оцінки як окремий випадок кваліфікації об'єктів та диференціації властивостей об'єктів, що їх порівнюють – один із чинників, які означають саме існування і внутрішню організацію ЛСП [5, с. 7].

Категорія оцінки є результатом оцінної діяльності суб'єкта. Ця діяльність, базуючись на цінності предмета чи явища, має об'єктивний зміст, але водночас завжди включає частку суб'єктивізму, зумовленого індивідуальними особливостями сприйняття предметів чи явищ, що знаходять своє відображення у схваленні/несхваленні суб'єктом об'єкта оцінки.

Отже, дієслова-репрезентанти містять диференційно-оцінну сему і здатні повністю описувати відмінності одиниць семантичного поля «оцінка» (експліцитних або імпліцитних). Це означає, що вони належать до дієслів, диференційні семи яких забезпечують денотативне значення структури слова.

Список використаної літератури

1. Англо-русский синонимический словарь / А. И. Розенман, Ю. Д. Апресян. – М. : Рус. язык, 1988. – 542 с.

2. Буссел Ф. Ф. Глаголы-заместители в современном английском языке / Ф. Ф. Буссел // Иноземна філологія. – Львів, 1965. – Вип. № 3. – С. 42–47.
3. Воронина Л. А. Глагол заместитель to do в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. А. Воронина. – Харьков, 1955. – 192 с.
4. Гришкун Ф. С. Репрезентация глагола в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Ф. С. Гришкун. – Л., 1978. – 18 с.
5. Кирилова В. М. Спрямованість оцінки у синонімії (на матеріалі прикметників сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / В. М. Кирилова. – К., 1996. – 23 с.
6. Кобков В. П. Способы выражения повторяющихся смысловых компонентов в структуре предложения в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / В. П. Кобков. – Новосибирск, 1965. – 21 с.
7. Малышев В. Н. Синтаксический процесс репрезентации и репрезентант to в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / В. Н. Малышев. – К, 1972. – 20 с.
8. Синельников В. С. Синтагматически ограниченное существительное-заместитель *one* в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / В. С. Синельников. – М., 1969. – 22 с.
9. Словарь синонимов русского языка / А. И. Розенман, Ю. Д. Апресян. – М. : Рус. язык, 1986. – 600 с.
10. Стенбергер И. В. Лексическая семантика английского глагола: учебн. пособие к спецкурсу / И. В. Стенбергер. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1984. – 120 с.
11. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.
12. Ilyish B. A. The structure of Modern English / B. A. Ilyish. – M.; L., 1965 – 363 p.
13. Webster's Desk Dictionary of the English Language. – New York : Portland House, 1990. – 1078 p.
14. Collier Cristopher, James Lincoln Collier. Decision in Philadelphia. – New York : Random House, 1986. – 271 p.
15. Hailey Arthur. Overload. – New York, 1986 – 500 p.
16. Shaw Irwing. Evening in Byzantium. – Great Britain, 1976. – 284 p.

Островская Александра, Поплавская Людмила. Экспликация категории оценки средствами глаголов-репрезентантов в художественном дискурсе. Данная статья посвящена проблеме исследования особенностей экспликации категории оценки в художественном дискурсе. Исследуются особенности лингвистической реализации категории оценки в художественном дискурсе. В статье проанализирована роль глаголов-репрезентантов в реализации категории оценки. Группу глаголов-репрезентантов мы классифицируем на а) глаголы с дифференционной семой оценки; б) глаголы, которые выражают оценку контекстуально; в) глаголы-заместители, то есть те, которые могут эксплицировать оценку или выступать как глаголы с узуально закрепленной за ними оценочной семой. К глаголам с дифференционной семой принадлежат, в первую очередь, глаголы «*to like/ to hate*» (любить/ненавидеть), поскольку им присуща сема оценки и они всегда выражают эксплицитную оценку. Глаголы второй группы эксплицируют себя только в определенном контексте, где они могут выражать мелиоративную или пейоративную оценку. Глаголы-заместители в отрицательной форме эксплицируют оценочное значение, то есть переход от мелиоративного поля к пейоративному и наоборот.

Ключевые слова: категория оценки, экспликация, глаголы-репрезентанты, глаголы-заместители, глаголы-связки, лексико-семантическое поле.

Ostrov's'ka Aleksandra, Poplavs'ka Lyudmyla. Explication the Category of Evaluation by of the Verbs of Representation in Fiction Discourse. The certain article is devoted to the problem of investigation the peculiarities of explication the category of evaluation in fiction discourse. In this article the role of the verbs of representation in realization the category of evaluation is analyzed. The verbs of representation are divided into three groups: a) the verbs which possess a distinctive seme « evaluation» (the verbs *to like* and *to hate*). b) the verbs which express an evaluation contextually. The verbs of this group can explicate themselves only in the certain context where they can express the positive or negative evaluation. c) the verbs of substitution (*to do, to be*). These verbs can be considered as the auxiliary and representative. In both of these functions they explicate the category of evaluation. The verbs of substitution in the negative form obtain the meaning of evaluation, i.e. can change this meaning from positive to negative and V.V.

Key words: category of evaluation, explication, verbs of representation, verbs of substitution, link verbs, lexico-semantic field.

Стаття надійшла до редколегії 24.04.2015

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ «ЛЯМЕНТУ ПО ОТЦУ ІОАННІ ВАСИЛЕВИЧУ» 1628 РОКУ

У статті зроблена спроба проаналізувати специфіку лексики й фразеології найдавнішої друкованої пам'ятки писемності Волині – «Ляменту...» 1628 року. Серед джерел історії національної духовної культури України помітне місце посідають пам'ятки української мови. Особливу увагу привертають регіональні культурні пам'ятки (рукописні й друковані). До найдавніших писемних джерел Волині належить першодрук «Лямент по отцу Іоанні Василевичу» 1628 року. Мова пам'ятки віддзеркалює риси лексики і фразеології жанру ляментів середини XVII ст.

Ключові слова: духовна культура, пам'ятки української мови, жалобні вірші, староукраїнська лексика й фразеологія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Пам'ятки давньої української мови були й залишаються важливим об'єктом мовознавчих студій. Писемні джерела кожної мови – це невичерпний матеріал «для пізнання минулого, а, отже, й поглибленого усвідомлення сучасного життя мови» [3, с. 54].

Кожному періодові історії властиве певне коло історичних джерел, «зміст і форма яких обумовлені характером суспільного ладу, відповідним рівнем матеріальної культури тощо. Для вивчення історичного процесу як єдиного цілого необхідне дослідження різних видів джерел, в яких відбилась вся сукупність явищ суспільного життя, всі його сторони в їх взаємозв'язку і взаємообумовленості» [2, с.5].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Мовознавча наука завжди усвідомлювала важливість вивчення історичних джерел для розуміння особливостей політичного, суспільного й духовного життя народу. Пам'ятки української мови були об'єктом наукових студій таких лінгвістів, як С. П. Бевзенко, В. Й. Горобець, Д. Г. Гринчишин, А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. В. Німчук, А. М. Матвієнко, О. С. Мельничук, В. А. Передрієнко, М. М. Пещак, Г. П. Півторак, В. М. Русанівський, В. Г. Складенко, І. П. Чепіга та ін. Проте й досі існують значні лакуни у висвітленні специфіки мови й стилю пам'яток української мови. Серед джерел історії мови особливу увагу привертають регіональні культурні пам'ятки (рукописні й друковані). У лінгвістичній літературі активно представлені наукові праці з діахронічного мовознавства, зокрема, досліджено структуру та функціонуванням різножанрових і різностильових писемних пам'яток української культури. Однак вивчення регіональних джерел в історичному аспекті й досі залишається актуальними. Зокрема, якнайпильнішої наукової уваги потребують писемні джерела, що є свідченням матеріальної й духовної історії Волині

різних часів. Цей край зберіг традиції часів Київської Русі і водночас розвивав елементи європейських устроїв [1, с. 5].

Мета і завдання статті. Завдання нашої роботи – простежити особливості лексики й фразеології «Ляменту по отцу Іоанні Василевичу» 1628 року, найдавнішої друкованої писемної пам'ятки Волині.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перша половина XVII ст. в історії України позначена початками національно-культурного відродження. Активне політичне й духовне піднесення цього часу викликало появу нових суспільних і культурних явищ, і серед них – пам'яток нашої історії та духовності. Українська література цього часу – явище надзвичайно складне й багатогранне, передусім з погляду тематичного й жанрового діапазону.

Наприкінці XVI ст. в нашу літературу прийшла специфічна жанрова форма – жалобні, поховальні панегірики, а в XVII ст. великого поширення набувають так звані віршовані «ляменти», «плачі», або «трени», тобто вірші, написані чи з приводу певної трагічної події, чи на смерть якоїсь видатної особи. Нерідко в їх основу клалися народні голосіння й плачі за померлим [5, с. 155].

Найбільш знаними, з виразними рисами поетики «ляменту»-плачу в українській літературі XVII ст. є такі твори: «Лямент дому княжат Острозьких...» невідомого автора, «Україна, татарами терзана... із жалісним лементом просить» Мартина Пашковського, «Плач або Лямент на зшестя з цього світу вічної пам'яті гідного Григорія Желіборського» Петра Презвітера, «Тренос, або Плач...» та «Лямент на смерть Леонтія Карповича» Мелетія Смотрицького, «Вірші на жалосний погреб Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича, «Розмишляння о муці Христа, спасителя нашого» Іоаникія Волковича, рукописний «Лямент про пригоду міщан острозьких», «Герби і трени на труні» Сильвестра Косова, «Плач Малой России о ляхолюбцах», «Епітафіон» на смерть Івана Брюховецького та «Надгробок» митрополиту Й. Тукальському Лазаря Барановича. Жанрова форма плачу могла використовуватися пізніше в літературі XVIII ст. у творах релігійно-духовного чи соціально-побутового змісту і навіть у трагедії.

Серед пам'яток цього жанру помітне місце посідає «Лямент □ по свѣтѣ обливе зошлом □ велебном □ господинѣ ѡтцѣ Іоаннѣ Василевичу, презвитери. именем □ церкви, православіа восточнаго, братства Лѣцкого, Въздвиженіа Честнаго и Животворящаго Креста Господня, написанный през □ многорѣшнаго ієеродіакона Давыда Андреевича, инока чинѣ святаго Великаго Василіа» в колекції українських стародруків Національного музею у Львові (далі, покликаючись на видання Лямент □ по свѣтѣ обливе зошлом □ велебном □ господинѣ ѡтцѣ Іоаннѣ Василевичу, презвитери. именем □ церкви, православіа восточнаго, братства Лѣцкого, Въздвиженіа

Честнаго и Животворящаго Креста Господня, написаный през□ многорѣшного ієродіакона Давида Андреевича, инока чинѣ святого Великаго Василиа. в Лѣцкѣ року 1628, мѣсяцѣ фебрѣаріа 11 днѣ в друкѣрни Павла ієромонаха: фототипія, переклади, дослідження / упор. О. Бірюліна, В. Александрович, В. Шевчук. – Луцьк: Зоря, 2008. – 112 с., в дужках вказуватимемо його скорочену назву Л та сторінку). Ця невелика книжечка (17 сторінок розміром в ¼ аркуша), надрукована на початку 1628 року в Луцьку, є одним із важливих свідчень тієї духовної ситуації, що розвинулася у зв'язку з утворенням Луцького Хрестовоздвиженського братства. Колективна збірка віршів створена духовними особами, вчителями та учнями братської школи, редагована о. Давидом Андреевичем, одним із авторів кількох віршів, видрукована мандрівною друкарнею Павла Домжива Лютковича.

Книга написана й видана на посвяту пам'яті померлого священика Хрестовоздвиженської церкви міста Луцька Іоанна Василевича. Він не входив до кола фундаторів братства, бо почав служити в названому храмі після його заснування. Іоанн Василевич перед тим мав парафію у Красноставі (тепер Польща), де зазнав гонінь і антиправославних репресій. При Луцькому братстві служив сім років, ретельно сповідував духовні принципи православ'я, наполегливо й мужньо працював, виявляючи загальнолюдські чесноти й пастирський талант. Вірші написані із сумної нагоди, автори щиро оплакують духовного поводиря й наставника, який залишив по собі світлу пам'ять, бо своїх овець боронить статечне, в вѣре церкви восточної утвержалъ бе(з)печне [Л, с. 26]. Крім зачину-«ляменту» Давида Андреевича, збірка вміщує «Трен нищих, спудеїв школи братської Луцької» пенітарха Луцької братської школи Григорія Соминовича, «Елегію» Іоана Карповича, вірш-анаграму «Іоан Василевич», твори «Епітафіон» та «Короніс».

Пам'ятка написана староукраїнською мовою з орієнтуванням на книжні традиції і своєрідні жанрові стандарти, що існували в тогочасній літературній мові. У вступі та власне «ляментовій» частині твору особливо помітні мовні елементи традиційних похоронних голосінь, а саме:

– лексеми, що виражають печаль, жаль, біль з приводу смерті шанованої людини: Над□ скорб□ туга и болезнь тѣжкаа здыймѣет□ [Л, с. 20]; З болем□ сердца моего заже не мѣшѣ стогнати [Л, с. 22]; Заже не мѣшѣ горких□ слез□ з очей вѣливати [Л, с. 24]; Слѣшне ж□ те дѣти пристойт□ горких сліз□ зажити, ѣста свои пелтынным□ плачем□ напоити [Л, с. 24]; Плачте, ѡто ѣтѣха ваша ѣмирает□ ваш□ прелюбезный пастырь□ з очію зникает□ [Л, с. 32];

– опис могили, гробу: Гроб□ тѣсный, дол□ глѣбокій тебе обыймѣет□ [Л, с. 20];

– емоційні одиниці, що вживаються з метою величання покійного (у «Ляменті» воно подається від імені персоніфікованої церкви, якій

пресвітер Василевич служив□ презичливо, боронячи інтереси пастви); такі похвали знаходимо в багатьох місцях твору. Наприклад: Плачу я, Церков□ твои цноты вспоминаю, твою кѣ мнѣ щирѣю любов розмышляю [Л, с. 24]; ...окрут на смерть ... правдивого пастирѣ зненацка порвала [Л, с. 24]; Где шествовати, твое сердце Бог□ керовал□ тебе, мѣжа честна, им□ в пожиток□ даровал□ [Л, с. 26]; был□ зычливый ѿ ваше спасене [Л, с. 30]; Злых□ карал□ добрых вабил до далшеи цнот [Л, с.30]; ѿ спасенне их□ старал□ся ѿстави [Л, с. 30];

– мовна вказівка на неможливість більше зустрітися з покійним: Юж□ болш□ не будет е миле обцовати, ни жадной ѣтѣхи в дѣхѣ заживати [Л, с. 30]; Юж□ не будет е столов□ его ѿкрѣжати, ни хлѣба щоденнаго вѣдѣне заживати [Л, с. 34];

– словесний опис конкретних справ покійного – турбота про хворих, піклування шпиталями, убогими, сиротами: Бо кривным□ и всѣм□ людем□ ѿмѣл□ выгудити, под□ час□ прикро голодных□ часов□ выкормити [Л, с. 32]; Плаче хорыи, плаче тѣжко зболѣлыи, ваш□ кормит ель, добродѣи, ѿто ѿстѣпѣт□ [Л, с. 32]; И всѣм□ хорым□ достатки гойне додавано, а сам□ ѿ ни(х) пиное мѣл□ з любви старане, о живность и спасене, с кошто(м) своим□ дбане. Им□ служачи, готов□ был□ з ними и ѿмрѣти, найтѣжшѣю хоробѣ охотне терпѣти [Л, с.32]; Убогих□ сам□ ѿбогий, любо ѿпатровал□ [Л, с. 34]; Твого сѣмо кожного дня заживали хлѣба, и все мѣвали, чого колвек□ было треба [Л, с. 340].

– анафоричний заклик оплакати померлого: Плаче ж□ всѣ ѿломныи, слезы выливайте, добродѣѣ своего доброты вспоминайте [Л, с. 34]; Плаче ж□ горливе, слезы горко выпѣскайте [Л, с. 34]; Плаче ж□ горкій слезы горко выливайте, остатнюю послѣгѣ патронѣ ѿдайте [Л, с. 36]; Плаче и землю землѣ жалосне ѿдайте, его наѣхѣ в своей памяти тримайте [Л, с. 39].

Типова риса народних голосінь – звернення до небіжчика, що використовують подекуди у віршах збірки: Бѣдеш□ жити, також□ нам□ горкій боль коиш□ горкій слезы з зрениц□ наших□ роиш□ иж□ нас□ ѿ ѿче, скоро спѣскаеш□ нас□ смѣтных□ сынов□ в дѣхѣ, оставлѣш□ [Л, с. 58].

Тогочасна українська православна еліта, свідомо свого патріотичного обов'язку, незважаючи на наступ католицизму на східнослов'янські землі, дбала не лише про захист батьківської віри, а й зберігала рідну мову. Відомо, що для вивчення історії мови «першорядне значення мають ті писемні пам'ятки, що за своїм характером найбільшою мірою відбивають живомовні явища певного періоду» [1, с. 5]). Таким і є «Лямент», який через свою стильову й мовну специфіку належав до загалом відомого, але не досить збереженого жанру «жалобних» віршів. Він містить чимало народнорозмовних рис. Ці ознаки пам'ятки відображає її лексико-фразеологічна система.

З погляду семантичних особливостей лексика віршів характеризується тематичною багатоманітністю. У ній представлені слова на означення конкретних і абстрактних реалій. Це лексичні одиниці, які вже функціонували в мові попередніх епох, а також слова, що з'явилися внаслідок використання власних словотворчих ресурсів і запозичень. Помітне місце посідає в аналізованій пам'ятці емоційна лексика різної категоріальної належності – іменники: скорб□, туга, цнота, шчирость, фрасунок□ 'печаль', в шбозствѣ, прикметники: слезный, тажкаа, премѹ(д)рый, любезный, прелюбезный, прислівники: ревниво, фрасобливо, тажко, претажко, неажливе, свашченно, статечне, жалобне, дієслова: голосити, плакали, фрасовати, стогнати. Пам'ятка, з одного боку, містить лексичні одиниці з виразною маркованістю конфесійного стилю: Богъ, Превышний, Творець всего свѣта, Вышний Цар, преизречение Бжие, аггел□, Церква Божя, церква, презвитер, ієродіакон, инок, ієромонах, пастир, офѣра, акафистъ, благочестя, святобливо, горныи кгдами, православіе, цар□ Соломон□ Израиль, Аарон□ свашченна, з іншого – усталені означення народнорозмовного, фольклорного забарвлення: гробъ тѣсный, доль глибокій, бозезнь (болесть) тажкаа, тажкий боль, чистыи голѣбы, любая охота, смертельное жало, голоднии часы, горки сыроты, хлѣба щоденнаго, смртны(й) трѹнок□ дни давнии, смѹтокъ претажкій, горке шбоство, моцный дубъ, океанъ глѣбокій, скорб тажкая, тажка туга, смѹтокъ горки, жаль сердечныи, немноги лѣта, грѣх тажкій, вѣчныи смѹтокъ, весна красна, праця штоденна, часъ вольныи, часъ весельи, вѣчна нагорода, горкій боль, горкіи слезы, кровава вода, свѣтая земля, щирая любовь, мѹжъ честныи, люта смерть, многи дни, тажкии недугъ, чистая Дѣва.

Книжного відтінку надають текстові іменники й прикметники складної словотвірної будови: шбосѣчныи, правовѣрныи, горкопелынныи, тажкобольныи, долгошедивый, прикрогоркіи, тажкоболныи, многогрѣшныи.

Трапляються в пам'ятці й фразеологізми, наприклад: шбфитыи ('рясні') слезы выливают, зышол с того свѣта, къ смерти дорогѹ скончилъ, на каждого смерть чигаеъ, своего вѣку могль кончитъ, ѿдал□ дѹха Богѹ, в иншѹ ѿишол□ дорогѹ, слезы лица обмивали, смерти вкѹсити, окремі з них мають виразно народнорозмовний характер: заживали хлѣба, выливайте слезы, выпѹстил□ дѹха, смѹтокъ наводитъ, слезы выпѹскайте, з очію зникает□

Залишкові морфологічні форми, що збереглися передусім у південно-західних говорах української мови, наближають структуру тексту до народної стихії: кдыст е навѣжали, сѹмо заживали, горкоса смѹщаеъ.

Зверненням до книжної традиції слід вважати використання традиційних граматичних елементів, до яких належать архаїчні відмінкові форми іменників: потомкове, сынове, сыном□ 'сином', з очію, словы; такі фрагменти прикметникової парадигми, як давня флексія -аго: православія

вост очнаго, чест наго и живот ворящаго, великаго Василя за наявності й новіших форм на **-ого**: многогрішного; активне вживання іменних прикметників: жерця вірна, мужа чесна; давні дієслівні форми: псуєт, опускаєт, угасаєт ся, зажитъ, славил, ховал, виждъ; архаїчні займенники та прислівники: ово ж, гди, колвек□ У тексті пам'ятки трапляються лексичні раритети, які нерідко є запозиченнями: місяця фебруарія, ялмужна 'милостиня, пожертва'. Специфічними архаїчними одиницями виступають лексеми, пов'язані із класичною міфологією: Бодай бись впрод□ в□ Харонских□ людѣх погібала [Л, 42]; Бодай бы впрод□ Вѣлкана млоты тѣ скрѣшили, троглавного Цербера зѣбы потребили [там само]; Лет алской воды хочем□ смѣ напити [там само].

Архаїчні форми – це данина стилю, що перебуває на межі художньої й конфесійної сфери.

Досить виразно виявлено в тексті «Ляменту...» вплив польської мови. З цього приводу І. П. Чепіга зазначала: «Історично зумовлений взаємовплив української та польської мов був особливо помітний у лексиці. Українській мові запозичення з польської були необхідні для називання нових реалій і понять, які постійно виникали в мові під впливом громадсько-політичного, господарсько-економічного і науково-культурного життя польського суспільства» [4, с. 38]. Серед полонізмів, що входять до мовної палітри пам'ятки, – одиниці і лексичного рівня, і морфологічні та фонетичні форми, властиві тогочасному власне книжному мовленню: по свят обливе зошлом, мешкане, цнота, фрасовати 'сумувати', обцовати 'спілкуватись', прожекгнати, жекгнаем□ теди, зичливе, статечне, лацне, ведлуг, беспол□ тощо.

Загалом стиль пам'ятки – підкреслено трагічно урочистий, навіть піднесений, чому сприяє вживання певних поетичних форм, насамперед – традиційних епітетів. Урочистість стилю підкреслюється використанням конфесійної лексики і складних слів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз луцького першодруку першої половини XVII ст. дозволяє стверджувати формування типових для епітафій і плачів жанрових мовних ознак, що в перспективі потребують глибокого й докладного опрацювання в контексті мовної специфіки цього жанру.

Список використаної літератури

1. Матвієнко А. М. Передмова / А. М. Матвієнко // Волинські грамоти XVI ст. – К. : Наук. думка, 1995. – С. 5–16.
2. Передмова / Я. І. Дзира // Літопис Самовидця. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 5–8.
3. Пещак М. М. Історичні писемні пам'ятки як джерело розвитку мовознавчої науки / М. М. Пещак // Мовознавство. – 1987. – №3. – С. 49–54.
4. Чепіга І. П. Всупереч унії та єзуїтській експансії / І. П. Чепіга // Мовознавство. – 1985. – №4. – С. 35–40.

5. Шевчук В. «Про Олексія, чоловіка Божого» – драма з 70-х років XVII століття / В. Шевчук // Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть: У 2-х кн. – Кн. 2.: Розвинене бароко. Пізнє бароко. – К.: Либідь, 2005. – С. 151–158.

Павленко Лариса. Языковые особенности «Лямента по отцу Иоанне Василевичу» 1628 года. В статье предпринята попытка проанализировать специфику лексики и фразеологии самого древнего печатного памятника письменности Волыни – «Лямента...» 1628 года. Среди источников истории национальной духовной культуры Украины заметное место занимают прежде всего региональные культурные памятники (рукописные и печатные). К древнейшим письменным источникам Волыни относится первопечатное издание «Лямент по отцу Иоанне Василевичу» 1628 года. Язык памятника отражает отличительные черты лексики и фразеологии жанра «ляментов» середины XVII века.

Ключевые слова: духовная культура, памятники украинской письменности, жалобные стихи, староукраинская лексика и фразеология.

Pavlenko Larysa. Linguistic Features of the «Liament for the Father Ivan Vasylovych» of 1628. The article is an attempt to analyze the specificity of vocabulary and phraseology of the most ancient printed monument of Volyn writing – «Liament...» (1628). Regional cultural memorials (handwritten and printed) occupy primarily a prominent place among the sources of the national spiritual culture history of Ukraine. The first printed edition of «Liament for the father Ivan Vasylovych» (1628) belongs to the earliest written sources of Volyn. The language of the monument reflects the features of vocabulary and phraseology of the genre «liamenty» of middle of the XVII century.

Key words: spiritual culture, monuments of Ukrainian writing, plaintive poetry, old Ukrainian vocabulary and phraseology.

Стаття надійшла до редколегії 16.05.2015

ОРИГІНАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ З БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНОЇ МОВИ

Статтю присвячено детальному описові українських оригінальних компонентів у російському художньому перекладі (на матеріалі діалогії Михайла Стельмаха «Гуси-лебеді летять...» та «Щедрий вечір»). У перекладах із близькоспоріднених слов'янських мов можливості транскодування одиниць із виразним етнокультурним забарвленням набагато ширші, ніж у випадку з неспорідненими мовами. Досліджено такі неперекладні утворення: слова-реалії (історичні, побутові), псевдореалії, антропоніми, фразеологізми, паремії, окремі граматичні класи та форми.

Ключові слова: перекладознавство, художній переклад, безеквівалентний (оригінальний) компонент, транскодування, калькування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Художній переклад – це складний творчий процес, у котрому перекладач мусить перейнятися всіма тонкощами змісту і форми першотвору та написати зовсім новий твір, певний аналог оригіналу, створений у новій суспільній, національній, культурній та мовній реальності. Навряд чи можна назвати перекладом твір, у якому одні риси оригіналу гіперболізовано, а інші пропущено; у якому перекладач дозволяє собі коментувати чи й скорочувати авторський текст, подаючи натомість власне судження. Творчий домисел у художньому перекладі неприйнятний, так само як і дослівне відтворення оригінального тексту іншою мовою. Головне тут, вочевидь, почуття міри, що стало особливо актуальним для близькоспоріднених мов, коли, за влучним висловленням справжнього класика міжслов'янського перекладу М. Рильського, виникає «ота спокуса можливості перекладати слово в слово – можливості часто ілюзорної» [2, с. 141].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Один із основних аспектів перекладацької проблематики полягає в тому, щоб з'ясувати, як саме зберегти не просто смисл тих чи тих елементів першотвору, але й притаманний їм національний та історичний колорит. Колоритність полягає не стільки в збереженні окремих слів чи виразів оригіналу, скільки в адекватному відтворенні всіх компонентів художнього твору: і змісту, і форми, і їх мовного втілення. Це тільки на перший погляд може здатися, що близькість культур і мов (української та російської) автоматично знімає більшість проблем у відтворенні національної специфіки оригіналу. Насправді ж сліпе дублювання рис оригіналу в художньому перекладі дуже небезпечне насамперед для цільової аудиторії. Сучасні дослідники та критики російсько-українських перекладів (М. Гураль, О. Дашченко, Т. Жалко, В. Коптілов, С. Ковганюк, О. Кундзіч, М. Новикова, О. Рисак та ін.), вивчаючи поетику, стилістику чи інші аспекти

адекватності першотвору та друготвору, неодноразово звертали увагу на різні прикрі випадки. Існує, однак, й інший вимір цієї проблеми, зокрема, поняття інтертексту як взаємодії «чужого» і «свого», художнього втілення «чужого як свого» (М. Бахтін, Ю. Лотман). А оскільки, на думку Л. Коломієць, «перекладацька творчість є інтертекстуальною за своєю глибинною сутністю: ... сам текст перекладу за своєю природою є інтертекстом» [1, с. 182], то наявність оригінальних елементів у перекладі (тобто не перекладених, а транскодованих, калькованих чи навіть поданих графікою першотвору) – цілком природня і навіть виправдана.

Мета і завдання статті. Мета цієї наукової розвідки – схарактеризувати оригінальні (тобто неперекладені) компоненти російськомовного перекладу діалогії Михайла Стельмаха «Гуси-лебеді летять...» і «Щедрий вечір», здійсненого І. Чеховською. Зазначена мета зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) класифікувати вказані одиниці за семантичною та тематичною ознакою; 2) з'ясувати семантико-стилістичні функції неперекладених елементів оригіналу; 3) обґрунтувати необхідність і доречність їх використання в тексті перекладу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Михайло Стельмах – одна з найяскравіших постатей в українській літературі ХХ сторіччя. Поет і прозаїк, драматург і фольклорист, публіцист і кіносценарист, Михайло Стельмах належить до когорти тих митців, хто своєю творчістю виводить національну літературу на світовий рівень. Змістове та ідейно-тематичне багатство, філософське осмислення таїни буття, неординарна мовна палітра, захопливі сюжети й неповторні персонажі його творів – усе це спонукало до їх численних перекладів, аби світ ознайомився зі Стельмаховим образом України. 1944 року в Москві виходить перша збірка поетичних творів М. Стельмаха в перекладі російською мовою Н. Кончаловської з пророчою назвою «Украине вольной жить!». Згодом почали з'являтися російські переклади повістей і романів письменника, які виходили друком уже за рік чи два після публікації самих творів. Спостережено, що саме авторська естетика першотвору часто змушує перекладача навмисне відмовлятися від запропонованих словниками чи граматиками іншомовних еквівалентів, бо зі зрозумілих причин вони в цьому перекладі неприйнятні. Тоді у високохудожніх перекладах і залишаються певні елементи мови оригіналу, здатні забезпечити історичну, національну і культурно-естетичну локалізацію першотвору, його унікальний хронотоп.

В автобіографічній діалогії «Гуси-лебеді летять...» та «Щедрий вечір» Михайло Стельмах намагався якомога повніше відтворити найхарактерніші риси епохи свого дитинства в тому вигляді, в якому він їх запам'ятав, усвідомив, осмислив. В епіцентрі художнього світу автора не узагальнена чи відсторонена реальність, а конкретне буття, власний життєвий досвід, сума різноманітних емоційних станів і переживань, під впливом яких і формується особистість. Образ дитини – центральний в діалогії; саме

очима Михайлика читач бачить усі описувані події. Однак функціональні характеристики лексем-еквівалентів **дитина** – **ребёнок** не збігаються. Український корелят відрізняється від російського ширшим семантичним обсягом, адже означає сина чи дочку незалежно від віку. Слово **дитя**, хоч і вживане в обох мовах, проте має різне стилістичне забарвлення: якщо в українському живому мовленні воно є пестливим синонімом до слова **дитина**, то в російській мові ця лексема вважається книжною і застарілою. Зважаючи на все це, перекладач щоразу застосовує різні варіанти. Наприклад: – *Тобі, **дитино**, не холодно?* [3, с. 141] – *Тебе, **дитя**, не холодно?* [4, с. 190]; *Мати сумно повторювала своє: «І що тільки буде з цієї **дитини**?»* [3, с. 152] – *Мать грустно повторяла своё: «И что только будет из этого **ребёнка**?»* [4, с. 205]; *Доброго здоров'я, Мар'яно, доброго здоров'я, **дитино**, – дрознув голос у матері* [3, с. 161] – *Доброго здоровья, Марьяна, доброго здоровья, **детка**...* [4, с. 218]; *Себастьян перегортав перед собою і мною велич надій, і на їхніх лебединих крилах летіла в майбутнє моя **дитяча** душа* [3, с. 128]; – *Дядько Себастьян развёртывал передо мной величие надежд, и на их лебединых крыльях летела в будущее моя **ребячья** душа* [4, с. 169].

Найближче оточення будь-якої дитини – це її сім'я. У номінаціях родичів перекладач надає перевагу транскодованим українським варіантам. Наприклад: *Некоторое время **бабуся** по вечерам обходила сарай* [4, с. 35]; *Тогда **дедусь** выбрал себе самых лучших святых и около них выстаивал...* [4, с. 36]; *Мама, а может такое быть, что **батько** и сапоги привезёт мне?* [4, с. 41]; ***Батько** настораживается, а у матери просыпается надежда: а вдруг **дядько** Владимир раздобрится и даст нам в долг денег на тёлку?* [4, с. 233]; *Вы, **тато**, не горюйте...* [4, с. 304]; *Вот этого, **жунка**, уже не может быть* [4, с. 37]. Щоправда, лексема **батько** досить часто перекладена відповідним російським еквівалентом: ***Отец** внимательно посмотрел на ток, который должен теперь служить нам постелью* [4, с. 228]; *В серых **отцовых** глазах встrepенулись посмутневшие бесенята* [4, с. 228].

Крім назв найближчих родичів, надзвичайно часто вживані в оригіналі лексеми **хлопець**, **парубок**, **дівчина**, **дівчата**. У мові перекладу вони найчастіше транскрибовані: *И почему это все-все забывают, что **хлопец** есть **хлопец**?* [4, с. 26]; *Я задумываюсь, а вокруг меня ... те гуси-лебедята, что на своих крыльях выносят из беды маленького **хлопчика*** [4, с. 20]; *Да я ещё, **хлопцы**, хочу хоть день прожить* [4, с. 143]; *Сумел же ты, **хлопче**, высмотреть дивчину* [4, с. 220]; *И женщины в очипках, и **девчата** в платочках* [4, с. 156]; *Всем пришлось по душе картина, где **парубок** у колодца обнимал **дивчину*** [4, с. 216]. Можливі, однак, й інші варіанти перекладу. Порівняймо: – *То як твої діла, **парубче**?* – *Він так гарно говорить «**парубче**», що мені здається, ніби я за сьогодні підріс* [3, с. 109] – *Так как твои дела, **парень**?* – *Он так хорошо говорит «**парень**», что мне кажется, будто я за сегодня подрос* [4, с. 146]; *Бувало, бешкетна **парубота** одного кутка посвариться з другим...* [3, с. 109] – *Подерутся, бывало,*

хлопцы с разных улиц... [4, с. 145]; *Тепер і заспівати можна по-парубоцьки* [3, с. 31] – *Теперь и запеть можно по-казацки* [4, с. 34].

Різні варіанти перекладу трапляються і для лексеми *селянин* та її похідних. Наприклад: *Дідусь придивляється до селянина, що злазить з воза* [3, с. 56] – *Дед присматривается к селянину, который слазит с воза* [4, с. 67]; *З невеликого розуму хотіли насміятися з малої селянської дитини. Але все це, як з води, піднялося того дня, коли селянський син вперше в історії людства піднявся у космос...* [3, с. 113] – *От небольшого ума хотели насмеяться над малым мужицким ребёнком. Но всё это всплыло в памяти в тот день, когда крестьянский сын впервые в истории человечества поднялся в космос* [4, с. 150].

Абсолютна більшість побутових реалій тогочасного українського села (назви одягу, страв, продуктів харчування, сільськогосподарських знарядь праці, начиння, будівель тощо) також подана без перекладу, без добору якихось російських аналогів. Наприклад: *Одевались в то, что имели: одни – в кожухи, другие – в кереи, третьи – в чумарки, четвёртые – в свитки* [4, с. 70]; *Хата есть, в хате кладовка, во дворе клуня, сарай* [4, с. 40]; *Всё для меня повеселело вдруг: и открытые настешь хаты, и женщины в очипках...* [4, с. 156]; *Вода летом еле-эле наигрывает в сопилку...* [4, с. 119]; *Напевая, они озабоченно торопятся и к прудам, и к левадам...* [4, с. 44]; *–Разве ж в этом году жито? – Подперев рукой голову, так печалился дядько Владимир, что казалось, слеза вот-вот капнет в миску с варениками* [4, с. 56]; *Из щавеля умею, а с буряками и фасолью ещё нет* [4, с. 105]; *Слышишь, и борщ с пампушками, и утятину, и сладкие пундики ел!* [4, с. 115]; *Если собрать все пули, что решетили Себастьяна, можно было б знаешь сколько галушек наварить?* [4, с. 141]; *Глаза у него делаются такими, словно их помазали смальцем* [4, с. 138]; *В работе Юхрим был жидким, как юшка* [4, с. 29]; *Руки мои вцепились в рядно, которое стягивает с меня дед* [4, с. 151]; *Осторожный дядько хитро приладил на сенных дверях клямку* [4, с. 54]; *Я тебе к Пасхе сделаю вощанку, и ты раздобудешь целую торбу крашенок* [4, с. 58]; *Дед хотел было подтянуть колядку, но вспомнил, что надо вести торг* [4, с. 94]; *Вот заскрипел журавель, а за дорогой отозвалась щедривка* [4, с. 442]; *Уже на вечерницы спешишь?* [4, с. 170]; *Чего тебе? Может, по параграфу похристосоваться хочешь?* [4, с. 61]; *Спасибо, деточки, что пощедровали нашей хате и нам...* [4, с. 442]; *Мы твой сноп на свят-вечер в углу поставим* [4, с. 418].

Лише іноді, залишаючи слово з оригіналу, перекладач супроводжує його посторінковою приміткою: *В один миг домчусь, как на чертопхайке* (прим. Так називали в те годы мотоцикл) [4, с. 34]; *Для меня встреча с боровиком или с более беспечным красноголовцем* (прим. Подосиновик) *всегда бывает неожиданной и радостной* [4, с. 157]; *И гай, не долго думая, даёт мне бабку* (прим. Подберёзовик) [4, с. 158]; *Мать как раз начала собирать отовсюду – из кладовой, сундука, сыпанки* (прим. Деревянная

тара для хранения зерна), *из-под потолка свои узелки* [4, с. 65]; *Некому там цепляют колёса – ведь в небе нет **стельмахов*** (прим. Колёсник, каретник) [4, с. 109]; *За плечами у него покачивается коса, за поясом торчит **кушка*** (прим. Берестянка с водой и брусом для правки кос) [4, с. 154]; *Посреди улицы с **кужелем*** (прим. Деревянный стержень для пряжи льна или конопли) *в руках остановилась тётка Марийка...* [4, с. 317]; *Вот дед поднимается от костра, снимает, здороваясь, **брыль*** (прим. Широкополая соломенная шляпа) ... [4, с. 290]; *Видно, из чьей головы вырастет **довбня*** (прим. Большой деревянный молоток) [4, с. 340].

Особливо актуальний перекладацький коментар при транскодуванні історичних реалій. Такий спосіб перекладу можна назвати комбінованим, адже до транслітерованої реалії додається пояснення, тлумачення відповідної лексеми. Наприклад: *В самом раю уже стояла толпа весёлых **запорожцев**, а на их головах красовались длинные **оселедцы*** (прим. Пук волос на бритой голове запорожца) [4, с. 27]; *Мой сосед скрепил купчую на **три шнура*** (прим. 1,1 десятины) *и запродав свою силу и лета* [4, с. 111]; *Родились мои дед и баба ещё крепостными, поженились уже вольными и стали жить **на пешаке*** (прим. Пеший надел после 1861 г. крестьянину, у которого не было тягла) [4, с. 111]; *Это был богатый и богомольный человек, через руки которого проходили голодом согнанные **катеринки, петрики*** (прим. Пятьсот рублей с изображением Петра Первого), *золотые **импералы** и серебряные **рубли*** [4, с. 74]. Інші історичні реалії, більш зрозумілі й знайомі іншомовному адресатові, не коментовані: *Дядько Микола рыжий, курносый и небольшого роста, но зато усы у него вымахали, как у **гетмана*** [4, с. 36]; *Немцы, австрийцы и **гетманцы** немало с ними повозились* [4, с. 70]; *Из государственной стражи наехали в немецких железных касках-«черепахах» **гайдамаки*** [4, с. 135]; *Около плетня появляется поповская **наймичка** Марьяна* [4, с. 83]; *Вскоре приехал за фигурами разгневанный **пан** со своими **гайдуками*** [4, с. 36]; *Не поруби, так век будут стоять у **панского** дворца, чтоб там одно горе стояло!* [4, с. 36]; ***Паныч** обязательно даст тебе хорошую книжку* [4, с. 126].

Як бачимо з наведеного фактичного матеріалу, абсолютно більшість оригінальних слів, залишених у перекладі в транскрибованому чи транслітерованому вигляді, – це слова-реалії, безеквівалентні щодо іншої мовної культури. Майже всі вони належать до іменників і позначають здебільшого якісь конкретні предмети чи поняття матеріальної та духовної сфери національного соціуму. За тематикою їх можна поділити на реалії побутові та історичні, хоча, як свідчать приклади, цей поділ досить умовний.

Іншу групу транскодованих лексем навряд чи можна називати безеквівалентною, бо всі перекладні словники пропонують чіткі еквіваленти (повні або часткові) до таких слів. Наприклад: *бацько* – *отец*, *дівчина* – *девушка*, *хлопець* – *парень*, *селянин* – *крестьянин*, *чорнобривці* – *бархатцы*, *бабка* – *подберёзовик*, *красноголовець* – *подосиновик*, *хата* – *дом*, *шлях* – *путь*, *доля* – *судьба* тощо. Подібні слова називають псевдореаліями,

і М. Рильський свого часу засуджував їх уживання в перекладах, вважаючи, що такі нічим не виправдані українізми тільки засмічують мову російських перекладів [2, с. 59]. Проте такий спосіб введення лексичних українізмів у мову російських художніх творів має досить давню традицію, адже ним послуговувалися ще Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, М. Гоголь, які дотримувалися «точності найменувань тієї чи тієї реалії на позначення певних рис національного характеру, у створенні колориту обставин дії» [5, с. 143].

Очевидно, вживати чи не вживати псевдореалії в перекладі – це справа професійної майстерності чи мовного чуття перекладача, але за будь-яких умов їх поява в іншомовному тексті має бути доцільною. На жаль, в аналізованих перекладах І. Чеховської трапляються досить незрозумілі, але, на щастя, поодинокі випадки невдалої транскрипції деяких слів. Наприклад, фразу з оригіналу «*Одначе титареве подвір'я поки що не закарлючувалось на дрантогузтво: було кому на ньому іржати, мукати, бекати і кувікати*» [3, с. 26] перекладено так: «...было кому там ржать, **мукать**, **бекать** и визжатъ» [4, с. 27]. У російській мовній традиції є особливі дієслова на позначення специфічних звуконаслідувань: *мычатъ*, *блеять*, *лаять* тощо. Навряд чи відмова від цих еквівалентів додала мові перекладу бажаного національного колориту. Наведемо інші випадки невдалого, на наш погляд, захоплення українізмами: *В такую минуту изо рта вырывается клёкот и «ох, **рятуйте** мою душу»* [4, с. 22]; *Я тут же закрытыми глазами вижу эту свадебную печь с подрумяненными **хлебинами**...* [4, с. 265]; *А потом кому-нибудь **вечерю** снесёшь* [4, с. 371]; *И снова запели санки, и спросонок вздохнул, **затьокал** лёд на пруду* [4, с. 444]. Порівнюючи наступні пари речень з оригіналу та перекладу (Найдорожчим для бідного **чоловіка** є земля, вірна жінка і пісня [3, с. 72] – *Самое дорогое для бедного **человека** – это земля, верная жинка и песня* [4, с. 90]; *Чого навчаєш дитину проти святої **неділі**?* [3, с. 84] – *Чему учишь ребёнка перед святой **неделей**?* [4, с. 108]), можна помітити, що перекладач проігнорував явище так званої міжмовної українсько-російської омонімії.

Ономастичний корпус у повістях представлений головно антропонімами, які, за перекладацькою традицією, подано в автентичному вигляді. Наприклад: *Михайло, Михайлик, Микола, Гнат, Данило, Петро, Гаврило, Івасик, Панас, Демко, Василь, Омелько, Явтух, Ганна, Ганя, Василина, Марийка, Олена, Христя, Явдоха*.

За українською традицією вжито в перекладі кілька космонімів: *Вот и солнце выкатилось из-за **Чумацкого Шляха** и повисло меж крыльями ветряка* [4, с. 153]; *...в небе поблёскивает **Воз*** (прим. Большая Медведица) [4, с. 109]. Такі лексеми, хоч і не є власне реаліями, завжди національно марковані, бо кожен народ одні й ті ж небесні тіла завжди називав по-своєму.

Відомо, що зменшувально-пестливі форми слів набагато частіше використовуються в українській мові, ніж у російській, особливо частотні вони у фольклорних текстах. Враховуючи цей факт, перекладач вводить до свого тексту такі суфіксальні утворення, як *хлопчик, хатка, грушка*,

кисличка, латочка, кожушок, дивчинка, долинка, делушко, делочко, леточко, туманец, гуси-лебедята, крылята і багато інших.

Крім лексичних українізмів, в перекладі фіксовані й граматичні (правда, лиш епізодично). Найчастіше, за українською традицією, відтворено звертання у формі кличного відмінка, наприклад: *Лучше было бы, **хлопче**, если б ни ты, ни мы не знали этих игрушек* [4, с. 32]; *За это, **человече**, теперь могут записать твою душу на вечные поминки* [4, с. 135]. Без особливих змін у російському перекладі подано й традиційну для українського мовлення пошанну множину: *Мама дома **возьются**, а батько **пошли** на закладку хаты* [4, с. 99]; *Дед, а дядько Себастьян скоро **придут?*** [4, с. 140]; *Отец пишет? – **Пишут** и снова **передавали** вам поклон* [4, с. 146]. Окремі часто вживані іменники навіть зберігають деякі українські відмінкові форми, наприклад: *Держи вот, это тебе от **батька*** [4, с. 32]; *Я до сих пор не могу забыть странного лица дядьки **Шевка*** [4, с. 133]. Активні в українському розмовному мовленні присвійні прикметники теж залишено без змін, хоча сфера їх функціонування в сучасній російській мові помітно звузилася. Наприклад: *дедова фигура, дедовы слова, батьковы поклоны, лавочниковы книги, Владимирова свинья, Марьянина сорочка, Микитов двор, Миколин Иван, Панасов сын, Юхримова голова, Шевковы веки, Штуков пруд, Якимова загорода*.

Проза Михайла Стельмаха надзвичайно багата на фразеологізми, паремійні одиниці різних типів, традиційні порівняння, звертання, побажання, примовки, які характерні для української народнорозмовної стихії. Саме такі одиниці найважчі для перекладу навіть із мови близькоспорідненої, бо ці усталені конструкції, з одного боку, національно марковані, а з іншого – вони стилістично увиразнюють текст, формують його експресивно-емоційний колорит. А тому не завжди перекладачеві вдається знайти якусь адекватну заміну або дібрати еквівалент з іншомовного фразеологічного чи паремійного фонду. Фразеологізм іноді може бути навіть втрачений, наприклад: *Оце кумерція, так кумерція: **що куп, то й луп!*** [3, с. 47] – *Вот это коммерция так коммерция!* [4, с. 54]; *Гивині батьки дуже хотіли бути багатими, але так, щоб усім людям здавалось, що вони **бідні, як мак начетверо*** [3, с. 48] – *Гивины родители очень хотели разбогатеть, но так, чтобы люди думали, что они беднее нищих* [4, с. 54]; *А ти стій... і ламай собі голову, де дістати гарбузове насіння Юхриму, **бодай він одні гарбузи мав од дівчат*** [3, с. 54] – *А ты стой и ломай голову, где достать Юхриму семечек...* [4, с. 63]. Однак, таких випадків небагато, бо перекладачі добре усвідомлюють, наскільки художній переклад від цього втрачає. Тому найпоширенішим прийомом передачі усталеної конструкції в аналізованих текстах є її транскодування або калькування (з перекладом окремих слів). Наприклад: *Ой, гляди, дівчино, **перепадє тобі на бублики** за ці марципани* [3, с. 68] – *Ой, смотри, дивчина, **перепадёт тебе на бублики** за эти марципаны* [4, с. 84]; *На другой день було уже відомо, що **чортяка мене не вхопить**, бо я вночі ні*

разу не бухикнув [3, с. 25] – На другой день стало известно, что **чертяка** **меня не схватит...** [4, с. 26]; – *От і гостя маємо! Тебе де не посій, то вродишся* [3, с. 109] – *Вот и гость! Тебя где ни посеи – везде взойдѣшь* [4, с. 145]; – *Трясця твоїй матері!* – закричав старий іще з вулиці [3, с. 110] – *Трясця твоей матери!* – закричав старик ещѣ с улицы [4, с. 146]; *Бо в неї в голові немає однієї клепки* [3, с. 40] – *Потому что в голове у неё не хватает одной клѣпки* [4, с. 46]; *Та недарма кажуть: дасть Бог купця, а дідько розгудця* [3, с. 45] – *Но не даром говорится: «Даст Бог купца, а чѣрт гонца»* [4, с. 53]; *Почекай, ще прийде коза до воза* [3, с. 121] – *Подожди, придѣт ещѣ коза к возу* [4, с. 160]; *Над шкурою дрижати – людиною не жити* [3, с. 102] – *Над шкурой дрожать – человеком не бывать* [4, с. 135]. В окремих випадках, однак, транскрипція фразеологізму значно ускладнює читачеві сприйняття і розуміння: *Про це скупе подружжя кажуть, що вони **обое рябое*** [3, с. 229] – *Про эту скупую пару говорят: «**обое – рябое**»* [4, с. 317], адже єдиним перекладацьким еквівалентом до цього українського виразу є російський *два сапога пара*.

У повістях «Гуси-лебеді летять...» і «Щедрий вечір» М. Стельмах більше десятка разів цитує українські народні пісні, деякі з них у повному варіанті, але більшість представлена тільки двома – шістьма рядками. Часом слова пісні введено до авторської оповіді: *Вся компания пела про влюблённую дивчину, что приобрела для казака за юбку – губку* (прим. Трут), *за гребень – кремень, за сало – кресало, а за душу – табака «папушу»* [4, с. 83]. Цілком природно й закономірно, що ці стилістично забарвлені фольклорні компоненти процитовано перекладачем українською мовою.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Перекладознавчий аналіз дозволяє стверджувати доцільність, коректність і необхідність появи оригінальних компонентів у мові перекладу. Завдяки своїм винятковим виражальним можливостям і особливій стилістиці культурно марковані компоненти перекладу повинні стати його органічною складовою, адаптуватися в іншомовному тексті, бути виправданими в кожному конкретному випадку і виконувати своє головне призначення – забезпечити національну, історичну і культурно-естетичну ідентифікацію оригіналу і якомога точніше відтворити основні риси ідіостилю автора. Спосіб, у який це буде зроблено, залежить від кваліфікації перекладача. Досліджений матеріал дає підстави констатувати, що головними перекладацькими прийомами є транскодування (у вигляді транскрипції або транслітерації), калькування і пряме цитування мовою оригіналу. Зрозуміло, що в перекладах з близькоспоріднених мов можливості творчого перекодування безеквівалентних одиниць набагато різноманітніший, це й визначає перспективу подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу / Л. В. Коломієць. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2004. – 522 с.
2. Рильський М. Мистецтво перекладу : Статті. Виступи. Нотатки / М. Т. Рильський; упор. Г. Колесник. – К. : Дніпро, 1975. – 312 с.
3. Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять...; Щедрий вечір : Повісті / М. П. Стельмах; передм. В. Є. Панченка. – К. : Веселка, 1993. – 319 с.
4. Стельмах М. А. Гуси-лебеди летят... Щедрый вечер : пер. с украинского И. Чеховской / М. А. Стельмах; вступит. статья Ю. Лукина. – М. : Худож. лит., 1980. – 446 с.
5. Черторижская Т. К. Взаимодействие русской и украинской лексики в русских произведениях Т. Г. Шевченко / Т. К. Черторижская. – К. : Наук. думка, 1981. – 256 с.

Приймачок Оксана. Оригинальные компоненты в художественном переводе с близкородственного языка. Стаття посвящена подробному описанию украинских безэквивалентных (оригинальных) компонентов художественного перевода, репрезентирующих тесную интертекстуальную связь с оригиналом. Материалом для анализа стали повести Михаила Стельмаха «Гуси-лебеди летят...», «Щедрый вечер» и их переводы на русский язык. Преодоление языкового барьера в переводе осуществляется в основном путём творческого перекодирования единиц с выразительной этнокультурной окраской. Поэтому безэквивалентные компоненты в переводе – явление вполне оправданное и закономерное. В близкородственных переводах возможности транскодирования намного шире, чем в случае с неродственными языками. Исследованы следующие непере译ные образования: реалии (исторические, бытовые), лжереалии, антропонимы, фразеологизмы, паремии, отдельные грамматические классы и формы слов. Показано, что основными приёмами воспроизведения специфически украинских компонентов являются транскрипция и транслитерация, калькирование и прямое цитирование на языке оригинала.

Ключевые слова: переводоведение, художественный перевод, безэквивалентный (оригинальный) компонент, транскодирование, калькирование.

Oksana Prymachok. The Original Components in the Artistic Translation of Close Related Language. The article is devoted to the detailed description of the Ukrainian components of translation which have no equivalents and present close connection with the original. The material for the analysis was Mykhailo Stelmakh's stories "The geese are flying" and "The holy supper" and its translation into Russian. The overcoming of language barrier in the translation mainly lies in the creative encoding of the words with expressive ethnocultural colouring. Therefore, the original components, that have no equivalents in any translation, are a justifiable and natural phenomenon. In the translations of close related Slavic languages the possibilities of encoding such units are much bigger than in case with unrelated languages. The following formations, which cannot be translated, have been researched: anthroponyms, words-realities (historical, everyday), pseudorealities, idioms, proverbs, definite word forms and grammatical units. It is shown, that the major ways of reproduction of specific Ukrainian components in this Russian translation are transcription and transliteration, modelling words and constructions after foreign patterns, and also using the quotations from the original language.

Key words: theory of translation, artistic translation, a component without an equivalent, encoding, modelling words and constructions after foreign patterns.

Стаття надійшла до редколегії 06.06.2015

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНАВГУРАЦІЙНОЇ ПРОМОВИ (НА ПРИКЛАДІ ВИСТУПУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ПЕТРА ПОРОШЕНКА)

У статті запропоновано трактування інавгураційної промови як окремого жанру на межі офіційно-ділового й публіцистичного стилів. Крім того, в ній описано структурні елементи, що формують промову, вказано на потребу ґрунтовного аналізу текстів такого типу. У розвідці проаналізовано елементи, що вирізняють промову Президента України Петра Порошенка, виголошену у Верховній Раді України 7 червня 2014 р.

Ключові слова: стиль, офіційно-діловий стиль, інавгураційна промова, слова-ключі.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження виступів посадових осіб, серед них і політиків, особливо політичні промови президентів і прем'єрів, цікавлять багатьох дослідників із різних галузей суспільних і гуманітарних наук, зазвичай тих, що звертаються до поліфункційного аналізу, напр., у галузі соціолінгвістики, психолінгвістики, юрислінгвістики, медієзнавства, критичного аналізу дискурсу тощо. Лінгвістичний аспект досліджень стає лише першим кроком у загальному, різноплановому встановленні ролі й значення виступу / промови загалом, напр., вартісності обіцянок, впливу тексту на адресата і його належному сприйнятті, ознаках маніпулятивності чи персвазивності, порівняльній характеристиці виступів тощо.

Аналіз досліджень проблеми. Порушена проблема є частиною досліджень політичного дискурсу загалом, який активно аналізують як в Україні, так і за її межами. Це, передусім, напрацювання ван Дейка, М. Фуко, Р. Водак, М. Кшижановського, Н. Фейрклایфа, В. Кулика, С. Романюк, О. Рудої, Г. Яворської, К. Серажим. Особливо важливі для стилістичного аналізу українського матеріалу дослідження вітчизняних учених – Н. Бабич, А. Грищенко, Л. Кравець, Л. Мацько, Г. Почепцова.

Мета і завдання статті. Мета роботи – визначення лінгвістичних особливостей інавгураційної промови українського Президента. Наше завдання полягало у встановленні особливих характеристик, притаманних інавгураційній промові загалом, а також у спробі визначення її стильової належності. Насамперед йшлося про розрізнення ознак двох стилів – офіційно-ділового й публіцистичного, адже їхні складові елементи знайшли відображення в аналізованому тексті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Пропонована розвідка присвячена розмежуванню і встановленню жанрової специфіки інавгураційної промови. Як відомо, офіційно-діловий стиль за своїм призначенням має «регулювати ділові

відносини мовців у міжнародній, державно-правовій і суспільно-виробничій сферах» [4, с. 25–26], але серед його жанрів у межах підстилів не знаходимо окремого – «інавгураційна промова» [4, с. 25–31; 3, с. 201]. Можливо, схожим жанром може бути «комюніке» [4, с. 27; 8, с. 606]. Проте думаємо, що досить сумнівним здається трактування інавгураційної промови виключно в межах офіційно-ділового стилю, оскільки надзвичайно багато чинників, описаних далі в статті, свідчать радше про її належність до публіцистичного стилю (напр., патетичність висловлювання, метафоричність, розбудовані звертання, нетипове завершення тощо).

Згідно з трактуванням, уміщеним у підручнику «Сучасна українська літературна мова», інавгураційну промову варто було б віднести саме до публіцистичного стилю, бо, як зазначають автори, «на відміну від інформативних офіційно-ділового і наукового (функція повідомлення) публіцистичний стиль розрахований на здійснення впливу, чому безпосередньо підпорядковується політична загостреність, підкреслене ідеологічне спрямування відповідних текстів» [7, с. 201]. Далі у представленому аналізі чітко простежується саме така наповненість тексту – він має впливати на адресата, в ньому яскраво виражене ідеологічне спрямування, підкреслено особливість і важливість порушених тем тощо. Усе це дає підстави вважати, що кваліфікація всіх політичних текстів як таких, що належать до офіційно-ділового стилю, є перебільшенням. У цьому випадку швидше йтиметься про текст із пограниччя стилів – офіційно-ділового й публіцистичного. Підтвердженням того є, зокрема, наповненість промови лексемами, що добираються «цілеспрямовано, відповідно до авторської позиції, яка має засвідчити оцінку описуваних явищ, фактів дійсності» [7, с. 201], тобто такими, що вважаються складниками публіцистичного стилю. З іншого боку, аналізований нами текст виявився рівною мірою збудований і з таких одиниць, що вживані переважно в діловому спілкуванні (законах, постановах, розпорядженнях, угодах тощо). Таку лексику характеризує передусім точність, конкретність, лаконічність, відсутність експресивно-оцінних конотацій, вживання слів лише у прямому значенні, максимальна стандартизація, уніфікація спеціальної термінології [7, с. 201].

Менше розбіжностей у використанні стилів ми помітили на рівні синтаксису. Офіційно-діловий стиль має тенденцію до вживання складних речень, дієприкметникових і дієприслівникових зворотів, використання стійких словосполучень, що слугують для зв'язку частин складного речення, використання різних типів називних речень й ін. [4, с. 27]. Таких у інавгураційній промові практично не було. Натомість публіцистичний стиль, маючи на меті вплив на слухача, спонукання його до діяльності, пропаганду думок і поглядів, зрештою, формування громадської думки, використовує «сплав елементів усіх стилів» [4, с. 27], має яскраву оцінну спрямованість лексики і фразеології, містить мовні кліше, порівняння,

метафори й інші, в тому числі, художні засоби. І саме так була оформлена перша промова Президента.

Отже, вважаємо, що у випадку інавгураційної промови доречніше говорити про розмитість чіткого стильового підпорядкування, пам'ятаючи, що функційні стилі «перебувають у постійній взаємодії, тому кожен із них містить в собі елементи іншого» [4, с. 25]. Те, що кожен текст «має ознаки *макростилю* (наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, художнього, конфесійного, епістолярного, розмовного) і його конкретного різновиду – підстилю» [4, с. 25] підтверджує й аналізований нами далі текст промови П. Порошенка [1]. Додатково зазначимо, що інавгураційна промова має більшість із ознак, притаманних саме публіцистичному стилеві. Проте, незважаючи на її близькість із публічним виступом, характерним для публіцистичного стилю, вважаємо за доцільне трактувати інавгураційну промову як окремий жанр на пограниччі стилів – офіційно-ділового й публіцистичного. Нагадаємо, що жанр визначають як конкретну форму організації мовного матеріалу функціонального стилю, як текстову реалізацію моделей і структур, що сформувалися і закріпилися в мовних ситуаціях [4, с. 25–26].

На нашу думку, звертання й опис ілюстративного матеріалу, яким є інавгураційна промова, допоможе встановити не тільки характерні риси жанру, яким є перший президентський виступ, а й сприятиме «розшифруванню» й розумінню наповненості такого виступу, того, наскільки мовець самостійний у своїх поглядах, чи, навпаки, наскрізь популістичний. Це, звичайно, завдання уже не стільки стилістики, скільки критичного аналізу політичного дискурсу, проте, думаємо, що саме лінгвістичний опис визначає подальші кроки у дослідженні описаного явища загалом.

Загальновідомо, що президенти самостійно не пишуть промов, вони можуть їх виправляти чи доповнювати власними словами, хоча офіційні відповідальні документи повинні прозвучати згідно з написаним раніше [3, с. 120]. Основний зміст формулюють спеціалісти, які окреслюють, як краще і якими словами назвати те чи те явище, подію, визначити цілі чи описати дії. Наводячи американський зразок співпраці між Дж. Бушем та Ф. Лунцом, Г. Почепцов говорить про «диктант», яким є вказівки про те, що і як говорити, «якими словами слід позначити ініціативу, щоб до неї було краще ставлення» [5, с. 191].

Щодо оцінки промов президентів, то вони відбуваються дуже професійно вже на початковому етапі їхнього написання. До цього причетні т.зв. фокусні групи, які визначають ступінь схвалення заміщеної інформації. За словами Г. Почепцова, вважається, що у варіантах промов «достатньо трьох шматків тексту, які оцінюються на відмінно» [5, с. 191]. Учений, визначаючи нові шляхи у комунікації між владою і суспільством, посилається на американський досвід. Він також ставить важливі питання про те, наскільки ефективно з нами спілкується влада, а в їхньому

вирішенні вбачає потребу «створення нових методів аналізу і моделювання як інформаційних потоків, так і методів взаємодії між людьми» [5, с. 191]. Зазначимо, що інавгураційна промова – це перше офіційне звернення голови держави до свого народу, а «комунікації з боку влади носять стратегічний характер в сенсі їх планування» [5, с. 195]. Саме від того, яким чином він буде сконструйований, залежить те, якою буде подальша співпраця влади і народу. Не будемо враховувати того, як пізніше, після виголошення промови, її аналізують медієзнавці, політтехнологи й ін. зацікавлені групи, в т.ч. прихильники й противники чи то самої особи Президента, чи то політичної партії, яку він презентував чи презентує. Зазначимо, що вживання часів у цьому контексті має вагоме значення, адже, скажімо, у Республіці Польща, Президент після його обрання обов'язково повинен вийти з політичної партії, від імені якої він виступав на виборах. Це є передумовою його вступу на посаду. Це завдання вимагає ґрунтовного різнобічного аналізу й не може обмежуватися статтею. Натомість сама тематика видається надзвичайно цікавою й перспективною, а відсутність досліджень на українському ґрунті можна пояснити малою кількістю промов – від 1991 року Україна мала п'ятьох Президентів, упродовж 1991–2014 років інавгураційних промов прозвучало всього шість (Л. Кравчука, Л. Кучми (1998, 2002), В. Ющенка, В. Януковича, П. Порошенка).

Щодо лінгвістичного рівня аналізу, нам вдалося встановити такі характерні риси промови П. Порошенка: а) на рівні лексики: (повтори, слова-ключі (*народ, Бог, Україна*), вживання вигуків, побажання); б) на рівні синтаксису: короткі прості речення, питальні речення.

Вибір певних лексем, що згодом з'являються у виступі – це першочергове завдання. Існує список т.зв. заборонених слів, які, за висновками експертів, не подобаються слухачам, і навпаки – є рекомендації, які лексеми повинні вживатися й у якому контексті. Це слова-ключі. Їхній аналіз з'являється найпершим після прослухання виступу нового Президента. Наприклад, відразу ж у день інавгурації П. Порошенка 7 червня 2014 р. на сайті Громадського телебачення з'явилася порівняльна таблиця, яка містила зіставлення слів-ключів у промовах Л. Кучми, В. Ющенка, В. Януковича й П. Порошенка [2].

Те, що промови укладають фахівці, не викликає сумніву, навіть якщо побіжно переглянути згадану таблицю. У ній найбільшу кількість разів вжито лексеми *Україна* (40/52/-/54), *народ* (19/8/-/11), *ми* (34/10/11). Іншими, такими, що не повторюються в кожній промові, є також слова *суспільство, економіка, влада* (Л. Кучма), *я, історія* (В. Ющенко), *я, економіка, президент, державний* (В. Янукович), *мир, Європа* (П. Порошенко). Не будемо детально зупинятися на «ключовій наповненості» всіх згаданих промов, може виявитися, що ці, а також інші лексеми у них повторюються, адже згадана таблиця не була частиною наукового дослідження, а тільки інформаційною довідкою окремого медіа-

ресурсу. У будь-якому разі слова-ключі – це найперше, що привертає увагу навіть не зовсім досвідченого й критичного слухача. Наприклад, згадане вище *мир* і похідні від нього вжиті в кількох реченнях підряд у такий спосіб, що їх неможливо прослухати: *«Я йду на посаду Президента, щоб зберегти і зміцнити єдність України. Забезпечити тривалий **мир** і гарантувати надійну безпеку. Знаю, **мир** – найголовніше, чого прагне сьогодні український народ. У голови держави широкий вибір різноманітних інструментів для забезпечення територіальної цілісності і **мирного** життя громадян. Повноважень і рішучості не забракне. Я не хочу **війни**, я не прагну **помсти**. Хоча перед очима – великі **жертви**, принесені українським народом. Я прагну **миру** і доб'юся єдності України. Тому розпочинаю свою роботу із пропозиції **мирного** плану»*. Крім того, в цитованому фрагменті нами виділено ще кілька особливих рис промови: слова-ключі дуже часто виступають в антонімічних парах для підкреслення їхньої важливості, напр.: *мир-війна (помста, жертва)*.

Інший важливий аспект – слова й конструкції, що повторюються. Як відомо, те, що повторюється, краще запам'ятовується. Отож, їхня функція – залишитися в пам'яті адресатів. Серед них можуть бути згадані слова-ключі, але не тільки. Наприклад, у фрагменті *«Переможна революція гідності **змін**ила не лише владу. Країна **змін**илася, **іншими** стали люди. Настав **час невідворотних позитивних змін**»* дієслово *змінювати(ся)*, іменник *зіміна*, конструкція *стати іншими* мають однакову функцію – залишити у пам'яті слухача сигнал про відхід від минулого, повернення до кращого, розвиток; або далі: *«Сьогодні нам потрібен легітимний партнер для **діалогу**. Говорити з бандитами ми не будемо. І ми готові оголосити дострокові місцеві вибори на Донбасі для формування партнерів по **діалогу**; Ми хочемо **жити** вільними. А **жити** по-новому і означає **жити** вільно в умовах такої політичної системи, яка гарантує свободи людини і нації»*.

В аналізованому тексті особливу увагу привертають шанобливі звертання, вживані мовцем: *Дорогі співвітчизники, від Львова до Донецька, від Чернігова до Севастополя!; Дорогі наші браття і сестри, співгромадяни*. Ці конструкції поширені, розбудовані у спосіб, який має залучити до слухання всіх без винятку. Проте іншою характерною рисою цієї промови стало використання образливих найменувань осіб, кличок, як-от: *«Портрет, мирний діалог. Зрозуміло, що не зі **«стрілками»**, **«абверами»**, **«бесами»** та іншою **нечистю**; Говорити з **бандитами** ми не будемо; Цей міф посіяний і вирощений російською пропагандою і **кланом** Януковича, який зрадив Донбас і пограбував його ще в більшій мірі, ніж всю країну; Нас уже ніхто не оберне в **рабів криміналу** та бюрократії, в **прислужників колоніальної влади**»*. Таке називання зумовлене подіями в країні, під час яких відбувалася інаугурація, і вони можуть пояснювати не зовсім доречну експресивність викладу. Емоційно наповненими вважаємо й дієслова, вжиті в наступному прикладі: *«Цей міф посіяний і вирощений російською пропагандою і кланом Януковича, який **зрадив** Донбас і **пограбував** його ще*

в більшій мірі ніж всю країну». Проте варто зазначити, що не всі погоджуються з думкою, що необхідно уникати емоційності у виступі. Наприклад, Г. Почепцов наводить слова Ф. Лунца, який вважає, що, пишучи промову, треба шукати емоційні слова, які мають величезний вплив на слухачів, вони можуть змінювати сприйняття повідомлення, впливати на подальші кроки, до яких він зараховує навіть початок або закінчення війни [5, с. 196]. Таке тлумачення видається доречним під час аналізу саме цього виступу.

Вживання складних слів, як і запозичень, термінів, свідчить про скерованість тексту до групи освічених адресатів, а в контексті стилістики – про переважання офіційно-ділового стилю, напр.: *«Хотів би наголосити на відданості ідеї **парламентсько-президентської республіки. Ніякої узурпації влади. Європейська демократія для мене – найкращий спосіб державного правління, винайдений людством. Саме європейський досвід підказує нам, що значну частину повноважень вже зараз треба віддати місцевим органам влади. Реформа децентралізації розпочнеться вже цього року змінами Конституції. Нові повноваження отримають новообрані місцеві ради. Але Україна була, є і буде **унітарною державою. Настав час будувати нову велику країну. Сучасну, високотехнологічну, обороноздатну, конкурентоспроможну**»***.

У промові використано лише два приклади найвищого ступеня порівняння: *«**Найнадійніші** наші союзники і **найкращі** гарантії миру – армія, флот, нацгвардія та професійні спецслужби»*. У цьому контексті можна було б порівняти виступ українського Президента з промовами Володимира Путіна. Як відомо, в них значно частіше використовують прикметники й прислівники, вжиті у вищому й найвищому ступені.

Модальні слова на кшталт *треба, повинні, варто* свідчать про залучення слухача до майбутньої співпраці: *«Щоб мир став довготривалим, нам **слід призвичаїтися до життя в умовах постійної бойової готовності. Ми повинні тримати порох сухим**»*.

Цитування не часто трапляється у президентських промовах, але П. Порошенко використав висловлювання двох видатних класиків: *Ми, українці, «**живий вогник у сім'ї європейських народів і діяльні співробітники європейської цивілізаційної праці**»*. Так казав Іван Франко. *«**Стояти ногами й серцем на Україні, свої голови держати в Європі**»*, – заповідав Михайло Драгоманов. Звертання до традицій, до слів визнаних авторитетів має підкреслити значущість тих чи тих дій, вчинків, утвердити слухачів у певних переконаннях. Для більшої переконливості адресата у своїй рації типово також посилення на власний досвід і переконання: ***Я глибоко вражений патріотизмом мешканців південних та східних українських областей; Впевнений, у своєму європейському виборі наш народ ніколи не був таким сильним, як тепер; Я використаю весь свій дипломатичний досвід, щоб забезпечити підписання міжнародного договору, який би прийшов на заміну Будапештському меморандуму.***

Метафоричність мовлення й використання у повідомленні фразеології не завжди відповідає такого типу текстам, проте саме фразеологія створює особливий «національний колорит» промови: *А всі разом **руйнували фундамент суспільної довіри**, засади права й суспільної організації; Простягаю руку миру всім, хто подав голос за мене, і тим, хто не голосував; Ми повинні **тримати порох сухим**; Будь-який агресор на кордоні України має згадати євангельську мудрість: **хто з мечем до нас прийде, той від меча загине**; Але ми й досі **пасемо задніх***. Це типові засоби публіцистичного стилю.

Чітка структура тексту – запорука зрозумілості, тому логічність і послідовність – характерні риси промови. В аналізованому тексті структурованість виявилася навіть у нумерації завдань, напр.: *«У відповідь гарантую, **по-перше**, звільнення від кримінальної відповідальності тих, на чийх руках немає крові українських воїнів та мирних людей, тих, хто непричетний до фінансування тероризму. **По-друге**, контрольований коридор для російських найманців, які захочуть повернутися додому. **По-третє**, мирний діалог»*. Така чіткість має свідчити про розуміння першочорговості завдань, що стоять перед мовцем, слухач сприймає їх як план майбутніх дій.

Короткі речення, які чітко дефінують мету й завдання, але не тільки, стали типовими для цього виступу: *В тому, що Україна прийшла до кризи державності, є частка відповідальності кожного з нас. / Хтось вважав нормою не сплачувати податки. / Хтось розкошував за державний рахунок. / Хтось голосував і мітингував за гроші. / Хтось отримував незаслужені пільги і нагороди. / А всі разом руйнували фундамент суспільної довіри, засади права й суспільної організації. / Європейський вибір України – це серце нашого національного ідеалу. / Це вибір, зроблений нашими предками і пророками*.

Загалом надзвичайно помітна в промові велика кількість коротких речень, іноді неповних: *Народ своє вагоме слова сказав. Під час революційних подій. Під час спротиву агресії. Під час виборів. Тепер черга – за нами, за владою. Крім того, вжито питальні речення: З чим я як Президент приїду до вас найближчим часом?; Що може втішати людину більше, як праця та гідна зарплата за неї? Але ми й досі пасемо задніх. Чому?; А що нам треба конкретно зробити, щоб жити вільно, жити безбідно, жити в мирі і безпеці?* Завдання такого оформлення тексту полягає в тому, щоб змусити слухача думати – спробувати самостійно відповісти на поставлені запитання, або, навпаки, відразу прислухатися до відповіді.

Варто відзначити нетипове завершення виступу словами *Мир нам! Нехай нас благословить Господь! Слава Україні!* У ньому прозвучало незвичне подяка чи прощання, а побажання – вигук *Слава Україні!*, що набув особливого значення у зв'язку з останніми подіями в Україні (починаючи від Революції Гідності), наповнений додатковою семантикою –

співвіднесенням більше з сучасним і майбутнім, ніж з минулим [дет. див. : 6, с. 146–151].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Загалом, під час подібних аналітичних досліджень варто замислитися над тим, що в комунікації між владою і народом ми починаємо помічати «вичерпаність старої мови, якою розмовляли раніше і намагання знайти нову мову, нові слова для спілкування» [5, с. 198] й взяти цей фактор до уваги під час аналізу. Вважаємо, що заявлена тема статті має перспективи дослідження у синхронії й діяхронії, а також у зіставному порівнянні в межах компаратистики. Наприклад, варто було б прослідкувати схожість і відмінності промов президентів сусідніх країн, особливо у той самий або приблизний період. Цікаво простежити подібність їхньої тематики, фаховість побудови тексту, особливості лексичного наповнення тексту тощо.

Список використаної літератури

1. Ipress.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/articles/yevropeyskyy_vybir_ukrainy_tse_sertse_nashogo_natsionalnogo_idealu_68707.html (13.05.2015).
2. Громадське телебачення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hromadske.tv/politics/naichastishe-poroshenko-povtoryuvav-slova---ukray/> (13.05.2015).
3. Культура фахового мовлення: навч. посібн. / [за ред. Н. Д. Бабич]. – Чернівці : Книги XXI, 2005. – 572 с.
4. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови : підручник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : Вид. центр «Академія». – 2007. – 359 с.
5. Почепцов Г. Від facebook до гламуру до Wikileaks: медіакommунікації : [монографія] / Г. Почепцов / - К. : Спадщина, 2014. – 464 с.
6. Романюк С. Функційність вигуків у мовленні українських політиків / С. Романюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. – Вип. 11. – 2014. – С. 146–151.
7. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ і ін.; [за ред. А. П. Грищенка]. – 3-тє вид. доп. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
8. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.

Романюк Светлана. Лингвостилистические особенности инаугурационного выступления (на примере выступления Президента Украины Петра Порошенко).

В статье предлагается дефиниция инаугурационного выступления как отдельного жанра на границе стилей – официально-делового и публицистического. Кроме того, в ней описаны структурные элементы, которые формируют инаугурационное обращение, указана необходимость внимательного и глубокого анализа текстов такого типа.

В публикации описаны элементы, которые отличают выступление Президента Украины Петра Порошенко в Верховной Раде Украины 7 июня 2014 года. Типичные характеристики инаугурационного выступления: наличие иных, по сравнению с предыдущими примерами обращений, слов-ключей в тексте, повторения, различные типы обращений (начиная с очень вежливых и заканчивая исключительно

эмоциональными), большое количество простых неполных предложений, нетипичное окончание (*Мир нам! Да благословит нас Господь! Слава Украине!*). Кроме этого, в тексте присутствуют метафоры и цитаты, которые стали особенностью этого первого, после избрания П. Порошенко Президентом, выступления.

Ключевые слова: стиль, официально-деловой стиль, инаугурационное выступление, слова-ключи.

Svitlana Romaniuk. Linguistic and Stylistic Characteristics of the Inaugural Address (Illustrated with an Example of President Petro Poroshenko's Inaugural Speech).

The paper analyzes the inaugural address as a separate genre at the border of two styles – official documents style and publicistic style. The author also refers to structural elements of the inaugural address and shows the issues to be carefully and precisely analyzed.

Moreover, it describes the characteristic elements distinguishing President Petro Poroshenko's address given at the Verkhovna Rada of Ukraine on June 7, 2014, that is: occurrence of key words different from the examples used in his previous speeches, repetition, different types of expressions (from very polite to very emotive ones), a number of simple clauses, as well as non-typical endings (*Peace be with us! May God bless us! Glory to Ukraine!*). Apart from that, there are metaphors and quotations which have become characteristic for this very first President Poroshenko's speech after his election.

Key words: style, official documents style, inaugural speech, key words.

Стаття надійшла до редколегії 15.06.2015

РЕЛІГІЙНА КАРТИНА СВІТУ ГУЦУЛІВ БУКОВИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗВЕРТАНЬ ДО ВИЩИХ СИЛ У ТВОРАХ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

У статті проаналізовано звертання у творах Юрія Федьковича як важливий засіб вербалізації релігійної картини світу XIX ст. Попри поширену думку, що у світогляді гуцулів, представником яких себе позиціонував Юрій Федькович, переважають язичницькі погляди, мовні засоби вербалізації зверненої мови у творах письменника засвідчують, що язичництво знаходить своє відображення лише в стилізаціях під фольклорні твори або у творах на історичну тематику, а переважають християнські уявлення.

Ключові слова: релігійна картина світу, мовна картина світу, звернене мовлення, звертання, язичницькі уявлення, християнські уявлення.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мову творів Юрія Федьковича досить активно вивчали і вивчають українські лінгвісти (див., наприклад, збірники [13; 14; 10]), праці яких стосуються різноманітних аспектів мови творів письменника: місця Ю. Федьковича в історії становлення української мови на Буковині (Н. Бабич, К. Герман, Н. Гуйванюк), лексикології (Г. Василевич, Б. Галас, І. Зінченко, Л. Катеринюк, А. Ковтун, Л. Костюк, Л. Ткач, І. Філак), діалектології (Й. Дзендзелівський, Л. Опанатій), фразеології (М. Демський, Н. Бабич, Г. Кузь), ономастики (Б. Близнюк, Д. Бучко, К. Лук'янюк, Л. Чувашова), морфології (П. Білоусенко, В. Грещук, А. Загнітко, Н. Казирод, Н. Попович), синтаксису (В. Голоюх, Н. Гуйванюк, О. Даскалюк, С. Перепелиця, М. Скаб, І. Слинько, І. Стрілець, Л. Томусяк, С. Шабат-Савка), стилістики (Т. Гуцуляк, О. Кардашук, О. Кульбабська, М. Леонова, Л. Пархонюк) тощо. І лише в останній час більше уваги стали приділяти відображенню мовної картини світу буковинців (див. праці Н. Бабич, С. Богдан, Н. Журавльової, М. Івасюти, М. Скаб) у творах письменника, який і способом свого життя, і своїми творами намагався показати, що він є син народу, що він справжній гуцул.

Аналіз досліджень проблеми. Окремі зауваження щодо відображення релігійної картини світу буковинців у творах Ю. Федьковича знаходимо й у згаданих авторів (наприклад, у працях Н. Бабич, С. Богдан, М. Демського, Н. Журавльової, М. Скаб, М. Скаба), однак це лише побіжні спостереження, а поставлена нами проблема, думаємо, потребує глибокого спеціального дослідження на матеріалі різних мовних засобів.

Метою цієї статті є аналіз звертань у мові творів Юрія Федьковича з погляду вербалізації в них релігійної картини світу буковинців XIX ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Загальновизнана думка про те, що у віруваннях українців

тісно переплелися язичницькі та християнські вірування [1], а у світогляді гуцулів роль язичницьких уявлень надзвичайно велика [2, с. 97; 3, с. 255]. Маємо на меті перевірити цю думку надзвичайно багатим мовним матеріалом із творів Ю. Федьковича [11] (в ілюстраціях зберігаємо правопис цього видання).

Язичницькі мотиви знаходимо у циклі «Пісні ладовнії (весільні)», де у приспіві чергуються, очевидно, колишні звертання до Лади – богині любові та шлюбу – і Бога загалом (Бог – «Богом, ще з глибких праслов'янських часів, слов'яни-язичники називали всяке божество, незалежно від його позитивних для людини чи негативних релігійно-міфологічних функцій» [12, с. 266]): І. *Цвіт лугами, пшениця ланами, / **Ладо! Ладо!** / Батеньку мій милий, вечеряй ти з нами, / **Милий боже!** / Цвіт в віночки, пшениця в снопочки, / **Ладо! Ладо!** / Ненько ж моя, ненько, вечеряй ти з нами, / **Милий боже!** / Цвіт на яри, пшениця на дари, / **Ладо! Ладо!** / Братчику мій любий, вечеряй ти з нами, / **Милий боже!** / Цвіт на полі, а дари на столі, / **Ладо! Ладо!** / Сестрички кохані, вечеряйте з нами, / **Милий боже!** / Цвіт – калина, за столом – родина, / **Ладо! Ладо!** / Роде мій величний, вечеряйте з нами, / **Милий боже!** II. Мід з медами, пугарі столами, / **Ладо! Ладо!** / Роде мій величний, пропивай ти з нами, / **Милий боже!** / Батьку-голубочку, пропивай ти дочку, / **Ладо! Ладо!** / Роде мій величний, пропивай ти з нами, / **Милий боже!** / Ненько ж моя, ненько, пропивай серденько, / **Ладо! Ладо!** / Роде мій величний, пропивай ти з нами, / **Милий боже!** / Браття, як соколи, – за кедрові столи! / **Ладо! Ладо!** / Роде мій величний, пропивай ти з нами, / **Милий боже!** / Сестри ж мої любі, – за золоті куби! / **Ладо! Ладо!** / Роде мій величний, пропивай ти з нами, / **Милий боже!** [11, с. 42]. До речі, у вірші «До Дмитра Лелика (Цугфіра)» теж згадано Ладу, але вже як дуже величний синонім пестливих звертань до красивої жінки, посланої долею: *Пане моя, **Ладо моя**, / Урочисте свято!.. А я думав, моя зоре, / Що ти десь за морем / Пишаєшся...* [11, с. 122].*

Ще одне звернення до язичницьких богів фіксуємо в уривках із поеми «Слава Ігоря» (навіяної «Словом о полку Ігоревім»), вірш має назву «**До Велеса**»: ***Великий наш великих пісень боже, / О Велесе, о Місяцю, Королю!** / Начати мою пісню ми негоже, / Аж прежде я тобі ся не помолю! // **Прабожій сине**, ти у синіх рожках / На голубім припочивая ложі! / Коли ж така свята вже твоя воля / Мя засудити на співацьку долю – // Подаждь же ми й орган, настрій ми й струни, / Навчи й гармонії небесні руни, / І віщі персти як на ні вскладати! // Й вооружи в огненнії прамуни / Ти мого духа, хай, як море, руне / І ме вовік ти славу рокотати!* [11, с. 206].

Думаємо, що лише в першому випадку звертання до язичницьких богів пов'язане з народними уявленнями, у другому – це передусім інтелектуальне надбання автора (згадаймо, що Ю. Федькович намагався упорядкувати слов'янську міфологію за зразком грецької, відтворивши родовід язичницьких богів [4, с. 265]). Підтвердженням цієї думки є сонет «До Ісаїї» (шведського поета Е. Тегнера, твір якого «Сага про Фрітьофа»

мав великий вплив на Ю. Федьковича), у якому автор згадує Тора – германо-скандинавського бога грому і блискавки: *О, так шкляне лиш ваше море грає, / Великий Тора-бога ти віщує!* [11, с. 207].

Усі інші звернення до Бога у творах Юрія Федьковича – це Бог у християнському розумінні (безперечно, на початках це слово мало язичницький зміст, однак із поширенням християнства відбулося його переосмислення), оскільки часто слова *Бог* і *Господь* використано як синоніми (а про *Господь* І. Огієнко зауважував, що «слово *Господь* і *Господин* спершу не розрізнялися» і «тільки з прийняттям християнства слово *Господь* стало використовуватись при звертанні до Бога, а *господин* – до людини» [6, с. 171]), як наприклад, у вірші «Співак» (за Шиллером), що є власне переспівом однієї з численних легенд про те, як Бог роздавав таланти: *«Ходіть, люди, ходіть, добрі, / Ходіть, мої діти! – / Каже **господь** милосердний, – Поділю вас світом. / Що видите – то і ваше, / Усьо вам дарую!» / Ох, лишенько: як мурашки, / Усі ворухнулись! / Гуцул вхопив полонину, / Мужик хапнув поле, / Циган – клевець та ковало, / Дяк сів серед школи, / Жид загарбав мішок грошей, / Німець – бочку пива / І так далі, і так далі – Усьо розфатили!.. Аж і співак шкандибає: / «А мені що, **боже?**» / «Ох, лишенько! А ти ж де був / Дотепер, небоже, / Що не прийшов, коли другі?» / «Я був, **боже**, в раю, / Щоб на тебе надивиться, / Послухать, як грають / Ті ангели білокрилі, – / От де я був, **боже!**» / «А що ж робить? – каже **господь**, / – Я вже не поможу... / Да дві речі ми остались – І ті ти дарую: / Мій рай світлий з ангелами / І волю святую» [11, с. 136].*

Для глибшого обґрунтування християнського наповнення аналізованих лексем, думаємо, варто згадати подробиці життя письменника, які вплинули, безсумнівно, й на формування та спосіб вираження його думок: Ю. Федькович змалку разом з матір'ю, братом та сестрою ходив до церкви [4, с. 111], у чернівецькій реальній школі завжди виявляв кращі результати з катехизму, біблійної історії (як, мабуть, наслідок домашньої школи панотця І. Ганіцького) [4, с. 117], а також, очевидно, того, що після походів до церкви по обіді старший брат Іван на прохання матері брав Святе Письмо і читав уголос [4, с. 115], уже дорослим ретельно промовляв ранішні і вечірні молитви, щонеділі й у свята бував у церкві [4, с. 37], під час служби Божої читав Апостола [5, с. 311], був організатором будівництва церкви в Сторонці [4, с. 42], вважав обов'язковим для вивчення в школі церковнослов'янської мови, читання і розуміння всіх молитов, Псалтиря, Євангелій, вибраних апостольських послань, акафістів, Мінеї [5, с. 272]. Як пише Л. Ковалець, «маємо свідчення, що Федькович часто сам збирав зілля і займався ворожбитством» (гуцули вважали, що знахарі та ворожбити пов'язані з Божою силою та корисні людям [3, с. 248]), однак при цьому письменник залишався «щиро, неатрибутивно відданим ортодоксальній церкві» [4, с. 231]. О. Маковей зазначив, що Ю. Федькович «у справах релігійних поводився зовсім так, як гуцули» [5, с. 232], тобто святив хату, «в церкві

бував трохи не кожної неділі», «вступивши до церкви, бив поклони і давав «на службу» калачі або хліби, кілька крейцарів та воскову свічку», «виходячи з церкви, чекав з капелюхом в руці на панотця, цілував його в руку, відпроваджував аж дзвінниці» [5, с. 232]. Отже, біографічні дані свідчать про глибоку релігійність письменника.

Звертання *Боже* є найчастішим звертанням (165 мікроконтекстів): *Боже*, за що ж така кара / Їму, молодому, чим він винуват?.. [11, с. 189]; *О ні, боже*, / Ти нічо не винен... [11, с. 127]; *Іваночку, ізмилуйся! / Хто годувать буде / Мої сини безталанні?.. / Люде! – боже – люде!..* [11, с. 187].

Часто спостерігаємо повтори – звичайно двічі на початку речення – як знак роздумів: *Боже, боже*, чи ж так можна? [11, с. 187]; *Боже, боже*, / Да що вже й казати!.. / Доводиться поволеньки / Усьо поховати, / Що у світі любе, миле [11, с. 151]; – *Боже, боже!* Всюди щастя, / Всюди рай на світі, / Лиш я блуджу, як той злодій! [11, с. 190] чи жалю: *Боже, Боже!* / А наші некрути / Да, сердешні, скитаються в широкому світі... [11, с. 179]; Він мене не любить! / *Боже, боже:* себе й мене / Він марно загубить! [11, с. 161]; – *Боже, боже!* – заплакала дівчина. – Чому ми такі нещасливі? [11, с. 324]. Особливо емоційно значущим є п'ятикратний повтор: *І гарячі сльози / Посипались з очей чорних. / «Боже, боже, боже... / Боже, боже!..» Як стояла, / так упала в спузу!..* [11, с. 164].

Вокативна форма *боже* є основою для складених номінацій адресата мовлення. Передусім разом з нею автор використовує присвійні займенники *наш* або *мій*: *Ох, боже наш, боже!* / Прости!.. Забуваю, що господь наш спить... [11, с. 109]; *О боже мій, о боже мій!* / Рожевого світа / Лиш на хвилю, а потемку – навіки, навіки!.. [11, с. 133].

Цікавим є мікроконтекст *Сів, сердешний, хоче їсти... / Аж тут два жандарі / Вже з-за плечей і крадуться! / – Уставай, небоже! / – Обіздрівся: – Ох, боже мій! / – І бог не поможе* [11, с. 191], у якому своєрідна «відповідь» на вигук свідчить про неповну десемантизацію, а отже й інтер'єктивізацію, звертання.

Крім присвійних займенників, звертання *боже* може мати при собі означення-прикметники в пре- і постпозиції щодо вокативної форми іменника. Найпоширенішим, за нашими спостереженнями, є означення *милий*: *А я стану против сонця – / Висхнуть мої крила: / Боже милий!* як полечу!.. [11, с. 100]; *Боже милий*, – нема того, як молоді літа! [11, с. 257]; *Боже милий*, кобих тебе хоть побачив... [11, с. 475]. Особливу роль у наданні висловленню посиленої експресивності виконують поєднання *боже милий + боже*, уживані переважно на початку речення: *Боже милий, боже*, / Ліпше лежать у могилі, / Як тут при дорозі! [11, с. 179]; *Боже милий, боже*, чому тепер так тяжко за правду постало!? [11, с. 475]. Такі словосполучення можуть бути підсилені вигуком: *О боже мій милий*, мені коби так, – / Коби я не жовнір, коби я козак! [11, с. 63]; *Ох, боже мій милий!* А ти його бачиш, / Як він ся низенько у квіти склонив, / Та й з ясною зорев за ним не заплачеш?.. [11, с. 109], доволі активно використовувано їх

найрізноманітніші повтори: **Ох, ох, милий боже!** – ти високо, цар далеко, а песі віри роблять що хочуть [11, с. 248]; **Да що з того, коли чоловік за отсих одинадцять рік при війську гей трохи ся підтоплав; гай, гай, милий боже!** [11, с. 471].

У текстах Юрія Федьковича є й інші означення до вокативної форми *боже* – *праведний*: **Ех, боже милий, боже праведний**, ще [аби-м] перед смертю в горах [ся міг] побачити! [11, с. 471]; *правий*: **І ми, врешті, запитаєм / Тебе, боже правий, / Коли уже мстити будем / на царях лукавих...** [11, с. 141]; *добрий*: **Боже добрий, боже**, / От, які-то на сім світі / Повелися люде!.. [11, с. 174]; *милосердний*: **Ох, боже мій милосердний**, / Коби вна жива, // Я би з нею повінчався, / В неділю до дня [11, с. 148-149]; *пречудний*: **Боже мій пречудний!..** [11, с. 178]; *любий*: **А музика так красно і потягає за співанками – боже любий! Шкода, що до нас не конче добре було чутися...** [11, с. 242]; *кріпкий*: **О, боже мій ти кріпкий! Ти ж го предці / У Дзвінки не...** [11, с. 414]. Поряд з названими, звичними для гуцулів та й українців загалом означеннями, у проаналізованих контекстах ми виявили і несподівані, оригінальні: *пекельний*: **Пекельний ти, боже!.. / Не витерплю! Бери душу!! / Не можу – не можу!..** [11, с. 189]; *вічний*: **Вічний боже, що робити? / Рятувати ці колоти? [11, с. 85];** *моцний*: **Чо ж кидаєш, неводірку, / Рідне Запороже, / А сам їдеш – у калюгу? / Жалься, моцний боже!!** [11, с. 98]; *руський*: **Виростай же, руський боже, / Пшеницю, як лаву!** [11, с. 116].

Звертання *боже* може супроводжувати транспонований у підсилювальну частку займенник *ти*: **Мабіть, о ти боже**, ми ждемо взадар! [11, с. 189]; **Боже ти мій милосердний**, / Чому я не годна / Ціле серце висипати / на оцім папері?.. [11, с. 188].

Цікаво, що Юрій Федькович використовує лише безсуфіксну форму лексеми, ми виявили лише один випадок вживання у листі до Горбала демінутива: «Маруся», Марусенька! **Божечку милий**, коби ми не сором, то, бігме, би-м ще раз сплакав [11, с. 459].

Окремим типом використання вокативної форми *боже* є її вживання у складі фразеологізованих усталених висловів, які використовувано чи як формули мовленнєвого етикету, чи як засоби підвищення експресивності тексту: – **Добрий день вам, ненько, що дієте? – Чи то ти там, синку? Дай же тобі, боже, здоровля, що прийшов...** [11, с. 310]; **Уповідає, що і там руське парубоцтво оживає. Боже помагай!** [11, с. 427]; **Ох, чоловік се був, чоловік! Дай боже, аби ніколи на лихе місце не ступив!..** [11, с. 287]; **Дай єму, боже, щасливо!** [11, с. 475]; **А не дай знов, боже, аби мені була дісталась дівчина тиха, млява, покірлива!** [11, с. 435]; **До вашого задуманого діла благослови боже!** [11, с. 488]; **Брат посадився з тим парубком, що його так щиро дожидав, коло самих дверей: аби вже вам ні однісіньку не перепустити, але обіздрівши її з усіх боків, і спереду, і ззаду, – боже мене прости** [11, с. 245]; **Якби се так було, то бігме боже, що би-м ти ся відразу признав, але присягаю Ти на гробі мої сестрички, що ї вже не маю...** [11, с. 459]; **Як став**

вино брати, як став усіх поїти, як став сабаші платити! **Боже, воля твоя!** [11, с. 287].

Значно рідше, причому переважно у прозових творах, Юрій Федькович використовує звертання до Господа як емоційний вигук; у поезії ми зафіксували його лише один раз: **Господи!** Як змірю кріс на правім оці: / Баф! – а медведисько тільки ся скрутив... [11, с. 74], у прозі ж – 43 рази у різних позиціях: на початку речення – **Господи**, як обгорнуть мене жалі та туга велика! [11, с. 323]; **Господи**, що плакали парубки, як Івана до гробу спускали!.. [11, с. 275]; у кінці речення: Привіз Іван свою молоду жінку до себе [...]. Що вже його старі не тішилися, **господи!** [11, с. 270]; Вони так зраділи, **господи!** [11, с. 306]. Про те, що інтер'єктивація не повністю нівелювала первинну семантику зверненості, свідчить мікроконтекст: Я тобі казала, що я не встану; ну, іди собі. Може, ти хочеш що украсти або зрабувати... Іди собі, ну, іди! – Що ви, **господи**, бо' з вами! – Що, **господи?** Що? **Ніби мене твій господь здойме!** [11, с. 257]. Транспоноване звертання Господи теж поширюють означення, причому набір їх дуже схожий на описаний вище реєстр означень до божже: Ох, за що ж то ти мене так побив та покарав, **господи милосердний!** [11, с. 434]; **Господи милий, господи праведний!** Відки тото // в матері тільки сліз тих береться, та тільки люби, та тільки жалю!? [11, с. 264]; Дивлюся – а він сидить, сердешний, у садку та плаче-плаче! – **господи святий!** Братуку мій, а се ти чо? [11, с. 289]. Цікавим є поєднання **господи божже**: Правда, що мама моя хатку і кавалок ґрунту має, але мама, хоть з простого стану, // встидаєси ним, гордує і лиш на висоту бгає (**господи божже, мене прости!**) ... [11, с. 452–453]. Фіксуємо, хоча й поодинокі, фразеологізовані утворення з **господи**: А нє, аби я, може, на його ворогував, – **крий господи!** І сприяти йому буду, і в огонь за його піду... [11, с. 242].

В окремих текстах використано як звертання до Бога субстантивати або описові конструкції: **Боже, божже**, бери життя, / Бери, **милостивий** [11, с. 189]; Правди, волі дожидаєм / В тебе, **батьку світа!** / Твоє царство, твоя слава / Вовіки і віки! [11, с. 204]; Іван. **О, сили ви / Небесні!!!** [11, с. 414]; **О ти, божже провидіне,** / Ти зовсім злишне, відколи Лойола / то своє посадив на твій престів! [11, с. 357].

Доволі часто у текстах Юрія Федьковича натрапляємо на згадування Ісуса Христа: А у божім дворі / Садиться ладан туманами д горі, / Священні піють: «**Христе божже святе, / Безсмертний, кріпкий, – змилуйся над нами!**» [11, с. 88]; Пане мій добрий! **Дай, Христе-боже, аби ви ніколи на лихе місце не ступили!** [11, с. 314]; **Не дай, Христе-боже**, аби се так остало! – волієш ми дати смерть погану [11, с. 471]; – **Рятуй, сине божий!** – каже Юрій, перехрестившись [11, с. 332]; **Ісусе, сину божий, рятуй нас!** Від голоду, від повітря, від трусу, від води, від вогню, а найпаче від божевільних – отаких, як ці двійко! Амінь! [11, с. 446]. Цікавим є вислів Христа ран ради: А серце в'яне, / Так дивлячись на руські рани, / Так дивлячись на руську кров, / Що миє землю, мов водов, / Погану землю. /

Вічний пане! / Ци вже і в тебе грошей ніт, / Що-с злодіям запродав світ, / Аби робили, як їм гоже? / **Христа ран ради, вічний божже,** / Дбай викупить твій мир назад, / Ще доки лютри го з'їдять! [11, с. 110]. Особливістю гуцульського мовлення, зафіксованого у творах Марка Черемшини, є використання вислову *спадайте на рани божі* із проханням змилюватися над кимось [8]. В обох усталених висловах спостерігаємо алюзії про історію страти Ісуса Христа на хресті, хоча сама традиція набоженства до Святих Ран Ісуса зародилася у ХІХ ст. (її практикує католицька та греко-католицька церкви) [7, с. 57–58].

Герої Ю. Федьковича звертаються не лише до Бога та Сина Божого, але й до Матері Божої: **Йой! прости мня, божжа мати!** [11, с. 78]; *А в нас, у русинів, на чудо, / Ще в пеленках, а вже «старий», / І вже – **о божжа мати, крий!** – / Уже учиться, собака, / нарід продавати...* [11, с. 231]; *Може, ще скажуть німці служити? **Не дай мати божжа!*** [11, с. 480]; *Ох, пропаде мій синок любий, – а то всьо через твої розпести невчасні! **Ох, матір божжа!*** [11, с. 438]; *Лиш тую одну біду ні мені продати, ні мені проміняти! **О матінко Христова!..*** [11, с. 435]; *А коли не зможемо з невістков удатись, то ми, старі, переселимось у старі хати старого віку добувати, а ти, що собі вибрав – з тим і житимеш, коби лиш щасливо, **матінко Христова!*** [11, с. 439]. У вірші «Прощі», де йдеться про те, що стара мати посилає свого хворобливого сина у Київ на прощу, використано різноманітніші означення: *А мій Іван несе серце із ярого воску: «**О пречиста великая, / Ти матінко божжа!** / У сусіда було дівча – / Укрили коверцем... / **О, пречиста ти київська, / Загой моє серце!!**»* [11, с. 137].

Спостерігаємо й одночасне звертання до Ісуса Христа та матінки Божої: *«Допоможи їм, **спасе Христє божже,** / Та й ти, **prechista!**» – перед образами, / Що сріблом, золотом, каменем убрані, / Старий владика миється сльозами* [11, с. 87].

Окремо варто сказати про вірш «Пречиста діво, радуйся, Маріє!», який, як вважали радянські критики, «кидав виклик християнській релігії» [цит. за: 5, с. 80]. Фраза з тексту акафісту *Пречиста діво, радуйся, Маріє* обрамлює кожную строфу (якщо заголовок вважати першим рядком, то й першу строфу також), спочатку, у першій строфі, гармонуючи, а потім дисонуючи зі змістом строфи. Так виражено трагічні відчуття автора, людини надзвичайно вразливої, коли він бачить доведене до крайнощів фізичне існування жовніра, удовиці-матері та дитини-сироти, і його прохання до божественних сил упорядкувати земне життя людей: *У синє море сонце ясне тоне / І своє світло, ніби кров, червоне / По всій країні доокола сіє; / А там зазульку в гаю десь чувати, / А там дзвіночок став селом кувати, / Там в борі вітер листям шелевіє: / **Пречиста діво, радуйся, Маріє... // Пречиста діво, радуйся, Маріє!** / Он молод жовняр ляг си на мураві, / Личко студене, шати му кроваві, – / Розстрілен нині; бо самий не вміє, – / Камраття яму темну му вкопали / І на спочинок бідного в ню склали; / Уже не скаже, як дзвінок запіє: «**Пречиста діво, радуйся,***

Маріє...» // Пречиста діво, радуйся, Маріє! / Під плотом сіла удовиця-мати, / До себе тулить бідне сиротяти / І плаче ревне, серденько їй мліє, – / Ба вже не плаче, вже і не голосить: / Склонила голов – більше не підносить; / Зірниці плачуть, а дзвінок німіє... / Пречиста діво, радуйся, Маріє. // Пречиста діво, радуйся, Маріє! / Там онде блудить сплакана дитина, / Без тата, мами, бідна сиротина, / Нічо не їло, душечка му мліє, – І хоче в хату бідня навернути, / Господар псами тровить єго, чути: / Верескло, впало, кров ся з ніжки ліє... / Пречиста діво, радуйся, Маріє. // Пречиста діво, радуйся, Маріє, / Бо я не можу... Вшак я маю душу – / і чути мушу, і дивити мушу, / Що тут, на світі, ах, тутки ся діє; / Да як до гробу зложуть моє тіло, / Де темно, тісно, студено, зотліло, / Де нич не плаче, де усе німіє, – Пречиста діво, радуйся, Маріє! [11, с. 45–46].

Лексема *ангел* у звертаннях виступає лише в переносному значенні на позначення дорогої мовцю людини: *Ні, я тебе не покину, ангеле мій небесний*, – дійся божя воля! – аж скрикнув Марко, да й знов цілувались да пригортались до самого світа [11, с. 276]; – А це ви, – кажу, – пане мій золотий, *ангеле мій добрий*, що-сьте мене два рази від смерті відкупили? [11, с. 315]; *Данилечку, братику мій, ангеле мій щирий та добрий!* [11, с. 477]; *Радьте, пане Кобилянський, ангеле мій благий*, бо мені горе... [11, с. 453].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, часте використання Ю. Федьковичем звертань до вищих сил засвідчують не лише релігійність автора, а й глибоку релігійність гуцулів, у яких вона справді дуже оригінально поєднувалась з елементами язичництва. Найпоширеніші звертання – *Бог* і *Господь*, які часто виступають синонімами, однак за походженням вони різні і можуть розрізнятися смислом: *Бог* – ще язичницьке, яке потім у зв'язку з поширенням християнства переосмислилося (на наш погляд, формальними ознаками язичницького значення є контекст або граматична форма множини, щоправда, у зверненій мові Ю. Федьковича ми такого не виявили), *Господь* – лише християнське. Згадані лексеми можуть бути повнозначними чи делексикалізованими (у функції вигуків), хоча повної десемантизації, на наш погляд, ніколи не відбувається, про що свідчить часта реакція на них співрозмовників. Про переважання християнського у світогляді гуцулів свідчать і часті звертання до Ісуса Христа та Матері Божої. Попри поширену думку, що у світогляді гуцулів, представником яких себе позиціонував Юрій Федькович, переважають язичницькі погляди, мовні засоби вербалізації зверненої мови у творах письменника засвідчують, що язичництво знаходить своє відображення лише в стилізаціях під фольклорні твори або у творах на історичну тематику, а переважають християнські уявлення. Окрім важливої функції розкриття мовної картини світу буковинців, звертання-найменування релігійних понять виконують важливі стилістичні функції: вони роблять текст емоційнішим, щирішим, надають відтінку розмовності або ж колориту урочистості, піднесеності.

На наш погляд, досліджувана проблема потребує детального розгляду й на іншому мовному матеріалі.

Список використаної літератури

1. Історія релігії в Україні : у 10 томах. – Т. 1 : Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / за ред. проф. Б. Лобовика. – К. : Український центр духовної культури, 1996. – 384 с.
2. Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Р. Ф. Кайндль. – Чернівці : Молодий буковинець, 2000. – 208 с.
3. Кирчів Р. Ф. Світоглядні уявлення і вірування / Р. Ф. Кирчів // Гуцульщина : історико-етнографічне дослідження / П. І. Арсенич, М. І. Базак, З. Є. Болтарович та ін. : АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського, Львів. відділення. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 243–260.
4. Ковалець Л. Юрій Федькович : історія розвитку творчої індивідуальності письменника : монографія / Лідія Ковалець. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 440 с. – (Серія «Монограф»).
5. Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича / за ред. Б. І. Мельничука, Л. М. Ковалець, О. В. Добржанського, К. М. Лук'янюка / Осип Маковей. – Чернівці : Золоті литаври, 2005. – 432 с.
6. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія / Митрополит Іларіон. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 424 с.
7. Світло вервиці. – Вид. 3-тє, поправлене. – Львів : Добра книжка, 2003. – 148 с.
8. Скаб М. В. Уявлення гуцулів про душу (на матеріалі творів Марка Черемшини) / М. В. Скаб, М. С. Скаб // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Філологія (Мовознавство). – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. – Вип. XXV-XXVI. – С. 150–154.
9. Скаб М. С. Засоби апеляції у мовленні Юрія Федьковича / М. С. Скаб // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2005. – Вип. 274–275 : Слов'янська філологія. – С. 377–381.
10. Творчість Юрія Федьковича в контексті української та світової літератури // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. статей. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 274–275 : Слов'янська філологія. – 500 с.
11. Федькович Ю. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи / Юрій Федькович. – К. : Наук. думка, 1985. – 574 с. – [Серія : Бібліотека української літератури. Дожовтнева українська література].
12. Худаш М. Походження імен та релігійного-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств / Михайло Худаш ; [НАН України; Інститут народознавства]. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2012. – 1061 с.
13. Юрій Федькович : статті та матеріали. – Чернівці : Вид-во Чернів. держ. ун-ту, 1959. – 249 с.
14. Юрій Федькович : тези доп. респ. наук. конференції, присвяч. 150-річчю з дня народження Ю. Федьковича (18–20 жовтня 1984 р.). – Чернівці : ЧДУ, 1984. – 253 с.

Скаб Мария, Скаб Марьян. Религиозная картина мира гуцулов Буковины через призму обращений к высшим силам в произведениях Юрия Федьковича. В статье проанализированы обращения в произведениях Юрия Федьковича как важное средство вербализации религиозной картины мира XIX в. Авторы отмечают, что особенностью индивидуального стиля буковинского писателя является частое обращение к высшим силам. Вопреки распространенному мнению, что в мировоззрении гуцулов, представителем которых себя позиционировал Юрий Федькович, преобладает языческая мифология, языковые средства вербализации

обращенной речи в анализированных произведениях свидетельствуют, что язычество находит свое отражение только в стилизациях под фольклорные произведения или в произведениях на историческую тематику, преобладают же христианские воззрения. Кроме важной функции раскрытия языковой картины мира буковинцев, обращения-наименования религиозных понятий выполняют важные стилистические функции: они делают текст эмоциональным, искренним, придают оттенок разговорности или же колорита торжественности, возвышенности.

Ключевые слова: религиозная картина мира, языковая картина мира, обращенная речь, обращение, языческие представления, христианские представления.

Skab Maria, Skab Marian. Bukovynian Hytsuls' Religious Picture of the World Through Addresses to Higher Forces in the Works by Yuriy Fedkovych. The article deals with the analysis of addresses in the works by Yuriy Fedkovych as an important means of verbalization of religious worldview in the nineteenth century. The authors point out that the distinctive feature of Bukovynian writer's individual style is frequent appeal to higher forces. Despite the widespread belief that pagan views prevail in the Hutsuls' worldview, Yuriy Fedkovich positioning himself as their representative, language means of verbalization of the addressed speech in the works under analysis show that paganism is reflected only in stylized folklore works or works on historical themes, and in general Christian ideas dominate. In addition to an important function of disclosure of Bukovynians' language picture of the world, names-addresses to the religious concepts have important stylistic functions: they make texts more emotional, sincere, provide colloquial or elated coloring.

Key words: religious picture of the world, language picture of the world, addressed speech, address, pagan ideas, Christian ideas.

Стаття надійшла до редколегії 17.05.2015

ОСОБЛИВОСТІ МОВНИХ ЖАНРІВ У СУЧАСНІЙ МУЗИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Визначено поняття *музично-мовний жанр* та досліджено його особливості. Окреслено основні умови усталення цього явища та підходи до вивчення його функціонування. Схарактеризовано стильові параметри та музичні рівні висловлювань. Запропоновано підходи до класифікації мовних жанрів у музиці.

Ключові слова: жанр музично-творчий, жанр музично-мовний, жанрова група, жанровий тип, функції жанру, систематика, музична комунікація, музичне висловлення, музичне спілкування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Функціонування мовних жанрів у музиці ще перебуває на стадії методологічного опрацювання. У сучасному музикознавстві, зокрема й українському, досі немає єдиного усталеного погляду на це питання, не вироблено цілісного підходу до його осмислення. Неузгодженість критеріїв визначення та класифікації жанру доповнює також тенденція не розмежовувати жанри музичні чи музично-творчі (аналог: жанр літературний) і жанри музично-мовні (аналог: жанр мовний). Тому вивчення особливостей музично-мовних жанрів у сучасній музичній комунікації не просто *актуальне*, а й гранично *необхідне*, надто ж у зв'язку з розробленням теорії сучасної музичної комунікації, тексту, дискурсу. У цьому контексті визначається й *актуальність* запропонованої у статті характеристики окремих особливостей *музично-мовного жанру* як комунікативного явища та визначення його місця в сучасній музичній комунікації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Висвітлюючи питання, що стосуються особливостей того чи того типу дискурсу як «реалізації мови» (Н. Д. Арутюнова), доцільно передусім урахувати їх мовознавчі трактування. *Мовними жанрами* філологи вважають закріплену традицією *форму мовного втілення завершених висловлень*, детермінованих метою, темою спілкування та правилами комунікації, прийнятими в певному соціумі. Це повною мірою стосується і музичного мистецтва, комунікації, мови й висловлень. Узявши згадане визначення за основу дефініції, можна чітко простежити комунікативні особливості музично-мовного жанру, його узалежненість від музично-мовної норми [12, с. 140–141] та з'ясувати естетичне й культурологічне підґрунтя класифікаційних настанов. Розгляд жанрових аспектів *мовлення як комунікативного акту* дає змогу вивчати стійкі форми музичного мовлення й особливості мовної поведінки, а також описувати скорельованість мовних дій, мовної поведінки із типом мислення та дійсності.

Ми дотримуємося найпродуктивнішого і найбільш доцільного, на нашу думку, комплексного підходу до вивчення музично-мовної практики, який дає підстави інтерпретувати мовні жанри як *первинну форму існування мови*. Фактично музична комунікація не може відбуватися поза усталеними в різних сферах музично-мовного спілкування мовними жанрами. Вивчення музично-мовної практики з прагматичних позицій доводить, що музично-мовний жанр справді можна вважати єдиною первинною формою існування музичної мови. Екстраполюючи відомий вислів М.Бахтіна щодо жанрів мовлення на ґрунт музики, можемо повторити: якби не існувало музично-мовних жанрів, ми були б змушені створювати їх у процесі музичного спілкування [див.: 1, с. 260–272].

Музично-мовні жанри – ланка у створенні текстів та дискурсу. Стиль виступає при цьому елементом жанрової єдності висловлення й основою характеристики будь-якого жанру. Природу мовного стилю визначає низка параметрів: ставлення до сприймача, мета мовлення, специфічні форми спілкування, зовнішні умови спілкування, події, що визначають спілкування [див.: 10; 11; 12].

Для об'єктивного вивчення музично-мовних жанрів багато важать екстрамузичні фактори, зокрема *сфера спілкування і діяльності*. Остання значною мірою визначає репертуар музично-мовних жанрів. При цьому важливою особливістю є *трансформована діалогічність музичного спілкування* і переважання в ньому не діалогу, а музично-мовних актів, тобто серії висловлень. Діалогічність у музичному спілкуванні виникає завдяки поєднанню висловлень, що актуалізують різні засоби: основний мовець (виконавець) використовує переважно (але не виключно) музично-мовні засоби, адресат (слухач) – екстрамузичні і парамузичні. Крім того, музично-мовний жанр може формуватися з цілого ряду пов'язаних між собою музично-мовних актів.

Існує багато критичних висловлювань щодо специфіки й обмеженості діалогічності в музично-мовному спілкуванні, особливо після появи технічних засобів фіксації музичних повідомлень. Окремі дослідники вважають, наприклад, прослуховування компакт- чи відео-дисків із записами музичних творів неповноцінним спілкуванням (за Р. Меррей Шефером, т. зв. *шизофонія* [див.: 7, с. 128–134]), а застосування до його опису традиційного інструментарію неефективним і науково некоректним. На противагу цій позиції зауважимо: форми мистецького спілкування, в яких використовують завершені твори апробованих творчих жанрів, базові для архітектури, живопису, декоративного мистецтва та ін., у тому числі й для музики. Сприймачеві не потрібна присутність будівельників собору св. Петра в Кельні, процес будівництва якого тривав понад 800 років, щоб сприйняти споруду як твір мистецтва з усією передаваною художньою інформацією. Так само немає потреби спостерігати, як Рембрандт створює «Нічну варту», чи інтерв'ювати Мікеланджело та Челліні щодо відмінностей у концепціях та історії

створення їхніх «Давидів». За «законом Гумбольдта – Потебні» [7; див. також 4, 6] зміст твору мистецтва після його завершення розвивається уже винятково в свідомості читача, глядача чи слухача [7, с. 181 і далі]. Тобто змістовність та глибина мистецького спілкування після того, як автор завершив твір, залежить не від нього, а від інтерпретаційної діяльності адресата / реципієнта та супутніх засобів передавання і сприймання інформації. Також – від культурної епохи, у контексті якої сприймається твір, і від зміни таких епох. А оскільки музичні твори, актуалізовані у формі музичних виконань на механічних носіях, не змінюються залежно від часу й умов їх відтворення і не перестають бути завершеними творами, дискусію на цю тему можна вважати безперспективною. У цьому разі може йтися лише про коригування змісту твору у свідомості кінцевого сприймача залежно від соціокультурних умов і обставин, в яких здійснюється сприймання, та ймовірне *змінювання певних функцій музично-мовних жанрів* і – як результат – їх трансформування. Запис серенади В. А. Моцарта, наприклад, можна прослухати у навчальній аудиторії (дидактична функція, що доповнюється когнітивною), а можна використати як звукове оформлення інформаційних повідомлень у супермаркеті (інформативна і фатична функції). Ейфелеву вежу можна сприймати, стоячи біля неї, піднявшись на неї, пролітаючи над Парижем на гелікоптері, гортаючи альбом з її фотографіями, переглядаючи фільми про інженерно-наукові здобутки XIX ст., купуючи в кіоску вежечку-брелок чи дивлячись на її зображення на обгортці шоколаду тощо. Це не спричинює зміну базового мистецького значення архітектурного твору, а лише уточнює його відтінки. Якщо ж вежу використовують як телевізійну трансляційну або встановлюють на ній численні веб-камери для спостереження за правопорядком в її околицях, то це, безумовно, свідчить про урізноманітнення функцій, але сам твір мистецтва при цьому залишається незмінним.

Цікавий аспект діалогічності в музичній комунікації – феномен «підспівування», часто інспірований за найрізноманітніших обставин не тільки музикою, а й самими мовцями – музикантами-виконавцями. Найпоширеніша форма такого діалогу в побуті – «підспівування» слухачами рефрену популярної пісні (як-от «Still loving you» групи Scorpions або ж «Yellow Submarine» групи The Beatles), виразного мелодичного звороту (початкові фрази приспівів пісень «I just called to say I love you» Стіві Вандера, «Лиш вона» Тараса Чубая або початки пісень Ніно Рота «Speak softly love» з кінофільму «Хрещений батько» чи «Не питай» групи «Океан Ельзи», перші фрази «теми навали» із першої частини Сьомої симфонії Д. Шостаковича) чи звучне відтворення захопливої ритмофігури під час виконання твору (двотактовий ритмізований вступ «Пісні друзів» Г. Гладкова на вірші Ю. Ентіна із мультфільму «Бременські музиканти» або ж ритмізовані мотиви приспіву пісні «Весна» групи «ВВ»).

Важливий чинник формування музично-мовного жанру – конвенціоналізація і стереотипізація форм комунікації. За визначенням С. Гайди, «жанр – це культурно й історично оформлений, суспільно конвенціоналізований спосіб мовної комунікації; зразок організації тексту. По-друге, цей термін також позначає сукупність текстів, у яких певний зразок є актуалізованим, реалізованим» [3, с. 110]. Дослідник також наголошує, що високий рівень конвенціоналізації (іноді ритуалізації) культурних дій охоплює і мовні вчинки. Це спостереження концептуально важливе для осмислення особливостей музично-мовних жанрів і музичних текстів. Вид тексту залежить передусім від рішення про вибір культурної ситуації (наприклад, марш під час військового параду, марш на театральній сцені чи весільний обрядовий марш). Жанр висловлювань переноситься в площину культурних конвенцій (із правилами музичної мови включно) й існує як певна цілість, зразок, в якому поєднані пізнавально-аксіологічні, комунікативно-прагматичні і структурно-мовні категорії.

Основні диференційні ознаки музично-мовних жанрів – *тематичний зміст, стильове рішення та мовленнєва воля комунікантів*. Вони взаємопов'язані і визначаються специфікою представлення жанру в певній сфері спілкування.

Мовні жанри в музиці пов'язані зі *стилями спілкування, одиницями мовної комунікації, предметно-сисловою повнотою і завершеністю висловлювань, суб'єктивною вичерпністю мовлення, зворотним розумінням чи активною відповіддю*.

З огляду на це дефініюємо *музично-мовні жанри як стійкі типи висловлювань, зміст, стиль і композиційна будова яких відображають умови і цілі культурної діяльності людини; вони зумовлені метою і темою спілкування та правилами художньої комунікації, прийнятими в певному соціумі, базуються на спільності стереотипів його поведінки*. Мовні жанри у музиці об'єктивні щодо індивідів і диференційовані відповідно до сфер музикування, виконують інтегративну функцію (забезпечують інтеграцію індивідів через художню культуру в соціум).

Існують види музичних висловлювань, що функціонують як цілі висловлення певних жанрових типів. Такими є, наприклад, марші, танці, хороводи, наспіви (пісні), вигуки. Музично-мовний жанр може бути вираженням кількома висловленнями різного характеру й емоційного наповнення, наприклад, марш: експонування загального типу руху, емоційно-сислове наповнення (військовий марш, загарбницький марш, переможний марш, весільний марш, похоронний марш), міра й характер залученості до життєвої ситуації (військовий марш у військовому поході, військовий марш в оперній постановці, військово-тріумфальний марш у ході святкових ритуалів) тощо.

До типових форм висловлювань у європейському соціумі кінця ХХ – початку ХХІ ст. належать концертне виконання музичних творів, побутове

музикування, прослуховування аудіо- чи перегляд відеозаписів та музичних радіо- і телепередач, фонова (також клубна, танцювальна електронна) музика, звукові сигнали з участю музики, дидактично-педагогічне музикування, музика в ритуалах тощо.

У цьому ракурсі мовні жанри в музиці розрізняють відповідно до їх основного комунікативного призначення: вони можуть бути *інформативними* (у тому числі *емотивно-фатичними* і *концертними*), *оцінними*, *етикетними* (у тому числі *ритуальними*), *імперативними*, *прикладними* (у тому числі *дидактичними*). Більшість сучасних музично-мовних жанрів належать до того самого мовного рівня, що й вторинні жанри вербальної комунікації. До первинних музично-мовних жанрів належать найпростіші музичні повідомлення на зразок вигуків («Ой-йой-йой-йой-йооооой!»), «омузичнених» найпростіших ритмоформул (як-от дводольна маршова: чвертка, дві вісімки, половинка), мовленнєві акти дзвоніння (великодні дзвони, дзвін на сполох та ін.), звуконаслідування. До таких жанрів зараховуємо також усі випадки ігрового використання музики, коли мовець (чи мовці) самоцільно залучає себе (залучають себе) до відповідної діяльності (як-от хороводний спів, пригравання до танцю, танцювання упереміж із співом та ін.) [2, с. 450–451]. Як правило, використання таких жанрів у музичному мовленні суто прагматичне й не пов'язане з «проективним перенесенням фрустрацій на створені фантазією об'єкти із замісним задоволенням і віддаленням від реальності» [2, с. 451], чи – мовою естетики – із катарсисом. Такі жанри – одна з безпосередніх форм щоденної діяльності або ж музичне спілкування із самим собою. Але саме з таких первинних мовних жанрів з часом сформувалися вторинні. Первинні (а з часом і вторинні) жанри еволюціонують разом із розвитком соціуму і типів художньої культури (наприклад, концертні жанри почали складатися водночас із формуванням концертної форми музикування, але вони стали фактично однією з гілок еволюції первинних ігрових жанрів). Безумовно, в сьогоденній практиці музичного спілкування майже не використовують абсолютно чисті музично-мовні жанри. Не використовують самостійно також первинні жанри. Серед первинних (як правило, модифікованих) жанрів, які функціонують у сучасній суспільно-культурній практиці, можна назвати звукові сигнали за участю музики (як-от сигнали труби у військовому побуті) чи відтворення суто звукових, темброво-артикуляційних виявів емоцій (поховальні плачі, мотиви-вигуки, відповідні мовно-жанрові вставки в музично-сценічних чи кантатно-ораторіальних або вокально-інструментальних творах), що зазвичай інкорпоровані в інші музично-мовні жанри вищого рівня. Окремо слід виділити групу *звукозображальних* і *звуконаслідувальних* «протожанрів», які посідають у музиці помітне місце (згадаймо, наприклад, ранкові церковні дзвони на початку третьої дії «Тоски» Дж. Пуччіні чи «пташині» опуси О. Мессіана з максимально точним відтворенням співів птахів).

Ще один важливий чинник специфіки музично-мовних жанрів – сфери діяльності й спілкування. Ці сфери є екстрамузичномовною основою відповідних стилів музичного спілкування. Відповідно до сфери спілкування музичний твір того самого музично-творчого жанру може ситуативно репрезентувати інший музично-мовний жанр. Наприклад, той самий твір Й. С. Баха може звучати в церкві, з філармонічної сцени, його можуть виконувати в класі з дидактичною метою або, відтворений із CD-носія на науковій лекції, він може слугувати аудіоілюстрацією стилю музики пізнього бароко.

Усупереч часто постульованій думці про те, що музичним висловленням як одиницею спілкування має бути винятково художньо цілісний твір або структура, що відповідає йому за ознаками музично-творчого жанру, маємо зауважити, що основою музично-мовного жанру може слугувати просто музичний текст чи його фрагмент, який формує функційно завершене висловлення. Так, музичне спілкування у класі фортепіано може базуватися, скажімо, лише на діалогічному (викладач – учень) відтворенні різних варіантів виконання певної художньої формули. У місцях громадського відпочинку можна почути насвистування мелодії приспіву із пісні «Олені, Олені» групи «Тік». У середовищі музикантів часто наспівують «Oh, Darling» чи «Michelle» з репертуару «The Beatles», фрагменти пісень Стінга чи групи «Queen». Можна згадати і гуртовий спів із спонтанним підключенням і змовканням голосів чи розпочинанням співу із середини пісні або із приспіву.

Цікавим випадком у музично-мовному спілкуванні і особливістю функціонування музично-мовних жанрів є реалізація в музикуванні домінувального фатичного спрямування комунікантів, як-от спонтанні колективні імпровізації джазових музикантів у формі джем-сейшн. Сюди також належать показові для музикантів реалізації бажання «просто собі пограти», або «приспівування собі» у тих, хто виконує певну одноманітну роботу: у цьому разі йдеться про спілкування із самим собою (виконавець сам є єдиним слухачем). У художньому дискурсі таке спілкування не вважається психічною аномалією, а формує різновид прикладного мовного жанру.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Зі сказаного робимо висновок, що при вивченні особливостей музично-мовних жанрів обов'язкова постановка досліджуваної поняттєвої одиниці в контекст екстрамузичномовних та парамузичномовних факторів: відтворювання – слухання (відношення між ними); передавання змісту; сприймання повідомлень і розвиток змісту у свідомості слухача; умови і обставини творення музично-мовного жанру; мета спілкування (інтенції, наміри); ситуація спілкування; сфера діяльності й спілкування тощо. На основі цього вибудовують відповідну структуру та визначають і характеризують функції музично-мовних жанрів. Детальніше опрацювання цих функцій та вивчення соціокультурних факторів, що впливають на їх особливості, –

справа найближчого майбутнього і в українському, і в зарубіжному музикознавстві.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин. // Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1979. – С. 237–280.
2. Бенеш Гельмут. Психология: dtv-Atlas : Довідник / Гельмут Бенеш. – К. : Знання-Прес, 2007. – 510 с.
3. Гайда Ст. Проблемы жанра / Станислав Гайда // Функциональная стилистика: теория стилей и их языковая организация. – Пермь : Наука, 1986. – С. 104–110.
4. Кузьмина Н. А. Интертекст: тема с вариациями. Феномены языка и культуры в интертекстуальной интерпретации / Н. А. Кузьмина. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 272 с.
5. Назайкинский Е. В. Стиль и жанр в музыке / Е. В. Назайкинский. – М. : Владос, 2003. – 248 с.
6. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 612 с.
7. Рубакин Н. А. Психология читателя и книги: Краткое введение в библиологическую психологию. / Н. А. Рубакин. – М. : Книга, 1977. – 264 с.
8. Соколов О. В. Морфологическая система музыки и её художественные жанры / О. В. Соколов. – Нижний Новгород : Издательство Нижегородского университета, 1994. – 214 с.
9. Сохор А. Н. Эстетическая природа жанра в музыке / А. Н. Сохор. – М. : Музыка, 1968. – 103 с.
10. Сюта Б. Дискурс у музиці й теорія дискурс-аналізу в музичній науці. / Богдан Сюта // Студії мистецтвознавчі. – 2010. – № 1. – С. 35–42.
11. Сюта Б. Жанри музичної мови: постановка питання / Богдан Сюта // – Українське музикознавство : науково-методичний збірник. – Вип. 38 : Пам'яті Ігоря Пяковського / упоряд. М. Д. Копиця. – К. : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2012 (2013). – С. 138–159.
12. Сюта Б. Основи парамузикознавства / Богдан Сюта. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 160 с.
13. Цуккерман В. А. Музыкальные жанры и основы музыкальной формы / В. А. Цуккерман. – М. : Музыка, 1964. – 159 с.
14. Шип С. Жанр музичний / С. Шип // Українська музична енциклопедія. – Т. 2. – К., 2008. – С. 67–72.
15. Dahlhaus C. Gattung // Brockhaus Riemann Musiklexikon / Hsg. C. Dahlhaus und H. N. Eggebrecht. – In 2 Bänden. – Wiesbaden-Mainz, 1978. – Band 1. – S. 452–453.
16. Gatunki mowy i ich ewolucja. Tom II. Tekst a gatunek / pod red. Danuty Ostaszewskiej. – Katowice, 2004. – 448 s.
17. Gatunki mowy i ich ewolucja. Tom IV. Gatunek a komunikacja społeczna / pod red. Danuty Ostaszewskiej. – Katowice, 2011.
18. Język a Kultura. Tom 23. Akty i gatunki mowy w perspektywie kulturowej / red. Anna Burzyńska-Kamieniecka. – Wrocław, 2012. – 560 s.

Сюта Богдан. Особенности речевых жанров в современной музыкальной коммуникации. Определено понятие *музыкально-речевой жанр*, исследованы его особенности. Очерчены основные условия утверждения этого явления и подходы к изучению его функционирования. Охарактеризованы социокультурные, стилевые параметры и музыкальные уровни высказываний. Разработаны подходы к классификации речевых жанров в музыке. Описаны главные функции речевых жанров

в музыке. Теоретические положения статьи иллюстрированы примерами из современной музыкальной коммуникации в различных дискурсах. Спрогнозированы направления дальнейшего изучения речевых жанров в музыкальной коммуникации.

Ключевые слова: жанр музыкально-творческий, жанр музыкально-речевой, жанровая группа, жанровый тип, функции жанра, музыкальная коммуникация, музыкальное высказывание.

Siuta Bogdan. Features of Lingual Genres in Contemporary Musical Communication. The definition of music-lingual genre is offered. The basic conditions of terminological adoption of this concept are outlined, the main approaches to investigation of its functioning are described. Main socio-cultural, stylistic parameters as far as musical levels of expression are characterized. The classification of lingual genres in music has been approached. The main features of lingual genres in music has been described. Theoretical positions of article were illustrated by the examples from the contemporary musical communication in different discourses. The main directions of further studying of lingual genres communication are supposed.

Key words: musical-creative genre, musical-lingual genre, genre group, genre types, functions of genre, music communication, music expression.

Стаття надійшла до редколегії 22.05.2015

ЗМІСТОТВІРНА ФУНКЦІЯ ЦИТАТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ

У контексті теоретичного обґрунтування та побудови практично-аналітичної моделі функціональності цитат, зафіксованих у сучасній українській поетичній мові, охарактеризовано й проілюстровано змістотвірну функцію цитатних висловлень у її персуазивно-підтверджувальному та заперечному виявах.

Ключові слова: цитата, змістотвірна функція цитати, персуазивна (підтверджувальна) функція цитати, заперечна функція цитати.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень проблеми. Незважаючи на активізацію уваги до феномена цитатності, питань, відкритих для поглибленого вивчення в цій царині, досі залишається багато. Один із найменш опрацьованих в українській лінгвістиці функціональний аспект уживання цитатних висловлень у текстах різних жанрів і стилів, зокрема й у текстах художніх, поетичних.

Систематизація сформульованих на сьогодні теоретико-практичних позицій щодо функціонального навантаження цитати у мові та в тексті (Ю. М. Лотман, І. В. Арнольд, Н. О. Фатєєва, Н. А. Кузьміна, К. О. Козицька, Г. І. Лушникова, Н. В. Петрова, Г. В. Денисова) й екстраполяція відповідних положень на конкретний мовно-поетичний матеріал забезпечує методологічну основу для вибудовування лінгвістичної моделі функціонування цитат в українському художньому дискурсі і дає підстави стверджувати, що до основних функцій цитат у поетичній мові належать *метатекстова* (розуміння контекстної семантики і прагматики цитати, її впізнання й адекватне тлумачення передбачає кореляцію з текстом-джерелом), *культуротвірна* (цитата – засіб збереження тяглості культурних зв'язків і традицій), *текстотвірна* (цитата – одиниця різних структурно-композиційних рівнів текстотворення), *змістотвірна* (цитата – компонент поетичного змістотворення), *експресивно-оцінна* (цитата – засіб вираження світоглядних і ціннісних орієнтирів автора, його ставлення до зображуваного, а також до явищ, процесів, текстів попередньої і сучасної йому культури), *фатична* (цитата – засіб встановлення контакту з читачем, запуску необхідних асоціацій, *діалогізаційна* (цитата – засіб діалогування текстів, авторських позицій і культур), *ігрова* (цитата – одиниця ігрової поетики) тощо [див. також: 8].

Мета цієї студії – охарактеризувати й проілюструвати змістотвірну функцію зафіксованих у сучасній поетичній мові цитатних висловлень, зокрема у персуазивно-підтверджувальному та заперечному виявах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Функціональне навантаження цитати як компонента поетичного змістотворення визначає її знакова природа, здатність метонімізувати актуальні для протоджерела смисли й оцінки і через їхню інкорпорацію в образно-експресивну систему новостворюваного тексту формувати його цілісний сенс. Важливо при цьому враховувати бінарну природу цитатних висловлень: з одного боку, вони актуалізують «чужі» смисли, а з іншого – і семантично, й функціонально підпорядковані авторській художній концепції, авторському замислові, тобто є носіями певних необхідних «квантів змісту». На перетині цих двох векторів реалізується «конструктивна інтертекстуальність» (І. П. Смирнов).

Оскільки диференційною лінгвоментальною особливістю цитації є інтенція чужості [3, с. 114], то зазвичай саме спосіб ментальної співдії з цією операціональною одиницею «чужого» мовомислення на рівні «погоджуюся – не погоджуюся», «підтримую – не підтримую» стає визначальним для змісту метатексту, який виформовується унаслідок *підтвердження* чи *заперечення* змісту цитати і прототексту, прецедентного тексту загалом. При цьому *цитата-підтвердження* виконує *персуазивну* функцію, а *цитата-заперечення*, відповідно, *заперечну* функцію, яка в межах художнього стилю особливо актуальна для дискусійно-полемічних творів, що часто побудовані за принципом антитексту.

Персуазивність цитати – загальномовна її властивість, що виявляється в текстах різних функціональних стилів і жанрів, насамперед аргументативного прагматичного спрямування (наукових, публіцистичних, політично-риторичних тощо). У цьому випадку цитата вживається «як підтвердження (якщо не доказ) правильності висловлюваної думки» [7, с. 12]. Її на вербальному рівні маркують метаоператори, що репрезентують структурно-семантичні моделі:

а) «як / так + дієслово мовлення (без вказівки на автора / джерело цитування)» – як / так сказано (сказав, казав, говорив, відзначив), як / так кажуть. Пор.: **як сказано** голосно й чисто: **любов ік отчизні**/ мов камінь у річку слова і круги по воді (Ю. Андрухович);

б) «як / так + дієслово мовлення + вказівка на автора / джерело цитування» – як / так сказав (казав, говорив, відзначив) [ім'я], як сказано у думі, так у святому сказано письмі. Пор.: *Липи в час доцвітання стоять золоті, / безгомінні. / «Було тут кілька темниць», як сказав/ Неборак. О відлуння колишніх льохів / з назвами, як у дівчат чи винарень...* (Ю. Андрухович); *Дожив. До себе відчуваю жалість. / «В останній тузі», – як сказав Катулл. / Колись мені, ще в юності, ввижалась / тінь Данте у Саду Скульптур./ Він теж сидів, похилений, на лаві,/ додола руки звисивши бліді, / але ж безсмертний у всесвітній славі!* (Л. Костенко); Сахно Черняк: *А далі ж як той піший-пішаниця? / Томиленко: Та як, ішов. Як сказано у думі: / «І побило його в полі три недолі, / Одно – безвіддя, / Друге – безхліб'я, / Трете – бездоріжжя»* (Л. Костенко); А може, він і сам у цьому

винний? / У чомусь винні завжди ми самі. / **Що є життя? Це – проминання тіней. / Так у святому сказано письмі** (Л. Костенко);

в) «дієслово інтелектуальної / мовної діяльності + слово / слова + ім'я / псевдонім / кореферент імені автора» – *пам'ятати слово / слова, читати слова, повторювати слово / слова*. Пор.: **Запам'яталися слова Неруди, / Що Крим – це орден у землі на грудях** (В. Василяшко); *Ми щасливі, ми горді тобою, / Повторяючи слово твоє: / «Це ж остання війна! Це до бою / Чоловіцтво із звірством стає»* (М. Рильський).

Особливе персуазивне навантаження засвідчують контексти, в яких авторську позицію «погоджуюся» вербалізує стверджувальна частка *так* (**Так, ми пролог. У вас і королі, / І шибениці, і церкви, й картини, / А ми – лиш проба першої людини, / Нас тільки вчора зліплено з землі.** (М. Рильський); *Ударив кулаком Голота: / –Так, буде правда на землі! / І темний брязк заліза й злата / Заглушать вольності мечі* (М. Рильський) або дієслова відповідної семантики – *пристати, погодитися* тощо (*Країни рідної завітчані стени / (Словацький пише так, а ми на те пристанем) / З одного запаху пізнав би і сліпий...* (М. Рильський).

Прикметно, що персуазивність цитати тісно пов'язана зі статусом протоджерела в національній лінгвокультурі. Найбільш дієвими, впливовими є апеляції до ядерних текстів лінгвокультури, які мають незаперечний авторитет у носіїв мови, «що його набули внаслідок чинної в конкретному культурному середовищі традиції сприймати їх як джерело безумовних аксіом» [6, с. 82], а тому вони особливо ефективні у стратегії переконання комунікативного партнера (у тому числі й читача як учасника письмово оформленої комунікативної ситуації) у своїй позиції. Значна кількість таких висловлень генетично походить із художніх текстів Г. Сковороди, Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, П. Тичини, також – із прецедентного тексту Святого Письма, творів світової класичної і сучасної зарубіжної літератури. Як засіб підтвердження висловлюваної думки вони активно вживаються у мові публіцистики, у приватному листуванні, у політичній риторичі, пор.: *завжди будь-який ворог (а наш – особливо в цинічній формі) в першу чергу починає загарбання із атаки на слово, як основну комунікацію народу, його сутність та дух. Бо, як писав Шевченко, «ну що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого, а серце б'ється, ожива, як їх почує...»* [<http://cun.org.ua/2015/kongres-ukrayinskih-natsionalistiv-vshanuvav-pam-yat-tarasa-shevchenka-u-kiyevi>]; *Ми, українці, «живий вогник у сім'ї європейських народів і діяльні співробітники європейської цивілізаційної праці». Так казав Іван Франко* [<http://tsn.ua/politika/promova-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-na-inavnuraciyi-povniy-tekst-353552.html>]. Це засвідчує текстуалізованість мовної свідомості сучасних українців.

Психолінгвальна мотивація персуазивності цитати – покладання на авторитет тексту-джерела чи письменника, коли «комунікант має змогу ніби зняти із себе частину відповідальності за сказане, перекладаючи її на

автора, який створив текст, на культурну групу, для якої цей текст є прецедентним» [5, с. 98]. У цьому випадку мовець не тільки усвідомлює переконливість цитатних апеляцій, а й *розраховує* на цю особливість, уживаючи їх «як своєрідне вербалізоване підтвердження висловленої думки» [1, с. 43]. У певному сенсі це корелює з тезою М. М. Пилинського про вагомість критерію *авторитетних письменників та визнаних зразків* для оцінювання літературної норми [4, с. 107].

Природно, що авторитет тих самих прецедентних текстів, а отже, й персуазивність знакових, репрезентантних для них висловлень у дискурсах різних народів можуть бути і зазвичай є зовсім різними [5, с. 102]. Зокрема, логічно припустити значний персуазивний потенціал біблійних цитат у словесності християнізованих культур і їх недовіри, непереконавність як моральних аргументів для представників мусульманського або ж буддистського світу. Що більше: у тій самій лінгвокультурі на різних часових її зрізах підтверджувальна здатність цитати може коливатися у найширших межах, оскільки цінність реактуалізованого «чужого слова» завжди *соціально зумовлена* й скорельована з важливими для цього часу і цього рівня розвитку суспільства ідеалами.

Для ілюстрування цієї тези розглянемо кілька поетичних апеляцій до прецедентного тексту *Біблія*. Сучасні автори, звертаючись до Святого Письма й покладаючись на його авторитет в українській мовній свідомості, розвивають свою думку з опертям на відомі сакральні висловлення: *Були ми істинно святими, / бузками квітли і росли. / Щемливі душі освітло / таємне слово між роси. / У небі саду голубого / воно явилось обом. / І слово це було від Бога, / і слово це було Любов* (П. Перебийніс); *Грайте, арфи, грайте, ліри, грайте, лютні срібний спів; / радуйся, о радуйся, о радуйся Маріє! / О яких мені знайти палких і милозвучних слів, / щоб це висловити й виспівати, що в нас серце мріє?* (Б.-І. Антонич); *Ми єсть свого народу вірні діти, / Од крові кров, од плоті рідна плоть* (П. Тичина). Водночас ще зовсім недавно через жорстке культивування марксистсько-ленінської ідеології та заперечення релігійних цінностей такі контексти часто були непрочитуваними для реципієнтів, які не мали належних знань для їх упізнання й адекватного сприймання. Тобто в цьому разі йшлося про абсолютну мовно-культурну, тезаурусну асиметрію, характерну для лінгвокогнітивної ситуації «цитата для автора не є цитатою для читача».

Специфіка персуазивності цитувань у художньому дискурсі пов'язана з особливостями цієї функціонально-стильової сфери як естетично маркованого модусу пізнання й відображення дійсності. Вхідження цитати у поетичний текст має певні формально-структурні і лінгвоментальні особливості: вона не така автономізована, як в інших типах дискурсів (наприклад, у науковому), межа між «своїм» і «чужим» може бути не акцентована або й зовсім стерта. У цьому разі позиція «погоджуюся» імплікована вже в самій концепції текстотворення, коли

цитата стає органічною частиною, логічним продовженням авторського висловлення, узгоджена з ним і семантично, й граматично: *Відпущена всім часу міра, / а міра має береги. / **Не сотвори ж собі кумира.** / Кумири гірші, ніж боги* (П. Дорошко); *П'єм альпійських луків казку, / А нас кличуть: стежка в'ється / Вище на Хребет Кавказький, / **Що «ні перед ким не гнеться»*** (В. Василяшко); *Знов захід буряний. Недобрий. / Знов пророкує кров'ю літер, / **Що ми загинем, яко обри,** / Що буде степ, руїна й вітер* (Є. Маланюк); *Хоч **любю Дону шоломом іспити,** / та кроки, ніби надмогильні плити, / Сумні, одні, холодні і німі* (Н. Федорак); *Там – історія про флірт, / вельми тривіальна. / Невигадливий мотив / з листям однесе. / **Ох, мій любий Августин, / все минуло, все...*** (І. Жиленко); *Ні постаті – на весь великий кін. / Хіба що порохи ширяють лянні. / А де шаліли пристрасті обачні – / вже владарює сардонічний сплін. / **Король наш голий! Геть же короля!*** (В. Стус).

Авторську позицію «погоджуюся» переконливо засвідчують розгорнуті метатропи, в яких цитатні знаки виконують функцію:

– поширеного багатоконпонентного означення: *Ніби на гравюрі Хокусаї, / Ліс грабовий золотом цвіте. / Щоголівське небо нависає / Над землею – **«синє, та не те»*** (М. Рильський);

– об'єкта / суб'єкта порівняння: ***Наче в Ноїв ковчег,** нас убгалось в цей час непомаду: / Кат і жертва, брехун і підбрехач, і той, кому – так, все одно, / Всі пліч-о-пліч сопуть...* (О. Забужко); *Все правда під небом на щедрій, на рідній землі. / Як світло і тепло отут, де шипшина і глід. / Присяду на сіно поміж дерезою і глодом. / **Як блудного сина,** прийми мене, хато природи* (І. Жиленко); *Ні! Не земним, не дольнім дням, / Не весняного трав килиму / Вогненну душу я підняв, / **Як купину неопалиму!*** (Є. Маланюк); *І не відчуємо, що страчене / Життя, від творчості криваве, / Що нам призначена двозначна, / **Як поцілунок Юди,** слава* (Є. Маланюк); *Все ж я вірю в небесні путі, / в незасмічені душі. / Ми у цьому житті, **мов Іона в киті.** / Не треба втрачати мужність* (І. Жиленко); *Тут буде все. І нині й присно, / Як **вічний революціонер.** Поезіє, в епоху грізну / Сміливо йди, як дотепер!* (С. Крижанівський).

Виразне персуазивне навантаження мають епітекстові цитати, текстотвірне призначення яких – сформувати «передрозуміння» тексту, бути першою сходинкою до його сприймання й інтерпретації.

Епітекстова цитата – це завжди підкреслено автономний інтекст, який має власну семантику, лексико-граматичну й образну структуру. Тому вибудовування нового змісту зазвичай відбувається або як підтвердження, або як заперечення цього інтексту. Пор. персуазію рядків Г. Сковороди *Я ваяю не з воску, а з міді й каменю*, використаних як епіграф до поезії Є. Маланюка «Травень» (*Здавалось, всі отрути випито / І дух на попіл перетлів, – / І раптом – сяє травня ліпота / На радісно-зеленім тлі. / Луна зелена проскомідія, / І вірю, і душа співа; / **Не з воску, з каменю і міді я / Карбую вічні слова***); рядків І. Франка *О, розстроєна скрипка,*

розстроєна!, використаних як епіграф до поезії Н. Федорака (*Пожадливе руки причастя, / Нікчемність хліба і вина, / Губи натягнена струна / І звуку тишеність хвиляста. / На цьому концерті ти одна, / Кому не нипало пропасти, – / Рятуюєш скрипку від напасти, / О, як розстроєна вона!*). Такі цитатні вживання засвідчують не просто активну присутність української класики в художньомовній свідомості сучасних українських авторів, а ставлення до цих текстів як до моральних і мовно-естетичних, культурних авторитетів. У проекції на майбутнє читацьке сприймання, стверджує Г. Г. Слишкін, ці персуазивні апеляції відповідають кільком взаємопов'язаним ментальним моделям: «думаю, що ти знаєш цей текст», «думаю, що ти позитивно ставишся до цього тексту», «цей текст підтверджує, що...». Тому фактор збіг / незбіг ставлення комунікантів до прецедентного тексту дуже суттєвий для адекватного сприймання метатексту. Інтертекстуальний досвід автора як мовця, комуніканта й водночас модератора комунікативної ситуації передбачає, зокрема, вміння обрати як засіб переконання цитату, що займатиме одне з чільних місць не тільки в його індивідуальній системі цінностей, а й відповідатиме ціннісним орієнтирам адресата-читача, а отже, буде доречною у конкретній ситуації спілкування, вербальне вирішення якої будується на «підтвердженні авторитетом».

Протилежна до персуазивно-підтверджувального вияву змістотвірної функції цитати в поетичній мові *заперечна функція*.

Змістова побудова вірша як кардинальне, цілковите заперечення прецедентного тексту або дискусія з ним (як-от у творах літературно-полемічних жанрів), коли «чуже слово» вносить абсолютно нові сенси чи їх нюанси у метатекст, завжди супроводжується внутрішнім напруженням: автор протиставляє свою позицію прототекстовій, метонімізованій у цитаті, утверджує свою позицію через подолання, заперечення «чужого». Лінгвальний механізм такого подолання – трансформація стверджувальних висловлень у заперечні і навпаки, яка передбачає: а) додавання / редукацію заперечних часток; б) заміну лексеми, визначальної для змісту прецедентного висловлення, на антонімічну; в) загальне заперечення прецедентного висловлення.

Додавання / редукація заперечних часток – структурно найпростіший і семантично найбільш прозорий спосіб перетворення прецедентної сентенції в авторську антисентенцію. Дуже часто дослідники (Н. О. Фатєєва, І. П. Смирнов, Н. В. Петрова) в таких трансформаціях вбачають намагання якщо не уникнути впливу попередників, то принаймні послабити креативне домінування над собою мовної особистості іншого автора, іншої художньої системи. Стрижнева ознака цього процесу – «оператор *не*, який або легко приєднується до будь-якого претексту, або підкреслюється і виділяється у тексті-джерелі» [9, с. 7]: *Як з болю, морщилось Ількові. / Та як же не болить любові, – / Коли це не «води стакан» / Від зовсім очевидних ран* (М. Рильський); *Переправи у локонах*

диму / Чи узвози, жвавіші за ртуть, – / **Всі дороги ведуть не до Риму, / Всі до тебе, кохана, ведуть** (В. Василяшко); *Домовичкам незатишно у місті. / Нема горища й комина. А ніч. / Немає хати, що їй років двісті, / і не зітхає челюстями піч. / Нема колиски, щоб поколихати, / а як і є, то зовсім не така. / І навіть сон не ходить коло хати / і не співає «люлі» і «Котка»* (Л. Костенко); **не зійде на каменю жито, / і сухий не розів'ється дуб** (В. Стус).

Пряме заперечення прецедентного висловлення завдяки уведенню у його структуру частки *не* часто спостерігаємо на рівні своєрідного опозиціювання епітексту (заголовок, епіграфа) та метатексту, коли цитата, вперше актуалізована в епітекстовій позиції, стає стимулом до полемічного розгортання вірша. Так, використавши як епіграф висловлення А. Ахматової *Я научилась просто, мудро жить*, О. Забужко згодом спростовує його, граматично і семантично модифікуючи присудок додаванням заперечної частки: *І в міру того, як їх прибува — / Річних кілець на пнях мого саду, — / Я чую, як безсиліють слова, / І смисл тікає з-під моєї влади. / Я не навчилась «просто, мудро жити».* / (Такого не навчаються ніколи) / Я тільки знаю: мудрість – антрацит / У тих шарах, яким я не геолог (О. Забужко).

В іншій поезії О. Забужко художня дискусія, з якою пов'язана заперечна функція цитати, теж реалізована у змістовому протиставленні композиційних частин епіграф – текст. Однак лінгвальний механізм змістотворення тут інший: своєрідне «заперечення заперечення», що виявляється в редуції частки *не* у спонукальній формі присудка. Пор.: (епіграф) *Король: Не пий, Гертрудо!* // (перша строфа поезії) **Випий вина, Гертрудо,** / В ньому нема отрути. / Це просто пожаливсь труду / Автор на шостий акт – / На той, де ти встанеш – і замість / Блищати в суфітах сльозами, / Обтрусися й вийдеш заміж: / Не з горя, а просто так. Авторська позиція виформовується унаслідок цілеспрямованої дискусії з «чужими» смислами, які проспектує епіграф. При цьому знаковим залишається імперативний характер ліричного висловлення (дієслівні форми наказового способу *не пий / випий*) – тут позиції авторів епіграфа (прецедентного висловлення) і метатексту цілковито збігаються.

Другий спосіб поетичного змістотворення на ґрунті заперечення прецедентного висловлення – заміна лексеми, визначальної для його загального змісту, на антонімічну. Наприклад, епіграфом до вірша М. Рильського «Огорнула темрява кімнату» слугує двовірш із поезії І. Анненського «Тоска припоминання»: *Я люблю, когда в доме есть дети, / И когда по ночам они плачут.* Заміна у процесі реактуалізації цитати російського дієслова *плачут* на український антонім *сміються* в останній строфі засвідчує розвиток авторської думки всупереч прецедентній ліричній моделі, а тому авторський текст М. Рильського насичений особливим психологізмом. Пор.: *Білий місяць, чорним перевитий, / Хмари за вікном у небі в'ються... / Я люблю, коли є в домі діти, / І коли вночі вони сміються.*

Заперечний щодо прецедентного висловлення зміст виявляють реінтерпретації цитат у структурах *антитези*, пор.: *Той крик підземний струни хай німії / в душі твоїй розбудить: помста, гнів / хай зазвучать! Не плач Ієремії, / а безпощадний гнів богатирів* (П. Тичина); *В утробі / тремтіла дитина, / по ній / розливалася / млость. / І взнала: / спочатку був біль, / а не слово, / кінець буде біль* (Б. Бойчук).

Актуальний для сучасної мовно-поетичної практики і такий спосіб формування «своїх» образних смислів, як загальне заперечення прецедентного висловлення, пор.: *Я на сторожі коло них поставлю слово* (Т. Шевченко) // *Я на сторожі коло них нічо' не ставлю* (М. Розумний); *Як там листя мерехтіння? / Як там парк і як басейн? / Ах, мій любий Августіне, / Все минуло, все.. / Не все!* (І. Жиленко); *«Любов – це ніжний вітерець, / Що віє...» Ні! Доволі Кнута! / Нехай зведеться нанівець / Та формула напівзабута, / Що чарувала, як отрута, / Моїх ровесників колись* (М. Рильський). У цьому випадку змістотвірна функція цитати спирається на смислово-естетичну й експресивно-оцінну невідповідність авторської позиції первинній семантичній моделі. Її підкреслене неприйняття, принципове заперечення вербалізують вигуківі форми *Ні!*; *Не все!*. Також взаємодія «чужого» і «свого» постає як контрастування поетичних формул (*поставлю слово – нічо' не ставлю; все минуло – не все минуло*). Така інтерпретація відомих цитат цілковито руйнує стереотип покликання на прецедентні тексти, по-новому моделюючи їхній діалог із сучасністю.

Кількаразове заперечне обігрування відомої метафори Ф. Фітцджеральда *ніч – це ніжність* («Ніч ніжна») зумовлює різноаспектне протиставлення «чужих» і «своїх» змістових координат у творі І. Калинця «Ніч без ніжності». Прецедентна метафора повторюється в тексті і як точна персуазивна цитата, і як трансформована заперечна у двох модифікаціях: *ноче без ніжності* та *без ніжності в ночі*, тобто «поетичний текст твориться в складній динаміці одночасного підтвердження й заперечення іншого тексту» [2, с. 257]. Пор.: *ноче без ніжності / прийшла і відійдеш; не дай звікувати / з інеєм на вустах / з гіркотою у серці / без ніжності в ночі*. Цитатний епіграф тут не просто формальний, він змістово визначальний, оскільки вводить домінантні для цієї поеми теми й мотиви – *самотність, руйнація, смерть*.

Загалом здатність обрати для переконання комунікативного партнера слушну цитату, яка водночас відповідатиме ціннісним орієнтирам і автора, й читача, – один з аспектів інтертекстуальної компетенції особистості.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, змістотвірна функція цитати – одна з основних у сучасному українському поетичному тексті. Автори висловлюють власні переконання, почуття шляхом підтверджувальних чи заперечних апеляцій до авторитету попередників. Опрацьована методика аналізу може бути застосована для опису змістотвірного функціонального навантаження цитат у поетичній мові на інших часових зрізах її розвитку.

Список використаної літератури

1. Кононенко В. І. Ключові висловлення як текстотвірні знаки художнього дискурсу / В. І. Кононенко // Українська мова. – 2014. – № 1. – С. 38–50.
2. Кристева Ю. Избранные труды: разрушение поэтики / Ю. Кристева. – М. : РОССПЭН, 2004. – 656 с.
3. Кузьмина Н. А. Интертекст: тема с вариациями. Феномены языка и культуры в интертекстуальной интерпретации / Н. А. Кузьмина. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : Книжный дом «Либроком», 2011. – 272 с.
4. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1976. – 288 с.
5. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 182 с.
6. Смирнова Т. А. Типология и функции цитаты в художественном тексте (на материале романов А. Битова «Пушкинский дом», В. Маканина «Андеграунд, или Герой нашего времени»): дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / Т. А. Смирнова. – М., 2005. – 180 с.
7. Супрун А. Текстовые реминисценции как языковое явление / А. Е. Супрун // Вопросы языкознания. – 1995. – № 6. – С. 17–19.
8. Сюта Г. М. Функції цитати в поетичному тексті: теоретичні та практичні аспекти. (I) / Г. М. Сюта // Українська мова. – 2014. – № 3. – С. 21–30.
9. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М. : Академия, 2007. – 200 с.

Сюта Галина. Смыслообразующая функция цитаты в современном украинском поэтическом языке. В контексте теоретического обоснования и построения верифицированной лингвистической практически-аналитической модели функциональности цитатных изречений, зафиксированных в современном украинском поэтическом языке на временном срезе XX века, охарактеризованы и убедительно проиллюстрированы случаи реализации смыслообразующей функции цитат в двух ее основных проявлениях – персуазивно-подтверждающем и отрицающем. Доказано, что для идиосистем современных украинских авторов показательно изъяснение собственной позиции путем апелляции к авторитету предшественников или его отрицания, что в любом случае предполагает диалогическую связь между текстами и поддержание единства лингвокультурного пространства.

Ключевые слова: цитата, смыслообразующая функция цитаты, персуазивная (подтверждающая) функция цитаты, отрицающая функция цитаты.

Syuta Galyna. Confirmative Function of Quotes in Contemporary Ukrainian Poetic Language. In the context of the theoretical studying and constructing of verified linguistic practical-and-analytical model of the functionality of quotations in the modern Ukrainian language poetry of twentieth century, the cases of realization of content-creative function of quotes were characterized and clearly illustrated in its two main forms – confirming and denying. It is proved that for modern Ukrainian authors' idiosystems revealing expression of their own positions by appealing to the authority of predecessors or denying it. In any case it involves dialogical relations between textes and the maintenance of the unity linguocultural space.

Key words: quote, content-creative function of quotes, confirmative function of quotes, denying function of quotes.

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2015

ПОСЛАННЯ ЯК ЗАСІБ РЕЛІГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізовано специфіку релігійної комунікації, особливості конструювання комунікативного акту посередництвом сучасних релігійних послань. Основну увагу акцентовано на способах репрезентації послань та ролі передавача та інтерпретатора цього типу тексту.

Ключові слова: релігійне послання, комунікація, комунікативний акт, адресант, адресат, передавач.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному українському мовознавстві комунікацію розуміють як специфічну форму взаємодії людей у процесі їхньої пізнавально-трудової діяльності [2, с. 211]. Від її основних складових елементів залежить якість та результат інформаційного обміну. Реєстр таких одиниць учені визначають по-різному. На думку Ф. С. Бацевича, ними виступають адресант, адресат, повідомлення, канал комунікації, інформаційний шум, фільтри, зворотний зв'язок, контекст і ситуація [2, с. 57–58]. О. В. Яшенкова основними елементами вважає адресанта, адресата, кодування, декодування, канал, медіум, повідомлення, ситуативний контекст, комунікативний шум, зворотний зв'язок [14, с. 44–45]. Т. В. Радзієвська, розглядаючи текст із позиції мовленнєвої діяльності, пропонує виокремлювати такі складники: намір адресата та ілокуція (інтенція) тексту, характер його сприйняття, тип комунікативного процесу, канал, по якому передається повідомлення, комунікативна ситуація [9, с. 53]. Подібної думки дотримується М. А. Василик, який вирізняє передавача повідомлення, кодування та декодування, повідомлення, канал, отримувачів, зворотний зв'язок [5, с. 139–150]. Будь-який акт спілкування, як стверджує Р. О. Якобсон, включає адресанта, адресата, контакт співрозмовників, повідомлення, контекст та особливий код [13, с. 198]. Як бачимо, незважаючи на відмінності у класифікації складових компонентів комунікації, на формування будь-якого тексту важливий вплив має комунікативна ситуація.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Залежно від змістової та структурної наповненості елементів процесу спілкування виокремлюють різні типи комунікації, важливе місце з-поміж яких належить релігійній, що об'єднує всі види спілкування у сфері релігії. Саме цей різновид все частіше стає предметом вивчення науковців. Релігійні ситуації мають три особливості: по-перше, таке спілкування досліджують в основному релігієзнавці [12; 8] та спеціалісти галузі соціальних комунікацій [11]; по-друге, науковому аналізу підлягають здебільшого особливості католицької комунікативної системи [6], що, на нашу думку, зумовлено лояльнішим

ставленням католицької церкви до використання преси, радіо, телебачення, інтернету у духовній практиці; по-третє, увага зосереджена, як правило, на вербальному аспекті сучасного медіапростору. Поза увагою дослідників залишаються решта релігій та конфесій, а також інші вербальні та невербальні засоби релігійної комунікації. Отже, актуальність дослідження очевидна. Сучасне релігійне послання (далі СРП. – Т.Т.) репрезентує релігійний різновид мовлення, а тому закономірно розглядати його з погляду теорії комунікації, що й становитиме **мету** вивчення. У подальшій роботі послуговуватимемось класифікацією складових компонентів комунікації, розробленою Ф. С. Бацевичем, із огляду на те, що вона найповніша та найширше охоплює всі складові процесу комунікації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Один із найвагоміших елементів комунікативного акту – адресант (автор, мовець, ініціатор, джерело повідомлення), який зазвичай ініціює процес спілкування. Зауважмо, дослідники розрізняють поняття *автора* (особа, яка створює текст) та *передавача* (особа, яка передає повідомлення від адресанта до адресата) повідомлення, які не завжди позначають одну і ту ж особу. *Авторами* СРП виступають священнослужителі вищого духовного сану – митрополити, архієпископи, єпископи, *передавачами* – священники, котрі зачитують текст послання для церковної аудиторії у святковий день, або працівники засобів масової комунікації (преси, інтернету), які розміщують послання на шпальтах своїх видань. Текст послання слугує однією з форм передавання важливих постулатів церкви (поряд із жанром проповіді, оповідань про життя святих тощо), здійснюючи перлокутивний вплив на релігійну свідомість отримувача інформації.

О. В. Бобирьова пропонує розрізняти поняття автора та адресанта у релігійному спілкуванні, стверджуючи, що автор – це вища сутність, Божественне начало, адресант – служитель культу, особа, яка доносить до слухачів слово Боже [3, с. 8].

А отже, особливість релігійного спілкування, на нашу думку, полягає в тому, що воно відбувається між комунікантами за невидимої, але обов'язкової присутності третьої особи – Бога, а тому типовою для СРП можна вважати комунікативну тріаду *Бог – священник – вірянин*. Російський дослідник В. М. Бабаян пропонує називати його «молчащий наблюдатель» [1, с. 5] – *некомунікант*, пасивний член тріади, який присутній у двосторонній розмові, але прямої участі в ній не бере, хоча й здійснює значний вплив на активних членів тріади. Ним, на думку мовознавця, можуть виступати совість, суспільна мораль, авторитетна особа, Бог. Такий мовчазний спостерігач у релігійній комунікації, зокрема й у посланні, присутній імпліцитно – в уяві обох комунікантів, а тому священник як мовець і віруюча людина як реципієнт узгоджують мовне кодування й декодування інформації відповідно до основних положень Божих

настанов. Отже, «мовчазний спостерігач» здійснює регулятивну функцію у комунікативній поведінці обох членів комунікативного акту.

Священик у релігійній комунікації посередництвом послання виступає як: 1) представник певної церковно-адміністративної одиниці: митрополит, архієпископ, єпископ; 2) виконавець визначеної ролі – учитель, наставник; 3) носій чітко окресленої функції – проповідник; 4) втілення визначеного психологічного архетипу – духівник (а не аскет), який допомагає молитвою й порадою [3, с. 8].

Специфіка релігійної комунікації за допомогою СРП полягає ще й у тому, що священик діє як представник певного віросповідання, а не як окрема особа від свого імені. Незаперечне твердження, що для ефективного впливу на адресата священик повинен сам дотримуватися релігійних канонів, це відіграватиме значно більшу роль у справі переконання комуніканта. Одним із прийомів переконання в СРП – ведення розповіді від імені церкви за допомогою узвичаєної для релігійного мовлення конструкції з опорною лексемою *церква* в поєднанні з семантичним поширювачем певних комунікативних намірів, актуалізованих дієсловами, наприклад: ***Церква навчає, що душевний мир християнина повинен ґрунтуватися не на користолобстві, а на любові та благочесті*** (патр. Філарет, Р.79) (тут і далі в дужках скорочено зазначатимемо сан та ім'я автора, різновид послання (Р. – Різдвяне, П. – Пасхальне) та рік); ***Підкреслюючи велич і важливість події Різдва Христового, Свята Церква закликає кожного з нас прославити Народжене Богонемовля Христа*** (митр. Володимир, Р.04); ***Церква нагадує нам, що Бог не залишив світ без Своєї любові, ...*** (єп. Михаїл, П.05); ***В усі історичні періоди Церква невідступно була з народом і разом з ним переживала і поділяла радощі та скорботи. І зараз вона закликає всіх нас іти шляхом любові до Бога і ближніх, благовістити мир всім, хто нас оточує. Вона нагадує нам, що ...*** (єп. Іларіон, П.09).

Використовуючи текст послання, автор досягне бажаної мети, якщо цей текст буде зрозумілим отримувачеві. Для цього адресант повинен закодувати своє повідомлення, вживаючи такі мовні засоби, які зумів би правильно (з позиції задуму автора) декодувати адресат, і які викликали б адекватну меті комунікації поведінку отримувача. У СРП священик використовує набір типових вербальних та невербальних засобів для передачі свого задуму вірним. Важлива умова успішного комунікативного акту між особою священицького сану та мирянами – однакове тлумачення знаків і символів повідомлення обома суб'єктами комунікації, тобто кодування та декодування текстової інформації повинні збігатися.

Сам жанр послання виступає своєрідним кодом у процесі релігійного спілкування у вертикалі «священик – миряни» поряд з іншими можливими формами, наприклад, проповіддю, духовною бесідою та ін. Через послання священик тлумачить основні догмати віровчення (якщо послання написано з нагоди релігійної події) або висловлює ставлення церкви до

подій позарелігійного характеру (якщо послання написане з нагоди світських подій).

Метою написання СРП слугують наміри адресанта донести до свідомості реципієнта інформацію про подію, вплив на адресата і скерування його до прийняття певного рішення, підтримання віри людини у правильності її релігійної орієнтації.

До найпоширеніших чинників, що спонукають до комунікації посередництвом послань, належать:

- намагання адресанта донести до адресата повідомлення про святкову (здебільшого) або буденну (почасти) подію релігійного чи державного значення;
- зосередження уваги слухача/читача на визначеному автором моменті події;
- священницький обов'язок автора (у посланнях з нагоди релігійних подій) та його особисте бажання (у посланнях з нагоди світських подій) заповнити інформаційну лакуну про подію;
- вимога автора від адресата певних дій – вести благочестиве життя, долучитися до визначеної акції.

СРП властива фіксована тематика. Зазвичай це: вітання з Різдвом та Великоднем, розповіді про народження та воскресіння Ісуса Христа; тлумачення значення посту в житті християнина в постових посланнях; вітання з нагоди інших релігійних та світських урочистих подій; показ ставлення Церкви до щоденних подій у релігійній та державній сферах життя.

Подаючи інформацію, автор СРП творить повідомлення – осмислену й закодовану за допомогою мови та інших знакових систем інформацію. Найчастотнішими знаковими системами в релігійній писемній комунікації виступають художні ілюстрації до релігійних подій, які висвітлені у посланнях, світлини авторів та графічне вирізнення важливих тверджень кольором і шрифтом.

Зміст повідомлення становлять: констатація факту існування релігійної / світської події, висловлення поглядів церкви та автора на неї, тлумачення та рекомендації адресатові щодо події тощо.

Первинно послання має письмову форму, яка дозволяє «передати інформацію, що потребує ретельного планування повідомлення» [14, с. 46] і допомагає уникнути її спотворення (за умови використання усного каналу). Саме такий спосіб подачі інформації дозволяє охопити велику кількість людей у різних місцях.

Залежно від каналів передавання інформації – СРП доходить до потенційного реципієнта кількома шляхами: 1) через сприйняття тексту послання на слух, коли його зачитує священник-посередник мирянам під час служби; 2) через безпосереднє прочитання художньо оформлених текстів послання, які: а) надходять окремим екземпляром у дочірні

благочиння та парафії для прочитання вірянами; б) надруковані в релігійній періодиці; в) розміщені на офіційних сайтах єпархій.

Святкові релігійні послання (із нагоди Різдва Христового та Воскресіння Ісуса Христа) також виходять друком окремим накладом визначеної кількості як художньо оформлені листівки. Такого каналу передачі позбавлені інші групи СРП. Для них характерна популяризація за допомогою засобів масової комунікації – преси та інтернету.

Традиційна храмова форма релігійної комунікації дозволяє священикові – авторові послання – розраховувати на комплексне сприйняття свого тексту вірянами в поєднанні з урочистістю та величчю святкової відправи, церковної атрибутики та іконопису. Зазвичай кожна митрополія чи єпархія має свій друкований орган – здебільшого газету, зрідка – журнал, які розповсюджують серед парафіян. Важлива характеристика, що підкреслює виняткову роль СРП в інформаційному вимірі друкованого видання, – позиційне розміщення у періодиці, здебільшого на перших сторінках. Зокрема, на титульному аркуші, в деяких газетах – на другій сторінці, якщо на першій розміщені розповіді про рокове свято. Особливістю друкованих релігійних ЗМІ єпархій можна вважати також публікацію послань очільників митрополії поряд із текстами послань керівників єпархій. Варто зазначити, що розміщення послань, які мають адресантів різних посадових рівнів, здійснюється відповідно до ієрархії духовних санів: при горизонтальному розміщенні – ліворуч друкують послання митрополитів, праворуч – духовенства нижчого чину, при вертикальному – зверху – послання митрополита, нижче – архієпископів та єпископів.

Як слушно зауважує М. С. Петрушкевич, «церква в індустріальному суспільстві починає активно використовувати можливості радіо, телебачення та інтернету для своєї комунікації» [7, с. 3]. Особливе місце в релігійному спілкуванні належить інтернету. Велика кількість єпархій має офіційні сайти в глобальній мережі. На них поряд із іншою інформацією розміщують тексти СРП. Послання на сайтах єпархій відзначаються традиційним розташуванням. Вони опубліковані в розділі «Документи / Офіційні документи» → «Послання» або у розділі «Архієрей» → «Послання». Таке розміщення уможливорює індивідуальне ознайомлення адресата з текстом послання в зручний для нього час. Особливо важливий інтернет-доступ до релігійних текстів для молоді, яка, на противагу старшому поколінню, часто не є членом реальної парафії, а стає членом віртуального співтовариства за релігійними інтересами.

На нашу думку, обидва канали передачі тексту послання мають як переваги, так і недоліки. За умов усної форми охоплюється обмежене коло адресатів, реципієнтами стають лише прихожани однієї церкви. Перевага такого способу актуалізації тексту полягає в тому, що адресат отримує повідомлення безпосередньо в день свята. Недоліком можна вважати той факт, що зачитувати послання буде не автор тексту, а все той же передавач,

який може припуститися почасти суб'єктивного прочитання повідомлення, що заважатиме адекватному декодуванню інформації слухачем. Важливу роль в сприйнятті послання, виголошеного посередником у храмі, відіграє також інтонація, тембр, ритм, логічні паузи та наголоси тощо.

Писемний спосіб передачі заздалегідь прогнозує значно більшу читацьку аудиторію. З'являється ймовірність, що читачами стануть не лише люди віруючі, а й ті, які принагідно (а іноді й цілеспрямовано) натрапили на текст послання на сторінках друкованого видання (здебільшого газети) або електронного (зазвичай на офіційних сайтах митрополій та єпархій, спорадично на світських сайтах). До переваг писемного каналу відносимо можливість безперешкодного неодноразового повернення до прочитання послання загалом або окремих місць у ньому. Написаний текст доступний для сприйняття в будь-який час із моменту опублікування. Переваги друкованого варіанта СРП полягають в тому, що він дозволить отримувачеві максимально повно й адекватно декодувати повідомлення за допомогою прочитання графічних вирізень, художніх ілюстрацій тощо.

СРП, як і будь-який інший текст, спрямоване на узагальненого реципієнта, а тому фактор адресата – одна з найвагоміших ознак такого типу текстів. Комунікативний партнер священнослужителя як автора послання належить до різних соціальних груп. Ним може бути людина будь-якого віку, професії, статі, освіти, матеріального стану і т. ін. Водночас *адресат* СРП виокремлений релігійними інтересами, релігійною світоглядною позицією, а також мірою індивідуальної релігійної переконаності у правильності своєї віри або невір'я. Адресат може бути потенційний (віруючий і той, хто хоче увірувати) і випадковий (який не обов'язково є християнином, а читачем послання став випадково). А отже, відповідно до цього є дві категорії отримувачів послання – адресат як представник певної релігійної організації / віросповідання і як незалежна від релігійних організацій особистість. А тому варто розрізняти уявного, але передбачуваного адресата і випадкового.

У досліджуваних текстах адресат – той, кому адресоване послання (про це традиційно зазначено в заголовках), а реципієнт – будь-яка особа, яка натрапила на текст послання. Природними каналами (через священників нижчого сану) СРП доходить до реального адресата, а через штучні (технічні) канали – газети, журнали, веб-сайти – до потенційного (реципієнта). Вказівка на потенційного адресата міститься в заголовній частині тексту послань, наприклад: *Пасхальне послання Преосвященнішого Михаїла, єпископа Луцького і Волинського, боголюбивим пастирям, чесному чернецтву та всім вірним Волинської єпархії Української Православної Церкви Київського Патріархату* (єп. Михаїл, П. 06); *Великоднє послання Блаженнішого Мефодія, Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української Автокефальної Православної Церкви священству, чернецтву*

і всім вірним Української Автокефальної Православної Церкви (митр. Мефодій, П. 08); ***Різдвяне послання Голови відділу Української Православної Церкви по взаємодії з Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України, архієпископа Львівського і Галицького Августина всесечесному духовенству, боголюбивому чернецтву і всім вірним чадам Львівської єпархії Української Православної Церкви, православним генералам і адміралам, офіцерам, прапорщикам і мічманами, сержантам і старшинам, солдатам і матросам та усім службовцям Збройних Сил та інших військових формувань України*** (архієп. Августин, Р. 09); ***Різдвяне послання Архієпископа Львівського Всесвітлішим та Всечеснішим отцям, Високопреподобним і преподобним отцям, ченцям й черницям, достойним вірним нашої Архієпархії*** (архієп. Ігор, Р. 09).

Деякі мовознавці вважають адресата не лише інтерпретатором тексту послань, а й співавтором [10, с. 77], адже адресант заздалегідь враховує мінімальний рівень знань адресата про задану комунікативною ситуацією тему повідомлення, передбачає його реакцію на прочитане чи почуте.

Адресат у СРП, як було сказано раніше, заздалегідь прогнозований. Священик знає, що його текст сприйматиме реальне коло читачів / слухачів, які здебільшого обізнані з певними релігійними постулатами, і йому як ініціаторові комунікації не потрібно детально розкривати тему повідомлення, а достатньо коротко акцентувати увагу на домінуючих інформаційних елементах – відновити у свідомості вірян предмет спілкування. Для адресата, який тільки хоче прийти до Бога, священик у посланні доступно коментує подію та показує її суттєві ознаки, що і стверджує / підтримує прагнення адресата прийняти віровчення адресанта. Для адресата, який не вірить в існування Бога (і випадково натрапив на текст послання), священик, інформуючи про певну подію, привертає увагу реципієнта до основ свого віровчення та подальшої зміни поведінки й діяльності людини. Отже, крім інформаційної, текст послання обов'язково виконує дидактичну та волюнтативну функції.

Ще одна особливість комунікації посередництвом послання – адресант та адресат ніколи не міняються ролями. Адресант – це завжди священик, наставник, учитель, адресат – вірянин, учень. Їх спілкування хоча й двовекторне, але відбувається різними засобами: від священика до вірних за допомогою вербальних засобів (того ж тексту послання), а у зворотному напрямку позбавлене словесного вираження, його замінюють дії та вчинки адресатів.

Адресат СРП одночасно виступає отримувачем повідомлення і його інтерпретатором, тобто сам декодує інформацію, закладену адресантом. Якщо повідомлення правильно розшифрує отримувач, то його реакція буде саме такою, якою її хотів би бачити автор повідомлення – священик: сприяти

духовному вдосконаленню кожного вірянина. Як бачимо, процес сприйняття повідомлення не менш важливий у комунікації, ніж процес кодування.

На процес декодування може здійснювати вплив інформаційний (комунікативний) шум та фільтри – перешкоди, які знижують ефективність комунікації і дестабілізують процес сприйняття та розуміння повідомлення. Варто зазначити, що у СРП такі перешкоди незначні. Виникають вони лише за умов усного сприйняття тексту адресатом через передавача інформації – священика, який зачитує послання у храмі і може припуститися певних помилок у розставленні логічних наголосів у тексті. Ефективність сприйняття усного послання значною мірою залежить від темпу, тональності, мелодики, чіткості мовлення священнослужителя, який виголошує текст. Так званий семантичний шум виникає у сприйнятті послань духовенства, які містять фрагменти церковнослов'янського тексту внаслідок різності мови послання і мови спілкування вірян. Комунікативний бар'єр у сприйнятті інформації може виникнути з вини адресата, коли той не уважно слухає зачитування послання, відволікається на сторонні предмети та шуми, наприклад, шум у храмі, ходіння присутніх, сторонні розмови тощо.

До сприятливих умов спілкування священнослужителів із вірянами за допомогою послань належать: загальна святкова атмосфера, урочистість церковної відправи, храмовий інтер'єр.

Важлива ланка комунікативного процесу – зворотний зв'язок. Адресуючи своє послання вірним, священик програмує своєрідну зворотну реакцію. Основна мета священика – коригувати поведінку мирян відповідно до постулатів церкви. Тому й зворотний зв'язок у релігійному спілкуванні через послання не передбачає миттєвої вербальної реакції, а зміщений у часі. Його замінює подальше благочестиве життя адресата, адже, згідно з християнськими віруваннями, Бог винагороджує лише достойних (із ласки Божої). А тому в СРП фіксуємо регулярні нагадування (за допомогою опорних лексем *віддячувати, з вдячністю, подячне зізнання, скласти подяку*) про те, що потрібно бути вдячним Богові за його щедроти. Формами реалізації вдячності, як свідчать тексти послань, виступають також молитви, добрі вчинки, любов, наприклад: *У радісне свято Різдва Христового принесемо Богонемовляті Христу нашу **вдячну любов і щирі молитви** за те, щоб Він допоміг нам безперешкодно йти дорогою спасіння і привертати на цей шлях наших ближніх* (єп. Никодим, Р.10); *Ангели сповіщають велике чудо Боговтілення, а людські серця відгукуються на цю звістку **подячними молитвами та добрими ділами*** (митр. Ніфонт, Р.08); ***Ми, дорогі у Христі, стоячи біля Ісусових ясел у цей святковий час, повинні скласти Богові велику подяку, бо все, що ми маємо – життя, довкілля, наше спасіння – є Божим даром для нас*** (архієп. Любомир, Р.10); *Прославляючи Народженого Христа, **складаймо** Йому **подяку** за Його невимовні милості, щедро даровані нам у минулі роки, ...* (митр. Філарет, Р.75).

Відомо, що будь-яке спілкування відбувається за певних обставин – комплексу зовнішніх умов спілкування та внутрішнього стану співрозмовників [10, с. 42]. *Зовнішніми умовами процесу комунікації* посередництвом СРП виступають локальні та темпоральні умови, які мають двояку характеристику залежно від каналу передавання інформації.

Сприйняття тексту послання на слух відбувається зазвичай у святковий день, а саме: під час або після святкового богослужіння у першу чверть доби (якщо це всенічна служба на Різдво та Великдень) або у першій половині дня (якщо це інша святкова служба) у храмі в поєднанні з його атрибутикою та символікою.

Читання тексту реципієнтом особисто (як потенційним, так і випадковим) характеризується віддаленістю в часі та просторі. Отримувач СРП може натрапити на текст як до святкування події, з нагоди якої написане послання, так і після. Передпрочитання залежить здебільшого від часу розміщення повідомлення в засобах масової комунікації, постпрочитання – від часу знаходження реципієнтом тексту в інформаційному просторі.

Ефективність сприйняття СРП за умови самотійного прочитання тексту адресатом підсилюється розміщенням повідомлення на спеціалізованих для релігійної комунікації засобах передачі інформації – релігійній пресі (газети, журнали) та офіційних веб-сайтах митрополій та єпархій. Ця особливість нівелюється, якщо такі тексти з'являються у світських виданнях: на офіційних сайтах міських рад, державних установ, у періодиці не релігійного спрямування.

Отже, успішне здійснення спілкування посередництвом СРП можливе за умови актуалізації всіх названих найважливіших чинників. Не менш суттєва також для результативності такого діалогу мовно-стильова й стилістична довершеність тексту послання. Специфіка релігійної комунікації виявляється в імплікації ще одного суб'єкта комунікативного акту, що перетворює традиційний набір комунікантів у тріаду. Вагома роль в актуалізації усної форми належить передавачеві, тоді як у писемній декодування семантичної площини залежить від інтерпретатора.

Список використаної літератури

1. Бабаян В. Н. Дискурсивное пространство терциальной речи : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.19 / Владимир Николаевич Бабаян ; ГОУ ВПО «Белгородский государственный университет». – Белгород, 2009. – 40 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Бобырева Е.В. Религиозный дискурс: ценности, жанры, стратегии (на материале православного вероучения) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.19 [Електронний ресурс] / Екатерина Валерьевна Бобырева ; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2007. – 37 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/239876/> (23.05.2011).
4. Гладько Н. Католицька церква і комунікація: від слова до онлайну / Н. Гладько // Тела- та радіожурналістика. – 2014. – Вип. 13. – С. 182-191.

5. Основы теории коммуникации : учебник / под ред. проф. М. А. Василика. – М. : Гардарики, 2003. – 615 с.
6. Петрушкевич М. Католицька комунікативна система [Електронний ресурс] / М. Петрушкевич. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nznuoaksk_2010_2_15.pdf (20.03.2015).
7. Петрушкевич М. С. Особливості вияву комунікаційної функції релігії у християнських конфесіях : автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.11 / Марія Стефанівна Петрушкевич; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2007. – 20 с.
8. Петрушкевич М. С. Релігійні комунікації : християнський контекст. Монографія. – Острог : Вид-во Націон. ун-ту «Острозька академія», 2011. – 228 с.
9. Радзієвська Т. В. Про один з напрямів сучасної лінгвістики тексту / Т. В. Радзієвська // Мовознавство. – 1991. – №3. – С. 53–58.
10. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический поход / Н. И. Формановская. – М. : Рус. яз., 2002. – 216 с.
11. Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, інтернет та інші медіа / упоряд. і наук. ред. М. Перун. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2014. – 440 с.
12. Юнусова Є. Й. Комунікативний простір релігії в європейській культурі: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.04 / Євгенія Йосипівна Юнусова; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2005. – 17 с.
13. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: «за» и «против». – М., 1975. – С. 193–230. –
14. Яшенкова О. В. Основы теории мовної комунікації : навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 312 с.

Тарасюк Татьяна. Послание как средство религиозной коммуникации. В статье проанализирована специфика религиозной коммуникации, особенности конструирования коммуникативного акта при помощи современных религиозных посланий. Актуализированы основные структурно-семантические черты этого типа текста. Главное внимание акцентировано на способах репрезентации посланий, роли передающего и интерпретатора этого типа текста. Определены дифференциальные признаки усной и письменной форм передачи посланий. Установлены факторы, способствующие (или, наоборот, препятствующие) результативности такого способа религиозной коммуникации.

Ключові слова: религиозное послание, коммуникация, коммуникативный акт, адресант, адресат, транслятор.

Tarasiuk Tetiana. Epistle as Means of Religious Communication. The article presents the analysis of religious communication specificity, peculiarities of communicative act construction with the help of contemporary religious epistles. The main structural-semantic characteristics of this type of text are highlighted. The primary attention is drawn to the means of epistles' representations, the role of the sender and the recipient of this text type. The differential features of verbal and written form of epistle transmission are defined. The factors which are supporting (or vice versa – inhibiting) the effectiveness of such means of religious communication are determined.

Key words: religious epistle, communication, communicative act, addresser, addressee, sender.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2015

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА ЯК МОВНА ДОМІНАНТА ІДІОСТИЛЮ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА

Стаття присвячена аналізу діалектної лексики як мовної домінанти художніх текстів Сидора Воробкевича на лексичному рівні. Визначено тематичні та лексико-семантичні групи діалектних іменників, дієслів, прикметників і прислівників, що відтворюють національно-етнографічний та говірково-регіональний колорити ідіостилю митця.

Ключові слова: ідіостиль, діалектна лексика, мовна домінанта.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження мови творів визначних майстрів художнього слова в аспекті репрезентації ідіостилю – один з актуальних напрямів лінгвістики, що засвідчують праці відомих українських (О. Потебня, І. Білодід, В. Русанівський, В. Ващенко, І. Грицютенко, В. Лимаренко, В. Масальський, І. Чередниченко, Л. Паламарчук, Н. Сологуб, С. Єрмоленко, П. Дудик, Л. Мацько, Н. Гуйванюк, Н. Бабиш, Г. Вокальчук, А. Мойсієнко, В. Статєєва, М. Крупа, В. Калашник, І. Матвіяс, Л. Ставицька, В. Чабаненко, Л. Шевченко, С. Бирик, Г. Сюта, Л. Домилівська та ін.) і зарубіжних (В. Гумбольдт, В. Григор'єв, В. Виноградов, Г. Винокур, Б. Ларін, Ю. Лотман, Ю. Караулов та ін.) мовознавців. Учені пропонують різноманітні дослідницькі прийоми опису індивідуального стилю, у колі зацікавлень перебуває дослідження мовних особливостей різножанрових творів українських авторів на рівні лексики і граматики, вивчення естетичної функції мовних одиниць, аналіз загальномовних та індивідуальних їх особливостей, з'ясування національно-специфічних рис авторської манери тощо, що уможливорює системну репрезентацію мовного портрета письменника. Однак різновекторність лінгвістичного пошуку не стільки розв'язує проблему, скільки примножує різноманітні теорії та методології.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вивчення ідіостилю письменника в українському мовознавстві, за С. Єрмоленко, «здійснюється у двох аспектах: історія української літературної мови (внесок письменника в літературну мову) і мова художньої літератури (інтерпретація естетичної функції мови)» [4, с. 653]. На двоєдиному підході комплексного дослідження авторського стилю наголошує Л. Ставицька: 1) встановлення особливостей поетики майстра слова: системи константних стилетворчих рис його почерку; 2) з'ясування характеру співвідношення індивідуального стилю майстра з загальними мовними нормами [6, с. 61]. Поглиблюючи зазначені вище твердження, С. Бирик окреслює два підходи до вивчення індивідуального стилю: 1) системно-

функціональний – комплексне вивчення мови творів (чи то у проекції на історію української літературної мови, чи то як інтерпретацію естетичної функції мови з урахуванням суспільно-світоглядних орієнтирів автора) або ж конкретного визначального для творчості тексту; 2) рівневий – виокремлення певного рівня мовних одиниць, нерідко домінантного, за яким простежується мовна майстерність письменника [1, с. 40].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Індивідуальний стиль письменника пов'язаний передусім з особливостями мовної організації його творів, що вирізняють автора з-поміж інших, він завжди є індивідуально-творчим виявом загальнонародної мови. На нашу думку, оптимальний шлях комплексного дослідження ідіостилу митця визначає його характер, який залежить від співвідношення загальних та індивідуальних ознак, від функціонального навантаження загальномовних засобів у системі індивідуального стилю. У цьому аспекті важливо виявити та розкрити систему своєрідних слів і конструкцій, творчо відібраних автором із загальнолітературної народної скарбниці. Літературна мова надає письменникові необмежені можливості творчого відбору мовних засобів, і кожен майстер слова вибирає якісно відмінний потенціал лінгвостилістичних явищ, випрацьовуючи особливий мовний світ відповідно до свого світобачення, мовно-естетичних інтенцій, лінгвістичного смаку. З огляду на це, авторська мовотворча парадигма має певні *домінанти*, константні стилетвірні риси, що, власне, і уможлиблюють упізнання письменника. Для окреслення мовних домінант в мовотворчості автора продуктивною, на нашу думку, є *порівнева методика* – аналіз домінантних засобів різних рівнів як ідентифікаційних характеристик ідіостилу.

Понятійна чіткість у тлумаченні мовної домінанти та її аналізі в сучасній лінгвістиці відсутня. Ми розглядаємо мовну домінанту як матеріальну одиницю тексту, тобто мовний засіб. Мовна домінанта – виразний у мовному плані, часто вживаний елемент (слово або конструкція-маркер), що визначає специфіку художнього тексту, є ідіостильовою ознакою мовотворчості та суголосний із творчою концепцією письменника. Відповідно до рівневої організації мови розмежовуємо домінанти фонетичного, лексичного, фраземного, морфологічного та синтаксичного рівнів. Аналіз різнорівневих домінантних мовних засобів тексту виявляє характерні риси авторського стилю. З огляду на це ми вирізняємо *індивідуальний стиль*, або *ідіостиль*, як вербальну реалізацію індивідуально-авторської картини світу письменника в системі мовних домінант (фонетичних, лексичних, фраземних, граматичних), спричинених його світоглядною орієнтацією, константних стилетвірних ознак, що визначають специфіку художньої системи. Дослідження ідіостилу письменника передбачає розгляд маркованих авторською індивідуальністю домінантних мовних засобів, що відображають характерні особливості мовної манери автора та відображають його мистецьке бачення світу.

Мета статті – охарактеризувати діалектну лексику мови творів видатного українського письменника Буковини С. Воробкевича як домінанту його ідіостилю на лексичному рівні. Джерельною базою дослідження послужило видання творів, упорядковане О. Маковеем [8]. Тритомник укладено на основі рукописів, що дає підстави вважати тексти автентичними (цитуючи, дотримуємося правописної системи видання).

Сидір (Ісидор, Ізидор) Воробкевич (1836–1903) – знакова постать у культурно-громадському житті Буковинського краю. Оцінивши скромно своє місце в літературі як «колібри межі орлами», завдяки своїй мовній практиці як талановитого поета, прозаїка, драматурга, композитора, фольклориста, педагога, громадсько-культурного діяча, редактора буковинських часописів і одночасно православного священика, викладача теологічного факультету Чернівецького університету він посів важливе місце серед найвидатніших діячів південно-західної України. У другій половині XIX ст. він став на Буковині поряд із Ю. Федьковичем одним із зачинателів нової української літературної мови на народній основі. Творячи різножанрову художню літературу (поезії, прозу, драматичні твори), друкуючи науково-популярні статті у часописах, передмови до періодичних видань, пишучи підручники, а також церковно-проповідницькі праці (три збірники проповідей) українською народною мовою, він практично популяризував її, довів поліфункційність, здатність уживання української мови в різних стилях – художньому, богословському, публіцистичному, науковому.

Особливості мови художніх творів, як відомо, репрезентують мовну ситуацію доби, на час якої припадає творчість їхнього автора. Індивідуальний світ окремого майстра слова, на думку А. Мойсієнка, репрезентує мова-текст окремого твору і мовотворчість певного історичного проміжку, певної епохи, і в кожному разі маємо справу з тими чи тими ознаками-маркерами, характерними для авторської індивідуальності, фрагменту мовотворчості у відповідних часопросторових межах [5, с. 12].

Невід’ємною ознакою мовоцилю буковинських письменників другої половини XIX ст. є функціонування в художніх творах діалектної лексики. Це був період активного формування української літературної мови на народній основі, тому звернення майстрів слова до скарбів рідних говірок у літературній практиці було цілком закономірним. Творам письменників Буковини цього часу характерний особливий тип літературно-діалектної взаємодії – вони писані західноукраїнським різновидом літературної мови, що його сформовано на базі південно-західних говірок, і який, за твердженням В. Грещука, «допускає як нормативні деякі мовні елементи, властиві більшості південно-західних говірок, включно з гуцульськими, але які з погляду тогочасної літературної мови, сформованої на Наддніпрянщині, і сучасної літературної мови є позанормативними» [2, с. 191]. Типовим зразком цього типу діалектно-літературної диглосії

вважаємо мову творів С. Воробкевича, якого по праву можна назвати репрезентантом української мови на Буковині другої половини ХІХ ст.

Специфіка ідіостилю С. Воробкевича в тому, що його художня мова відображає живу народну мову українського населення Буковини другої половини ХІХ ст. з її фонетичними, лексичними та граматичними говірковими ознаками. Лексика його творів має виразне говіркове забарвлення, а також містить чимало запозичень із європейських мов: румунської (*бербениця* 'діжка для молочних продуктів', *ботей* 'отара овець', *бутин* 'ліс, призначений для рубання', *гердан* 'пов'язка (з бусами) на шиї або голові', *грунь* 'вершина гори', *киптар* 'хутрянний одяг без рукавів', *кошара* 'загорожа для овець', *курмей* 'мотузка', *моша* 'баба-повитуха', *парть* 'доля', *пафтали* 'золота пряжка, обсипана дорогоцінним камінням', *плай* 'гірська стежка', *скорца* 'невеликий килим'), німецької (*бараболя* 'картопля', *бровар* 'пивоварня', *гвер* 'рушниця', *куфер* 'чемодан, скриня', *мари* 'ноші для перенесення мерців', *рантух* 'біла, тонка хустка; вид суконної спідниці; лантух, велике рядно'); польської (*бриндуватися* 'чепуритися', *гамарня* 'металоплавильна майстерня', *гербата* 'чай', *збан* 'дзбан', *збуй* 'розбійник', *пулярес* 'гаманець', *тартак* 'лісопильний завод'; угорської (*банувати* 'тужити; нидіти', *гамбарь* 'амбар', *дараба* 'пліт зі сплавного дерева', *маржина* 'худоба'), – що було типовим для західноукраїнської мовно-літературної практики.

Основним компонентом західноукраїнського (як і будь-якого іншого) варіанта літературної мови, як справедливо зауважує В. Статєєва, є його народнорозмовна, діалектна база. Акцентуючи на тому, що нова українська літературна мова вже ґрунтується на живорозмовній, народній мові, дослідниця констатує, що саме на рівні діалектизмів простежуємо чи не найбільше протиставлення варіантів [7, с. 35]. Діалектна лексика в ідіостилі С. Воробкевича передає локальні особливості мовлення буковинців другої половини ХІХ ст., відбиває особливості говірок південно-західного наріччя, а саме буковинських та гуцульських. Реєстр специфічних слів (етнографізмів та власне діалектизмів) найяскравіше виявляє зв'язок з Буковиною.

У мові С. Воробкевича діалектна лексика репрезентована словами, що належать до різних частин мови. Її семантика на рівні ідіостилю письменника уможливила окреслення різних за кількісним складом тематичних груп (ТГ), що є визначальними для творчості митця. Лексико-семантичні групи (ЛСГ) діалектних слів репрезентують різне якісне наповнення ТГ. Унаслідок систематизації та узагальнення фактичного матеріалу виокремлюємо:

12 ТГ діалектних іменників, зокрема:

– ТГ «особи» представляють 3 ЛСГ: «рід діяльності»: *воскарка* 'ворожка', *газда* 'дбайливий господар', *поташарник* 'вівчар', *фірман* 'візник'; «спорідненість і свояцтво»: *бадіка* 'старший за віком родич', *вуйко* 'дядько, батьків або материнів брат', *дедьо* 'тато', *мошул* 'рідний дід'; «вік і

стать»: *дідик* 'дідусь', *стариця* 'стара жінка', *легінь* 'юнак, парубок' тощо;

– ТГ «демонічні істоти»: *віля* 'русалка', *гаман* 'вигадана істота, якою лякають дітей', *літавиця*, *нориця*, *упириця* 'злі духи, чарівниці, спокусниці' тощо;

– ТГ «звичаї та обряди» формують 3 ЛСГ: «учасники обряду»: *дружка* 'подруга молодії на весіллі', *жалібниця* 'жінка, що розжалоблює учасників похорону'; *калфа* 'старший парубок, організатор танців'; «обрядодії»: *заводини* 'початок весілля', *обзорини* 'оглядини'; «елементи обрядодій»: *віно* 'посаг', *деревце* 'обрядова ялинка, прикрашена квітами, цукерками', *галунка* 'крашанка' тощо;

– ТГ «господарське начиння» репрезентують 4 ЛСГ: «посуд»: *фарфурка* 'фарфорова тарілка', *пугар* 'склянка', *бербениця* 'невеличка діжка для сиру і бринзи', *коновка* 'висока дерев'яна посудина', *шутра* 'пляшка'; «хатнє начиння»: *скорц* 'візерунчаста вовняна тканина, яку вішають на стіну', *капа* 'покривало'; «господарські об'єкти»: *кліть* 'комора', *дійник* 'літній вівчарник', *ружарня* 'парник', *стая* 'житло гуцульських пастухів на полонинах', *цюпа* 'хижа'; «знаряддя і предмети праці»: *клевец* 'молоток', *рискаль* 'лопата', *топірець* 'сокирка на довгому держаку, прикрашена інкрустацією, різьбленням' тощо;

– ТГ «назви одягу та аксесуарів» наповнюють 5 ЛСГ: «одяг»: *гачі* 'верхні чоловічі штани з домашнього сукна', *горботка* 'вид жіночого одягу типу плаhti, витканої з вовняної пряжі', *киптар* 'хутряна вишита безрукавка', *сердак* 'верхній короткий рукавний одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками'; «прикраси»: *бинда* 'стрічка', *гордея* 'пояс', *пацьорки* 'намисто з бісеру'; «аксесуари»: *мошенка* 'гаманець', *тобівка* 'шкіряна сумка з орнаментом', *ширинка* 'хустка'; «головні убори»: *крисаня* 'чоловічий фетровий капелюх з прикрасами', *рантух* 'головний убір заміжньої жінки – біла, тонка хустка'; «взуття, його деталі»: *обцас* 'підбор, каблук', *опанки* 'постоли' тощо;

– ТГ «їжа» утворюють 2 ЛСГ: «страви»: *вурда* 'сир, виварений з сироватки овечого молока', *гусянка* 'кисляк із пареного молока', *кулеша* 'страва з вареного кукурудзяного борошна', *кастрадина* 'копчене м'ясо кози', *студенець* 'холодець'; «напої»: *гарак* 'ром', *гербата* 'чай' тощо;

– ТГ «музичне мистецтво» організовують 2 ЛСГ: «музичні інструменти»: *трембіта* 'гуцульський духовий музичний інструмент – дерев'яна труба, зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою', *флюяра* 'довга сопілка без денця', *теленка* 'сопілка (переважно вербова) без бокових отворів, дно якої прикривають пальці під час гри', *шездара* 'цитра'; «народні танці й мелодії»: *аркан* 'гуцульський чоловічий танець', *гуцулка* 'гуцульська мелодія до танцю; танець, що виконується під таку мелодію', *коломийка* 'український гуцульський масовий танець, основною фігурою якого є замкнене коло' тощо;

– ТГ «зброя» представляють 2 ЛСГ: «холодна зброя»: *брич* 'дуже гострий ніж, його часто роблять з поломаної коси', *ганчар* 'короткий,

закривлений двосічний ніж (кинжал)', *чепілик* 'складений поясний ніж'; «вогнепальна зброя»: *гвер* 'гвинтівка', *кріс*, *стрільба*, *цівка* 'рушниця' тощо;

– ТГ «міра і гроші» формують 2 ЛСГ: «міра»: *латер* 'одиниця ємкості дров', *пражина* 'рід земельної міри', *фальча* 'одиниця виміру площі угідь, що дорівнює 14322 м²', *шматирка* 'міра (четверта частина кварти, чвертівка)'; «гроші»: *дудка* 'давня дрібна монета, 3 крейцари', *цекин* 'золота монета' тощо;

– ТГ «місцевий ландшафт» репрезентують 3 ЛСГ: «гірська місцевість Карпат»: *грунь* 'хребет гори', *звір* 'міжгір'я, ущелина, вузька долина між горами', *кичера* 'стрімка гора, поросла лісом (крім вершини)', *полонина* 'високогірне пасовище', *плай* 'стежка в горах', *рокита* 'верх гори'; «вологість місцевості»: *млака* 'заболочена місцевість', *мочара* 'драговина, трясовина'; «потoki та прибережні ділянки»: *зарінок* 'прибережні ділянки землі, покриті рінню', *яруга* 'старе русло річки', *чуркач* 'джерело' тощо;

– ТГ «флора та фауна» наповнюють 7 ЛСГ: «тварини»: *дріб* 'вівці, ягнята', *маржина* 'худоба'; «птахи»: *бузько* 'лелека', *гоготка* 'тетерук', *когут* 'півень', *трухан* 'індик'; «комахи і плазуни»: *биндяк* 'джміль', *гашка* 'змія', *чвірінок* 'цвіркун'; «риби»: *головатиця* 'лосось', *марина* 'вусач', *пструг* 'форель'; «дерева»: *іль* 'ялина', *трепета* 'осика', *циприс* 'кипарис'; «трав'янисті рослини»: *буз* 'бузок', *троща* 'очерет'; «квіти»: *бриндушка* 'пролісок' *гвоздик* 'гвоздика' тощо;

– ТГ «абстрактні поняття» утворюють 5 ЛСГ: «дії та стани»: *говірка* 'розмова', *орудка* 'справа', *рахуба* 'лічба'; «почуття та емоції»: *кортячка* 'бажання', *недура* 'журба', *пересада* 'страх, переляк'; «природні явища»: *вереме* 'сонячна погода', *западь* 'глибокий сніг', *плута* 'раптова злива'; «часові межі»: *будуччина* 'майбутнє', *полудне* 'полудень'; «якості та властивості»: *встеклість* 'скаженість', *задуфалість* 'зухвалість', *сопух* 'сморід' тощо;

2 ТГ діалектних дієслів:

– ТГ «дія та діяльність» організовують 5 ЛСГ: «фізична дія та діяльність»: *крірвати* 'важко працювати', *полокати* 'прати'; *тручати* 'штовхати'; «локативна дія»: *правцювати* 'іти навпростець', *потектися* 'піти', *цофатися* 'відступати'; «психічна діяльність»: *уважати* 'слухати, бути уважним', *видіти* 'бачити', *сокотитися* 'остерігатися'; «розумова діяльність»: *нарозумитись* 'набратися розуму', *обрихтувати* 'обдурити, ошукати', *числити* 'рахувати, лічити'; «фізіологічна і мовленнєва дії»: *зашморкнутися* 'похлинатися, поперхатися', *ликати* 'ковтати', *гуторити* 'говорити, розмовляти' тощо.

– ТГ «процесуальна дія» представляють 3 ЛСГ: «фізичний процес»: *чуріти* 'просочуватися, цідитися', *приспорити* 'збільшити'; «фізіологічний процес»: *бірувати* 'могти, бути спроможним', *лупати* 'дуже боліти', *минатися* 'помирати', *шуляти* 'колотися (про біль)'; «емоційно-психічний процес»: *банувати* 'сумувати', *буяти* 'веселитися, розважатися' тощо;

2 ТГ діалектних прикметників:

– ТГ «характеристика особи» формують 2 ЛСГ: «риса характеру»:

господарний 'хазяйновитий', *звинний* 'спритний', *опалистий* 'запальний'; «фізичний та психічний стан»: *нетрібний* 'кволий', *трудний* 'виснажений працею';

– ТГ «характеристика предметів і явищ» репрезентують 5 ЛСГ: «властивості та ознаки»: *гойний* 'розкішний', *конаристий* 'гіллястий', *ревний* 'справжній', *файний* 'гарний, добрий'; «матеріал»: *баранковий* 'баранячий', *поливаний* 'емальований', *струксовий* 'вельветовий'; «колір»: *кафовий* 'коричневий', *черчиковий* 'червоний', *гебановий* 'чорний'; «простір»: *безодній* 'бездонний', *окремішний* 'відокремлений'; «час»: *маєвий* 'травневий', *мартовий* 'березневий';

2 ТГ діалектних прислівників:

– ТГ «адвербіальна ознака дії, процесу, стану» наповнюють 3 ЛСГ: «якісна характеристика дії, процесу, стану»: *борзо* 'швидко', *файно* 'гарно', *пролюбки* 'любо, приємно'; «спосіб дії»: *лоском* 'наповал', *піхотою* 'пішки'; «кількісний відтінок дії»: *громадно* 'великою кількістю', *подостатком* 'удосталь' тощо;

– ТГ «супровідні обставини, за яких відбувається дія, триває стан» організовують 3 ЛСГ: «час»: *нинька* 'сьогодні', *оногди* 'нещодавно', *небаром* 'незабаром', *тогид* 'торік'; «місце»: *генде* 'он там', *горі* 'догори, вгору', *днесь* 'сьогодні', *домів* 'додому', *тутка* 'тут'; «мета»: *нарочно* 'навмисно' тощо.

Прикметна риса ідіостилю С. Воробкевича – майстерне використання синонімічного багатства рідної говірки як засобу вираження найрізноманітніших змістових, стилістичних та емоційних відтінків мовлення, пор.: горілка – *горівка, ганищівка, контушівка, люра, нежурниця, паруха, трунок*; старанно хазяйнувати – *газдувати, господарити, статкувати*; доглядати, піклуватися, дбати – *дозирати, дуфати, пазити, пантрувати, розпадатися*; гордовита людина – *гонорна, задуфала, фудульна, згірдна*; людина-підлабузник – *лесний, облесний, масноязыкий, підхлібний*; вниз – *долів, коміть*; незабаром – *небавком, незабавки, небавом, небаром*; звідти – *звідтам, звідтіля, звідтіль* тощо.

У другій половині XIX ст. українська літературна мова тільки формувалася, тому звернення письменника до мовних скарбів рідних йому говірок є цілком закономірним. Фонетичні, лексичні та граматичні діалектні ознаки властиві не тільки мовленню персонажів, але й авторській, напр.: *Як не хоче дівчинонька Гуцула любити, то лиш гуслянки їй треба дати ся напиту. Як дівчина в полонині гуслянки підпила, лиш диви ся: вже Гуцула за шию вбіймила* [8, I, с. 18]; *Довго думав Леонід над своїм прикрим положенєм, вкінці виняв мошонку і почав числити, що в ній було...* [8, II, с. 344]. Водночас зауважимо, попри відчутну діалектну стихію художньої мови письменника-буковинця, він був далекий від орієнтації лише на можливості місцевих говірок, а намагався наблизити свою художню мову до східноукраїнських норм, до мови Т. Шевченка та Марка Вовчка, усвідомлюючи потребу випрацювання єдиної літературної мови, спільної для всіх українців. Діалектні риси в досліджуваних текстах

відображені непослідовно. Специфікою ідіостилю С. Воробкевича на лексичному рівні вважаємо те, що він відповідно до власного світобачення, мовного чуття і таланту зумів майстерно використати мовні скарби буковинських та гуцульських говірок, поєднавши діалектні (регіональні) та літературні форми.

Діалектне підґрунтя художньої мови С. Воробкевича є компонентом західноукраїнського варіанта літературної мови, а тому більшість діалектних форм позбавлена стилістичної функції. Однак подекуди простежуємо інтенцію письменника використати їх зі стилістичною настановою, що насамперед пов'язано зі створенням національного колориту: 1) відображення реалій буковинського та гуцульського побуту, зокрема: а) детальний опис вбрання персонажів: *Зворухнув ся Стефан, приодів ся в свій гуцульський стрій, в крисаню з павами, в ретязі і ремені, в лянну, заполочию вишивану сорочку, черчикові шаравари і сірак з китицями* [8, II, с. 145]; *Дівчата, хлопці, діди, люде... всі у стрічках, у павах, нових строях, запасках, косицях, всі з віночками і цвітами – се небесна краса* [8, III, с. 135]; б) увиразнення місцевого колориту в описах господарських речей і об'єктів: *...в політированим замиснику під шклом стояла рядом срібна посуда: миски, фарфурки, таці і панські пугари та карафки* [8, II, с. 346]; *І в коморі усе в порядку, мов у книжці: тут бочка з сушеницями, там бербениці з бриндзею, маслом, вурдою, гусянкою, рядами, як ялиці в лісі* [8, II, с. 26]; в) забезпечення етнографічної достовірності пейзажних описів: *Плаєм, грунем, зарінками розійшли ся люди* [8, I, с. 373]; *Бузьки багнами та мочарами мандрують, а гуцульські фляри та трембіти голосять далеко-далеко!* [8, II, с. 33]; 2) відтворення мовної характеристики персонажів – носіїв буковинсько-гуцульських говірок: *От-тут на присні сидів я собі раз – не вчєра то діялось, тогди ще люде галушками не давили ся* [8, II, с. 173]; 3) уведення діалектизмів як засобу образотворення, об'єкта колоритних порівнянь: *Волю мужєви вволи, Вдвоє ся складають, Як який цизорик* [8, III, с. 287]; *...мій живіт кругленький, як та барівка* [8, II, с. 204]. Діалектна лексика виконує ще й гносеологічну функцію, адже знайомить читача з побутом, звичаями, рослинним і тваринним світом краю, особливостями рельєфу тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У творчості письменника, що використовує елементи діалектної підсистеми свого рідного говору, співвідношення загальнонаціонального і місцевого значною мірою визначає творчу індивідуально-авторську манеру митця. Уважаємо, що діалектна лексика поряд з літературною в мові творів С. Воробкевича є важливим складником інформаційно-комунікативного простору його художніх текстів і насамперед однією з домінантних мовних засобів його ідіостилю, за допомогою якої відтворено національно-етнографічний та говірково-регіональний колорити.

Мова творів С. Воробкевича багата також і на фонетичні, морфологічні та синтаксичні діалектні риси, що відкриває перспективу подальших спостережень.

Список використаної літератури

1. Биби́к С. П. Оповідність в українській художній прозі : моногр. / Світлана Биби́к; за наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – К.; Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. – 288 с.
2. Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2010. – 309 с.
3. Єрмоленко С. Я. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Биби́к, О. Г. Тодор. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 223 с.
4. Єрмоленко С. Я. Стиль індивідуальний / С. Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 2-ге вид., випр. і допов. – С. 652.
5. Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур / Анатолій Мойсієнко. – Умань, 2008. – 280 с.
6. Ставицька Л. О. Про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С. 61–65.
7. Статєєва В. І. Нові дослідження з регіональної історії української літературної мови (Буковина) / Валентина Статєєва / Науковий вісник Ужгородського національного університету : зб. наук. пр. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2009. – Вип. 20. – С. 27–37. – (Серія «Філологія»).
8. Твори Ізидора Воробкевича. – Львів : Вид-во товариства «Просвіта»: Т. 1 : Поезії. – 1909. – 420 с.; Т. 2 : Оповідання. – 1911. – 412 с.; Т. 3 : Драматичні твори. – 1911. – 421 с. – (Руська письменність).

Шатилова Наталя. Діалектна лексика як мовна домінуюча ідиостиля С. Воробкевича. Стаття присвячена дослідженню ідиостиля талановитого буковинського письменника Сидора Воробкевича (1836–1903), перу якого належать поетичні, прозаїчні та драматичні твори, яким відведена особа роль в історії становлення та розвитку української літературної мови на Буковині другої половини XIX в. Мова творів С. Воробкевича передає місцеві особливості мови буковинців, відображає риси мови юго-західного наріччя, а також включає багато заїмствованих з європейських мов, що було типовим для західноукраїнського варіанта літературної мови другої половини XIX в. Діалектна лексика поряд з літературною – одна з мовних домінуюч в індивідуально-авторській манері письма, з допомогою якої створено національно-етнографічний та регіональний колорит.

Ключові слова: ідиостиль, мовна домінуюча, діалектна лексика.

Shatilova Natalia. Dialectal Vocabulary as Language Dominant of Sydir Vorobkevych's Idiostyle. The article is dedicated to the analysis of idiostyle of Sydir Vorobkevych (1836–1903), a talented Bucovynian writer, whose works embrace poetry, prose and drama and who was a leading figure in establishing and developing the Ukrainian literary language in Bucovina of the second half of the 1800s. The language of S. Vorobkevych's works passes the local features of speech of Bukovina, representing the elements of south-west dialect, and also includes quite a bit borrowing from the European languages, that was typical for the variant of literary language of Western Ukraine of the second half of XIX century.

Dialectal vocabulary along with literary – one of language dominants of individually-authorial manner of letter, by means of that the nationally-ethnographic and regional colours is reproduced.

Key words: idiostyle, language dominant, dialecticisms.

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2015

РЕЦЕНЗІЇ

Олександр Стишов

ЛІНГВОКОГНІТОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ

(Яремко Ярослав. *Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації*. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – 436 с.)

Українська політична термінологія неодноразово привертала увагу дослідників, що вивчали її здебільшого у власне лінгвістичному аспекті. Однак синтетичної характеристики терміна-політоніма – на перетині когніції та комунікації – досі не було. Звернення до проблеми людського чинника у термінологічному процесі визначило антропоцентричну спрямованість наукового дослідження Ярослава Яремка.

Автор поставив перед собою складну і водночас актуальну мету – через розширення дослідницької парадигми від структуралістської до антропоцентричної висвітлити новітню природу терміна-політоніма, його значення та функції у сучасному політичному дискурсі, окреслити концептуалізацію української політичної картини світу національною комунікативною особистістю, осмисливши при цьому новаторську роль І. Франка – фундатора української школи політичного мислення й ідей психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, теорії комунікації в українському мовознавстві.

Монографія побудована на великому фактичному матеріалі, почерпнутому з текстів української публіцистичної, художньої та наукової літератури, мови засобів масової інформації. Залучено як лексикографічні, так й історичні джерела, а також враховано дані, які містяться в працях із питань політології, історії, філософії, літератури, культури українського народу.

Структура дослідження належно продумана, тож його розділи взаємозв'язані і взаємозумовлені. У першому розділі поставлено й проаналізовано низку теоретичних проблем: семантика словесного знака як синтезу взаємодії когнітивних і мовних структур; термін і дискурс; прагматичний аспект терміна-політоніма; типологія політонімів у сучасній українській політичній комунікації; політична картина світу: особливості етнокультурної стереотипізації і функції політонімів; політична термінологіка у лінгвокультурному вимірі: зіставний аспект. Методологічною базою для розв'язання окреслених проблем служить опора на ті міждисциплінарні принципи, які розкривають взаємодію *мови-культури-свідомості*. Ґрунтовна обізнаність Я. Яремка зі здобутками новітньої лінгвокогнітологічної думки (А. Вежицька, Ф. Бацевич, В. Жайворонок, А. Загнітко, В. Іващенко, Ю. Карпенко, Р. Кісь, В. Кононенко, В. Маслова, О. Селіванова, М. Скаб, Ю. Степанов та ін.), глибоке осмислення термінологічних явищ і процесів у синтезі когніції та комунікації

уможливили високий рівень наукової новизни дослідження. Вона полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві доведено закономірність виникнення в значеннєвій структурі терміна-політоніма поряд із сигніфікативним компонентом також конотативного компонента як носія ідеологічного гена, чим спростовано семасіологічний стереотип, що нібито на мовному рівні у політичному терміні «конотації відпадають»; простежено семантичну еволюцію терміна-політоніма у напрямі формування триєдиного (поняттєвого, імплікативного, емотивного) прагматичного значення, породженого комунікативно-прагматичним полем мовця; окреслено функції політонімів у реальному комунікативному процесі; обґрунтовано, крім притаманної усім термінам інтелектуально-пізнавальної функції, також специфічні функції політичного терміна: інтерпретаційно-ідеологічну, апологетичну, кумулятивно-ретрансляційну, емергентну, функцію комунікативної мімікрії (авторської та функціональної); проведено типологічну класифікацію політонімів у політичному дискурсі початку ХХІ ст., де автор розмежовує: *політоніми-терміни*, *політоніми-номени*, *політоніми-ідіоми*, *політоніми-перифрази*, *політоніми-символи*, *політоніми-перформативи*, *політоніми-гасла*.

Всебічний і компетентний аналіз термінологічних процесів у політичній комунікації дав можливість дослідникові чітко ідентифікувати особливість терміносистеми сучасної політології. Будучи підмOVOю загальнолексичної системи, вона, з одного боку, пов'язана з мовою науки (інтелектуально організованою логіко-поняттєвою сферою), тобто з науковою картиною світу, породженою науковою свідомістю, з іншого – із загальнонародною мовою (щоденним політичним життям лінгвокультурної спільноти), тобто з національно-мовною картиною світу, сформованою так званою «наївною» свідомістю, не асимілюючись повністю жодною із них. Таке проміжне місце політичної термінології, за спостереженнями автора, зумовлене синкретичним характером притаманної для неї концептуалізації – як логіко-поняттєвої, так і емотивно-оцінної. Цілком слушно наголошено, що семантична автономність політичної термінології впливає із основного призначення політичної науки – створення системи громадського, політичного виховання, яке здійснюється через систему загальнозрозумілих понять слів і їх носів – *термінів*.

Цінною і новою в сучасному українському термінознавстві є аналітична думка науковця про дискурсний характер терміна. Саме у дискурсі оптимально здійснюється семантична самореалізація терміна, де він набуває тих смислових конфігурацій, які створюють фон культурної аперцепції (психолінгвістичне значення), і водночас набуває конкретного *тут і вже* прагматичного значення. Інформація, локалізована в суб'єктивному прагматичному компоненті значення політоніма, зумовлена національно-культурною специфікою світосприйняття. Вона є свідченням множинності, неповторності, суперечливості політичної

дійсності, а відтак – неодновимірної, варіативної мовної концептуалізації цієї дійсності, умотивовано резюмує Я. Яремко (С. 379).

На особливу увагу заслуговує другий розділ «Мова в антропоцентричній парадигмі Івана Франка – засновника національної школи політичного мислення». У ньому зроблено вагомий крок на шляху пізнання «Франка незнаного» (Є. Маланюк) у двоєдиній іпостасі: як мовознавця, чиї ідеї стали засадничими для утвердження в українському мовознавстві основ психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, теорії комунікації; як філософа-націєтворця, чиє політологічне вчення заклало не просто підвалини сучасної політології, а стало доленосним, науково обґрунтованим «*проектом майбутнього української нації*» (підкреслення О. Пахльовської). Давно назріле і перезріле завдання висвітлити новаторську роль І. Франка у царині лінгвістики і політології продиктувало потребу актуалізувати ті ідеї, які сформували унікально цілісну філософсько-психолінгвістичну концепцію мислителя. Дослідник переконливо довів, що витoki проблем, до яких звертається сучасна лінгвокогнітологія (взаємозв'язок мови і мислення; головні функції мови; вплив людини на мову і мови – на людину), простежуємо ще у філософії мови В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя і О. Потебні – основоположників психологічного напрямку у мовознавстві. Коло послідовників В. фон Гумбольдта буде в історіографічному аспекті адекватнішим, якщо стануть належно поціновані новаторські за своїм характером лінгвістичні ідеї І. Франка. Адже саме на час розквіту лінгвістичного психологізму припадає його науково-мисленнєва діяльність. Як учений-енциклопедист і революціонер у царині думки і духу, Франко не творив науку для науки, справедливо наголошує автор монографії і стверджує: «Завдяки наснаженій інтелектуалізмом культурно-подвижницькій праці він кардинально модернізував українську когнітивну картину світу, прищепивши у свідомості тогочасного бездержавного українського суспільства прагнення до вищих цінностей, загальнолюдських та національних. Тому такими органічними у концептосфері мислителя є *народ, нація, свобода, держава* як базові концепти українського політичного світотворення» (С. 230).

Послідовно здійснюючи ретроспективний аналіз когнітивістських ідей вченого на широкому матеріалі (науковому, публіцистичному, художньому), дисертант розкриває їх перспективу, методологічний перегук із засадами сучасної когнітивної лінгвістики. Цю тезу конкретизовано лінгвокогнітивістськими міркуваннями І. Франка: «Нам усім, і письменним, і неписьменним, годиться знати нашу бувальщину, знати те, що думали, як боролися і як дивилися на світ наші прадіди. Годиться нам знати і те, що ми не вчорашні, що наше слово було колись у честі і повазі і служило для виявлювання високих думок, мудрих законів і щирого чуття». У наведеному зверненні І. Франка до своїх сучасників, яке опирається на етично-когнітивний імператив «*годиться знати...*»,

сконденсовано низку ключових понять (переважно імпліцитних) новітньої когнітивної лінгвістики. Це, по-перше, поняття *мовної картини світу і архетипної семантики* («як дивилися на світ наші прадіди» крізь «наше слово»); по-друге, реалізувавши цей імператив, можна простежити закономірності формування *національного менталітету*, що проявляється передусім в характері, способі мислення і способі поведінки («що думали, як боролися [...] наші прадіди»), простежити через історичний розвиток національної концептосфери, зафіксованої у семантичному просторі «нашого слова», зміни у світогляді й аксіології українства («ми не вчорашні», «наше слово було колись у честі і повазі»), тобто певною мірою провести *концептуальний аналіз*, попри відомий різнобій у тлумаченні цього поняття; по-третє, у наведеному контексті окреслено контури будови слова-концепту, зокрема його поняттєвого та аксіологічного компонентів («наше слово служило для виявлювання високих думок, мудрих законів і щирого чуття»); нарешті, тричі повторене ключове у зверненні слово *знати* стверджує, що джерелом формування *національної когнітивної картини світу* є знання про «нашу бувальщину», про національне буття, сформоване у свідомості народу (С. 382–383).

Впадає в око, що у концепції мислителя провідним є націософський підхід до оцінки мовних явищ. Невипадково він радикалізував ідею В. фон Гумбольдта про мету мови, яка, на думку німецького вченого, полягає у мисленнєвій налаштованості носіїв мови, адекватності цілей мовця і адресата. Позаяк метод корелятивного аналізу передбачає встановлення взаємозв'язків досліджуваних явищ, то Я. Яремко вміло ним послуговується, зокрема окреслюючи роль мови у світоглядній парадигмі І. Франка: «Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? [...] А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: «Pardon, ти не маєш до вибору (підкреслення І. Франка); в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою». Опираючись тепер уже на контекстуально-інтерпретаційний аналіз, спрямований на «додумування», «дешифрування» висловленого, автор монографічної праці як науковець-когнітивіст по-когнітивістськи проникливо узагальнює: «Як бачимо, у концепції Франка мова – це не лише засіб взаєморозуміння між мовцем та адресатом, а й засіб автокомунікації, тобто внутрішнього діалогу людини із собою. Відмова від своєї мови – це відмова від себе, наслідком чого є не просто когнітивний дисонанс, а «окалічення своєї душі», її екзистенційне спустошення» (С. 384).

Взагалі будь-який текст (а Франків особливо) є складною лінгвосеміотичною структурою, декодування якої потребує від адресата залучення логічних, психологічних, соціальних, лінгвістичних та ін. чинників і знання. Особливого вміння читати між рядками потребують політичні тексти, які насаджуваними ідеологемами і стереотипами здатні

творити у побутовій свідомості наївного адресата паралельну реальність. Тому у монографії велику увагу звернено на історичну значущість Франкового політологічного вчення, його внесок у сучасну теорію комунікації. Аналітичним розумом, проникливою історіософською інтуїцією Каменярь у статті «Що таке поступ?» (1903) зумів розгледіти за привабливими *«вселюдськими фразами»* про *«національні ідеали»*, *«соціальну демократію»* фальшиву суть *«життя в Енгельсовій народній державі»*, де *«власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною»*. Тож ще задовго до виникнення політичної лінгвістики, яка досліджує політичну комунікацію й маніпулювання свідомістю масового адресата, Франко проникливо розкрив механізми маніпуляційних стратегій і тактик. В умовах сьогодення, коли комунікативна, а відтак і політична поведінка наївного адресата піддається тотальному маніпулятивному тиску в ЗМІ, Франкове політологічне вчення, створена ним «школа політичного думання» аж ніяк не втратили своєї актуальності (С. 385–386). За аналітичними спостереженнями автора, це вчення заклало підвалини не лише для становлення терміносистеми сучасної політології, а й ідейно-духовну основу для становлення української людини державницького типу – новітніх каменярів. Тому такою органічною у націософському дискурсі мислителя є ідея *«цілого чоловіка»*, концептуальному аналізу якого у монографії відведено чимало місця. Загалом постать Франкомовознавця у візії Я. Яремка – це новий і вагомий внесок у скарбницю лінгвістичного франкознавства.

Комплексну лінгвістичну характеристику концептуальних понять сучасної політології увиразнює третій розділ «Концептосфера українського політичного дискурсу». У ньому висвітлено концептуалізацію української політичної дійсності свідомістю національної мовної (комунікативної) особистості. У зв'язку з цим змодельовано стратифікацію концепту як цілісного психоментального смислоутворення, структура якого (образний, поняттєвий, аксіологічний та адоративний компоненти) згідно з авторським припущенням є когнітивним (внутрішнім) відбитком ієрархічної структури комунікативної особистості (мотиваційного, когнітивного, вербально-семантичного та трансцендентного рівнів). Повз увагу читача цього розділу не можуть пройти й інші авторські інновації: так, оновлено зміст поняття «концептосфера», яка постає не лише як сфера знань, уміщених у свідомості народу (людини), а й як синтез знань і віри в широкому значення цього слова: чи в Бога, чи в Провидіння, чи в історію, чи в ідею, чи, зрештою, як Франкові Каменярі, у себе, у власні сили – загалом у те, що не доводиться і не може бути доведеним логічно. Оскільки існуюча в психології ієрархічна модель мотивації людських потреб (біологічні потреби; безпека; взаємовідносини; необхідність поваги; потреба самореалізації) не виповнює духовної структури людини, то концепт *«цілого чоловіка»* в осмисленні І. Франка умотивовує потребу

ввести в дослідницький когнітивно-комунікативний апарат синонімічне поняття «*концептуальна особистість*». За оцінною характеристикою Я. Яремка, йдеться про таку ментально і духовно згармонізовану особистість, що є носієм певних ідеалів, переконань, духовних імперативів, які формують систему цінностей людини і які вона повинна постійно втілювати у життя.

Особливе зацікавлення викликає концептуальний аналіз базових концептуальних понять національної політичної культури: власне концепту *політика*; концепту *держава*; концептів *народ*, *етнос*, *нація*; концептів *воля*, *свобода*. Розкриттю їх змісту сприяє продумане і вміле використання передусім когнітивно-дискурсного аналізу, який, опираючись на психолінгвістичне (психологічно реальне) значення слова і прагматичне (експліцитне та імпліцитне), виражає концептуалізацію світу на глибинному, семантично прихованому рівні й інтерпретує внутрішній (смісловий) зміст концепту. У поєднанні із мовною та культурною семантикою когнітивно-дискурсний аналіз сформував комунікативно-релевантну частину концепту і забезпечив цілісність концептуального аналізу. Його глибина і використана у монографії наукова база є досить потужною і переконливою.

Незважаючи на різноманітність і ґрунтовність висвітлених у науковій праці проблем, вона, очевидно, не вичерпує ядра тих концептуальних понять, що пов'язані з осмисленням сучасної політичної дійсності. Так, поза межами рецензованої монографії залишились такі політологічно й культурно значущі концепти, як *влада*, *демократія*, *право*, *незалежність* та ін. Творчі пошуки дослідника стали б зрозуміліші, якщо б чіткіше окреслити методикау концептуального аналізу з огляду на неоднозначність трактування цього поняття. У цьому контексті видається доречним залучення асоціативного психолінгвістичного експерименту, який би квантитативно уґрунтував й осучаснив вибір ключових концептуальних понять сучасної політології.

Однак висловлені зауваження й побажання не можуть знизити високої загальної оцінки рецензованої праці. Теоретичні положення про особливості концептуалізації сучасної політичної дійсності, а особливо – осмислення новаторської ролі І. Франка, його філософсько-психолінгвістичної концепції, висновки, який дійшов дисертант, дають усі підстави вважати рецензовану монографію Ярослава Яремка оригінальним і фундаментальним науковим дослідженням. Воно, безсумнівно, збагатить і поглибить розвиток сучасної української лінгвокогнітологічної і політологічної думки.

Рецензія надійшла до редколегії 21.05.2015

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Богдан Світлана Калениківна, кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Бурцева Ірина Ігорівна, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри теорії і практики перекладу германських і романських мов Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Висоцька Зоряна Іванівна, старший викладач кафедри мовної і психолого-педагогічної підготовки Одеського державного економічного університету.

Гнатюк Ірина Святославівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України.

Голоух Лариса Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Демешко Інна Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Кравцова Юлія Валентинівна, доктор філологічних наук, доцент кафедри російської мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Мислива-Бунько Іванна Ярославівна, кандидат філологічних наук, редактор I категорії інформаційно-видавничого центру Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Лісова Лариса Олександрівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Мішеніна Тетяна Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Мялковська Людмила Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства Луцького національного технічного університету.

Навальна Марина Іванівна, доктор філологічних наук, професор кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Нестерчук Оксана Григорівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Островська Олександра Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка.

Павленко Лариса Петрівна, кандидат філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Поплавська Людмила Леонідівна, викладач кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка.

Приймачок Оксана Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Романюк Світлана Андріївна, кандидат філологічних наук, ад'юнкт, Варшавський університет.

Скаб Марія Василівна, доктор філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Скаб Мар'ян Стефанович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Стишов Олександр Анатолійович, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Сюта Богдан Омелянович, доктор мистецтвознавства, професор кафедри теорії музики Національної музичної академії імені П. І. Чайковського.

Сюта Галина Мирославівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики і культури мови Інституту української мови НАН України.

Тарасюк Тетяна Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Шатілова Наталія Олександрівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра історії та культури української мови

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Загальна інформація

Журнал «Лінгвостилістичні студії» – наукове видання України, зареєстроване в Державній реєстраційній службі України як друкований засіб масової інформації (серія KB № 20841-10641P від 08. 05. 2014), *виходить двічі на рік*.

Тематична спрямованість наукового журналу охоплює актуальні питання сучасної лінгвостилістики: поліфункційний статус української мови в синхронії та діяхронії; стилістичні ресурси української мови; стилістика різних типів текстів; порівняльні стилістичні дослідження; лінгвоперсонологія; стилістика діалектного мовлення; лінгвостилістичні параметри онімів.

Мови видання: українська, білоруська, російська, польська, англійська.

Вимоги до оформлення статей у науковому журналі «Лінгвостилістичні студії»

Послідовність структурних елементів статті:

- ліворуч – **УДК** (напівжирним шрифтом, кегль 12, без абзацу);
- у наступному рядку праворуч – **ім'я та прізвище** автора (напівжирним шрифтом, кегль 14);
- через рядок посередині – **НАЗВА СТАТТІ** (напівжирним шрифтом, заголовними літерами, кегль 14);
- після назви статті через один рядок потрібно подати анотацію (250-300 знаків (5-6 рядків)) та **ключові слова** (5-6 слів чи словосполучень) українською мовою (кегль 12);
- через рядок – основний текст (через 1,5 інтервалу, кегль 14);
- через рядок після основного тексту посередині – **Список використаної літератури** (напівжирним шрифтом, кегль 12) в алфавітному порядку;
- через один рядок після літератури розширені анотації російською та англійською мовами (кожна не менше 850 знаків (10-14 рядків)); перед анотаціями потрібно зазначити прізвище та ім'я автора, назву статті російською та англійською мовами, після кожної анотації – ключові слова (5-6 слів чи словосполучень).

Вимоги до технічного набору статті.

Основний текст рукопису необхідно друкувати через інтервал 1,5 без перенесень, 14 кеглем, шрифт – Times New Roman.

Параметри сторінки: усі поля – 2 см.

Абзацний відступ – 1,25 см (*просимо не створювати абзацний відступ за допомогою клавіші Tab і знаків пропуску*).

Обов'язкове розрізнення знаків дефіс (-) та тире (–), а також використання лапок такого формату – «» («текст»).

Знак апострофа (') друкувати за допомогою одночасного натиснення клавіш alt+0146.

Відстані між ініціалами та прізвищем, сторінкою та її номером тощо друкувати через *нерозривні пробіли* (одночасне натиснення клавіш ctrl+shift+пропуск, наприклад: С. Т. Кузьменко, с. 73, ХХІ ст., № 3, Вип. 7, тощо).

Ілюстративний матеріал у тексті подавати *курсивом* (*підкреслень не робити*).

Бібліографічні покликання оформляти у квадратних дужках, де перша цифра – номер джерела в списку використаної літератури, друга – номер сторінки, наприклад: на одне джерело – [1, с. 4], на кілька джерел – [4, с. 55; 10, с. 15]. Для зазначення діапазону сторінок використовувати знак тире без пропусків ліворуч і праворуч від тире [7, с. 14–26]. Нумери джерел розділяти крапкою з комою [3; 7; 8]. Можливе покликання й без зазначення сторінки, якщо йдеться про джерело загалом [6]. Бібліографію потрібно оформлювати згідно з вимогами, що вміщені в «Бюлетені ВАК України» в № 3 за 2008 рік.

Використовуючи таблиці, саме слово «Таблиця» потрібно розмістити справа і вирізнити **напівжирним курсивом**; нижче – в центрі назва таблиці прямим **напівжирним шрифтом**. Таблиці нумерувати арабськими цифрами.

Сторінки статті не нумерувати.

Якщо в роботі є інші шрифти, їх потрібно подати окремим файлом.

Стаття повинна мати такі обов'язкові структурні елементи (їх потрібно виокремити в тексті **напівжирним шрифтом**):

- постановка наукової проблеми та її значення;
- аналіз досліджень цієї проблеми;
- мета і завдання статті;
- виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження;
- висновки та перспективи подальшого дослідження.

До статті на окремому аркуші необхідно додати інформацію про автора:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада;
- контактні дані: домашня адреса (або ж адреса для листування), e-mail, мобільний чи робочий телефон.

Відповідальність за достовірність фактів, покликань, власних імен, а також правильність перекладу покладено на автора статті.

Статті аспірантів і здобувачів подавати з відгуком наукового керівника.

Редакційна колегія залишає за собою право рецензувати та редагувати тексти статей і відхиляти ті, які не відповідають вимогам і науковій проблематиці журналу. Матеріали, оформлені без дотримання вимог, без надання чеків (чи копій чеків) про сплату поліграфічних послуг або надіслані пізніше зазначеного терміну, *друкуватися не будуть*.

Рукопис потрібно надіслати на адресу редакції у двох варіантах: електронному (в режимі *doc* або *docx* версії *Word* 1997–2010 pp.) та паперовому, засвідченому підписом автора. Назви файлів (латиницею) мають відповідати прізвищу автора (*petrenko.doc*). Текст публікації (від 8 до 24 сторінок формату А 4) повинен бути зредагований.

Детальну інформацію про вимоги щодо оформлення статей розміщено на сайті <http://lingvostud.at.ua>.

Адреса для надсилання кореспонденції: Волинська обл., м. Луцьк, просп. Волі, 13, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Інститут філології та журналістики, кафедра історії та культури української мови; e-mail: lingvostud@ukr.net.

Матеріали у 4 випуск надсилати до 1 березня 2016 року,
у 5 випуск – до 1 вересня 2016 року.

Увага! Після того, як редколегія отримає Вашу статтю,

– Вам буде надіслане повідомлення-відповідь: *«Вашу статтю отримано та прийнято для рецензування»;*

– якщо така відповідь не надійшла через два-три дні після надсилання, тоді зателефонуйте, будь ласка, редколегії і з'ясуйте ситуацію;

– упродовж місяця статтю буде прорецензовано і повідомлено Вам про рекомендацію / відхилення до друку;

– якщо потрібно доопрацювати матеріал, статтю буде Вам повернуто;

– після внесення правок відповідно до зауважень (протягом тижня) Ви надсилаєте статтю на електронну адресу редколегії, яка повідомить Вас про остаточне рішення;

– лише після рекомендації статті до друку Ви оплачуєте її.

На одну статтю (незалежно від кількості авторів) буде надіслано один авторський примірник наукового журналу. Якщо необхідно, додаткові примірники бажано замовити заздалегідь, надсилаючи статтю.

Електронну версію наукового журналу «Лінгвостилістичні студії» можна прочитати за адресою <http://lingvostud.at.ua>.

Сподіваємося на подальшу творчу співпрацю!

Для записів

Для записів

Для записів

Наукове видання

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 3

Редактор *Л. П. Павленко*

Коректори *О. І. Приймачок, Н. С. Приходько, І. Д. Скорук,*

Технічне редагування та верстка *Т. М. Тарасюк*

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13; тел./факс +38(0332)24-10-07;
телефон редколегії (0332)24-83-67; електронна адреса: lingvostud@ukr.net
Засновник і видавець – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4513 від 28.03.2013 р.

Формат 60×84¹/₈. Папір офсетний. Гарн. Таймс. Друк цифровий.
Обсяг 13,25 ум. друк. арк., 13,18 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр. Зам. 183.

Виготовлювач – Вежа-Друк (43021, м. Луцьк, вул. Бойка, 1).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.